

НАУКОВИЙ ВІСНИК

**НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
УКРАЇНИ**

197

Частина друга

Серія «Право»

Київ - 2014

**Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право» / Ред.кол.: С.М. Ніколаєнко (голова) та ін. – К., 2014. – Вип. 197, – ч.2. – 296 с.

У збірнику висвітлено результати наукових досліджень, проведених науково-педагогічними працівниками, аспірантами та здобувачами юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України, провідних юридичних наукових і навчальних закладів нашої держави.

Редакційна колегія: С.М. Ніколаєнко, (відповідальний редактор); В.І. Курило (заступник відповідального редактора); А.В. Витриховська (відповідальний секретар); В.М. Єрмоленко (заступник відповідального секретаря); І.М. Заріцька, О.В. Гафурова, В.В. Ладиченко, О.О. Майданик, В. І. Семчик, Л.С. Стадніченко, А. М. Статівка, В.Ю. Уркевич, С. Шевельова, О.С. Яра.

Рекомендовано до друку Вченою радою НУБіП України,
протокол № 9 від 28.05.2014 р.

Збірник наукових праць включено до бібліографічної бази даних наукових публікацій РІНЦ (Російський індекс наукового цитування).

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 22 грудня 2010 р. № 1-05/8 Науковий вісник НУБіП України: серія «Право» включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук.

Адреса редколегії: 03041, Київ-41, вул. Героїв оборони, 15,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України, тел. 527-82-41

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

НАУКОВІ РОЗВІДКИ ПРОФЕСОРА М.М. ГЕРШОНОВА У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА. І.М. Єрмоленко	11
ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ВІРДЖИНІЇ 1776 р. ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ США. В.О. Качур	17
ПРАВА ЛЮДИНИ В ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ М.П.ДРАГОМАНОВА, КОНЦЕПЦІЯ ФЕДЕРАЛІЗМУ. Л.С. Протосавіцька	22

АГРАРНЕ ПРАВО

ПІДЗАКОННІ АКТИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО АГРАРНОГО ПРАВА. В.М. Єрмоленко	29
СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ» ТА «ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ» СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ. А.М. Статівка	35
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ АГРАРНИХ СТРАХОВИХ ВІДНОСИН. І.В. Горіславська, А.Р. Терешко	43
АГРОСФЕРА ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА. Т.В. Курман	48
ПОНЯТТЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ У СФЕРІ КРЕДИТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ, ЇХ ОЗНАКИ, УМОВИ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ. В.П. Жушман, П.Ю. Шведенко	55
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ПРОДУКЦІЯ ЯК КАТЕГОРІЯ АГРАРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ. М.М. Чабаненко	58
ПРАВОВІ ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ РОБІТНИЧИХ КАДРІВ ДЛЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ. С.М. Коваленко	65
ПРО ПОНЯТТЯ ОБМЕЖЕНЬ У ЗДІЙСНЕННІ ВИРОБНИЧО- ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ. Я.Л. Коломієць	73
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ). В.О. Мельник	79
РОЛЬ ДОГОВОРУ ЛІЗИНГУ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ. А.С. Осадько	91
ВІТРОЕНЕРГЕТИКА ЯК НАПРЯМ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ: ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ. Ю.М. Рудь	96

ПРО ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ У СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК СЕЛА ЯК ПЕРЕДУМОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ. І.С. Сащенко	102
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ КРЕДИТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ. П.Ю. Шведенко	108

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНА ТВАРИННОГО СВІТУ З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ XV СТОЛІТТЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВА РЕТРОСПЕКТИВА. Ю.С. Петлюк	113
МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ. О.А. Улютіна	118
МІСЦЕ ТА РОЛЬ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА У СИСТЕМІ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ РОСЛИННОГО СВІТУ УКРАЇНИ. І.В. Гиренко	124
ПРОЕКТУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ У КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ. М.А. Дейнега, В.А. Маєвський	131
ПОНЯТТЯ ТА МІСЦЕ ПРАВА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ. Ю.А. Краснова	138
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИН. Ю.А. Краснова, О.В. Лаврентьєва	146
ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ, ВИКОРИСТАННЯ Й ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ БІОРЕСУРСІВ. Л.О. Святченко	153

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

ЗНАЧЕНИЕ ПРАВОВОЙ ИНТЕГРАЦИИ ПРИ УСТАНОВЛЕНИИ ПОДХОДОВ К СУЩНОСТИ ОГРАНИЧЕНИЙ И ОБРЕМЕНЕНИЙ ПРАВ НА ЗЕМЕЛЬНЫЕ УЧАСТКИ. О.А. Хотько	158
---	-----

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ГАЛУЗІ ТРАНСПОРТУ. А.М. Долгополов, І.В. Кентеш	165
--	-----

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО, ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ. В.В. Башкатова	170
СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ. Х.І. Дуда, О.В. Сабіщенко	176
ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ЯК	182

ТРУДОВЕ ПРАВО

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАЦІВНИКИ З СІМЕЙНИМИ ОБОВ'ЯЗКАМИ» ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ. <i>Т.С. Новак, К.В. Рудніцька</i>	189
---	-----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО, АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС

ДО ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ПОРУШЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ. <i>О.П. Світличний</i>	196
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ АКРЕДИТАЦІЇ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД. <i>Л.В. Головій</i>	203
ОКРЕМІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ В ЛІСАХ УКРАЇНИ. <i>О.В. Гулак, Н.Ю. Помянська</i>	208
ДО ПИТАННЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА. <i>А.Л. Правдюк</i>	214
ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ. <i>Д.К. Черкашин</i>	220
ПОДАТКОВЕ АДМІНІСТРАТИВНЕ РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК СТАДІЯ ПРОВАДЖЕННЯ ПО СПРАВАХ ПРО УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ. <i>Є.М. Гоцуляк</i>	226
ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТУ ДЕФІНІЦІЇ «ЛІСОВА ОХОРОНА». <i>О.А. Козачук</i>	233
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ОХОРОНА МАЙНОВИХ ТА НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ. <i>Ю.В. Марущак</i>	238
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ І ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ РИБНИХ РЕСУРСІВ. <i>Ю.Г. Процан</i>	243
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ НА ЗЕМЛЯХ ЖИТЛОВОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ЗАБУДОВИ. <i>А.В. Романенко</i>	251
ЕЛЕМЕНТИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ СЕЛЕКЦІЙНИХ ДОСЯГНЕНЬ У РОСЛИННИЦТВІ УКРАЇНИ. <i>В.В. Савіцька</i>	256
ДО ПИТАННЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСПЕКТУВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ. <i>І.С. Фещенко</i>	263

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

РИЗИКИ НОТАРІУСА ПРИ ПОСВІДЧЕННІ ПРАВОЧИНІВ ІЗ ЗЕМЛЕЮ: АКЦЕНТИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ. <i>І.М. Гаєвський, О.О. Гаєвська</i>	269
ДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ. <i>Т.О. Губанова</i>	275

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

ДО ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ НА ПОРОДИ ТВАРИН ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ. <i>С.С. Ковальова</i>	281
МІСЦЕ ПРЕЦЕДЕНТУ В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ. <i>С.С. Ковальова, І.І. Плаксі́й</i>	286

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

PROBLEMS OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF FOOD SECURITY. <i>L.O. Golovko</i>	291
---	-----

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

SCIENTIFIC RESEARCH BY PROFESSOR MM GERSHON IN LAND LAW. <i>I.M. Ermolenko</i>	11
THE VIRGINIA DECLARATION OF RIGHTS (1776) AND ITS IMPLICATIONS FOR STATE-LEGAL DEVELOPMENT OF THE USA. <i>V.O. Kachur</i>	17
HUMAN RIGHTS IN DRAGOMANOV`S POLITICAL VIEWS, CONCEPT OF FEDERALISM. <i>L.S. Protosavitska</i>	22

AGRARIAN LAW

SECONDARY LEGISLATION OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE AS A SOURCE OF AGRICULTURAL LAW. <i>V.M. Ermolenko</i>	29
RATIO BETWEEN THE CONCEPTS OF ECONOMIC ACTIVITIES AND PRODUCTION AND ECONOMIC ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES. <i>A.M. Stativka</i>	35
LEGAL REGULATION OF CERTAIN TYPES OF AGRICULTURAL INSURANCE RELATIONS. <i>I.V. Horislavska, A.R. Tereshko</i>	43

AGROSPHERE AS THE BASIS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION. T.V. Kurman	48
THE CONCEPT OF OFFENSES ARISING IN LENDING FOR AGRICULTURAL PRODUCERS, THEIR SYMPTOMS, CONDITIONS AND CAUSES. V.P. Zhushman, P.Yu. Shvedenko	55
AGRICULTURAL PRODUCTS AS A CATEGORY OF AGRARIAN LAW OF UKRAINE. M.M. Chabanenko	58
LEGAL ISSUES OF TRAINING OF WORKERS FOR AGRICULTURAL PRODUCTION IN UKRAINE. S.M. Kovalenko	65
CONSTRAINTS IN THE IMPLEMENTATION OF THE ECONOMIC ACTIVITIES OF AGRICULTURAL PRODUCERS. Ya.L. Kolomiets	73
FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF ORGANIC FARMING (COMPERATIVE LEGAL ASPECT). V.O. Mel'nik	79
THE ROLE OF LEASING AGREEMENT IN AGRICULTURE OF UKRAINE. A.S. Osad'ko	91
WIND POWER AS A DIRECTION OF ENERGY IN AGRICULTURE: THE LEGAL REGULATION. Yu.M. Rud	96
LEGAL REGULATION OF INVESTMENT IN SOCIAL DEVELOPMENT VILLAGE AS A PREREQUISITE FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS. I.S. Saschenko	102
RESPONSIBILITY FOR VIOLATION IN LOAN COMMITMENTS IN THE AGRICULTURAL SECTOR. P.Yu. Shvedenko	108

ECOLOGICAL LAW

USE AND PROTECTION OF WILDLIFE FROM ANCIENT TIMES TO THE END OF THE FIFTEENTH CENTURY: HISTORICAL AND LEGAL RETROSPECTIVE. Yu.S. Petlyuk	113
INTERNATIONAL OF LEGAL STANDARDS IN THE FIELD OF GUARD OF NATURAL ENVIRONMENT. O.A. Ulytina	118
PLACE AND ROLE IN FIELDS OF LAW SYSTEM OF LEGAL PROTECTION OF THE PLANT WORLD UKRAINE. I.V. Girenko	124
PROJECTION A NATIONAL ENVIRONMENTAL NETWORK IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY: LEGAL ASPECTS. M.A. Deinega, V.A. Maevs'kiy	131
THE CONCEPT OF ENVIRONMENTAL SECURITY LAW AND ITS PLACE OF ENVIRONMENTAL LAW UKRAINE. Yu.A. Krasnova	138
THE OBJECT OF ECOLOGICAL RELATIONSHIPS. Yu.A. Krasnova, O.V. Lavrent'eva	146

LEGAL RESPONSIBILITY FOR COMMISSION OF OFFENSES
IN THE SPHERE OF ENSURING PROTECTION, USE AND
REPRODUCTION OF WATER BIORESOURCES.

L.O. Svyatchenko

153

LAND LAW

THE VALUE OF THE LEGAL INTEGRATION IN ESTABLISHING
APPROACHES TO THE ESSENCE OF RESTRICTIONS AND
ENCUMBRANCES OF RIGHTS TO LAND PLOTS. ***O.A. Khotko***

158

ECONOMIC LAW

LEGAL RESPONSIBILITIES IN THE FIELD OF TRANSPORT.

A.M. Dolgopolov, I.V. Kentesh

165

CIVIL LAW, CIVIL PROCEDURE

PROCEDURAL GUARANTEES OF PROTECTION OF RIGHTS
AND LEGAL INTERESTS OF INDIVIDUAL. ***V.V. Bashkatova***

170

JUDICIAL PRECEDENT AS A SOURCE PROCEDURAL LAW
UKRAINE. ***H.I. Duda, A.V. Sabischenko***

176

LAND PLOT AS AN OBJECT OF CIVIL RIGHTS. ***O.P. Kulinich***

182

LABOUR LAW

TO THE PROBLEM OF THE DEFINITION OF THE NOTION
OF «EMPLOYEES WITH FAMILY OBLIGATIONS» AND ITS
APPLICATION IN THE LEGISLATION OF UKRAINE.

T.S. Novak, K.V. Rudnitska

189

ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE PROCEDURE

TO QUESTION OF ESTABLISHMENT OF ADMINISTRATIVE
AND CRIMINAL RESPONSIBILITY OF LEGAL ENTITIES FOR
INFRINGEMENT OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS.

O.P. Svitlychnyi

196

ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF THE
ACCREDITATION IN THE AREAS OF HIGHER EDUCATION:
INTERNATIONAL EXPERIENCE. ***L.V. Goloviy***

203

SOME ASPECTS ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY
FOR OFFENSES IN THE FIELD OF FIRE SAFETY IN FORESTS
UKRAINE. ***O.V. Gulak, N.Yu. Pomyanska***

208

CONCERNING SYSTEMATIZATION OF NORMS
OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATION

214

OF LAND LEGISLATION. **A.L. Pravduk**

LEGISLATIVE REGULATION OF HIGHER EDUCATION
IN UKRAINE. **D.K. Cherkashin** 220

TAX ADMINISTRATIVE INVESTIGATION AS A STAGE
OF TAX EVASION PROCEEDINGS. **E.M. Hotsuliak** 226

ADMINISTRATIVE-LEGAL ANALYSIS OF THE CONCEPTS AND
CONTENTS OF THE DEFINITION «FOREST PROTECTION».
O.A. Kozachuk 233

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF PROPERTY
AND NON-PROPERTY AND PROPERTY RIGHTS IN UKRAINE.
Y.V. Maruschak 238

HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE FORMATION
AND DEVELOPMENT OF STATE AND LEGAL POLICY
OF FISHERY RESOURCES. **Yu.G. Protsan** 243

CERTAIN ASPECTS OF ACTIVITIES OF INSTITUTE
OF STATE CONTROL ON LANDS OF HOUSING AND PUBLIC
CONSTRUCTION. **A.V. Romanenko** 251

ELEMENTS OF ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM
OF CONTROL IN THE SPHERE OF SELECTION
ACHIEVEMENTS IN AGRICULTURE OF UKRAINE.
V.V. Sawicka 256

TO THE QUESTION ABOUT ORGANIZATION-LEGAL
PRINCIPLES OF THE INSPECTION OF EDUCATIONAL
ESTABLISHMENTS OF UKRAINE. **I.S. Feschenko** 263

FINANCIAL LAW

THE RISKS OF A NOTARY WHEN THE IDENTITY OF THE
LAND TRANSACTIONS: ACCENTS FINANCIAL MONITORING.
I.M. Gaievskyi, O.O. Gaievska 269

REVISITING COOPERATION OF BODIES OF FINANCIAL
CONTROL IN UKRAINE. **T.O. Gubanova** 275

CRIMINAL LAW

TO THE QUESHTION OF CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION
OF ANIMAL BREEDS AS OBJECT OF INTELLECTUAL
PROPERTY RIGHTS. **S.S. Kovaleva** 281

PLACE OF PRECEDENT IN MODERN CRIMINAL LAW.
S.S. Kovaleva, I.I. Plaksiy 286

INTERNATIONAL LAW

PROBLEMS OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION
OF FOOD SECURITY. **L.O. Golovko** 291

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

НАУКОВІ РОЗВІДКИ ПРОФЕСОРА М.М. ГЕРШОНОВА У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

**І.М. ЄРМОЛЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

Досліджується наукова спадщина професора М.М. Гершонова у сфері науки земельного права, яка включає в себе більше тридцяти наукових розвідок присвячених, зокрема, питанням становлення структури земельних органів, впливу чорних переділів на розвиток сільського господарства, порівняльному аналізу історії земельних відносин у Росії і на території України, зародженню інституту селянського двору, характеристиці Земельного кодексу УСРР 1922 року.

Земельний закон, земельне право, наука земельного права, Земельний кодекс, селянський двір.

На сучасному етапі розвитку науки земельного права досить вагомого значення набуває дослідження проблематики зародження та становлення цієї суспільно-гуманітарної науки, яка має глибокі історичні корені. Чільне місце у цій сфері займає науковий доробок професора М.М. Гершонова, який був одним з перших вчених юристів-земельників (якщо взагалі не першим), праці якого супроводжували виникнення вітчизняного земельного права. **Мета цієї статті** полягає у проведенні теоретичного аналізу наукової спадщини професора М.М. Гершонова та з'ясування його місця серед плеяди вчених науки земельного права.

Біографічні відомості про науковця ми дізнаємося із доповіді професора І.Б. Усенка «Проблеми земельного права у дослідженнях учених Всеукраїнської Академії наук», проголошеної на XX Міжнародній історико-правовій конференції (м. Судак, 2008 р.), присвяченій земельним відносинам в історії права, держави та юридичної думки. Цілком слушно доповідач відмітив, що ім'я Мойсея Марковича Гершонова безпідставно забуто, яке не згадується на відміну від інших провідних науковців ВУАН навіть у фундаментальних енциклопедичних виданнях. Наукова спадщина М.М. Гершонова включає в себе більше тридцяти наукових розвідок, присвячених земельному праву. Науковець займався дослідженням структури земельних органів та судових земельних комісій, результатом чого стала праця «Что такое земельные судебные комиссии: судебные учреждения или придаток к землеустроительному аппарату земорганов», опублікована у Віснику радянської юстиції (1923 року). Наукова стаття

вченого не залишилася поза увагою його опонентів. Так, на сторінках вказаного вісника у березні 1924 р. виходить праця А. Усика (член окружної судової земельної комісії) «По поводу ст. М. Гершенова «Что такое земельные судебные комиссии», де автор категорично не погоджується з поглядами останнього на недоцільність розгляду земельних спорів Нарсудами, називаючи їх непереконливими, та наполягає у висновках, що земельні спори мають розглядати земельні сесії Нарсуду і Губернського суду, мотивуючи ефективність їх діяльності значним досвідом ведення судових справ.

У праці «Устойчивость землепользования, как фактор развития сельского хозяйства» (1925 р.) науковець зосередив свою увагу на вивченні питань впливу чорних переділів на розвиток сільського господарства, порівняльному аналізі історії земельних відносин у Росії і на території України. У ході здійснення цього дослідження професор доходить висновку щодо неефективності застосування практики частих переділів земель на розвиток сільського господарства, наводячи приклади неналежного ставлення селян до обробітку землі (сівозміни не дотримувалися, добрива не вносилися) при відсутності впевненості у закріпленні її за селянським двором на тривалий час. Тому він наголошував на потребі введення і законодавчого закріплення стійкого землекористування для формування сприятливих умов розвитку селянського господарства, яке було основою ведення ефективного сільського господарства.

Окрему працю «Селянський двір з погляду радянського земельного права і місцевих звичаїв» (1928 р.) він присвятив інституту селянського двору, називаючи його «старим інститутом звичаєвого передреволюційного права». У цій статті М.М. Гершовов досить широко і всебічно аналізує вказаний інститут, починаючи від тлумачення самого поняття, характеризує права й обов'язки господаря, торкається інституту опіки у земельному праві, вказуючи на різницю із «загальною опікою», а також пояснює відмінність між поділом двору і спадкоємством, роз'яснює позбавлення права на поділ двору, злиття дворів, правила розподілу двору, закінчуючи доведенням про економічну неефективність «безмірного дроблення двору».

Окремий інтерес для вченого становив Земельний кодекс УСРР 1922 року. Про це свідчить ряд його коментарів: «Комментарий к Земельному кодексу УССР» (Х., 1924, 1925), «Земельний кодекс УСРР. Текст та поартикульний коментарій» (Х., 1924, 1928, 1929), «Земельний кодекс УСРР. Порадник для селян» (Х., 1926, 1927).

Земельний кодекс УСРР був прийнятий на третій сесії Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету 16 жовтня 1922 р., який було затверджено Президією ВУЦВК 29 листопада 1922 року. Прийняття Земельного кодексу УСРР 1922 р. мало неабияке значення для тогочасних фахівців із земельного права. На сторінках періодичної преси почали з'являтися наукові розвідки, присвячені аналізу як окремих земельно-правових інститутів, так і постатейних коментарів Земельного кодексу.

Видання коментарів не залишилося поза увагою провідних радянських науковців із земельного права не тільки на території України, а й поза її межами. Так, у російському періодичному виданні «Право и жизнь» виходить друком рецензія відомого російського професора Д. Іваницького на «Комментарий к Земельному кодексу УССР» М.М. Гершона та Є.І. Кельмана, виданий у Києві в 1924 році [1, с. 94–95]. За словами Д. Іваницького, цей Коментар в цілому заслуговував позитивної оцінки, адже у ньому була розкрита сутність земельно-правових інститутів, формулювання роз'яснень відзначалося чіткістю та ясністю. Тому Коментар можна було вважати гарним посібником для вивчення українського земельного правопорядку та застосовувати його у сфері земельної практики й для навчальних цілей.

Подальше видання Коментарів до Земельного кодексу УСРР 1922 р. було пов'язане насамперед із періодичним внесенням до нього змін та доповнень, які почалися майже одразу після його прийняття. Так, у 1925 р. у Харкові виходить друком друге перероблене видання М.М. Гершона та Є.І. Кельмана «Комментарий к Земельному кодексу УССР», в якому автори здійснили догматичне тлумачення положень Кодексу, окремих земельно-правових інститутів (інститут трудового користування, інститут селянського двору, інститут націоналізації та інші). Особливо цінним для розвитку науки земельного права є те, що автори в окремих місцях коментували наукові праці тогочасних фахівців із земельного права. Фактично на сторінках цього Коментаря розглядалися дискусійні питання у царині земельного права [2].

Наступний Коментар до Земельного кодексу М.М. Гершона та Є.І. Кельмана вийшов друком у 1928 р. українською мовою, адже у цей час радянська влада проводила втілення політики українізації на місцях, що у свою чергу сприяло вдосконаленню української правничої термінології [3]. Враховуючи зміни, які відбулися у земельному законодавстві, авторами було введено до Коментаря вступну статтю «Засади радянського земельного ладу та шляхи розвитку земельного законодавства УСРР», що дало змогу зменшити кількість історичного матеріалу у коментарях до окремих статей Земельного кодексу.

Поспішаючи за змінами земельного законодавства М.М. Гершонов та Є.І. Кельман доповнили своє попереднє видання Коментаря і у 1929 р. видали його вже чомусь російською мовою [4]. Можливо це було зроблено для того, щоб коментар могли використовувати науковці інших радянських республік для вивчення саме українського земельного законодавства, адже весь матеріал щодо земельного законодавства інших республік авторами був виключений із тексту.

Подальша «корінна переробка» Земельного кодексу 1922 р., як зазначав М.М. Гершонов у праці «Діяльність комісії радянського права в справі дослідження проекту земельного кодексу УСРР» [5, с. 57–60], була викликана декількома чинниками. По-перше, чинні земельні кодекси усіх радянських республік, у тому числі й УСРР, вже застаріли для умов 1926 р., адже перед країною були поставлені нові завдання – індустріалізувати країну і перетворити її з країни аграрно-промислової на країну

промислово-аграрну. По-друге, зміцнення народного господарства та нові напрями економічної політики поставили й нові завдання у царині земельного права і земельного законодавства. По-третє, щоб перебудувати розпорошені селянські господарства на великі сільськогосподарські колективні підприємства, а також щоб земельне законодавство сприяло їх зміцненню та відповідало умовам сьогодення. По-четверте, заходи у справі колективізації сільського господарства повинні були координуватися у масштабі всього Союзу РСР, а, отже, й земельне законодавство, що врегульовує ці відносини, повинно було мати одноманітний характер для всіх радянських республік, за якими слід було залишити право виявляти свою законодавчу волю у врегулюванні земельних відносин відповідно до власних господарчих особливостей.

Наслідком роботи Комісії радянського права з вивчення проекту Земельного кодексу, який був наданий Народним комісаріатом земельних справ УСРР, став збірник з питань земельного права за редакцією керівника комісії професора А.Е. Кристера, який складався з трьох розділів. Перший розділ містив у собі статті професора А.Е. Кристера «Трудове хліборобське законодавство», професора М.М. Гершонова «Загальні засади землекористування й землепорядження Союзу РСР», В.П. Завітневича «Трудове землекористування», Є.М. Єзерського «Поділ двору». Другий розділ був цілком присвячений дослідженню проекту Земельного кодексу УСРР і складався фактично з праць професора М.М. Гершонова «Про систему проекту Земельного кодексу УСРР», «Про земельну громаду за проектом Земельного кодексу УСРР», «Про сільськогосподарські колективи за проектом Земельного кодексу УСРР», «Про землі державного користування за проектом Земельного кодексу УСРР», «Про землепорядження за проектом Земельного кодексу УСРР», «Про порядок розгляду земельних спорів за проектом Земельного кодексу УСРР» та двох праць професора Б.О. Язловського «Про оренду землі трудового землекористування», «Про допомічну найману працю в сільському господарстві». Третій розділ складався з протоколів засідань Комісії.

На жаль, відшукати в архівах цей науковий доробок досі не вдалося. На думку професора І.Б. Усенка, цей збірник мабуть поділив долю багатьох інших академічних видань, які з ідеологічних мотивів так і не дійшли до свого читача [6, с. 29]. Залишається сподіватися, що деякі доповіді професора М.М. Гершонова, що ввійшли у вищезгаданий збірник все ж таки вдасться відшукати на сторінках тогочасної юридичної преси. Так, праця науковця «Про систему проекту Земельного кодексу УСРР» вийшла друком у Віснику Радянської Юстиції під назвою «Система нового проекту Земельного Кодексу УСРР» [7, с. 371–373] з редакційною позначкою, що «стаття є стислим змістом доповіді автора в комісії права ВУАН». Цей факт дає нам підставу констатувати, що йдеться про один і той же науковий доробок професора М.М. Гершонова. Наукова цінність праці полягає у тому, що автор одним із перших запропонував змінити саму структуру Земельного кодексу УСРР 1922 р., мотивуючи таку зміну двома чинниками: юридичним, пов'язаним з прийняттям нового закону «Про основні засади землекористування та землепорядження» від 15

грудня 1928 р., який мав вже іншу структуру та закладав базис для внесення чергових змін до кодексу, і соціально-політичним, що спричинювався рішучим переходом політики держави від періоду відновлення сільського господарства до періоду його соціалістичної реконструкції [7, с. 372]. Структура Земельного кодексу УСРР, який би закріплював земельну політику держави періоду «соціалістичної реконструкції», на думку науковця, мала складатися із коротеньких засад, які б давали уяву про правову характеристику тогочасного земельного ладу, далі слід було подати норми щодо врегулювання усупільненого сектору сільського господарства, потім помістити частину про дрібне селянське господарство (двір) та його об'єднання (земельну громаду), а також щодо порядку землекористування, властивого об'єднанням дрібних господарств (дільничним та общинним). Насамкінець, як гадав М.М. Гершонон, доцільно було включити заходи державного регулювання, до яких необхідно віднести землевпорядження, меліорацію, переселення, структуру органів вирішення земельних спорів, земельну реєстрацію.

Переконливі аргументи професора М.М. Гершонона щодо не обхідності удосконалення структури Земельного кодексу УСРР були цілком очевидними, адже, як засвідчує історичний досвід кодифікації земельного законодавства на різних щаблях суспільного розвитку, юридично-правильна структура кодексу давала можливість найповніше охопити все коло земельних відносин, що підлягали правовій регламентації.

Важливе наукове і практичне значення мало видання його підручника для юридичних курсів та самоосвіти «Земельний суд» (Х., 1925, 1928), а також науково-практичного коментаря «Селянський земельний порадиш у запитаннях та відповідях» (Х., 1927, 1929). Професор брав активну участь у рецензуванні літератури із земельного права, зокрема відома його рецензія, опублікована у Віснику радянської юстиції (1926) на наукову розвідку професора Б.С. Мартинова «Земельный строй и земельные отношения РСФСР» (Ленинград, 1925).

Підсумовуючи сказане, можна зробити узагальнювальний висновок, що науковий доробок професора М.М. Гершонона поклав початок розвитку вітчизняної науки земельного права та заклав фундамент для подальших розвідок його учнів і послідовників. Творча спадщина цього вченого вивчена недостатньо, що ставить перед сучасними науковцями, які активно цікавляться ретроспективними аспектами науки земельного права, нові рубежі й горизонти досліджень.

Список літератури:

1. Иваницкий Д. Комментарий к Земельному Кодексу УССР М.М. Гершонова и Е.И. Кельмана / Д. Иваницкий // Право и жизнь. – 1925. – Кн. 1. – С. 94–95.
2. Гершонон М.М. Комментарий к Земельному кодексу УССР / М.М. Гершонон, Е.И. Кельман. – 2-е перераб. изд. – Х. : Юрииздат НКЮ УССР, 1925. – 331 с.
3. Гершонон М.М. Земельный кодекс УСРР, текст і поартикульний коментар / М.М. Гершонон, Є.І. Кельман ; за ред. Ю. Мазуренка. – Х. : Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1928. – 514 с.

4. Гершонов М.М. Земельный кодекс УССР. Текст и практический комментарий / М.М. Гершонов, Е.И. Кельман ; под ред. Ю. Мазуренка. – 3-е перераб. и допол. изд. – Х. : Юрииздат НКЮ УССР, 1929. – 533 с.

5. Гершонов М.М. Діяльність комісії радянського права в справі дослідження проекту земельного кодексу УСРР / М.М. Гершонов // Вісті ВУАН. – 1929. – №. 11–12. – С. 57–60.

6. Усенко І.Б. Проблеми земельного права у дослідженнях учених Всеукраїнської Академії наук / І.Б. Усенко // Земля і земельні відносини в історії права, держави і юридичної думки : Матеріали XX Міжнародній історико-правовій конференції 25–28 вересня 2008 р., м. Судак. / Ред. колегія : О.В. Тимоощук (голова), І.Б. Усенко, О.Є. Сонін (відп. секр.), О.Н. Ярмиш, М.О. Сєдін, Л.О. Зайцев, О.М. Редькіна ; Таврійський нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімферополь : ДІАЙПІ, 2009. – С. 29.

7. Гершонов М.М. Система нового проекту Земельного Кодексу УСРР / М.М. Гершонов // Вісник Радянської Юстиції. – 1929. – № 13. – С. 371–373.

Исследуется научное наследие профессора М.М. Гершонова в сфере науки земельного права, которая включает в себя более тридцати научных изысканий, посвященных, в частности, вопросом становления структуры земельных органов, влияния черных переделов на развитие сельского хозяйства, сравнительному анализу истории земельных отношений в России и на территории Украины, зарождению института крестьянского двора, характеристике Земельного кодекса УССР 1922 года.

**Земельный закон, земельное право, наука земельного права
Земельный Кодекс, крестьянский двор.**

The article examines the scientific heritage of professor M.M. Gershon in science land law. More than thirty scientific studies devoted to the formation of the structure of land state authorities, the impact of redistribution on agriculture, comparative analysis of the history of land relations in Russia and on the territory of Ukraine, the birth institute peasant, the characterization of the Land Code SSR 1922.

Land law, land law science, the Land code, institute peasant.

УДК 340.091 (73) /1776/

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ВІРДЖИНІЇ 1776 р. ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ США

**В.О. КАЧУР, кандидат юридичних наук,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

Висвітлено процес прийняття Декларації прав Вірджинії 1776 р., здійснено її історико-правовий аналіз та з'ясовано значення цього документа для подальшого державно-правового розвитку США.

Декларація прав Вірджинії 1776 р., Війна за незалежність в США, Джордж Мейсон, природничо-правова концепція, громадянські права та свободи.

Сьогодні, коли правова система України змушена реагувати на глобальні виклики, увага юристів та політиків зосереджена на вирішенні таких питань, як оптимальне співвідношення гілок влади, доцільність реформ судової системи, адміністративно-територіального устрою, належний захист та охорона основних прав людини тощо. Відтак Війна за незалежність США 1775–1783 рр. являє собою не лише академічний інтерес, а й має практичне значення.

Наприкінці XVIII ст. північноамериканські колонії Англії звернули свій погляд у майбутнє, перестали сприймати суспільно-політичний порядок як вічний, незмінний і створений Богом, почали створювати нові моделі більш справедливого суспільно-державного устрою. Люди почали вимагати громадянської рівності, а природничо-правова концепція була взята на озброєння політичними діячами. Саме в умовах, коли британська корона і парламент утискували вольності американських колоністів, визріла думка проголосити громадянські свободи природними і невідчужуваними правами, що отримало юридичне оформлення у спеціальних деклараціях і біллях про права [1, с. 34–35]. Найбільш відомим із цих документів є Декларація прав Вірджинії 1776 р.* (далі – Декларація). Прийнята 12 червня 1776 р., за три тижні до проголошення Декларації незалежності США, вона не лише вплинула на хід революційних подій і політико-правову свідомість колоністів, а й визначила головні вектори розбудови цієї північноамериканської країни.

Метою статті є показати процес прийняття цього акта, здійснити його історико-правовий аналіз та з'ясувати значення для подальшого державно-правового розвитку США.

6 травня 1776 р., коли американські колонії вже рік перебували у стані війни з Англією, в тогочасній столиці штату у м. Вільямсбург був скликаний V Конвент Вірджинії. Уже 15 травня Вірджинія проголосила про

© Качур В.О., 2014

* У правничій літературі можна зустріти іншу назву – Декларація прав Віргинії [2, с. 15].

розірвання будь-яких зв'язків із метрополією та почала формувати делегацію своїх представників для участі в роботі II Континентального конгресу. Водночас було вирішено приступити до роботи і над текстом конституції. Тогочасний делегат, а згодом перший Генеральний прокурор США та другий Державний секретар США, Едмунд Рендольф (1753–1813) вважав, що «успіх революції, людських поглядів та управління залежатиме від того, чи буде створений постійний стандарт, який зможе об'єднати навколо себе людей» [3]. Відтак було вирішено попутно розробити й декларацію прав.

Для роботи над документом була створена комісія з 36 осіб, більшість з яких, на думку Едмунда Рендольфа, ще не володіли тим рівнем політичної мудрості, яка була необхідна для написання такого роду актів [3]. Лише включення до складу комітету Джорджа Мейсона (1725–1792) вселило певний оптимізм в Едмунда Пендлтона (1721–1803), який очолював тоді Конвент.

Протягом 20–26 травня 1776 р. було написано перший проект майбутньої Декларації, який нараховував 14 пунктів. У деяких джерелах можна зустріти іншу цифру – 13 [4]. Автором перших десяти пунктів був Джордж Мейсон. Щодо останніх чотирьох, то, незважаючи на те, що вони були підписані Томасом Людвеллом Лі (1730–1778), їх авторство залишилося невідомим [4].

Джордж Мейсон відкрив проект словами, які через кілька тижнів будуть перефразовані Томасом Джефферсоном (1743–1826) і стануть титульними у Декларації незалежності США. Але наприкінці травня 1776 р. вони звучали так: «Що всі люди народжуються в рівній мірі вільними і незалежними, і мають певні невід'ємні природні права, яких вони не можуть позбавити ні себе, ні своїх нащадків; серед яких право на життя і свободу із засобами набуття і володіння власністю, прагнення до щастя і безпеки та їх набуття» [5].

Перший варіант проголосив також такі новаторські для того часу принципи та положення державного управління, як належність влади людям, їх право змінювати уряд, про ліквідацію спадкових привілеїв при призначенні на урядові посади, розподіл влади та виборність, процесуальні права, свободу преси та віротерпимість.

27 травня 1776 р. Комітет вніс правки в структуру та зміст Декларації. Її положення набули вигляду статей, були відредаговані Джеймсом Медісоном (1751–1836) [1, с. 34] та доповнені ще декількома пропозиціями. Зазначимо, що усі десять пунктів Джорджа Мейсона з певними змінами знайшли своє втілення відповідно у статтях 1, 2, 3, 4, 5, 7, 10, 17, 18, 13 комітетської редакції. Щодо положень Томаса Людвела Лі, то лише два з них були закладені у статтях 9 і 14, усі інші були відхилені Комітетом. Натомість було включено статті про свободу виборів (6), недопустимість здійснення влади без згоди народу та всупереч його інтересам (8), процесуальні права (11, 12), підпорядкованість війська цивільній владі (15), наявність постійного уряду, залежного від народу (16) [6]. Комітетський проект Декларації від 27 травня 1776 р. був

надрукований 1 червня у місцевій пресі і лише 12 червня 1776 р. Конвент затвердив остаточний варіант [7].

Декларація у ст. 1 проголошувала, що «всі люди від природи вільні й незалежні і володіють певними невідчужуваними правами, яких вони не можуть зректись, вступаючи в суспільство, і яких вони не можуть позбавити своїх нащадків, а саме правами на життя і свободу із засобами набуття і володіння власністю, а також на стремління до досягнення щастя і безпеки». Вона вперше у світовій історії закріпила головний принцип тогочасної природничо-правової концепції – невідчужуваність прав особи.

Текст цього документа вміщує й інші, не менш важливі, конституційно-правові принципи. Так, ст. 2 задекларувала ідею народного суверенітету, тобто походження влади від народу, її приналежність народу та відповідальність посадових осіб перед населенням. На розвиток останнього положення спрямована ст. 3, яка вміщує невід'ємне право народу на реформування, зміну чи повалення уряду, нездатного забезпечити досягнення всезагального блага і безпеки народу, нації чи суспільства. Водночас ст. 14 проголошувала народне право на єдиний уряд та неприпустимість існування будь-яких інших урядів на території штату, які є відокремленими чи незалежними від Вірджинії.

Статті 4–6 закріпили головні принципи побудови та діяльності органів державної влади, як-от: недопустимість станових привілеїв та спадкування при зайнятті державних посад (ст. 4); принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки (ст. 5); виборність посад та обмеженість терміну перебування на них (ст. 5); свобода виборів та всезагальне виборче право, яке належало усім, хто мав достатні докази постійного інтересу до суспільного життя та ценз осілості (ст. 6).

Стаття 7 заборонила призупиняти дію законів без згоди народних представників, оскільки такі дії можуть нанести шкоду правам людини.

Ще чотири статті закріплювали традиційні англійські «вільності» – процесуальні гарантії свободи особи: презумпцію невинуватості, право на швидкий і безпристрасний судовий розгляд за участю присяжних (ст. 8 і 11), свободу від непомірних штрафів і завдатків, недопустимість жорстоких та незвичних покарань (ст. 9), заборону свавільних слідчих дій та арештів (ст. 10). Належним, природним та надійним засобом захисту вільної держави покликана стати народна міліція, яка вміє володіти зброєю, перебуває у повному підпорядкуванні цивільної влади та управляється останньою. Створення будь-яких інших постійних армій у мирний час розглядалося як загроза для свободи (ст. 13).

Особливістю декларації було те, що в ній оплотом свободи проголошувалася свобода друку, яка «ніколи не може бути обмежена деспотичним урядом (ст. 12).

Оскільки Вірджинія належала до тих північноамериканських колоній, де існувала офіційна англіканська церква, а до інших релігій (в тому числі до протестантських сект) тривалий час проявлялася нетерпимість, відтак для неї важливе значення мала ст. 16, яка проголосила свободу совісті та віросповідання – право кожного вірити та відправляти релігійний культ без будь-якого примусу, рівність усіх людей у питаннях релігійної віри, а також

«взаємний обов'язок усіх проявляти християнську стриманість, любов і милосердя один до одного». Не випадково саме питанню про релігійну свободу приділяли особливу увагу відомі уродженці Вірджинії Томас Джефферсон і Джеймс Медісон, які в наступні роки доклали чимало зусиль для того, щоб ця стаття Декларації була оформлена спеціальним законом про відокремлення церкви від держави.

Цікавою і новаторською була ст. 15, яка проголосила, що «вільний уряд, блага свободи можуть бути збережені народом лише завдяки сповідуванню справедливості, стриманості, помірності, бережливості і доброчесності, а також за допомогою постійного звернення до фундаментальних принципів».

Не зважаючи на те, що американські дослідники називають цей документ «наївною сумішшю моралі і державного мистецтва» [1, с. 35], вона стала першою ластівкою в утвердженні свободи американського народу, справила значний вплив на хід революційних подій і політико-правову свідомість колоністів. Крім того, вона стала зразком для прийняття наступних біллів про права іншими штатами. Так, у другій половині 1776 р. чотири штати (Меріленд, Делавер, Пенсільванія, Північна Кароліна) прийняли так звані «органічні закони» – конституції, яким передували урочисті декларації громадянських прав. У 1777 р. до них долучився штат Вермонт, у 1780 р. – Массачусетс, у 1784 р. – Нью-Гемпшир. Щодо інших штатів, то вони або передбачили гарантії цих прав у текстах своїх конституцій (Нью-Джерсі 1776 р., Нью-Йорк і Джорджія 1777 р., Південна Кароліна 1778 р.), або зберегли без будь-яких доповнень свої колишні колоніальні хартії, даровані англійським королем ще в XVII ст. (Коннектикут до 1812 р. та Род-Айленд до 1843 р.). І хоча усі наступні декларації та білли про права були не однаковими за змістом та базувалися на різних цілях, однак з їхньою допомогою влада штатів намагалася отримати якомога більше користі із громадськості, яка з довірою ставилася до подібних декларацій [1, с. 36].

Не менш важливе значення цей конституційно-правовий документ мав і для створення таких актів федерального рівня, як Декларація незалежності США 1776 р., про що вже зазначалося вище, та Білля про права 1791 р., відомого в історії під назвою «перший цикл поправок до конституції». Так, у Біллі про права при формулюванні семи поправок були використані положення семи статей декларації. Зокрема: 1) поправка 1 стосується свободи друку та свободи віросповідання (ст. ст. 12 і 16); 2) поправка 2 – про організацію міліції, необхідної для безпеки вільної держави (ст. 13); 3) поправка 4 – про недопустимість проведення несанкціонованих обшуків (ст. 10); 4) поправка 5 – про презумпцію невинуватості та недопустимість свідчити проти самого себе (ст. 8); 5) поправка 6 – про процесуальні гарантії (ст. 8); 6) поправка 7 – про суд присяжних при розгляді цивільних справ (ст. 11); 7) поправка 8 – про недопустимість застосування надзвичайно великих завдатків, накладення надзвичайних штрафів та застосування жорстоких і незвичних покарань (ст. 9).

Крім цього, Декларація, яку ми розглядаємо, справила вплив на державно-правовий розвиток і європейських держав. Вона послугувала зразком для Декларації прав людини і громадянина 1789 р. у Франції, яка проголосила, що «люди народжуються рівними і залишаються вільними і рівними в правах» [8]. Саме вірджинську декларацію мав на увазі і К. Маркс, коли писав про Америку як про країну, «де вперше виникла... ідея великої демократичної республіки, де була проголошена перша декларація прав людини, і був даний перший поштовх європейській революції XVIII століття...» [9, с. 17].

Таким чином, Війна за незалежність, спричинена податковою та тарифною політикою метрополії, перетворилася на боротьбу колоністів за право самим визначати свою долю. Декларація прав Вірджинії 1776 р. стала першим документом, який проголосив нові політичні принципи і підкреслив розрив політичного союзу із метрополією. Вона втілила у собі надбання англійського «загального права» (наприклад, суд присяжних), положення природничого права (наприклад, право на життя) та виключно американські громадянські свободи (свобода совісті та віросповідання), стала ідейною базою для Томаса Джефферсона при розробці ним Декларації незалежності США 1776 р. та для Джеймса Медісона – Білля про права 1791 р., справила безпосередній вплив на державно-правовий розвиток Франції, послугувавши зразком для Декларації прав людини і громадянина 1789 року. Важливе значення Декларації прав Вірджинії полягає також і в тому, що вона стала першим конституційним документом, який взяв на себе захист прав людини, ліквідував станові привілеї в державному управлінні та окреслив моральні принципи, на яких воно повинно було базуватися.

Список літератури:

1. Каленский, В.Г. Билль о правах в конституционной истории США : моногр. : историко-критическое исследование / В.Г. Каленский. – М. : Наука, 1983. – 280 с.
2. Заворотченко Т.М. Механізм реалізації політичних прав громадян: методологічні засади / Т.М. Заворотченко // Право і Безпека . – 2013. – № 1. – С. 12–17 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>.
3. George Mason Drafts the Virginia Declaration of Rights : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icitizenforum.com>.
4. Virginia Declaration of Rights : [Електронний ресурс] / Wikipedia. – Режим доступу : <http://en.wikipedia.org>.
5. The Virginia Declaration of Rights [First Draft, ca. 20–26 May 1776] : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gunstonhall.org>.
6. The Virginia Declaration of Rights [Committee Draft, 27 May 1776] : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.gunstonhall.org>.
7. The Virginia Declaration of Rights [Final Draft, 12 June 1776] : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gunstonhall.org>.
8. Декларация прав человека и гражданина 26 августа 1789 г. // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран (Новое и новейшее время) / МГУ им. М. В. Ломоносова ; сост. Н. А. Крашенинникова. – М. : Зерцало, 1999 : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.booksite.ru>.

9. Маркс К. Президенту Соединенных Штатов Америки Аврааму Линкольну / К. Маркс // К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. – 2-е изд. – М. : Гос. изд-во полит. лит-ры, 1960. – Т. 16. – С. 17–19.

Отражен процесс принятия Декларации прав Вирджинии 1776 г., проведен ее историко-правовой анализ и выяснено значение этого документа для дальнейшего государственно-правового развития США.

Декларация прав Вирджинии 1776 г., Война за независимость в США, Джордж Мейсон, естественно-правовая концепция, гражданские права и свободы.

Reflects the process of adoption of the Virginia Declaration of rights 1776, conducted historical and legal analysis and to clarify the implications for the future of the state-legal development of the United States.

The Virginia Declaration of rights 1776, the War for independence in the United States, George Mason, naturally-legal concept of civil rights and freedoms

УДК 342.7(092) Драгоманов

ПРАВА ЛЮДИНИ В ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ М.П. ДРАГОМАНОВА, КОНЦЕПЦІЯ ФЕДЕРАЛІЗМУ

**Л.С. ПРОТОСАВІЦЬКА, кандидат історичних наук,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

У статті викладено політико-правові погляди М.П. Драгоманова щодо основних прав і свобод людини. З'ясовано, що найбільш дієвим засобом захисту цих прав і свобод, на думку вченого, є закон. Проаналізовано також драгоманівську федералістичну програму, реалізація якої дала змогу усунути те безправне становище, в якому перебував український народ в обох імперіях наприкінці ХІХ – початку ХХ століть.

Права, свободи, нація, концепція федералізму, етнос, самоврядування.

Творча спадщина М.П. Драгоманова надзвичайно велика та багатогранна. На сьогоднішній день чимало сучасних дослідників, правників звертаються до його творчого доробку, адже ті питання які він порушував ще наприкінці ХІХ ст., не втрачають своєї актуальності.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу, узагальнення й критичного переосмислення всіх доступних опублікованих матеріалів дослідити політично-правові погляди М.П. Драгоманова, з'ясувати, які права і свободи, на думку вченого, належать до невід'ємних і недоторканих прав людини, проаналізувати Драгоманівську федералістичну програму.

Михайло Драгоманов, як зазначає Т.Г. Андрусак [1], проблемами свободи починає цікавитися з раннього віку. А під впливом батька, професійного юриста, який мав вплив на формування світогляду М. Драгоманова в дитячі та юнацькі роки, починає складатися правове розуміння проблеми свободи, ролі та значення закону в закріпленні, забезпеченні й захисті прав і свобод людини.

Дослідження творів античних грецьких і римських авторів допомогло вченому розробити проблему прав людини щодо умов суспільного життя українського народу і відповідно до тих вимог, які висували потреби успішного розвитку суспільного прогресу. М.П. Драгоманов також починає звертатися до цієї теми у своїх наукових і публіцистичних працях.

Грунтовні фахові студії з античної історії, знайомство з чинним законодавством та рівнем розвитку правової думки в країнах Західної Європи під час майже трирічного наукового відрядження дали змогу М. Драгоманову не тільки осмислити проблему прав і свобод людини в контексті світової історії, а й зрозуміти тенденції розвитку правової думки розвинутих європейських держав щодо регулювання інституту права і свобод людини, його ролі та значення для розвитку кожної людини,

народу, людського суспільства в цілому. Починаючи з виступів на захист права викладання українською мовою в навчальних класах, виключно з педагогічних міркувань, М. Драгоманов доходить до розуміння взаємопов'язаності і взаємообумовленості всіх прав і свобод людини – економічних, політичних, соціальних, культурних, до необхідності боротьби за правове забезпечення всіх прав людини в законодавстві, ролі та значення держави в гарантованості й захисті прав і свобод людини [5, с. 32].

Одна з головних заслуг М. Драгоманова при розробці проблеми прав і свобод людини полягає у тому, що він теоретично довів: права людини становлять єдиний комплекс, і пріоритетність якоїсь групи прав і свобод не тільки не сприяє розширенню прав і свобод людини загалом, а й порушує всі інші права та свободи.

Для М. Драгоманова немає дилеми – пріоритету прав людини над правами нації чи навпаки. На його думку, наявність прав людини є гарантом успішного розвитку нації. Водночас свобода нації, її державність створює належні умови для успішного гарантування та захисту прав людини. Він наголошував на тому, що в державі повинні гарантуватися конституцією і реально забезпечуватися права і свободи [6, с. 232].

Права людини він поділив на чотири групи. До першої групи належать права і свободи, які М. Драгоманов умовно назвав елементарними чи основними, оскільки вони необхідні для реалізації будь-яких інших прав і свобод людини. До другої групи він відніс громадянські права людини, третю становлять політичні, а четверту – економічні, соціальні й культурні.

До основних прав людини належать право на життя, свободу і особисту недоторканість, заборона тортур або жорстокого, нелюдського поводження і покарання, рівні права всіх незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи інших обставин, рівність усіх перед законом та право на рівний захист закону, рівне для чоловіків і жінок право користуватися всіма правами людини, права, що стосуються процедурних гарантій правосуддя, захист від свавільного втручання в особисте та сімейне життя та від посягань на честь і репутацію [2, с. 59].

Права людини в суспільно-політичних та державно-правових поглядах М. Драгоманова є вихідним базовим положенням, точкою відліку при побудові всієї системи державності. Тільки в такому випадку, на думку вченого, вся система державних органів буде відповідати інтересам громадянина, коли в основу державного будівництва будуть закладені права та свободи людини, наявність і гарантованість яких є запорукою прогресивного розвитку суспільства. Ідея свободи в драгоманівському розумінні не абстрагується в інтереси певної соціальної групи – класу чи нації, а розглядається як органічна потреба людської особистості. Під словами «політична свобода» він розумів такі права людини і громадянина: недоторканність тіла для особистих покарань і смертної кари; недоторканність особи і житла для поліції без судової постанови; недоторканність приватних листів і телеграм; свобода вибору місця проживання і занять; недоторканність національності (мови) в правовому і публічному листі; свобода совісті (віри і невір'я) і всякого публічного богослужіння і

обрядів, «не противних громадському сорому»; свобода зібрань, прохань і заяв зовнішніми знаками (малюнками, знаками, програмами та ін.) без порушення зовнішнього порядку й безпеки в населених місцях; право цивільного і кримінального позову проти посадових осіб та установ за незаконне порушення інтересів особи; право опору незаконним діям чиновників; рівність всіх у громадянських правах і обов'язках [4, с. 51].

Драгоманов при перерахуванні даних прав зробив примітку, що права людини і громадянина не можуть бути відмінними, ні обмежені жодною постановою, ні законом, виключаючи обмеження, встановлювані в законодавчому порядку на час зовнішньої війни. Зазначалося також і те, що охорона вище перелічених прав повинна вмінятися в обов'язок місцевих мирових суддів, котрим повинне бути надане право під особисту відповідальність вимагати собі сприяння поблизу розташованих військових сил, які зобов'язані надавати їм таке сприяння [4, с. 51].

До громадянських прав вчений відносить свободу пересування і вибір місця проживання, право на притулок у разі переслідування за політичні переконання з політичних мотивів, право вступати в шлюб та створювати сім'ю, право володіти майном [2, с. 67].

Більшу частину своєї політичної творчості М. Драгоманов присвятив вченню про політичні права та свободи, які він вважав визначальним моментом для всіх елементів політичного життя народу. До них він відносить лише ті, які передбачені декларацією і Пактом про громадські та політичні права, зокрема право свободи думки, совісті, релігії, право на свободу переконань і на вільне їхнє виявлення, право на свободу мирних зборів і асоціацій, право на участь в управлінні своєю країною.

Найбільш дієвим засобом захисту прав і свобод, виробленим людством впродовж тисячолітньої історії, М. Драгоманов вважав закон, який один тільки й може, будучи обов'язковим для всіх, якого неухильно дотримуються під страхом покарання, забезпечити виконання даних прав і свобод. Перед законом всі рівні незалежно від статі, раси, національності, соціального чи майнового статусу.

Значний внесок зробив М. Драгоманов у розробку принципу, згідно з яким кожен народ, незалежно від його державних та історичних традицій, чисельності, культурного розвитку та економічного потенціалу, має право сам вирішувати свою долю, бути господарем на своїй землі. Михайло Петрович стійко відстоював права народів на самовизначення [2, с. 58].

Драгоманов виступав за політичне, соціальне, національне визволення українського народу, а, отже, кожного українця. Не вважаючи, що зі здобуттям власної державності вирішення всіх проблем настане автоматично, він водночас підкреслював цінність і значущість власної держави для всієї нації і для кожної окремої людини. Драгоманов виступав з широкою федералістичною програмою, реалізація якої допомагала б значною мірою усунути те безправне становище, в якому український народ перебував у обидвох імперіях, із подальшим політичним розвитком та національним самоусвідомленням українського народу, дала б змогу здобути власну незалежність [2, с. 59].

Михайло Петрович вказував і на те, що народ може не мати власної мононаціональної, унітарної держави, але вільно розвиватися за умови забезпечення, крім права особи, і його прав як етносу [4, с. 55].

М. Драгоманов, як людина, яка працювала на всю Україну, мусив витворювати для кожного регіону певний специфічний шлях кожного з них, свою ідеологію подальшої боротьби. Він зазначав: «Не може бути руху вперед окремої частини регіону Російської імперії, без руху вперед всієї Російської Імперії». Головним завданням усіх прогресивних політичних сил Російської Імперії є Федералізація Росії та конституційне забезпечення прав і свобод людини, після чого можуть з'явитися умови для розвитку поневолених народів [4, с. 55].

Федерація Михайла Драгоманова – це федерація, яка будується знизу вверху, а не навпаки. «Громади, які стосуються не тільки їх, вищестоящим органом, залишаючи за собою лише ті повноваження, які можуть вирішуватися самостійно і які стосуються лише їх». За тим же принципом об'єднання громад делегують деякі свої повноваження об'єднанню об'єднань громад. Таким чином можна, на думку М. Драгоманова, зменшити диктат держави, коли держава дає якісь права людині чи громаді. «Це без начальство» є такою ж мрією, як і думка про зведення до нуля тертя в машинах» – зазначав М. Драгоманов. «Держава – це спілка людей задля оборони себе від чужинців і задля впорядкування своїх справ на своїй землі по своїй волі» [4, с. 56].

Він вказував: «На сьогодні ідея самостійності українського народу може бути реалізована лише за допомогою якоїсь третьої сили – Росії чи Австрії – радше Росії, бо вона більш сильна і їй буде більш легко відірвати від Австрії меншу частину українських земель». Але, разом із тим, М. Драгоманов стверджував, що приєднання Галичини до Росії було б трагедією для українського народу, оскільки в Австро-Угорській імперії існують конституційні свободи [4, с. 56].

М. Драгоманов в опублікованій у 1884 р. брошурі – спробі української політико-соціальної програми під загальною назвою «Вольний союз – Вільна спілка» визначає дві мети: а) цілі загальногромадські; б) ціль частковонаціональна.

М. Драгоманов вважав за доцільне таке місцеве самоврядування (громадівське – сільське, міське, волосне, повітове, обласне) і державне [6, с. 323]. Російська імперія мала бути розчленована на області й відповідно до інтегрального політичного фактора, що визначався б географічними, економічними і етнографічними умовами. Українські землі мали складатися з трьох областей – Київської, Одеської, Харківської. Дивовижно деталізовані повіти всіх областей не лише майбутньої суверенної України, а й Білорусії і Росії. У програмі відчувається глибоке розуміння етнічних особливостей населення величезних територій імперії.

М. Драгоманов передбачив на рівні Вільної спілки слов'янських країн Державну Думу і Союзну Думу. Члени обох Дум мали утворювати Державний Собор. Виходячи з тодішньої політичної ситуації в Росії, він фактично пропонував запровадження республіки (в такому випадку мав обиратися на певний строк Голова Всеросійської Державної Спілки) або ж

при наймі обмеженої монархії за типом Англії, Бельгії, Нідерландів, Швеції, Норвегії [3, с. 141].

Члени товариства «Вільна Спілка» мали дбати про відновлення Української республіки. Їм належало пропагувати реформаторські ідеї Західної Європи (надто Голландії і Великобританії) – від анабаптистів і соцініан, чиє вчення проникло на Україну ще в XVI–XVII ст. ст., до прихильників Р. Оуена і робітничих товариств. Утворення Вільної спілки суверенних країн на кшталт Швейцарії мало забезпечити процвітання українському народові та національним меншинам на його споконвічних землях. Водночас М. Драгоманов зазначав, що відокремлення українського населення від інших областей Росії в особну державу (політичний сепаратизм) є річ не лише в усякому разі вкрай важлива, якщо не неможлива, але, за певних умов, зовсім не потрібна для яких би то не було інтересів українського народу [3, с. 141].

Драгоманов вважав, що включення красного писемства недержавних народів у контекст загальноєвропейського процесу дасть змогу вивести їхній національний дух із хуторянської затхлості на світові обшири [4, с.65].

Михайло Петрович у своїй історико-соціологічній концепції українського державного будівництва виступає і проти централізації, і проти націоналізму, а найбільше проти їх поєднання... Україна має повернути на європейський шлях розвитку. Вчений пропагував закономірності руйнування монархічних і мирських режимів а також становлення парламентських, правових держав.

Знадобилося близько ста років, аби Західна Європа в XX ст. прийшла до інтеграції – Європейської Співдружності. Наукове передбачення М. Драгоманова справдилося. Сподіваємося, що в недалекому майбутньому Україна посяде гідне місце в європейській інтегрованій цивілізації рівних держав і народів.

Завершуючи розгляд політико-правових поглядів Михайла Драгоманова, можемо підсумувати, що він велику увагу приділяв правам і свободам людини, правильно розумів їхню роль та значення як для правового статусу особи, так і для суспільства загалом. Їхня розробка мала фундаментальне значення для всього подальшого розвитку української правової думки, і на сьогоднішній день становить не тільки історико-пізнавальний, а й практичний та теоретичний інтерес і, без сумніву, вимагає поглибленого дослідження та вивчення. Що ж стосується ідеї федерації, то вчений у своїх переконаннях виступив пророком, адже майбутнє він бачив за федеративною співдружністю держав. Одним із яскравих прикладів співдружності є Європейська Співдружність, а Україна прагне стати її членом.

Список літератури:

1. Андрусяк Т.Г. Права людини в поглядах М. Драгоманова : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Т.Г. Андрусяк. – К., 1994. – 17 с.

2. Андрусяк Т.Г. шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини) / Т.Г. Андрусяк. – Львів : Світ, 1998. – 192 с.
3. Довгич В.А. Українська Ідея в політичній теорії М. Драгоманова / В.А. Довгич. – К. : Наук. думка, 1991. – 220 с.
4. Молчанов О.М. Державницька думка Михайла Драгоманова / М.О. Молчанов. – К. : Наук. думка, 1994. – 244 с.
5. Ситник О.І. Особливості політичної концепції М. Драгоманова і Д. Донцова в контексті української ідеї : дис. ...канд. політ. наук : спец. 23.00.01 / О.І. Ситник. – К., 1996. – 155 с.
6. Шульженко. Ф.П. Історія політичних і правових вчень : підруч. / Ф.П. Шульженко – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 464 с.

В статье изложены политико-правовые взгляды М.П. Драгоманова относительно прав и свобод человека. Установлено, что самым лучшим средством защиты этих прав и свобод, по мнению учёного, является закон. Исследована также Драгомановская федералистическая программа, реализация которой позволила бы устранить то бесправное состояние, в котором находился украинский народ в составе обеих империй в конце XIX – начале XX столетий.

Права, свободи, нація, концепція федералізму, етнос, самоуправління.

The article presents political and legal views of M.P. Drahomanov on fundamental human rights and freedoms. It is revealed that the most effective protecting mean of these rights and freedoms is the law according to scientist. This article also analyzes Drahomfnov's federalistic program implementation of which could allow to remove that suppression to which was the Ukrainian people in both empires at the end of XIX and the beginning of the XX centuries.

Rights, freedoms, the nation, the concept of federalism, ethnicity, self-government.

АГРАРНЕ ПРАВО

УДК 349.42

ПІДЗАКОННІ АКТИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО АГРАРНОГО ПРАВА

**В.М. ЄРМОЛЕНКО, доктор юридичних наук, професор,
Національний університет біоресурсів
природокористування України¹**

i

Досліджено джерельну природу постанов Верховної Ради України у сфері регулювання аграрних відносин.

Джерела аграрного права, постанова Верховної Ради України, постанова Президії Верховної Ради України.

Сучасна наукова і навчальна загальнотеоретична література, як вітчизняна, так і інших країн пострадянської правової сім'ї, практично не розглядає постанови парламенту як джерела права, внаслідок чого їх юридична природа і місце в системі нормативно-правових актів є недостатньо визначеними. Для порівняння подібне становище існувало ще в середині минулого століття, коли в наукових працях, які висвітлювали державно-правове становище Верховної Ради СРСР, питання про її акти займало підпорядковане положення і розглядалося лише побічно. В інших працях досліджувалися, як правило, нормативні акти Верховної Ради СРСР – закони, причому інші її акти або не зачіпалися взагалі, або розглядалися як різновид закону [1, с. 14]. З тих пір змінилися політико-правовий устрій нашої держави і функції центральних органів влади, але «біла пляма» щодо особливостей і місця інших ніж закони актів парламенту залишилась не замальованою на карті ієрархічної системи нормативно-правових актів.

Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» (ч. 2 ст. 46) до актів Верховної Ради віднесено закони, постанови, резолюції, декларації, звернення і заяви. Не стосуючись законів, насамперед слід вказати на позанормативний характер резолюцій, зміст яких пов'язаний не із законодавчими, а з іншими повноваженнями парламенту [2, с. 274], а також заяв [3, с. 547] і звернень.

Дещо складніше полягає справа з декларацією, яка у вітчизняній юридичній енциклопедичній літературі розглядається як політична заява від імені держави, уряду, партії чи іншої організації [4, с. 24]. З цього напрошується висновок про політичну, а не юридичну природу декларації. Однак останні монографічні дослідження в загальній теорії права розставляють дещо інші акценти у визначенні правової природи декларацій. Так, наголошуючи на тому, що в епоху буржуазно-демократичних революцій акти, які закладали засади нового правопорядку, отримували найменування «декларація», М. Саннікова робить висновок, що нині декларація, будучи своєрідним втіленням матеріальних умов життя

суспільства, рівня розвитку його правової культури і т.д., обумовлює зміст законодавчих актів, які розробляються на її основі та приймаються на її підставі, а також становить підґрунтя формування та реалізації державної політики у певній сфері. Норми цих актів мають відповідати проголошеним у декларації принципам [5, с. 7, 19–20]. Наведене безумовно засвідчує джерельно-правову ідентифікацію декларацій Верховної Ради України.

Погоджуючись з цим висновком слід вказати на дуже узагальнений характер положень декларацій, які стосуються осноположних засад державного правопорядку. Такий їх зміст і призначення виключають можливість прийняття декларацій щодо окремих сфер суспільних відносин. Дійсно досить дивною виглядала б декларація у сфері аграрних відносин, які потребують правових джерел значно вужчого, конкретизованішого профілю. Тому декларації Верховної Ради України можна вважати джерелом аграрного права дуже опосередковано в контексті проголошення дотримання задекларованих загальнолюдських цінностей, якими є права людини.

Таким чином, залишаються постанови Верховної Ради України, юридичну природу і силу яких належить з'ясувати. Разом з тим варто вказати на існування двох видів постанов парламенту: 1) Верховної Ради України; 2) Президії Верховної Ради України. Однак навіть поверховий аналіз постанов Президії Верховної Ради України свідчить про їх суцільно індивідуально-правовий характер, про спрямування на прийняття проектів законів до розгляду парламентом, організацію виборів народних депутатів та роботи Верховної Ради тощо. У такій іпостасі постанови Президії Верховної Ради України не можуть бути не лише джерелами аграрного права, а й джерелами права взагалі. Більш того, будучи індивідуально-правовими актами, постанови Президії Верховної Ради України не є складовою національного законодавства.

Щодо правової природи й місця постанов Верховної Ради України, то серед сучасних науковців їх згадує лише О.Ф. Скакун, яка відносить ці постанови до підзаконних нормативних актів, розміщуючи за юридичною силою між актами Президента України і уряду [6, с. 335]. За умови відсутності інших наукових підходів і нормативного закріплення визначення поняття постанов парламенту в національному законодавстві, для вирішення проблеми з'ясування природи й місця зазначених актів у системі нормативно-правових актів доцільно звернутися до нормотворчого досвіду інших держав пострадянської правової сім'ї, в яких прийнято закони про нормативно-правові акти.

Аналіз цих законів приводить до досить неоднозначного висновку. Попри те, що всі вони визнають постанови парламенту нормативно-правовими актами, тільки у ст. 9 Закону Республіки Узбекистан «Про нормативні правові акти Республіки Узбекистан» прямо вказано на те, що постанови палат парламенту приймаються на основі та на виконання Конституції і законів, тобто на суто підзаконний характер таких постанов. Щодо юридичної сили постанов парламенту, то існують три підходи,

згідно з якими: 1) постанови парламенту мають вищу силу від указів Президента (ч. 1 ст. 6 Закону Киргизької Республіки «Про нормативні правові акти Киргизької Республіки», ст. 5 Закону Республіки Узбекистан «Про нормативні правові акти Республіки Узбекистан», ч. 1 ст. 7 Закону Республіки Таджикистан «Про нормативні правові акти»); 2) постанови парламенту мають меншу силу від декретів і указів Президента (ч. 4 ст. 10 Закону Республіки Білорусь «Про нормативні правові акти Республіки Білорусь»); 3) постанови парламенту мають юридичну силу меншу від указів Президента, які мають силу закону, але більшу ніж нормативні укази Президента (ч. 2 ст. 4 Закону Республіки Казахстан «Про нормативні правові акти»).

Водночас у ч. 2 ст. 19 Закону Республіки Таджикистан «Про нормативні правові акти» міститься безпосередня вказівка на те, що постанови парламенту, які мають організаційно-розпорядчий характер, не є нормативно-правовими актами. Такий підхід перегукується з думкою А.М. Васильєва, який свого часу взагалі вважав постанови Верховної Ради СРСР актами верховного управління, а за юридичною природою – актами застосування норм права вищим органом державної влади в СРСР, тобто діями Верховної Ради СРСР, що реалізовували правові настанови Конституції СРСР і мали на меті викликати певні правові наслідки. Тому, як зазначав А.М. Васильєв, акти Верховної Ради СРСР за своєю юридичною природою являли собою особливий вид юридичних фактів, спрямованих на встановлення, зміну чи припинення певних правовідносин [1, с. 21]. Можливо, постанови Верховної Ради СРСР й мали управлінську природу, але в нинішніх умовах зведення рівня постанов парламенту лише до ролі актів державного управління значно збіднює функціональний статус Верховної Ради України.

Звідси випливає висновок про ймовірне існування постанов Верховної Ради як нормативного, так і позанормативного характеру, розрізняти які можна лише за змістом. До такого висновку приводить зміст постанови Верховної Ради України «Про додаткові заходи щодо забезпечення сільськогосподарських товаровиробників пально-мастильними матеріалами для проведення осінньо-польових робіт у 1998 році» від 3 листопада 1998 р. № 219-XIV. Констатує наявність недоліків у проведенні комплексу осінньо-польових робіт та недопущення втрат врощеного врожаю, парламент прийняв рішення щодо усунення цих недоліків через безвідсоткове товарне кредитування сільськогосподарських товаровиробників пально-мастильними матеріалами в рахунок майбутнього врожаю з урядового резервного фонду. Як наслідок, маємо **організаційно-розпорядчий** акт, який не вводить і не припиняє нових норм, а компілюючи зміст вже існуючих норм, створює відповідний індивідуальний організаційно-розпорядчий механізм правового регулювання. Індивідуальність зазначеного акта додатково підкреслюється разовим характером його дії, визначеним обмеженим періодом осінньо-польових робіт у 1998 році. У подальшому такий механізм більше не застосовувався. Ще одним прикладом організаційно-розпорядчого акта є

постанова Верховної Ради України «Про заходи щодо захисту внутрішнього ринку від імпорту цукру білого, цукрових сиропів та насіння цукрових буряків» від 23 березня 2004 р. № 1653-IV, яка, не зважаючи на організаційно-протекціоністський характер, за своїм змістом є індивідуальним актом правозастосування.

До іншої підгрупи індивідуальних актів слід віднести **аналітично-оціночні** акти, якими є постанови Верховної Ради України «Про виконання земельного законодавства при реформуванні аграрного сектора економіки» від 11 січня 2000 р. № 1364-XIV, «Про інформацію Уряду щодо стану виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 18 вересня 1998 року «Про заходи щодо стабілізації сільськогосподарського виробництва» від 4 листопада 1998 р. № 226-XIV, «Про інформацію Кабінету Міністрів України про ситуацію в сільському господарстві та невідкладні заходи щодо державної підтримки агропромислового комплексу» від 15 серпня 1997 р. № 505/97-ВР. Ці постанови містять оцінку діяльності уряду (переважно негативну) в певній сфері аграрних відносин, результатом якої є заходи з посилення нормотворчої діяльності для усунення проблемних питань.

Серед постанов Верховної Ради України є такі, що мають **обмежувально-заборонний** характер: 1) «Про впровадження мораторію на закриття державних і комунальних закладів культури у сільській місцевості» від 8 лютого 2012 р. № 4356-VI, якою до кінця 2015 року було запроваджено мораторій на закриття державних і комунальних закладів культури у сільській місцевості і вжиття невідкладних заходів щодо зміни їх умов фінансування; 2) «Про впровадження мораторію на закриття загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості» від 19 грудня 2008 р. № 778-VI, якою до кінця 2009 року було запроваджено заборону на закриття сільських шкіл; 3) «Про недопущення закриття об'єктів соціально-культурного призначення в сільській місцевості» від 6 вересня 2005 р. № 2794-IV. Якщо перші дві постанови мають чітко виражений заборонний характер, то остання є обмежувальним актом, в якому виражається ставлення законодавця до певних негативних, на його думку, суспільних процесів у сфері аграрних відносин, наслідком чого є позитивне зобов'язування певного органу державної влади. Тому в постанові «Про недопущення закриття об'єктів соціально-культурного призначення в сільській місцевості» виражається позиція Верховної Ради України щодо неприпустимості закриття шкіл, клубів, фельдшерсько-акушерських пунктів, дільничних лікарень, інших об'єктів соціально-культурного призначення в сільській місцевості без відповідного рішення територіальної громади. Як наслідок, Кабінет Міністрів України зобов'язано вжити невідкладних заходів щодо недопущення скорочення та відновлення діяльності зазначених об'єктів із визначенням необхідних джерел їх фінансування. Безумовно, обмежувально-заборонний характер вказаних постанов парламенту робить їх нормативно-правовими актами.

Наступна група постанов Верховної Ради України об'єднує акти, які, на думку П.О. Гвоздика, є формою реалізації парламентом контрольних

функцій. Це акти, які містять оцінки стану в певній сфері суспільних відносин, рекомендації й доручення уряду та іншим органам виконавчої влади з удосконалення правового регулювання в цій сфері [7, с. 152–153]. Позитивно сприйняття вказаного підходу допомагає присвоїти таким актам умовну назву **контрольно-регулювальних**. Першу підгрупу контрольно-регулювальних актів становлять рекомендації парламенту, вироблені внаслідок заслуховування відповідних центральних органів влади про стан і перспективи розвитку різних сфер аграрних відносин. До них слід віднести схвалені постановами Верховної Ради України «Рекомендації парламентських слухань на тему: «Сучасний стан та перспективи розвитку сільського господарства і харчової промисловості України» від 6 квітня 2009 р. № 1240-VI, Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні «Сільська молодь: стан, проблеми та шляхи їх вирішення» від 20 грудня 2005 р. № 3238-IV, «Рекомендації парламентських слухань «Про законодавче забезпечення розвитку бурякоцукрового комплексу в Україні та заходи щодо його покращання» від 3 березня 2005 р. № 2465-IV. Вказані Рекомендації є програмними актами-реакцією законодавця на системні кризові зрушення в аграрно-виробничій і аграрно-соціальній сферах. Вони містять широку палітру принципово нових організаційних, фінансових і правових положень-заходів щодо подолання вказаних кризових явищ, що надає їм нормативного характеру.

Ще одну групу становлять **забезпечувальні** нормативні акти, якими є постанови Верховної Ради України про введення в дію Законів України. Саме постановами парламенту було введено низку аграрних законів: «Про колективне сільськогосподарське підприємство», «Про карантин рослин», «Про племінне тваринництво» та «Про ветеринарну медицину». Ці закони є чинними досі (деякі – в новій редакції). Вказані постанови запроваджують нові норми в систему аграрного законодавства, зобов'язуючи при цьому привести законодавство України у відповідність із введеними законами, тобто ці постанови виступають чинниками зміни існуючих норм чинного законодавства. Це свідчить про безумовно нормативно-правовий характер наведених постанов Верховної Ради України.

У ще одному ракурсі постанови Верховної Ради України виступають як **ратифікувальні** акти. Справа в тому, що протягом 1991–1994 рр. постановами Верховної Ради України було ратифіковано міжнародні договори про співробітництво з більшістю держав – колишніх республік СРСР, а також з іншими країнами, зокрема Францією, Польщею, Угорщиною, Туреччиною, Словаччиною, Індією тощо. І лише в 1994 р. процедура ратифікації змінилась з набуттям чинності Законом України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 р., згідно зі ст. 7 якого ратифікація міжнародних договорів почала здійснюватися шляхом ухвалення спеціального закону. Водночас майже всі ратифіковані постановами Верховної Ради України міжнародні договори досі не втратили своєї чинності завдяки зафіксованому в них принципу автоматичного продовження цих договорів щоразу на наступний п'ятирічний період після

першого десятирічного строку їх дії у разі відсутності заперечення сторін.

Джерелом аграрного права виступають положення вказаних міжнародних договорів, присвячені співробітництву в аграрній сфері економіки. Як приклад таких джерельних положень можна навести ст. 12 Договору про дружбу і співробітництво між Україною і Туркменистаном [8], ст. 16 Договору про дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Казахстан [9], ст. 12 Договору про взаєморозуміння та співробітництво між Україною і Французькою Республікою [10] тощо.

Ще однією особливістю постанов Верховної Ради України є **розширювальний характер дії** їх окремих положень. Так, уже згадувана постанова «Про порядок введення в дію Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» розширює дію цього закону за рахунок включення норми про те, що об'єкти соціально-побутового призначення поділу (паюванню) між членами колективного сільськогосподарського підприємства не підлягають.

Резюмуючи сказане можна зробити узагальнювальний висновок про те, що джерелами аграрного права виступають постанови Верховної Ради України, які є нормативно-правовими за своїм змістом. До таких постанов варто застосувати таку класифікацію: обмежувально-заборонні, контроль-но-регулювальні, забезпечувальні, ратифікувальні та розширювальні. Разом з тим існують постанови Верховної Ради України, що мають позанормативну, індивідуальну природу, які доцільно об'єднати в класифікаційні групи під назвою організаційно-розпорядчих та аналітично-оціночних актів. Ці постанови не є джерелами аграрного права.

Список літератури:

1. Васильев А.М. О классификации актов Верховного Совета СССР / А.М. Васильев // Советское государство и право. – 1953. – № 8. – С. 14.
2. Нагребельний В.П. Резолюція / В.П. Нагребельний, О.В. Бакаєв // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5: П–С. – С. 274.
3. Фурса С.Я. Заява / С.Я. Фурса // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1999. – Т. 2: Д–Й. – С. 547.
4. Шемшученко Ю.С. Декларація / Ю.С. Шемшученко // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1999. – Т. 2: Д–Й. – С. 24.
5. Саннікова М. Декларація як джерело права в романо-германській правовій системі / М. Саннікова; наук. ред.. В.П. Колісник. – Х. : Юрайт, 2012. – С. 7, 19–20.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
7. Гвоздик П.О. Джерела екологічного права України : моногр. / П.О. Гвоздик ; відп. ред. Н.Р. Малишева. – К. : Алерта, 2012. – 303 с.
8. Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Туркменистаном : постанова Верховної Ради України від 9 квітня 1993 р. № 3096-XII // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2004. – № 4. – Кн. 2. – С. 472. – Ст. 1019.

9. Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Казахстан : постанова Верховної Ради України від 24 лютого 1994 р. № 4023-XII // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2004. – № 4. – Кн. 2. – С. 729. – Ст. 1062.

10. Договір про взаєморозуміння та співробітництво між Україною і Французькою Республікою // Офіційний вісник України. – 1997. – № 24. – С. 142.

Исследовано природу постановлений Верховной Рады Украины в сфере регулирования аграрных отношений как источника аграрного права.

Источники аграрного права, постановление Верховной Рады Украины, постановление Президиума Верховной Рады Украины.

Investigated the nature of the source resolutions of the Verkhovna Rada of Ukraine in the regulation of agrarian relations.

Sources agrarian law, the decision of the Verkhovna Rada of Ukraine, the decision of the Supreme Rada of Ukraine.

УДК 349.42

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ» ТА «ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ» СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

**А.М. СТАТІВКА, доктор юридичних наук, професор,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого¹**

У статті йдеться про співвідношення поняття «господарська діяльність» та «виробничо-господарської діяльності» сільськогосподарського підприємства. Також запропоновано авторське визначення поняття «виробничо-господарська діяльність».

Господарська діяльність, виробничо-господарська діяльність, сільськогосподарські підприємства.

Важливим та значимим для науки аграрного права є питання щодо поняття «господарська діяльність» та «виробничо-господарська діяльність» сільськогосподарських підприємств, а також проведення раціональної інтерпретації, визначення їх змісту й істотних ознак. Тому існує потреба у встановленні зв'язків єдності та диференціації зазначених категорій. У цьому контексті необхідно вирізнити співвідношення понять «господарська діяльність» та «виробничо-господарська діяльність» сільськогосподарських підприємств.

Аналіз положень як загальних, так і спеціальних законів, а також теоретичних розробок представників господарсько-правової та аграрно-правової науки свідчить про неоднозначність у підходах щодо наведених понять. Отже, **метою** даної статті є з'ясування теоретично-практичних підходів до особливостей кореляції (співвідношення) поняття «господарська діяльність» та «виробничо-господарська діяльність» сільськогосподарських підприємств.

Статтею 3 Господарського кодексу України закріплено, що під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [1].

Податковим кодексом України визначено, що господарська діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконання робіт, надання послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться тільки особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договором комісії, доручення та агентськими договорами (ст. 14) [2].

Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. зазначається, що господарська діяльність – це будь-яка діяльність, в тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом й обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару (ст. 1) [3].

Із Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р. випливає, що господарська діяльність – будь-яка діяльність у тому числі підприємницька, юридичних осіб, а також фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язана з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт (ст. 1) [4].

Методикою визначення відносин контролю (розділ 2), затвердженої Розпорядженням Антимонопольного комітету України від 24 грудня 2002 р. № 397, зазначено, що господарська діяльність – це діяльність юридичних осіб, у тому числі органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю та/або фізичних осіб з виробництва, реалізації, придбання товарів, а також здійснення ними контролю над іншою юридичною чи фізичною особою) [5].

Отже, аналіз положень щодо визначення поняття «господарська діяльність» тільки наведених загальних і підзаконного нормативно-правового акта, яким є вищезгадана Методика, свідчить як про наявність у законодавстві декількох визначень такої діяльності, які за своїм змістом різняться, так і про широке й неоднозначне розуміння.

Господарська діяльність поряд з виробництвом, реалізацією товарів (продукції), придбанням їх, наданням послуг, виконанням робіт суб'єктами господарювання (як юридичними, так і фізичними особами), охоплює контроль з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративного управління та контролю за суб'єктами господарювання з виробництва, реалізації, придбання товарів (продукції) тощо. Тому слушним є висновок представників господарсько-правової науки, що «господарська діяльність», якщо відволікатися від даного у Господарському кодексі визначення, сама по собі має досить широке значення [6, с. 12].

Звертає увагу те, що законодавець поряд з поняттям «господарська діяльність» використовує термін «господарське забезпечення». Останній, на перший погляд, дає змогу відмежовувати господарську діяльність господарюючих суб'єктів, на відміну від яких, не господарюючі суб'єкти здійснюють тільки господарче забезпечення. Так, відповідно до ч. 3 ст. 3 Господарського кодексу України діяльність не господарюючих суб'єктів, яка спрямована на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участі або без участі суб'єктів господарювання, є господарчим забезпеченням діяльності не господарюючих суб'єктів. Слід зауважити, по-перше, що термін «господарче забезпечення» є досить невизначеним, має ненормативний характер. По-друге, об'єднуючою обставиною для здійснення господарсь-

кої діяльності суб'єктів господарювання й здійснення господарчого забезпечення діяльності не господарюючих суб'єктів є самостійність, і що головне, систематичність. Таким чином, господарська діяльність охоплює господарче забезпечення зазначених суб'єктів. Тут здійснення господарської діяльності не господарюючими суб'єктами дає змогу створити належні умови для надання якісних послуг, наприклад, у сфері охорони здоров'я – щодо надання медичної допомоги, в освітянській сфері – щодо отримання освіти й здійснення підготовки кадрів тощо. Виходячи з цього, недоречно використовувати термін «господарче забезпечення».

На рівні спеціальних законів, які регулюють господарську діяльність сільськогосподарських підприємств відсутнє правове поняття господарської діяльності, але при цьому закріплено положення здійснення такої діяльності.

Наприклад, спеціальним Законом України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17 жовтня 1990 р. (в редакції Закону від 15 травня 1992 р.) сільськогосподарським підприємствам надано право вільного вибору напрямів... господарської діяльності (ст. 1) [7].

Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 19 липня 1997 р. (в редакції від 20 листопада 2012 р.) врегульовано особливості господарської діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [8]. Останні здійснюють обслуговування своїх членів – виробників сільськогосподарської продукції, не маючи на меті одержання прибутку і не є прибутковими організаціями. Члени кооперативу несуть відповідальність за зобов'язаннями, взятими перед кооперативом щодо їх участі у господарській діяльності кооперативу. Після виникнення зобов'язань сільськогосподарського кооперативу та відшкодування збитків сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу та відшкодування збитків за минулі періоди залишок фінансового результату господарської діяльності кооперативу розподіляється загальними зборами у вигляді відрахувань до фондів кооперативу, кооперативних виплат його членами та нарахувань на пай членам кооперативу, у тому числі асоційованими (ст. 9).

На відміну від сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів особливості господарської діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів полягають у проведенні господарської діяльності, основною метою якої є отримання прибутку, та реалізують свою продукцію за цінами, що встановлюються самостійно на договірних засадах з покупцем, і є суб'єктом підприємницької діяльності (ст. 13).

Таким чином, положення наведених ст.ст. 9, 13 Закону закріплюють один із видів господарської діяльності, а саме: а) некомерційна господарська діяльність сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, тобто без мети отримання прибутку; б) підприємницька, комерційна діяльність сільськогосподарських виробничих кооперативів з метою отримання прибутку.

Відповідно до положень ст. 24 Закону України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. [9] таке господарство самостійно визначає напрями своєї діяльності, спеціалізацію, організує виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію, на власний розсуд та ризик підбирає партнерів з економічних зв'язків у всіх сферах діяльності, у тому числі іноземних.

Господарська діяльність колективних сільськогосподарських підприємств реалізується нормами Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 р. [10]. Відповідно до ст. 13 таке підприємство самостійно визначає напрями сільськогосподарського виробництва, його структуру і обсяг, самостійно розпоряджається виробленою продукцією та доходами, здійснює будь-яку діяльність, що не суперечить законодавству України.

Підприємство має право кооперуватися з промисловими підприємствами та установами при переробці сільськогосподарської продукції, виготовленні промислових та інших товарів, розширенні сфери соціально-культурного, комунально-побутового обслуговування сільського населення, підготовці й перепідготовці кадрів.

Необхідно зазначити, що господарська діяльність сільськогосподарських товариств з обмеженою відповідальністю врегульована нормами Господарського кодексу України і Законом України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. [11]. Загалом господарська діяльність усіх сільськогосподарських підприємств в тому числі товариств з обмеженою відповідальністю, врегульована правовими нормами як загальних, так і спеціальних законів, підзаконними нормативно-правовими актами, а також Статутами конкретно взятих сільськогосподарських підприємств. Останні здійснюють свою господарську діяльність як самостійно, так і на коопераційних засадах з іншими суб'єктами господарювання. Мають право вступати в договірні відносини з будь-якими державними, комунальними, приватними комерційними і громадськими некомерційними підприємствами, установами, та організаціями, з окремими громадянами, самостійно вибирати партнерів, зокрема зарубіжних, для укладення договорів [12, с. 167].

Таким чином, з огляду на викладене, змістом господарської діяльності сільськогосподарських підприємств є вільний вибір і свобода здійснення такої діяльності відповідно до вимог чинного законодавства, з наданням гарантій доступу до матеріально-технічних, фінансових, інформаційних, природних і трудових ресурсів.

В аграрно-правовій літературі звертається увага на особливості господарської діяльності в сільському господарстві. Сутність якої полягає в тому, що аграрне виробництво пов'язане з використанням землі як основного засобу виробництва, наявності спеціальних форм організації й ведення виробництва, особливого правового регулювання господарської діяльності, з урахуванням біологічного циклу в сільськогосподарській діяльності, особливостей контролю за власністю на землю та інші природні об'єкти, державного регулювання умов, в яких функціонує

аграрний сектор економіки, особливостей конкурентноспроможності сільського господарства, особливостей функціонування ринку товарної сільськогосподарської продукції, вагомого соціально-політичного й культурного значення розвитку селянства [13, с. 283].

Варто зауважити, що значний обсяг господарської діяльності у сільському господарстві здійснюється з урахуванням моніторингу ринків матеріально-технічного забезпечення й обслуговування сільськогосподарських підприємств, збуту ними товарної аграрної продукції, залучення інвестицій, упровадження науково-технічних досягнень в аграрне виробництво та ін. При цьому законодавець встановлює певні обмеження щодо здійснення такої діяльності [14, с. 87–88].

Про те, зважаючи на широке розуміння й особливості господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, яка включає різні спектри напрямів її здійснення, представники аграрно-правової науки зауважують, що при здійсненні такої діяльності визначальною має бути діяльність щодо виробництва, переробки, реалізації сільськогосподарської продукції [15, с. 118].

На думку професора В.І. Семчика, під господарською діяльністю необхідно розуміти виробничу діяльність, в процесі якої виробляється продукція [16, с. 171].

Наведене дає змогу зробити висновок, що господарська діяльність не просто охоплює виробничу діяльність, а й визначає останню як основною і важливою діяльністю сільськогосподарських підприємств. Тому слушно зазначає О.М. Пашенко, що господарська діяльність сільськогосподарських підприємств – це діяльність суб'єктів аграрного господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт або надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Автор до сфери аграрних господарських відносин включає виробничо-господарську та інші відносини [17, с. 166].

Необхідно звернути увагу й на те, що в спеціальній літературі для характеристики економіко-правової категорії «господарська діяльність» науковцями використовує термін «виробничо-господарська діяльність». Виникає питання: що являє собою «виробничо-господарська діяльність» сільськогосподарських підприємств, тотожна вона поняттю «господарська діяльність», яке співвідношення між ними?

Свого часу питанням щодо виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств приділялась увага в правовій літературі. Існують різні підходи до визначення поняття «виробничо-господарської діяльності». Так, професори В.З. Янчук і В.С. Шелестов виробничо-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств розглядали як врегульовані нормами аграрного права відносини, які спрямовані на виробництво продукції сільського господарства (продуктів харчування, продовольства і сировини рослинного й тваринного походження, а також на її переробку, зберігання та реалізацію з метою отримання прибутку [18, с. 246].

Т.В. Курман визначає, що виробничо-господарська діяльність аграрних товаровиробників – це врегульовані нормами аграрного права суспільні відносини спрямовані на самостійне та систематичне виробництво сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження (продуктів харчування, продовольства і сировини промислового призначення), її перероблення, зберігання та реалізацію, а також виробництво інших матеріальних цінностей у підсобних виробництвах і промислах з метою одержання прибутку [19, с. 169].

М.В. Гребенюк виходить з того, що виробничо-господарська діяльність сільськогосподарських товаровиробників є сільськогосподарська діяльність, спрямована на вироблення та реалізацію сільськогосподарської продукції, а також виконання робіт і надання послуг сільськогосподарського призначення [20, с. 285].

Таким чином, в цілому, можна погодитися з авторськими підходами тільки зазначених науковців, щодо розуміння виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. Дійсно така діяльність здійснюється відповідно до приписів чинного законодавства. Основними ознаками здійснення даної діяльності є: а) виробництво товарної аграрної продукції, продуктів харчування, продовольства і сировини для промисловості тваринного й рослинного походження; б) переробка, зберігання, транспортування, реалізація аграрної продукції в переробленому або не переробленому вигляді; в) отримання прибутків тощо.

Разом із тим, необхідно звернути увагу на те, що сільськогосподарські підприємства, як юридичні особи приватного й публічного права, по-перше, наділені спеціальною право- та дієздатністю щодо використання природних ресурсів в процесі здійснення аграрного виробництва, як основних засобів його здійснення. Мова йде, по-перше, про використання земель сільськогосподарського призначення, сільськогосподарського вокористування, лісокористування, надрокористування, а також використання тваринного й рослинного світу, враховуючи ступінь економічного ризику й правові підстави такого використання. По-друге, наявності спеціалізації конкретного сільськогосподарського підприємства, яка є формою суспільного поділу праці, що має чітко виражений зональний характер і проявляється у територіальному розміщенні та поділу на окремі види виробництва.

Отже, виробничо-господарська діяльність сільськогосподарських підприємств, як юридичних осіб, наділених спеціальною право- та дієздатністю – це врегульовані нормами аграрного та інших галузей права відносини пов'язані, виходячи із спеціалізації, з виробництвом сільськогосподарської продукції, її переробкою зберіганням, та реалізацією, а також виробництвом інших матеріальних цінностей, що мають вартісний вираз з метою отримання прибутку.

Виробничо-господарська діяльність сільськогосподарських підприємств є домінуючою й основною їхньою діяльністю. Вона спрямована на реалізацію статутних цілей, завдань сільськогосподарського підприємства, наділених спеціальною правосуб'єктністю, тобто на розвиток

галузей виробництва: а) основної – тваринництво й рослинництво; б) додаткової – птахівництво, рибництво, бджільництво, садівництво овочівництво та ін.; в) допоміжної – переробка, торгівля тощо.

Здійснення виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств базується на певних принципах, а саме: вільного вибору напрямів такої діяльності та спеціалізації аграрного виробництва; вільного вибору партнерів; самостійного розпорядження власновирощеною аграрною продукцією; отримання доходів; права на об'єднання з іншими суб'єктами господарювання; самостійного планування своєї виробничо-господарської діяльності та ін.

Таким чином, викладене дає змогу зробити висновок, що господарська діяльність, яка є широкою за змістом, охоплює й виробничо-господарську діяльність, яка є частиною і різновидом господарської діяльності. Остання виокремила виробничо-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств, де основним й домінуючим є виробництво аграрної продукції. Тому поняття «господарська діяльність» і «виробничо-господарська діяльність» сільськогосподарських підприємств співвідносяться як загальне й особливе.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України. – К. : Атіка, 2003.
2. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
3. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12>
4. Про ліцензування : Закон України від 1 червня 2006 р. № 1775-III : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1775-14>
5. Методика визначення відносин контролю : Розпорядження комітету від 24 грудня 2002 р. № 397-р : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v397p226-02>
6. Господарський кодекс України : [наук.-практ. комент.] / Г.Л. Знаменський, В.В. Хахуліна, В.С. Щербина та ін. ; за ред. В.К. Мамутова. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.
7. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві : Закон України від 17 жовтня 1990 р. № 400-XII : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/400-12>
8. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17 липня 1997 р. № 469/97-ВР : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/469/97-вр>
9. Про фермерське господарство : Закон України від 19 червня 2003 р. 973-IV : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/973-15>
10. Про колективне сільськогосподарське підприємство : Закон України від 14 лютого 1992 р. 2114-XII : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2114-12>

11. Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1991 р. 1576-XII : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>
12. Аграрне право України : підруч. / за ред. О.О. Погрібного. – К. : Істина, 2004. – 445 с.
13. Аграрное право [Текст] : учеб. для вузов / под ред. Г.Е. Быстрова, М.И. Козыря, [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Юристъ, 1998. – 531 с.
14. Аграрне право (оглядові лекції, нормативно-правові акти) : навч. посіб. / А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич. – Х. : Юрайт, 2014. – 352 с.
15. Фермерське господарство: правові засади створення, функціонування та припинення : навч.-практ. посіб. / М.В. Шульга, В.П. Жушман, П.Ф. Кулинич, В.Ю. Юркевич ; за ред. М.В. Шульги. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2004. – 464 с.
16. Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / В.І. Семчик, В.М. Стретович, О.О. Погрібний та ін. [за ред. В.І. Семчика] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К. : Наук. думка, 1998. – 239 с.
17. Аграрне право України: Підручник / За ред. О.О. Погрібного. – К.: Істина, 2004. – 445 с.
18. Аграрне право України : підруч. / В.З. Янчук [та ін.]; за ред. В.З. Янчука. – К. : Юрінком, 1996. – 560 с.
19. Аграрне право : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.П. Жушман, В.М. Корнієнко, Г.С. Корнієнко та ін. ; за ред. В.П. Жушмана та А.М. Статівки. – Х. : Право, 2010. – 296 с.
20. Аграрне право України : підруч. / В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк [та ін.] ; за заг. ред. В.М. Єрмоленка. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.

В статье идет речь о соотношении понятий «хозяйственная деятельность» и «производственно-хозяйственная деятельность» сельскохозяйственного предприятия. Также предоставлено авторское определение понятия «производственно-хозяйственная деятельность».

Хозяйственная деятельность, производственно-хозяйственная деятельность, сельскохозяйственные предприятия.

The article refers to the ratio between the concepts of economic activities and production and economic activity of agricultural enterprises. Also the author suggests the definition of «economic activities».

Economic activity, production and business activities of agricultural enterprises.

УДК 349.42:368.5:347.45/.47

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ АГРАРНИХ СТРАХОВИХ ВІДНОСИН

**І.В. ГОРІСЛАВСЬКА, кандидат юридичних наук, доцент,
А.Р. ТЕРЕШКО, студентка 5 курсу юридичного факультету,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

У статті характеризуються проблемні питання правового регулювання окремих видів аграрних страхових відносин.

Страхування, страхування сільськогосподарських тварин, страхування племінних тварин, страхування зерна, що передається на зберігання зерновому складу.

Стабілізація економічного становища України, зміни форм власності та соціально-економічна ситуація спонукають суб'єктів господарської діяльності в аграрному секторі до захисту своїх майнових інтересів від непередбачених сільськогосподарських ризиків, які створюють вкрай несприятливі умови для сільськогосподарського виробництва і майже щорічно завдають збитків сільськогосподарським товаровиробникам. Компенсувати понесені втрати можна шляхом страхування [1].

Теоретичною основою нашого дослідження є доробки відомих радянських вчених – представників радянської та російської шкіл цивільного та господарського права, таких як К.А. Граве, М.М. Веденін, А.Н. Залетов, С.Л. Єфимов, Л.А. Лунц, В.К. Райхер, В.І. Серебровський, М.Я. Шиминов, а також праці вітчизняних вчених-економістів В.Д. Базилевича, К.С. Базилевича, М.Я. Дем'яненка, А.С. Крестьянінова, Н.В. Паски, А.С. Шолойко, В.О. Якубовича та інших, якими проведено аналіз особливостей страхування сільськогосподарських ризиків в Україні, виявлено недоліки проведення окремих видів страхування та обґрунтовано шляхи їх подолання.

Теоретичною основою нашого дослідження є праці відомих вітчизняних учених-правознавців у галузі аграрного права, таких як Н.О. Багай, В.М. Єрмоленко, В.П. Жушман, І.І. Каракаш, Т.Г. Ковальчук, В.Л. Мунтян, В.І. Семчик, А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич, Н.І. Титова, Ю.С. Шемшученко, В.З. Янчук та інших.

Метою цієї статті є дослідження колізій правового регулювання окремих видів аграрних страхових відносин.

До структури аграрного законодавства, що існує у нерозривному зв'язку із системою аграрного права, є всі підстави включити комплексний інститут аграрних страхових правовідносин. Що дасть можливість для подальшого розвитку аграрного страхування, удосконалення нормативно-

правової бази та запровадження нових форм реалізації таких правовідносин у зв'язку зі вступом України до відповідних світових інституцій [2, с. 29].

На сьогодні основними нормативно-правовими актами, які регулюють питання страхування племінних тварин, є Закон України «Про страхування» [3], Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [4] (далі – Закон), Закон України «Про племінну справу у тваринництві» [5], а також постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків» [6].

Закон України «Про страхування» регулює відносини у сфері страхування і спрямований на створення ринку страхових послуг, посилення страхового захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій та фізичних осіб. Він визначає, що страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів [3].

Так, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків» (далі – Порядок) встановлює, що обов'язкове страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків (далі – обов'язкове страхування) проводиться з метою забезпечення економічної та продовольчої безпеки держави, створення сприятливих умов для розвитку племінної справи в аграрному секторі економіки, захисту економічних інтересів сільськогосподарських товаровиробників. До таких тварин дана постанова відносить:

- племінні тварини: велика рогата худоба, свині, вівці, кози, коні (чистопорідні або одержані за затвердженою програмою породного вдосконалення тварини, що мають племінну (генетичну) цінність і можуть використовуватися в селекційному процесі) віком від 1 року;
- зоопаркові тварини віком від 1 року;
- циркові тварини віком від 1 року [6].

Тлумачення терміна племінні тварини передбачає Закон України «Про племінну справу у тваринництві», де встановлено, що племінна тварина – це чистопородна або одержана за затвердженою програмою породного вдосконалення тварина, що зареєстрована в державних книгах племінних тварин, має племінну (генетичну) цінність і може використовуватися в селекційному процесі відповідно до програм селекції [5].

Суб'єктами обов'язкового страхування племінних тварин Порядок визначає: страхувальника (власники тварин, що підлягають обов'язковому страхуванню) і страховика (особи, які отримали в установленому порядку ліцензію на проведення обов'язкового страхування). Об'єктом обов'язкового страхування є майнові інтереси, що не суперечать законодавству, пов'язані із загибеллю, знищенням, вимушеним забоєм тварин, які належать на правах державної, комунальної або приватної власності страхувальнику, внаслідок хвороб, стихійного лиха та нещасних випадків.

Проте відповідно до Закону предметом договору страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою є майнові інтереси страхувальника, пов'язані з його страховими ризиками щодо вирощеної, відгодованої, виловленої, зібраної, виготовленої первинної (без вторинної обробки та переробки) сільськогосподарської продукції (товарів), зазначеної у групах 1-24 УКТ ЗЕД згідно із Законом України «Про Митний тариф України», а саме щодо: сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції [4]. Таким чином, запроваджено обов'язкове страхування сільськогосподарських тварин лише за умови використання державної підтримки.

Види страхових ризиків, на випадок яких здійснюється обов'язкове страхування тварин, встановлює і Перелік. До таких ризиків він відносить: загибель, знищення, вимушений забій тварин внаслідок інфекційних хвороб, пожежі, вибуху, урагану, блискавки, дії електричного струму, сонячного або теплового удару, землетрусу, повені, обвалу, бурі, бурану, граду, замерзання, задушення, отруєння травами або речовинами, укусу змії або отруйних комах, утоплення, падіння в ущелину, потрапляння під транспортні засоби та інших травматичних ушкоджень. Обов'язковому страхуванню не підлягають тварини: що перебувають у місцевості, в якій введено карантинні обмеження, за винятком видів тварин, нескхильних до хвороби, щодо якої введено зазначені обмеження; хворі, виснажені та ті, що перебувають у стані дородового чи післяродового залежування; у яких за результатами останніх досліджень встановлено позитивну реакцію на бруцельоз, лейкоз або туберкульоз [6].

Правове регулювання страхування зерна, що передається на зберігання зерновому складу, здійснюється відповідно до закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» [7], який встановлює, що зерновий склад повинен застрахувати зерно, прийняте на зберігання, за встановленими складськими документами, від ризиків випадкової загибелі, пошкодження або втрати. Проте така юридична конструкція не дає відповіді на питання – чи зобов'язаний зерновий склад у всіх випадках здійснювати таке страхування, і лише аналіз підзаконних нормативних актів уряду та Міністерства аграрної політики України дає змогу зробити висновок про обов'язковість такого страхування (п. 1.14 наказу № 198 [8], та п. 13 постанови Кабінету Міністрів України № 510 [9]). А п. 7.1.3. наказу № 228 [10] встановлює, що при отриманні кредиту з використанням подвійного складського свідоцтва на зерно всі реквізити подвійного

складського свідоцтва мають бути заповнені (в тому числі й пункт про назву страхової компанії, що застрахувала зерно), тобто воно визнається необов'язковим.

Отже, очевидною є неузгодженість нормативно-правової бази, що регулює порядок проведення страхування зерна, переданого на зберігання зерновому складу на підставі договору складського зберігання.

Таким чином, ми пропонуємо удосконалення системи страхування при реалізації договору складського зберігання між зерновим складом та сільськогосподарськими підприємствами, що здають зерно на зберігання з урахуванням його специфіки та приведення до одного «знаменника» правових норм, що регулюють порядок проведення такого страхування, шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні», а саме: 1) запровадження обов'язкового страхування зерна, що здається на зберігання зерновому складу на підставі договору складського зберігання, яке здійснюється сільськогосподарськими товаровиробниками всіх форм власності та господарювання відповідно до закону; 2) уточнення випадків, що звільняють зерновий склад від відповідальності за втрату, нестачу і пошкодження зерна, переданого на зберігання; шляхом приведення у відповідність норм Цивільного кодексу України (ч. 2 ст. 950) [11, с. 423] та Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» (ч. 2 ст. 33) [7]; 3) запровадження комплексу подій на випадок настання яких укладається договір страхування між зерновим складом та відповідним страховиком; 4) внесення до переліку обов'язкових реквізитів простого та подвійного складського свідоцтва доповнення про запровадження ще одного реквізиту, а саме: назва страхової компанії, що застрахувала зерно.

Підсумовуючи можна зробити наступні **висновки**: запропоновані зміни уточнюють норми Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» в частині реалізації положень про страхування зерна, що передане на зберігання зерновому складу на умовах договору складського зберігання; вони також дають змогу для здійснення однакового правового регулювання цих питань нормативно-правовими актами різного рівня. Нормативне закріплення саме у Законі України «Про зерно та ринок зерна в Україні» існуючих вимог до форми простого та подвійного складського свідоцтва, запровадження обов'язкового виду страхування (зерна, переданого на зберігання) дасть змогу уникати на практиці багатьох проблем.

Очевидною є неузгодженість нормативно-правових актів, що регулюють страхування сільськогосподарських тварин. Причому Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» врегульовує питання страхування сільськогосподарських тварин лише з використанням державної підтримки, на відміну від Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків», яка передбачає обов'язкове страхування не

для всіх сільськогосподарських тварин, а лише для племінних, а також зоопаркових та циркових. На нашу думку, необхідно внести зміни до Закону, а і передбачити обов'язкове страхування як для племінних тварин, так і до інших сільськогосподарських тварин, навіть тих, що не є предметом договору страхування з державною підтримкою. Щодо зоопаркових та циркових тварин, то обов'язкове страхування останніх має врегульовуватись підзаконним нормативним актом, який би враховував специфіку умов використання таких тварин.

Список літератури:

1. Страхування сільськогосподарських ризиків та тварин // Офіційний сайт компанії Страхувальний дім «Європейський Світ» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sdes.com.ua/ukr/70>.
2. Горіславська І.В. Аграрні страхові правовідносини як комплексний інститут аграрного законодавства / І.В. Горіславська // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 9. – С. 28–29.
3. Про страхування : Закон України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР // Офіційний сайт Верховної Ради України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 9 лютого 2012 р. № 4391-VI // Офіційний сайт Верховної Ради України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
5. Про племінну справу у тваринництві : Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3691-XII // Офіційний сайт Верховної Ради України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/>
6. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків : постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 590 // Офіційний сайт Верховної Ради України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
7. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 4 липня 2002 р. № 37-IV // Голос України. – 2002. – 6 серп.
8. Про затвердження Положення про обіг складських документів на зерно : наказ Міністерства аграрної політики України від 27 червня 2003 р. № 198 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 30. – С. 264. – Ст. 1571, код акту 25886/2003.
9. Про забезпечення сертифікації зернових складів на відповідність послуг із зберігання зерна та продуктів його переробки, запровадження складських документів на зерно : постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2003 р. № 510 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 16. – С. 33. – Ст. 706, код акту 24889/2003.
10. Про затвердження Технічного регламенту зернового складу : наказ Міністерства аграрної політики України від 15 червня 2004 р. № 228 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 27. – Т. 2. – С. 440. – Ст. 1811, код акту 29407/2004.
11. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 ч. / А.Ю. Бабаскін та ін. ; заг ред. Я.М. Шевченко. – К. : Ін Юре, 2004. – Ч. 2 – 896 с.

В статье характеризуются проблемные вопросы правового регулирования отдельных видов аграрных страховых отношений.

Страхование, страхование сельскохозяйственных животных, страхование зерна, переданного на хранение зерновому складу.

In the article are characterized the problematic issues of legal regulation of certain types of agrarian insurance relationships.

Insurance, insurance of agricultural animals, insurance of pedigree animals, insurance of grain which shall be deposited to grain composition.

УДК 349.42

АГРОСФЕРА ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

**Т.В. КУРМАН, кандидат юридичних наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого¹**

Здійснено аналіз наукових підходів до визначення поняття агросфери, на основі якого сформульовано авторську дефініцію цього поняття як аграрно-правової категорії, визначено його зміст та співвідношення зі сталим розвитком сільськогосподарського виробництва.

Агросфера, сталий розвиток, сільськогосподарське виробництво.

У сучасних умовах особливої актуальності набувають питання щодо видозміни, розширення предмета аграрного права. Це зумовлюється подальшим розвитком аграрних відносин, необхідністю забезпечення продовольчої безпеки нашої держави, а у зв'язку з цим – сталого розвитку як сільськогосподарського виробництва, так і сільських територій в цілому. Право, в тому числі й така його галузь, як аграрне право, виступаючи регулятором суспільних відносин, має адекватно реагувати на зміну вказаних відносин, на появу нових їх різновидів з метою забезпечення ефективності регулювання.

На сьогодні однією з новел аграрно-правового регулювання стає така категорія, як агросфера. Поняття «агросфера» набуло широкого застосування в економічній літературі. Воно знайшло відображення у працях О.Л. Попової [1, с. 73–84], О.О. Созінова [2, с. 7–16], В.І. Придатка, Б. Пасхавера [3, с. 38–44; 4, с. 73–82] та ін. Привернуло дане поняття і увагу з боку представників земельно-правової науки, зокрема П.Ф. Кулинич [5, с. 79–82]. В аграрно-правовій науці дане поняття поки що залишається неопрацьованим. Однак, як вбачається, поняття «агросфера», безумовно, є аграрно-правовою категорією, яку має бути покладено в основу предмета аграрного права, адже аграрні відносини є складовою частиною більш широких за обсягом суспільних відносин, пов'язаних з використанням, зокрема в процесі аграрного виробництва, відтворенням та охороною агросфери. Дана теза підтримується і у спеціальній літературі [6, с. 44]. Окрім того, комплексний, міждисциплінарний підхід до визначення поняття «агросфера» забезпечить можливість отримання такого наукового результату, з урахуванням якого з'явиться можливість сформувати виважену, ефективну державну аграрну політику, визначити першочергові дієві заходи щодо вирішення наявних проблем

функціонування і подальшого сталого розвитку як агросфери в цілому, так і сільськогосподарського виробництва зокрема.

На сьогодні агросфера в Україні займає понад 70 % території і є місцем проживання і праці значної частки населення. Окрім того, агросфера – це головне джерело забезпечення населення держави продовольством, а промисловості – сировиною рослинного і тваринного походження. Викладене й зумовлює актуальність цього дослідження.

Поняття «агросфера» є складним, оскільки виступає і природничою, і соціальною, і економічною і, в тому числі, правовою категорією. У тлумачному словнику агросфера визначається як частина біосфери, до якої входять культурні рослини та свійські тварини, а також оброблений під сільськогосподарські культури ґрунт [7, с. 11].

О.О. Созінов наводить більш загальне визначення агросфери як сукупності територій, де внаслідок дії антропогенного фактора функціонують переважно модифіковані людиною форми живої речовини, спеціалізовані для ефективної трансформації сонячної енергії у необхідну для існування людства продукцію [8, с. 381].

На думку О.Л. Попової, агросфера являє собою складну соціально-економічну та водночас уразливу агробіологічну систему, якій властиві диверсифіковані функції – життєзабезпечення (виробництво агропродовольства і сировини для задоволення потреб населення у продуктах харчування, одязі, паливі тощо), життєдіяльності (умови і якість життя сільського населення, місце прикладання праці та одержання доходів), життєоблаштування (освоєність середовища проживання, його якісний стан і екологічна безпечність) [1, с. 77].

В. Трегобчук і В. Прадун визначають агросферу як частину біосфери, в якій домінують культурні рослини, свійські тварини, оброблені ґрунти та пов'язані з ними організми. Також, на думку авторів, до агросфери належать луки, пасовища, сільські поселення, малі річки, ставки, лісосмуги, діброви, всі типи агроландшафтів, агробіоценозів та агроєкосистем, створені розумом та діяльністю людини [9, с. 5].

Отже, у більшості словників та літературних джерел агросфера трактується як частина біосфери, залучена до сільськогосподарського використання, тобто зайнята агроєкосистемами. До основних її складових належить оброблений ґрунт під сільськогосподарські культури, культурні рослини, свійські тварини. Також більшість дослідників включають до агросфери сільські населені пункти, дороги, річки, ставки, канали, пасовища, луки, лісосмуги, гаї та всі інші типи агроландшафтів, агробіоценозів та агроєкосистем, що створені людиною. Таким чином, можна дійти висновку, що загалом конструкцію агросфери становлять сільськогосподарське виробництво, сільське населення і сільські території (агроландшафти).

Вбачається, що агросфера – це складна аграрно-правова категорія, яка лежить в основі предмета аграрного права і включає наступні елементи: а) об'єкти аграрних правовідносин (культурні рослини, сільськогосподарські тварини, оброблений ґрунт під сільськогосподарські

культури); б) певне коло їх суб'єктів – сільське населення в особі фізичних осіб, які можуть працювати у сільськогосподарських підприємствах за трудовим договором, бути членами чи учасниками таких підприємств або займатися веденням особистого селянського господарства; в) сферу реалізації аграрних прав і обов'язків, а, отже, й виникнення, зміни та припинення аграрних правовідносин – сільські території, сільськогосподарське виробництво тощо.

Враховуючи викладене, можна констатувати тісний зв'язок між агросферою і концепцією сталого розвитку сільського господарства, яка так само включає виробничу, соціальну і екологічну складову. Запроваджена ООН стратегія сталого розвитку виходить з того, що економічний та соціальний розвиток, а також охорона навколишнього середовища є взаємозалежними і взаємодоповнюючими компонентами такого розвитку.

Слід погодитися з П.Ф. Кулиничем, що агросфера є і на історично тривалий час залишатиметься джерелом продовольчого забезпечення суспільства і потребуватиме існування, всебічного вдосконалення та подальшого розвитку аграрних (виробничих) відносин за участю суб'єктів аграрного господарювання [6, с. 45]. Дійсно, від стану агросфери значною мірою залежать добробут і умови життя нинішніх і майбутніх поколінь. Використання її в процесі аграрного виробництва існуючими нині виснажливими способами індустріальної моделі призведе лише до загострення екологічної кризи, до остаточного виснаження природного потенціалу та інших вкрай негативних наслідків, включаючи загрозу самому існуванню людства. Як зазначається у спеціальній літературі, сільськогосподарська діяльність, пов'язана з трансформацією природних ландшафтів в агроландшафти, незмінно супроводжується зниженням біорізноманіття та екологічної стійкості останніх [10, с. 219]. Слід також погодитися з тезою О.М. Савельєвої, що для забезпечення сталого аграрного виробництва потребують більш досконалого правового регулювання нормами саме аграрного права відносини у сфері впровадження сучасних екологічно безпечних інноваційних технологій використання земель сільськогосподарського призначення в процесі виробництва сільськогосподарської продукції [11, с. 327–328]. Отже, на сьогодні особливої актуальності набувають питання розвитку агросфери на умовах сталості, що в свою чергу передбачає й вимагає сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, який має бути забезпечений відповідними правовими засобами.

Доцільним вбачається звернутися до позитивного досвіду зарубіжних держав. Так, у США та інших країнах була прийнята система законодавчих актів з охорони земель, екологічного регулювання основних видів діяльності в аграрному виробництві і обмеження негативного впливу на нього промисловості та урбанізованих територій. Були створені спеціальні державні служби, які шляхом дорадництва, різних премій і штрафів, зниження податків, пільгових кредитів, значних дотацій, цільових

державних інвестицій тощо допомагають фермерам дотримуватися вимог агроекології [2, с. 8].

Державне регулювання процесів використання ресурсів агросфери в процесі сільськогосподарського виробництва, особливо земель сільськогосподарського призначення, стає актуальним також у зв'язку з тим, що на основній частині цих земель в Україні здійснюють виробничо-господарську діяльність не власники, а орендарі, які передусім ставлять за мету отримання прибутку від цієї діяльності, а не дбайливе, екологізбалансоване використання чи збереження земельних ділянок, які не є їх власністю, і довкілля.

Тому в більшості розвинених країн сформувалася державна політика, спрямована на захист агросфери. Особливо позитивними результатами характеризується стратегія, що ґрунтується на парадигмі сталого розвитку агросфери, а, відповідно, й сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Отже, на сьогодні в Україні назріла гостра необхідність у визначенні стратегії розвитку як сільськогосподарського виробництва, так і агросфери в цілому. І ця стратегія, безумовно, має базуватися на принципах сталого розвитку, що має знайти своє відображення і в законодавстві.

У законодавстві України зроблено певні спроби визначити шляхи забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва і сільських територій. Так, основною метою Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. [12, 2007. - № 73. – С. 7. – Ст. 2715], визначено забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках, гарантування продовольчої безпеки, збереження селянства як носія української ідентичності. Серед основних завдань і заходів у розділі 5 цієї Програми названо створення екологічно безпечних умов для життєдіяльності населення, збереження навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, особливо земель сільськогосподарського призначення.

Пріоритетними напрямками досягнення стратегічних цілей згідно зі Стратегією розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. [12, 2013. – № 83. – С. 23. – Ст. 3088], окрім іншого проголошено: забезпечення якості та безпечності харчових продуктів; поліпшення системи державного контролю у сфері земельних відносин; стимулювання до раціонального і ефективного використання зазначених земель та підвищення рівня екологізації сільськогосподарського землекористування; забезпечення стабільної системи державної підтримки аграрного сектора, встановлення критеріїв доступу до прямої бюджетної підтримки з урахуванням соціально-економічної ролі господарств для сільських громад, агроекологічних вимог та ін.

Вбачається, що забезпечення організаційно-правовими та економічними заходами сталого розвитку сільськогосподарського виробництва

надасть можливість збільшити обсяги виробництва продукції рослинництва, тваринництва, рибництва, лісівництва, підвищити її якість та безпечність, а, отже, і її конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні. Підвищення конкурентоспроможності продукції національного аграрного виробництва шляхом перетворення аграрного сектора на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки та забезпечення продовольчої безпеки України проголошено сьогодні одними із стратегічних цілей державної аграрної політики нашої держави (ст. 2 Закону України від 18 жовтня 2005 р. «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року») [13, 2006. – № 1. – Ст. 17]. Окрім того, аграрний сектор є перспективною сферою інвестування в економіку України, що зумовлюється зростаючим попитом та цінами на продовольство на світовому ринку та необхідністю забезпечення продовольчої безпеки нашої держави.

Забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва включає наступні складові: підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва; забезпечення його економічної ефективності; розвиток органічного аграрного виробництва та інших видів екологічного підприємництва (виробництво екологічно чистих продуктів, засобів захисту рослин; роботи і послуги з рекультивації та відновлення природного середовища; біотехнології тощо) [14, с. 22–23]; впровадження ресурсозберігаючих, безпечних, екологічно чистих технологій виробництва сільськогосподарської продукції, а також впровадження міжнародних стандартів її безпечності і якості. Особливої актуальності для України все це набуває в умовах євроінтеграції. При цьому, як вбачається, вирішення проблеми забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва потребує комплексного, системного підходу, використання сукупності організаційно-правових, економіко-правових, управлінських та соціальних засобів, що має знайти закріплення у Концепції сталого розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні. Це підтримується і у спеціальній літературі [15, с. 206].

Сталий соціальний розвиток сільських територій надасть можливість створити належні умови проживання і праці для сільського населення, забезпечити проголошені Конституцією України [13, 1996. – № 30. – Ст. 141] їхні права на соціальний захист (ст. 46), на освіту (ст. 53), на охорону здоров'я (ст. 49), на працю (ст. 43), на достатній життєвий рівень (ст. 48) та ін. Окрім того, сталий екологічний розвиток, одним із проявів якого є раціонально сформовані агроландшафти, сприятиме збереженню й відтворенню сприятливого середовища для життєдіяльності населення України, в тому числі і для майбутніх поколінь, зменшенню і попередженню деградації ґрунтів, збереженню біологічного різноманіття, підтримці екологічної рівноваги.

Таким чином, за умови розвитку сільського господарства на засадах сталості, агросфера як система, що поєднує виробничу, соціальну і екологічну складову, забезпечить можливість задовольнити зростаючі

потреби у продовольстві у поєднанні зі збереженням і примноженням агресурсного потенціалу, а отже сприятиме досягненню стратегічних цілей державної аграрної політики України.

Список літератури:

1. Попова О. Агросфера: соціоекономічний зміст і засади сталого розвитку / О. Попова // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 73–84.
2. Созінов О.О. Агросфера України у XX столітті / О.О. Созінов // Вісник НАН України. – 2001. – № 10. – С. 7–16.
3. Пасхавер Б. Сценарії розвитку агросфери / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2011. – № 11. – С. 38–44.
4. Пасхавер Б. Рентабельность агросферы: проблемы стабильности / Б. Пасхавер // Экономика Украины. – 2004. – № 2. – С. 73–82.
5. Кулинич П.Ф. Правове забезпечення екологічної безпеки агросфери: постановка проблеми / П.Ф. Кулинич // Актуальні проблеми становлення і розвитку права екологічної безпеки в Україні : матер. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 28 березня 2014 р.) / ред. кол. М.В. Краснова та ін.; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Чернівці : Кондратьєв А.В., 2014. – С. 79–82.
6. Кулинич П.Ф. До питання про розвиток предмета аграрного (сільського) права / П.Ф. Кулинич // Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна : матер. Всеукр. круглого столу (25 травня 2012 р.): зб. наук. пр. / за заг. ред. В.М. Єрмоленка, В.І. Семчика. – К. : Видавн. центр НУБіП України, 2012. – С. 44. – С. 43–46.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 11. – 1728 с.
8. Созінов О.О. Агросфера України (минуле, сьогодення, майбутнє). Наук. записки. / О.О. Созінов. – К. : Academia, 1999. – Т. 9. Спец. вип. – С. 381.
9. Трегобчук В. Аграрна сфера: модель сталого розвитку / В. Трегобчук, В. Прадун // Вісн. НАН України. – 2004. – № 9. – С. 5. – С. 5–16.
10. Мельник Л.В. Еколого-економічне обґрунтування раціонального використання агроландшафтів / Л.В. Мельник // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: зб. матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 17–18 травня 2014 р.) / Сумська філія ХНУВС. – Суми : Друк. дім «ПАПІРУС», 2014. – С. 219. – С. 219–222.
11. Савельєва О.М. Про забезпечення сталого сільськогосподарського виробництва як предмет правового регулювання / О.М. Савельєва // Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: матер. «круглого столу» (м. Харків, 6 грудня 2013 р.) : зб. тез наук. доп. / за заг. ред. А.П. Гетьмана; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2013. – С. 326–328.
12. Офіційний вісник України. – 2007. – № 73. – С. 7. – Ст. 2715.
13. Відомості Верховної Ради України.
14. Бобкова А.Г. Види екологічного підприємництва / А.Г. Бобкова // Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: матер. «круглого столу» (м. Харків, 6 грудня 2013 р.): зб. тез наук. доп. / за заг. ред. А.П. Гетьмана; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2013. – С. 22–25.
15. Курман Т.В. До питання про агросферу як аграрно-правову категорію / Т.В. Курман // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: зб.

матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 17–18 травня 2014 р.) / Сумська філія ХНУВС. – Суми : Друк. дім «ПАПІРУС», 2014. – С. 206. – С. 205–207.

Осуществлен анализ научных подходов к определению понятия агросферы, на основе которого сформулирована авторская дефиниция этого понятия как аграрно-правовой категории, определено его содержание и соотношение с устойчивым развитием сельскохозяйственного производства.

Агросфера, устойчивое развитие, сельскохозяйственное производство.

The article notes that one of the novels of legal regulation is such a category as agrosphere. The author analyzes the scientific approaches to the definition-sphere on which basis it was formulated the author's definition of the term as agro-legal category, defined its meaning and value of sustainable development of agricultural production.

Agrosphere, sustainable development, agricultural production.

УДК 349.42

ПОНЯТТЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВИНИКАЮТЬ У СФЕРІ КРЕДИТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ, ЇХ ОЗНАКИ, УМОВИ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ

**В.П. ЖУШМАН, кандидат юридичних наук,
П.Ю. ШВЕДЕНКО, аспірант,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого¹**

Стаття присвячена аналізу термінології «правопорушення» в загальній теорії права та окремих галузях. З проведеного порівняння виведено визначення «правопорушення в сфері кредитування сільськогосподарських товаровиробників» та наведено його специфічні ознаки.

Правопорушення, кредитування, суб'єктний склад, визначення.

Усі зобов'язання укладаються для того, щоб досягти передбаченого ними результату, тобто бути виконаними. Отже, доки зобов'язання з кредитних відносин не виконане, сторони повинні вживати заходів для його належного виконання відповідно до усіх положень, які у своїй сукупності становлять його зміст. Неналежне виконання чи невиконання кредитного зобов'язання розцінюється, з урахуванням його виду (суб'єктного складу та правосуб'єктності суб'єктів), як цивільне чи господарське правопорушення.

Вважаємо за необхідне акцентувати увагу на відсутності науково обґрунтованої дефініції «кредитне правопорушення, в аграрному секторі», а також невизначеності його юридичної суті. Водночас опрацювання і заповнення цієї прогалини в теорії права може сприяти розв'язанню таких теоретичних і практичних завдань, як:

- забезпечення правильного і однотипного застосування законодавства в справах, що витікають із господарських спорів, пов'язаних із кредитуванням у сфері АПК;
- певною мірою сприяння вирішенню проблеми належного виконання кредитних зобов'язань в аграрному секторі;
- підвищення якості договірних відносин у кредитній системі тощо.

Доцільно почати дослідження із з'ясування змісту терміна «правопорушення».

Так, науковці – представники цивільного права визначають правопорушення як протиправне діяння чи бездіяльність, що порушує норми об'єктивного права і суб'єктивні права учасників правовідносин.

Фахівці з господарського права дотримуються поглядів, що вчинення протиправної (забороненої) дії чи бездіяльності суб'єктом господарювання або іншим учасником господарського відношення, який порушує права і законні інтереси іншої особи – потерпілого або перешкоджає їх реалізації, слід розцінювати як правопорушення.

Дослідники трудового права характеризують правопорушення як винне протиправне діяння суб'єкта трудового правовідношення, яке полягає в невиконанні, порушенні трудових зобов'язань і заборонено санкціями трудового права.

Викладене дає підстави дійти висновку, що у наукових дослідженнях правопорушень, проведених як в аспекті загальної теорії права, так і в галузевому напрямі, усі без винятку правопорушення є суспільно небезпечними, протиправними і розглядаються, в цілому, як негативне явище в суспільстві. Безневинних чи байдужих для держави правопорушень не існує, а тому не може бути інших (суспільно «корисних», «безпечних») правопорушень, окрім суспільно небезпечних. Відповідно до цього більшість науковців, в основному цивільно-правового напрямку, дотримується думки, що усім правопорушенням притаманні ознаки, які мають загальний характер – це протиправна дія чи бездіяльність, що спричиняють соціальну шкоду, вина правопорушника та причинний зв'язок між ними та шкодою. Сукупність цих ознак розглядається як склад правопорушення.

Проте в багатьох випадках, як вказують деякі вчені господарсько-правового напрямку, для притягнення правопорушника (учасника господарських відносин) до відповідальності достатньо наявності неповного («усіченого») складу правопорушення. Так, штрафні санкції, як зауважують науковці, стягуються при наявності лише факту протиправної поведінки правопорушника незалежно від наявності у потерпілої сторони збитків (ч. 1 ст. 550 ЦК України), а відповідно, і причинного зв'язку між протиправною поведінкою і спричиненими збитками.

Визначаючи юридичну сутність правопорушень, додамо також, що вони відображають єдність формальних (зовнішніх) і матеріальних (внутрішніх) об'єктивних і суб'єктивних моментів.

Зовнішньою (видимою) ознакою правопорушення у сфері кредитних відносин, що витікає із самого терміна «правопорушення», є протиправність.

Іншою неодмінною ознакою правопорушень, що вчиняються в аграрному секторі при виконанні кредитних зобов'язань є шкода. Правопорушення в кредитних правовідносинах – це свідомий, вольовий акт суспільно небезпечної протиправної поведінки фізичної чи юридичної особи. Порушуючи зобов'язання повернути кредитодавцю суму одержаного кредиту (боргу), позичальник в особі своїх працівників обирає саме такий, протиправний варіант поведінки цілеспрямовано, нехтуючи правами кредитодавця, одночасно завдаючи шкоди правопорядку.

Специфіка кредитних правовідносин в аграрному секторі полягає в особливому складі суб'єктів кредитного зобов'язання, одним із яких є банк

чи інша фінансова установа (кредитодавець), що наділені правом надавати грошові кошти (кредит). Другим виступає позичальник (кредитодержувач), в аграрній сфері ним можуть бути тільки сільськогосподарські чи тісно пов'язані з ним підприємства (наприклад, для забезпечення сільськогосподарського виробництва), які відповідно до установчих документів провадять притаманну їм специфічну діяльність.

Отже, однією із специфічних ознак кредитних правопорушень в аграрному секторі є їх суб'єктний склад.

Дослідивши загальні і спеціальні ознаки кредитних правопорушень у сфері аграрного сектора, маємо можливість сформулювати легальне визначення поняття «аграрно-кредитне правопорушення».

Отже, аграрно-кредитне правопорушення – це вольовий акт, протиправна дія чи бездіяльність кредитодавця або осіб, які прийняли на себе забезпечення належного виконання кредитного зобов'язання, позичальника, що полягає в невиконанні чи неналежному виконанні кредитного зобов'язання в аграрному секторі, тим самим спричиняє шкоду його суб'єктам, господарському правопорядку та суспільним відносинам.

Відповідно до юридичної підстави аграрно-кредитне правопорушення є договірним. Згідно зі ст.ст. 345–347 ГК України і ст.ст. 1054–1057 ЦК України умови і порядок надання і повернення кредитів, плата і відсотки за їх користування зумовлюються строками і закріплюються в кредитному договорі. Бездоговірне надання кредиту є нікчемним. Більше того, субсидований кредит надається на підставі Типового договору відповідно до пп. 13.6.2 ст. 13 Закону України «Про державну підтримку сільськогосподарства України».

Список літератури:

1. Советское гражданское право: учеб. – М. : Юрид. лит., 1975. – Т. 1. – С. 514.
2. Господарське право : підруч. / за ред. В.М. Гайворонського, В.П. Жушмана. – Х. : Право, 2005. – С. 204. – 382 с.
3. Сироватская Л.А. Ответственность по советскому трудовому праву / Л.А. Сироватская. – М. : Юрид. лит., 1974. – С. 41.
4. Хозяйственный кодекс Украины : науч.-практ. комментарий / под общ. ред. А.Г. Бобковой. – Х. : ФОП Вапнярчук Н.Н., 2008. – С. 685–686.

Статья посвящена анализу термина «правонарушение» в общей теории права и в отдельных отраслях. Из проведенного анализа выведено определение «правонарушение в сфере кредитования сельскохозяйственных товаропроизводителей» и приведены его специфические признаки.

Правонарушение, кредитование, субъектный состав, определение.

This article analyzes the term «offense» in the general theory of law and in individual sectors. From the analysis derived definition of «offense in lending to agricultural producers» and given its specific features.

Violation, lending, subject composition, determination.

УДК 349.42

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ПРОДУКЦІЯ ЯК КАТЕГОРІЯ АГРАРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

**М.М. ЧАБАНЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент*,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ**

Стаття присвячена з'ясуванню суті і змісту та формулюванню визначення аграрно-правової категорії «сільськогосподарська продукція», окресленню перспектив удосконалення її законодавчого закріплення. Показано тенденції розвитку доктринального і законодавчого визначення поняття сільськогосподарської продукції. Виділено істотні ознаки сільськогосподарської продукції, сформульовано її поняття.

Аграрне право, категорії аграрного права, сільськогосподарська продукція, сільськогосподарська сировина, продовольство.

Для характеристики системи аграрного права, серед іншого, необхідним є розкриття сутності основних аграрно-правових категорій, що виступають конституюючими засадами побудови галузі аграрного права. Розгляд аграрно-правових категорій передбачає не лише з'ясування їх сутності та ознак, а й наведення визначення. Адже правильним є те, що визначення правового явища повинно являти собою коротке формулювання, в якому концентровано відображені найістотніші риси поняття, що визначається, – його змісту та форми [21, с. 160]. Дослідження й удосконалення понятійно-категоріального апарату аграрного права є актуальним не лише для розвитку доктрини аграрного права, але і для удосконалення правового регулювання аграрних відносин. Адже охоплення регулятивним впливом аграрно-правових норм тих чи інших відносин часто пов'язана із відповідністю цих відносин, їх елементів (передусім суб'єктів та об'єктів) засадничим аграрно-правовим категоріям. З'ясуванню, на наш погляд, підлягають сутність та зміст таких аграрно-правових категорій, як «сільськогосподарська діяльність», «сільськогосподарська продукція», «сільськогосподарський товаровиробник» та «сільськогосподарське підприємство».

У межах цієї статті ми зосередимо увагу на категорії «сільськогосподарська продукція». Місце останньої в системі аграрно-правових категорій зумовлене, по-перше, тим, що сільськогосподарська продукція є одним із об'єктів аграрних правовідносин і, по-друге, тим, що вказівка на категорію сільськогосподарської продукції використовується при формулюванні дефініцій інших категорій аграрного права.

* Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України А.М. Статівка.

Питанням категорії «сільськогосподарська продукція», критеріям віднесення об'єктів матеріального світу до сільськогосподарської продукції присвячені роботи, зокрема, таких авторів: О.М. Батигіна, Л.В. Бицюра, С.І. Бурлака, Х.А. Гайдаржи, В.М. Єрмоленко, С.І. Марченко, М.І. Палладина, В.Ю. Уркевич, В.І. Федорович та інших.

Метою статті є з'ясування суті та змісту, формулювання визначення аграрно-правової категорії «сільськогосподарська продукція», визначення перспектив удосконалення законодавчого закріплення вказаної категорії.

Спочатку звернемося до думок науковців щодо цього поняття. Так, В.М. Єрмоленко сільськогосподарською продукцією визнає «усю сиру продукцію культурного рослинництва, тваринництва та рибництва, одержувану від сільськогосподарської діяльності, а також продукти її первісної переробки, здійснюваної безпосереднім її виробником» [7, с. 62]. У зв'язку з цим, на думку вченого, сільськогосподарською також є продукція переробки сільськогосподарської сировини підприємствами переробної промисловості [8, с. 16].

Як зазначає В.Ю. Уркевич, сільськогосподарську продукцію (що, правда, як об'єкт аграрних правовідносин) можна визначити як продукцію (рослинницьку, тваринницьку та рибницьку), що виробляється (виросщується) внаслідок дії біологічних процесів її вирощування, має природне походження від землі й (або) від живих біологічних організмів [22, с. 122–123].

На переконання В.І. Федоровича сільськогосподарська продукція є продуктом харчування, готовим до безпосереднього вживання, так і незамінною сировиною для промисловості. Особливість такої продукції, на переконання вченого, полягає в нетривалості її збереження, що зумовлює необхідність застосування спеціальних режимів збирання, зберігання й доставки до споживача [23, с. 192].

С.І. Марченко, характеризуючи товарну сільськогосподарську продукцію, пропонує виділяти такі її ознаки: а) перелік продукції, що належить до сільськогосподарської, нормативно закріплений; б) вона має рослинне й тваринне походження і безпосередньо пов'язана з використанням землі та інших природних ресурсів, а отже, до неї належать: продукція сільського господарства, рибного господарства, лісового господарства, а також продукція полювання; в) функціональним призначенням сільськогосподарської продукції є її використання на харчові (продовольство) та нехарчові цілі (сировина для сільськогосподарських, промислових, енергетичних, фармацевтичних, медичних та інших цілей). Сільськогосподарська продукція включає в себе продовольство і сировину. Продовольство і сировина є видовими поняттями щодо родового – сільськогосподарської продукції; г) в чинному законодавстві закріплено особливий правовий режим сільськогосподарської продукції (законодавчо передбачено створення спеціальних продовольчих запасів; запроваджено режим державного цінового регулювання на окремі види сільськогосподарської продукції; запроваджено спеціальний режим

експортно-імпортних операцій з сільськогосподарською продукцією; закріплено спеціальні вимоги щодо безпечності та якості цього виду продукції; запроваджено спеціальний порядок вилучення з обігу та знищення неякісної сільськогосподарської продукції та ін.) [9, с. 411–412].

На переконання О.М. Батигіної, поділ сільськогосподарських товарів на «продукцію», «сировину» та «продовольство» фактично не має значення, оскільки один і той самий товар у різних ситуаціях може виступати і першим, і другим, і третім. Дослідник пропонує класифікувати сільськогосподарську продукцію таким чином: а) за економічними ознаками – як засіб виробництва і предмет споживання; б) за критерієм наявності матеріальної субстанції – як річ і спосіб забезпечення немайнового блага – права на безпечне харчування; в) за правовим режимом – як рухома (партія картоплі) і нерухома (незбираний врожай); г) за ступенем свободи обігу – як така, що знаходиться у вільному обігу (тонна зерна), як така, що має обмежений обіг (партія цукру) та як така, що вилучена з обігу (сільгосптовари, які не можуть бути предметом цивільно-правових угод); д) за фізичними властивостями – як подільна річ (оптова партія сільськогосподарської продукції, яка може бути розділена без втрати її цільового призначення – обіг на оптовому ринку) і неподільна річ (оптова партія сільгосптовару, яка не може бути розподілена, оскільки втратить своє цільове призначення – обіг на оптовому ринку); е) за кількістю матеріальних субстанцій – як складна і проста; ж) за властивими якісними ознаками – як індивідуально визначена (партія помідорів нового сорту) і родова (партія помідорів загальновідомого сорту); з) за функціональними ознаками – як сільськогосподарська продукція, сільськогосподарська сировина та сільськогосподарське продовольство [3, с. 41].

В аграрно-правовій літературі запропонована й дворівнева класифікація сільськогосподарської продукції, згідно з якою: а) за функціональним призначенням сільськогосподарська продукція може бути сировиною (підлягатиме подальшій переробці) та продукцією, готовою до споживання; б) за характером використання (споживання) – харчовою (продовольство) та нехарчовою. За такого підходу один і той самий продукт виступає і сировиною, і харчовим (або нехарчовим) продуктом [6, с. 252].

Отже, як вбачається, одностайності серед науковців щодо сутності, визначення поняття категорії «сільськогосподарська продукція», а також її класифікації на різні групи поки що немає.

Якщо ж ми звернемося до легального визначення категорії, яка розглядається, то слід зазначити, що у нормативно-правових актах України поняття «сільськогосподарська продукція» визначається як:

– продукція (товари), що підпадають під визначення груп 1–24 Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, якщо при цьому такі товари (продукція) вирощуються, відгодовуються, виловлюються, збираються, виготовляються, виробляються, переробляються безпосередньо виробником цих товарів (продукції), а також продукти обробки та переробки цих товарів (продукції), якщо вони були придбані

або вироблені на власних або орендованих потужностях (площах) для продажу, переробки або внутрішньогосподарського споживання (пп. 14.1.234. п. 14.1. ст. 14 Податкового кодексу України [11], п. 2.15. ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [16], п.1.2. Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні [18]);

- продукція, перелік якої визначений у групах 01–14 розділів I та II Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності згідно із Законом України «Про Митний тариф України» (ст. 1 Закону України «Про аграрні розписки» [14]);

- сільськогосподарські харчові продукти тваринного і рослинного походження, що призначені для споживання людиною у сирому або переробленому стані як інгредієнти для їжі (ст. 1 Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» [15]);

- продукція, що виробляється в сільському господарстві та відповідає кодам 01.11 – 01.42 та 05.00.1 – 05.00.42 Державного класифікатора продукції та послуг ДК 016-97 (ст. 1 Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років» [20]);

- актив, одержаний в результаті відокремлення від біологічного активу, призначений для продажу, переробки або внутрішньогосподарського споживання (п. 4 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи» [17]).

Отже, як вбачається, у законодавстві України використовується різне за змістом (обсягом) поняття «сільськогосподарська продукція». При цьому у документах вказується, що те чи інше визначення сільськогосподарської продукції вживається для цілей відповідного нормативно-правового акта. Вважаємо такий стан речей неприпустимим, адже одна й та ж категорія (у даному випадку поняття «сільськогосподарська продукція») не може мати різний зміст (обсяг), навіть незважаючи на те, що вона використовується у різних видах суспільних відносин. До того ж, як правильно вказується в аграрно-правовій літературі, різне конятування однойменного поняття для «обслуговування» кожного конкретного закону нічим не виправдано [10, с. 43], а неузгодженість в нормативних визначеннях однойменних термінів створює труднощі в правозастосовній практиці, свідчить про недосконалість юридичної техніки [13, с. 98–104].

Також є очевидним, що у законодавстві України вживається широке розуміння сільськогосподарської продукції, тобто як продукції (товарів), що підпадають під визначення груп 1–24 Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності згідно із Законом України «Про Митний тариф України» [19]. Відповідно до названого нормативно-правового акта, до сільськогосподарської продукції відносять: а) живі тварини та продукти тваринного походження (групи 01–05); б) продукти рослинного походження (групи 06–14); в) жири та олії тваринного або рослинного походження, продукти їх розщеплення, готові харчові жири, воски тварин-

ного або рослинного походження (група 15); г) готові харчові продукти, алкогольні та безалкогольні напої і оцет, тютюн та його замінники (групи 16–24). При цьому така продукція (товари) мають вирощуватися, відгодовуватися, виловлюватися, збиратися, виготовлятися, вироблятися, перероблятися безпосередньо їх виробником.

Якщо ми звернемося до законодавства ЄС, то відповідно до п. 1 ст. 32 Договору про заснування Європейського Союзу «до сільськогосподарської продукції належить продукція рослинницької, тваринницької, рибної галузей, а також продукти першої стадії переробки, безпосередньо пов'язані з такою продукцією» [12, с. 179]. Це визначення базується на основі Генеральної угоди з митних тарифів і торгівлі та є предметом розширювального тлумачення [4, с. 296–297]. Європейський Суд Правосуддя (далі ЄСП), тлумачачи поняття «пов'язані з ними продукти першого ступеня переробки», зазначив, що вирішальним у такому разі є економічний зв'язок між основним і переробленим продуктами, а не кількість послідовних етапів перероблення. Однак перероблені продукти, вартість переробки яких значно перевищує вартість основних продуктів, не охоплюються цим поняттям [1]. Також ЄСП постановив: якщо поняття сільськогосподарської продукції визначає загальні засади зарахування цієї продукції до відповідних переліків, то самі переліки містять точно визначені види продукції, застосовуючи номенклатуру Єдиного Митного Тарифу Співтовариства. Таке тлумачення має два важливі правові наслідки: а) умовою визначення продукції сільськогосподарською є її зазначення в переліках Додатку 1 до Договору про Співтовариство або Регламенту 7а; б) при застосуванні цих переліків належить брати до уваги інші позиції Єдиного Митного Тарифу Співтовариства згідно з правилами його використання [5, с. 43].

Отже, можна навести таке поняття сільськогосподарської продукції: це нормативно визначений перелік продукції сільського, рибного та лісового господарства, а також продуктів її первинної переробки.

Серед науковців немає одностайності щодо сутності, визначення поняття категорії «сільськогосподарська продукція», а також її класифікації на різні групи. У законодавстві України використовується різне за змістом (обсягом) поняття «сільськогосподарська продукція». При цьому у документах вказується, що те чи інше визначення сільськогосподарської продукції вживається для цілей відповідного нормативно-правового акта. Такий стан речей є неприпустимим, адже одна й та ж категорія (у даному випадку - поняття «сільськогосподарська продукція») не може мати різний зміст (обсяг), навіть незважаючи на те, що вона використовується у різних видах суспільних відносин.

Наведене дає змогу зробити висновок, що останнім часом набуло поширення використання широкого трактування категорії «сільськогосподарська продукція», згідно з яким вона включає в себе не лише продукцію сільського, а й рибного та лісового господарства, а також продукти їх первинної переробки. Таке трактування притаманне й законодавству України, адже існуючі легальні визначення сільськогосподарської

продукції включають не лише власне сільськогосподарські товари, а й продукти їх переробки. В Україні перелік сільськогосподарської продукції нормативно закріплений (групи 1–24 Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності згідно із Законом України «Про Митний тариф України»). У цілому це відповідає законодавчій практиці ЄС.

Сільськогосподарська продукція – це нормативно визначений перелік продукції сільського, рибного та лісового господарства, а також продуктів її первинної переробки.

Категорія «сільськогосподарська продукція» вимагає уніфікованого закріплення в законодавстві України з тим, щоб навіть між дуже схожими визначеннями з різних нормативно-правових актів не виникало протиріч. Це сприятиме не лише удосконаленню правового регулювання аграрних відносин, а й належному правозастосуванню.

Список літератури:

1. Case 185/73, Hauptzollamt Bielefeld v. Offene Handelsgesellschaft in Firma H.C. König (1974) ECR 607 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://curia.europa.eu>.

2. Аграрная политика и аграрное право ЕС, Украины, Белоруссии и Казахстана : курс лекций / науч. ред. Г.Е. Быстров, Б.А. Воронин. – Екатеринбург : Урал. аграрн. изд-во, 2013. – 204 с.

3. Батигіна О.М. Сільськогосподарська продукція як об'єкт обігу на аграрному ринку / О.М. Батигіна // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 2. – С. 38–41.

4. Бицюра Л.В. Особливості визначення сільськогосподарської продукції у сфері спільної аграрної політики відповідно до положень договору про заснування Європейського Союзу / Л.В. Бицюра // Сучасні проблеми аграрного і природоресурсного права: міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30–31 жовтня 2009 р.) : зб. наук. пр. / за заг. ред. В.М. Єрмоленка та ін. – К. : ІРІДУМ, 2009. – С. 296–298.

5. Бурлака С.І. Поняття «сільськогосподарська продукція» у праві Європейського Союзу / С.І. Бурлака // Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики : матер. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Біла Церква, 21–22 травня 2010 р.). – Біла Церква : Білоцерківський нац. аграрн. ун-т, 2010. – С. 42–44.

6. Гайдаржи Х.А. Сільськогосподарська продукція як об'єкт виробничих правовідносин в обслуговуючих переробних кооперативах / Х.А. Гайдаржи // Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права : матер. «круглого столу» (м. Харків, 6 грудня 2013 р.) : зб. тез наук. допов. / за заг. ред. А.П. Гетьмана; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2013. – С. 251–253.

7. Єрмоленко В. Сільськогосподарська продукція як аграрно-правова категорія / В. Єрмоленко // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 6. – С. 58–62.

8. Єрмоленко В.М. Аграрні майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.06 / В.М. Єрмоленко. – Х., 2008. – 35 с.

9. Марченко С.І. Сільськогосподарська продукція як об'єкт аграрних правовідносин / С.І. Марченко // Актуальні питання реформування правової

системи України : зб. ст. за матер. VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 29–30 травня 2009 р.) / уклад. Т.Д. Климчук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2009. – С. 411–412.

10. Палладина М.И. О юридических категориях и терминах в аграрном праве / М.И. Палладина // Государство и право. – 2000. – № 7. – С. 42–48.

11. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92. – Ч. 1. – Ст. 3248.

12. Право Європейського Союзу : навч. посіб. / за заг. ред. Р.А. Петрова. – 2-ге вид. – К. : Істина, 2009. – 376 с.

13. Правовое обеспечение развития сельского хозяйства в России / отв. ред. С.А. Боголюбов. – М. : Юрист, 2005. – 342 с.

14. Про аграрні розписки : Закон України від 6 листопада 2012 р. № 5479-VI // Офіційний вісник України. – 2013. – № 5. – Ст. 146.

15. Про безпечність та якість харчових продуктів : Закон України від 23 грудня 1997 р. № 771/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 19. – Ст. 98.

16. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 49. – Ст. 527.

17. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи» : Наказ Міністерства фінансів України від 18 листопада 2005 р. № 790 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 49. – Ст. 3090.

18. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні : Постанова Правління Національного банку України від 15 грудня 2004 р. № 637 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 3. – Ст. 155.

19. Про Митний тариф України : Закон України від 19 вересня 2013 р. № 584-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 20–21. – С. 1677. – Ст. 740.

20. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2238-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 11. – Ст. 52.

21. Пугачев А.Н. Система юридических понятий, терминов, дефиниций в современном праве / А.Н. Пугачев // Концептуальные основы развития национальных правовых систем в контексте процессов глобализации и региональной интеграции: постсоветский опыт и перспективы устойчивого развития : мат. Междунар. науч.-практ. конф. (г. Минск, 7–8 октября 2001 г.) / редкол.: С.А. Балащенко (гл. ред.) и др. – Минск : Изд. центр БГУ, 2001. – С. 158–161.

22. Уркевич В.Ю. Аграрні правовідносини в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.06 / В.Ю. Уркевич. – Х., 2007. – 411 с.

23. Федорович В.І. Про співвідношення земельного та аграрного права / В.І. Федорович // Стан та перспективи розвитку аграрного права : Матер. міжнар. наук.-теор. конф., присв. 80-річчю В.З. Янчука (м. Київ, 26–27 травня 2005 р.) / за ред. В.М. Єрмоленка, В.І. Курила. – К. : Магістр – XXI ст., 2005. – С. 189–193.

Стаття посвящена выяснению сущности и содержания, формулировке определения аграрно-правовой категории «сельскохозяйственная продукция», определению перспектив усовершенствования законодательного закрепления указанной категории. Определены тенденции развития доктри-

нального и законодательного определения понятия сельскохозяйственной продукции.

Аграрное право, категории аграрного права, сельскохозяйственная продукция, сельскохозяйственное сырье, продовольствие.

The paper covers the issues of essence and content of agricultural products which is considered an agrarian-law category. The prospects of the named category legal determination are defined. The tendencies of doctrinal and legislative development of the agricultural products definition are certain. The essential features of agricultural products are distinguished; the concept of agricultural products is formulated.

Agrarian law, agrarian law categories, agricultural products, raw agricultural material, provisions.

УДК 349.42(477) : 377

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ РОБІТНИЧИХ КАДРІВ ДЛЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

**С.М. КОВАЛЕНКО, здобувач¹,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого**

У статті розглянуто правові проблеми забезпечення аграрного виробництва в Україні кваліфікованими робітничими кадрами. Запропоновано основні напрями удосконалення правового регулювання підготовки кваліфікованих робітників для аграрного виробництва в контексті модернізації аграрної професійно-технічної освіти.

Правове регулювання, підготовка кваліфікованих робітників, аграрне виробництво, професійно-технічна освіта.

Виробництво сільськогосподарської продукції має важливе значення як для розвитку національної економіки держави, так і для її продовольчої безпеки. У свою чергу, необхідною умовою забезпечення продовольчої безпеки держави є сталий розвиток основних галузей аграрного виробництва як запорука ефективного функціонування всього аграрного сектора економіки України.

Характерною рисою сучасного аграрного виробництва є його залежність від якісного складу робочої сили та ефективності її використання. Виробництво аграрної продукції все більше потребує як від управлінських, так і від робітничих кадрів якостей, що не формувалися в умовах поточно-масового виробництва, яке давало змогу спростити сільськогосподарську працю і здешевити вартість робочої сили.

Зокрема, до професійних якостей робітничих кадрів, яких потребує сучасне аграрне виробництво, належать: висока професійна майстерність, здатність приймати самостійні рішення, відповідальність за якість готової продукції, знання сучасної сільськогосподарської техніки, технологічних процесів, організації виробництва та ін.

Окремі питання кадрового забезпечення аграрного сектора економіки України в різний час були предметом дослідження таких вчених, як О.М. Бородіна, Н.Т. Гончарук, Й.С. Завадський, Л.І. Михайлова, Н.Р. Нижник, С.Г. Турчіна, В.В. Юрчишин та ін. При цьому більшість дослідників вивчали питання кадрового забезпечення аграрного сектора економіки України з позицій економічної науки, в той час як відповідні аграрно-правові дослідження практично не проводилися. Особливо це стосується дослідження правових питань забезпечення аграрного виробництва робітничими кадрами.

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор А.М. Статівка

Обмеженість обсягу наукової статті не дає змоги провести детальний аналіз правовідносин щодо забезпечення аграрного виробництва в Україні кваліфікованими робітничими кадрами, тому **метою** даної статті є визначення основних напрямів правового регулювання відносин щодо підготовки робітничих кадрів для аграрного виробництва в Україні в контексті модернізації аграрної професійно-технічної освіти.

Слід погодитися з Н.Т. Гончарук, що перехід від адміністративно-командної системи, планового ведення економіки до ринкової, багатоукладної створив реальні умови й можливості, щоб задіяти не лише економічні механізми, а й людський фактор підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, якості та конкурентоспроможності його продукції та на цій основі досягти кінцевої мети реформування – виведення аграрного сектора економіки з кризового стану, соціального відродження і розбудови села, забезпечення продовольчої безпеки держави та зростання експортного потенціалу, підвищення рівня життя сільського населення [1, с. 74].

На відміну від планової, в умовах ринкової економіки одним із головних методів державного впливу на забезпечення аграрного виробництва кваліфікованими робітничими кадрами є правове регулювання відповідних суспільних відносин. У цьому зв'язку слушною є думка В.І. Семчика, що від рівня правового регулювання відносин в АПК значною мірою залежить ефективність виробництва, що у свою чергу впливає на продовольче забезпечення в Україні, а від цього залежить соціальна і політична стабільність у державі [2, с. 223].

Слід зазначити, що ще наприкінці ХХ ст. О.М. Бородіна зазначала: дискусія про причини повільних зрушень в аграрній реформі охоплює тією чи іншою мірою практично всі соціальні, економічні, правові, організаційні, управлінські питання, за винятком одного – кадрового. З певної причини кадрова проблема, писала вона, залишається осторонь. Вона не стала предметом пильної і постійної уваги, а якщо іноді й обговорюється, то дуже однобічно і, основне, не досить цілеспрямовано. Однак вона належить до визначальних [3, с. 66]. На цю обставину вказував і академік НААН В.В. Юрчишин, підкреслюючи, що серед ряду причин, які зумовили сучасну надмірно складну, катастрофічну ситуацію в агропромисловому секторі економіки України, одне з визначальних місць займає недостатнє, а в багатьох випадках дуже низьке кадрове забезпечення аграрних перетворень [4, с. 76–77].

На жаль, до цього часу особливих змін у цьому напрямі не відбулося. Незважаючи на виняткову значущість та незамінність продукції сільського господарства у життєдіяльності людини і суспільства як для розвитку національної економіки держави, так і для її продовольчої безпеки, а також потребу відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури, питанню кадрового забезпечення аграрного виробництва на сьогоднішній день з боку держави не приділяється належна увага. Одним із останніх свідчень цього може бути розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р,

яким схвалено Стратегію розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 р., де визнається, що український аграрний сектор з потенціалом виробництва, що значно перевищує потреби внутрішнього ринку, може сприяти розвитку національної економіки та її ефективній інтеграції у світовий економічний простір, а отже, зростанню доходів задіяного в аграрній економіці сільського населення, кількість якого становить понад третину всього населення країни, а також забезпечити мультиплікативний ефект розвитку інших галузей національної економіки [5]. Але з цієї Стратегії вбачається, що до пріоритетних напрямів досягнення стратегічних цілей не віднесено такий важливий фактор сталого розвитку аграрного сектору економіки України, як кадрове забезпечення аграрного виробництва взагалі та забезпечення аграрного виробництва робітничими кадрами зокрема.

Безпосередньо створити умови для забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих робітничих кадрах, у тому числі робітничих кадрах для аграрного виробництва, покликана система професійно-технічної освіти в Україні. У цьому зв'язку особливо актуальною постає проблема підготовки аграрними професійно-технічними навчальними закладами кадрів для аграрного виробництва та відповідності цієї підготовки реальному рівню розвитку аграрного виробництва в Україні.

Як слушно зауважує В.І. Куценко, попитом на ринку праці користуються випускники професійно-технічних навчальних закладів лише за умов підготовки робітничих кадрів нових професій, яку забезпечують нові технології навчання, використання нової техніки й обладнання [6, с. 169].

Згідно з Державним переліком професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2007 р. № 1117, професійно-технічні навчальні заклади та підприємства (установи, організації) мають право проводити первинну професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації із наступних робітничих професій сільськогосподарського виробництва: загальні професії сільськогосподарського виробництва: майстер-налагоджувальник з технічного обслуговування машинно-тракторного парку, налагоджувальник сільськогосподарських машин та тракторів, приймальник сільськогосподарських продуктів та сировини, робітник фермерського господарства, слюсар з ремонту сільськогосподарських машин та устаткування, тракторист-машиніст сільськогосподарського виробництва, фермер; професії у галузі рослинництва: виноградар, винороб, грибовод, ефіроолійник, квітникар, машиніст дражувальних машин, машиніст насіннеочисних машин, машиніст насіннєшліфувальних машин, овочівник, оператор лінії замочування насіння, оператор лінії протравлювання насіння, плодоовочівник, рисівник, садівник, садівник (біля будинку), садовод, тютюнник, хмеляр; професії у галузі тваринництва: бджоляр, готувач кормів (тваринництво), дояр, звірівник, звірівник зоологічних баз, зоолаборант серпентарію, консервувальник шкіряної та хутряної сировини, коняр, кролівник,

лаборант з гренажу, наїзник, оброблювач шкур (тваринництво), оператор птахофабрик та механізованих ферм, оператор свинарських комплексів та механізованих ферм, оператор інкубаторно-птичницької станції, оператор машинного доїння, оператор тваринницьких комплексів та механізованих ферм, оператор цехів для приготування кормів (тваринництво), провідник із супроводження тварин, птахівник, свинар, собаківник, тваринник, тренер коней, чабан, шовківник [7].

Серед головних чинників, що впливають на якість професійної підготовки робітників для аграрного виробництва, рівень їх адаптації до умов професійної діяльності, є відповідність змісту навчання, стандартів професійної освіти вимогам сучасного виробництва. При цьому слід погодитися з Т.П. Петровою, що в умовах стрімкого розвитку технологій життєвий цикл професій значно скорочується: певні професії застарівають та вибувають з ринку праці, інші – з'являються. Під впливом розвитку технологій відбуваються зміни і в рамках власне професій: виникають нові трудові функції, змінюється організація праці та, як наслідок, і вимоги до змісту професійних знань і умінь. Тому система професійного навчання повинна відповідати сучасним вимогам та своєчасно адаптувати стандарти професійної освіти [6, с. 225–226].

Статистика свідчить, що на сьогодні одними з найбільш затребуваних з перелічених у Державному переліку професій з підготовки кваліфікованих робітників для агровиробничої сфери є такі професії, як: слюсар з ремонту сільськогосподарських машин та устаткування, тракторист-машиніст сільськогосподарського виробництва, оператор машинного доїння, оператор тваринницьких комплексів та механізованих ферм [8], тобто ті робітничі професії, які, в основному, пов'язані з використанням сучасної сільськогосподарської техніки, обладнання та технологій.

У науково-методичній літературі зазначається, що різнобічне вивчення європейського досвіду професійно-практичної підготовки кваліфікованих робітників-аграрників (Німеччина, Нідерланди, Франція) переконало, що сприятливі умови для вивчення нової вітчизняної та зарубіжної сільськогосподарської техніки, технологій вирощування сільськогосподарських культур, виробництва продукції тваринництва надають навчально-практичні центри на базі провідних підприємств галузі. Сьогодні в системі професійної аграрної освіти діє 20 таких центрів, де учні 21 професійно-технічного навчального закладу проходять практичну підготовку на сучасному технологічному обладнанні [9, с. 17].

Відповідно до Закону України «Про професійно-технічну освіту» від 10 лютого 1998 р. № 103/98-ВР зміст професійно-технічної освіти зумовлюється суспільними вимогами до рівня кваліфікації робітничих кадрів і визначається державними стандартами професійно-технічної освіти з кожної професії для підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах, зазначених у державному переліку професій (ст. 30) [10]. Статтею 32 наведеного Закону передбачено, що державний стандарт професійно-технічної освіти – це

сукупність державних вимог до змісту професійно-технічної освіти, рівня кваліфікації випускника професійно-технічного навчального закладу та освітнього рівня вступників. Державні освітні стандарти з конкретних професій розробляються на основі державного стандарту професійно-технічної освіти і затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти, за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері трудових відносин, та іншими заінтересованими центральними органами виконавчої влади.

У цьому зв'язку надзвичайно важливим є своєчасне впровадження сучасних державних освітніх стандартів з конкретних професій у сфері аграрного виробництва, які б відповідали реальним запитам виробництва, та містили вимоги до рівня знань, умінь і навичок, якими повинні оволодіти робітники певної професії й кваліфікації.

Слід погодитися з Д.Ю. Наумовим, що наявність високої кваліфікації у робітника, його професіоналізм визначаються якістю освіти, що, у свою чергу, вимагає своєчасного оновлення змісту, науково-методичного забезпечення навчально-виробничого процесу, відтворення нового покоління підручників, навчальних посібників, інших ефективних засобів навчання. У цьому контексті потрібно, щоб державний стандарт професійного навчання максимально враховував специфіку виробництва [6, с. 222].

Статтею 35 Закону України «Про професійно-технічну освіту» передбачено, що зміст професійно-технічної освіти систематично оновлюється відповідно до змін у науці, техніці, технологіях виробництва чи сфері послуг, організації праці тощо шляхом періодичної розробки нових типових навчальних планів і типових навчальних програм, а також внесення відповідних змін до робочих навчальних планів і робочих навчальних програм. Періодичність оновлення типових навчальних планів і типових навчальних програм здійснюється не рідше ніж раз на п'ять років.

На практиці в Україні спостерігається стійка тенденція відставання розвитку аграрної професійно-технічної освіти від реального виробництва, яке є замовником відповідних освітніх послуг. Вимоги ст. 35 Закону «Про професійно-технічну освіту» щодо періодичності оновлення типових навчальних планів і типових навчальних програм не завжди виконуються.

Непослідовність державної політики у галузі аграрної професійно-технічної освіти, серед інших чинників, призводить до значних втрат кадрового робітничого потенціалу аграрної галузі, перманентної невідповідності рівня кваліфікації робітничих кадрів у сфері аграрного виробництва в Україні рівню розвитку сільськогосподарської техніки та технологій, які постійно вдосконалюються.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування і розвитку аграрної освіти та науки» від 6 квітня 2011 р. № 279-р схвалено відповідну Концепцію, де визнано, що на

сьогодні існує проблема підготовки висококваліфікованих робітничих кадрів, фахівців з вищою освітою та впровадження вітчизняних наукових розробок в агропромисловому комплексі. Функціонування аграрної освіти та науки не повною мірою відповідає соціально-економічним потребам суспільства, рівню розвитку виробництва та продовольчої безпеки держави. Сучасний стан економіки країни потребує створення нової системи інноваційного розвитку агропромислового сектора «аграрна освіта – аграрна наука – аграрне виробництво» і поглиблення співпраці центральних та місцевих органів виконавчої влади у вирішенні питань функціонування і розвитку аграрної освіти та науки. Вирішення проблеми можливе за умови реформування аграрної освіти та науки із застосуванням інноваційних підходів, що дасть змогу підвищити їх якість та результативність, ефективність використання кадрового та наукового потенціалу галузі, забезпечити конкурентоспроможність агропромислового сектору національної економіки та підвищити добробут населення [11].

У цьому зв'язку одним із напрямів модернізації аграрної професійно-технічної освіти та, відповідно, удосконалення підготовки робітничих кадрів для аграрного виробництва має стати запровадження такого механізму правового регулювання, який створить реальні умови для своєчасного оновлення змісту аграрної професійно-технічної освіти, насамперед, шляхом впровадження сучасних освітніх стандартів з конкретних агровиробничих професій. Такий механізм забезпечить максимальну відповідність між рівнем розвитку аграрного виробництва в Україні, зокрема, рівнем розвитку сільськогосподарської техніки і технологій вирощування аграрної продукції, та державними освітніми стандартами з конкретних робітничих професій аграрного виробництва, тобто орієнтацію аграрної професійно-технічної освіти на принцип безперервної адаптації до перспективних змін та актуальних запитів аграрного виробництва.

Таким чином, викладене дає змогу зробити висновок, що нормативно-правова база щодо підготовки робітничих кадрів для аграрного виробництва в Україні в основі своїй сформована, але більшість правових норм у ринкових умовах втратили свою актуальність, а численні стратегії чи концепції не в змозі створити реальний механізм правового регулювання відповідних відносин. Це потребує розроблення та прийняття нормативно-правових актів у галузі аграрної професійно-технічної освіти нової якості, які б максимально враховували специфіку сучасного аграрного виробництва при підготовці робітничих кадрів відповідної кваліфікації.

У свою чергу, подальшого наукового дослідження потребують також питання правового регулювання навчально-виробничої та фінансово-економічної діяльності аграрних професійно-технічних навчальних закладів, їх матеріально-технічного й кадрового забезпечення, міжнародного співробітництва в системі аграрної професійно-технічної освіти, відносин у сфері державного замовлення на підготовку робітничих кадрів для аграрного виробництва, участі роботодавців у підготовці

робітничих кадрів та ін., що у сукупності дасть змогу провести комплексне ґрунтовне дослідження правових проблем підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації робітничих кадрів для аграрного виробництва в Україні та на цій основі визначити оптимальні шляхи удосконалення правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Список літератури:

1. Гончарук Н.Т. Кадри аграрного сектора економіки України: формування та розвиток [Текст] / Н.Т. Гончарук, С.М. Серьогін ; за ред. Н.Р. Нижник ; Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр., 2003. – 166 с.
2. Аграрне законодавство України: проблеми ефективності [Текст] : моногр. / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; за ред. В. І. Семчика. – К. : Наук. думка, 1998. – 245 с.
3. Бородіна О.М. До кадрового забезпечення аграрної реформи / О.М. Бородіна // Економіка АПК. – 1995. – № 2. – С. 66–69.
4. Юрчишин В.В. До проблеми кадрового забезпечення реформування аграрних відносин / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 1998. – № 6. – С. 76–83.
5. Стратегія розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р // Офіційний вісник України. – 2013. – № 83. – Ст. 3088.
6. Проблема ефективного використання та професійно-технічної підготовки кадрів промислового сектору економіки України : доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 28–29 лист. 2007 р [Текст]. – К. : РВПС України НАНУ, 2008. – Т. 1. – 244 с.
7. Про затвердження Державного переліку професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2007 р. № 1117 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 70. – Ст. 2656.
8. Перелік професій, за якими проводиться підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації робітничих кадрів у ПТНЗ : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://onedrive.live.com>.
9. Науково-методичні засади професійної підготовки кваліфікованих робітників в умовах євроінтеграції [Текст] : кол. моногр. / [Л.В. Нестерова, П.Г. Лузан, В.М. Манько та ін.] ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т проф.-техн. освіти. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 160 с.
10. Про професійно-технічну освіту : Закон України від 10 лютого 1998 р. № 103/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 32. – Ст. 215.
11. Про схвалення Концепції реформування і розвитку аграрної освіти та науки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2011 р. № 279-р // Офіційний вісник України. – 2011. – № 26. – Ст. 1087.

В статье рассмотрены правовые проблемы обеспечения аграрного производства в Украине квалифицированными рабочими кадрами. Предложены основные направления совершенствования правового регулирования подготовки квалифицированных рабочих для аграрного производства в контексте модернизации аграрного профессионально-технического образования.

Правовое регулирование, подготовка квалифицированных рабочих, аграрное производство, профессионально-техническое образование.

The article deals with the legal problems of providing with qualified workers agricultural production in Ukraine. The basic directions of improvement of legal regulation of training of qualified workers for agricultural production in the context of modernization of vocational agricultural education are proposed.

Legal regulation, training of qualified workers, agricultural production, vocational education.

УДК 349.42

ПРО ПОНЯТТЯ ОБМЕЖЕНЬ У ЗДІЙСНЕННІ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ

**Я.Л. КОЛОМІЄЦЬ, здобувач¹,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого**

У статті на підставі доктринального аналізу запропоновано визначення категорії «обмеження у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників».

Виробничо-господарська діяльність, сільськогосподарський товаровиробник, обмеження прав.

Виробничо-господарська діяльність є одним з основних інститутів аграрного права, адже наслідком саме її здійснення є отримання відповідної сільськогосподарської продукції. Сільськогосподарські товаровиробники вільні у виборі напрямів та форм своєї діяльності, мають право вільно обирати контрагентів та вступати у договірні зв'язки. Все це є наслідком реалізації приписів ст. 42 Конституції України щодо права на здійснення підприємницької діяльності. Проте в окремих випадках свобода здійснення виробничо-господарської діяльності у сфері сільського господарства певним чином обмежується. Зважаючи на визначення поняття «обмеження у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників» має передусім теоретичне значення (для подальшого вдосконалення доктрини аграрного права). В аспекті правозастосування визначення цієї категорії дасть змогу при зміні та вдосконаленні аграрного законодавства орієнтуватися на вихідні засади встановлення таких обмежень.

Зазначимо, що в спеціальній юридичній літературі окремі питання здійсненні виробничо-господарської діяльності вивчалися такими вченими, як В.М. Єрмоленко [1, с. 284], А.Г. Бобкова [3, с. 94], В.П. Жушман [5, с. 27], Т.В. Курман [9, с. 40] та ін. Щодо обмежень у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників, то в навчальній літературі з аграрного права наводиться лише їх певний перелік [2, с. 171; 19, с. 87, 88], а саме визначення цього поняття й досі не розроблене. Усе викладене в сукупності вказує на новизну та актуальність теми запропонованої статті.

Мета даної статті – сформулювати на підставі аналізу існуючих доктринальних підходів визначення категорії «обмеження у здійсненні

¹ Науковий керівник – кандидат юридичних наук О.М. Туєва

виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників».

Переходячи до основного викладу, зазначимо, що серед науковців, які займаються вивченням проблем аграрного права, існують різні підходи до розуміння сутності виробничо-господарської діяльності. Наведемо окремі з них.

Так, на переконання В.М. Єрмоленка, виробничо-господарська діяльність сільськогосподарських товаровиробників – це сільськогосподарська діяльність, спрямована на виготовлення й реалізацію сільськогосподарської продукції, на виконання робіт і надання послуг сільськогосподарського призначення [1, с. 284].

На думку В.П. Жушмана, виробничо-господарська діяльність – це діяльність суб'єктів господарювання незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності, на яких вони ґрунтуються, з виробництва сільськогосподарської продукції, не забороненої законом [5, с. 27].

Також у різних юридичних джерелах виробничо-господарська діяльність аграрних товаровиробників (сільськогосподарських підприємств) розглядається, приміром, як: а) діяльність з виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації, здійснення інших видів діяльності, не забороненої законом [3, с. 94]; б) врегульовані нормами аграрного права суспільні відносини, спрямовані на самостійне та систематичне виробництво сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження (продуктів харчування, продовольства і сировини промислового призначення), її перероблення, збереження та реалізацію, а також виробництво інших матеріальних цінностей у підсобних виробництвах і промислах з метою одержання прибутку [2, с. 169; 10, с. 9]; в) врегульовану нормами права сукупність суспільних відносин, які виникають у процесі виробництва, первинної обробки й реалізації сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження, що пов'язана з біологічними процесами її вирощування і здійснюється з метою отримання прибутку [18, с. 84].

Незважаючи на різноманіття наведених визначень виробничо-господарської діяльності, зазначимо, що в усіх них без винятку йдеться передусім про виробництво сільськогосподарської продукції, про діяльність в сфері сільського господарства, про сільськогосподарську діяльність (сільськогосподарське виробництво). У такому разі, якщо сфера виробничо-господарської діяльності обмежується виключно сільськогосподарською діяльністю, то тоді перша категорія розглядається у вузькому значенні. Деякі ж дослідники окрім безпосередньо сільськогосподарської пропонують включення до виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників й інших видів діяльності, що не заборонені законом. У такому разі слід зазначити про широкий підхід до трактування виробничо-господарської діяльності. Проте ми вважаємо, що виробничо-господарською діяльністю слід вважати виробництво сільськогосподарської продукції, переробку власно виробленої сільськогосподарської продукції та її реалізацію.

При дослідженні питань виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників слід сказати декілька слів про самих таких товаровиробників. Для віднесення тієї чи іншої особи саме до числа сільськогосподарських товаровиробників продукція, що нею виробляється, повинна мати ознаку товарності, тобто бути товаром. Звідси, у найзагальнішому розумінні сільськогосподарським товаровиробником слід вважати особу (фізичну або юридичну), що здійснює виробництво сільськогосподарської продукції, переробку власно виробленої сільськогосподарської продукції та її реалізацію. До числа таких товаровиробників не входять особисті селянські господарства, оскільки виробництво продукції в них не має товарного характеру.

Незважаючи на те, що законодавство України закріплює за аграрними підприємствами право самостійно здійснювати виробничо-господарську діяльність, тобто самостійно визначати напрями сільськогосподарського виробництва, його структуру й обсяги, розпоряджатися виробленою продукцією та доходами, здійснювати будь-яку діяльність, що не суперечить законодавству України, існують і певні обмеження щодо її здійснення. Так, приміром, С.І. Марченко вказує, що в окремих галузях сільськогосподарського виробництва (культивування рослин, що містять наркотичні речовини) ведення підприємницької діяльності може бути обмежено [11, с. 145–147].

На переконання В.П. Жушмана та А.М. Статівки, при обранні напрямів та видів діяльності аграрні товаровиробники мають виходити не тільки з власних економічних можливостей, а й із місцевих умов – кліматичних, якості та родючості ґрунтів тощо, а також враховувати обмеження у здійсненні господарської діяльності, встановлені законом [1, с. 171]. До таких обмежень у здійсненні виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників пропонується відносити: а) ліцензування окремих видів господарської діяльності; б) заборону на провадження окремих видів виробничо-господарської діяльності на певних територіях; в) суб'єктні обмеження; г) дозвіл на провадження окремих видів господарської діяльності лише державними сільськогосподарськими підприємствами; д) необхідність проходження атестації аграрними товаровиробниками [19, с. 87, 88]. Викладене зумовлює потребу встановити сутність категорії «обмеження у здійсненні виробничо-господарської діяльності».

Зазначимо, що дослідження поняття «обмеження» здійснено у різних галузевих юридичних науках. Так, приміром, у науці конституційного права обмеженням основних прав і свобод особистості пропонується вважати правомірне, цілеспрямоване якісне та (або) кількісне применшення у процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки (правомочностей), які становлять основне право (свободу) особи, з боку інших осіб [20].

Доволі розробленим є питання щодо обмеження права власності, яке вважають гнучким інструментом у механізмі правового регулювання,

що дає змогу без зміни змісту права власності внести корективи у поведінку власника з метою забезпечення прав третіх осіб [6, с. 193, 197].

Так, на переконання О.В. Розгон, обмеженнями права власності є зовнішній вплив на суб'єктивне право власності конкретної особи, що втілюється у відповідні правовідносини з її участю, тягне за собою стиснення, зменшення можливостей здійснення власником своїх повноважень і полягає у конкретних приписах власнику здійснити певні дії або утриматися від певних дій [16, с. 4].

На думку Є.О. Мічуріна, обмеження стосуються власника речі та утруднюють можливість здійснення ним права власності на користь особи, яка має обмежене речове право [13, с. 100, 103].

Проблеми обмеження прав були предметом дослідження й інших галузевих юридичних наук, зокрема, науки господарського права. Так, М.О. Козачук зазначає, що обмеження свободи підприємницької діяльності (в розумінні суб'єктивного права) слід розуміти як звуження змісту (умов та засобів, що становлять правомочності) та (або) обсягу (кількісних показників правомочностей) права на підприємницьку діяльність, а також як правила, що визначає та окреслює зміст свободи підприємницької діяльності та (або) її обсяг [8, с. 5].

Наведені пропозиції свідчать, що під обмеженнями права, свободи розуміють певне звуження, зменшення правомочностей конкретної особи. Фактично йдеться про певне обмеження конкретних суб'єктивних прав особи.

Доволі детально теоретичні питання стосовно обмежень розроблено у теорії земельного права щодо обмеження прав на землю. Такими обмеженнями (прав на землю, права власності на землю) пропонується вважати: а) конкретні, об'єктивно існуючі обставини, що звужують свободу власника земельної ділянки, позбавляючи його можливості здійснювати окремі свої повноваження повною мірою чи частково [12]; б) нормативно встановлене звуження прав власників (користувачів) земельних ділянок, яке не породжує додаткових прав у третіх осіб, що встановлюється для запобігання порушень прав інших осіб чи суспільних або державних інтересів [17, с. 30]; в) спеціальний режим використання земельної ділянки (або її частини), який характеризується наявністю підвищених вимог до землевласників або землекористувачів щодо користування та (або) охорони земельної ділянки, що встановлюється лише в інтересах суспільства та (або) держави уповноваженим суб'єктом в порядку, визначеному законодавством [21, с. 6, 7].

Як слушно зазначає В.В. Носік, поняття «обмеження права власності на землю» слід розглядати як самостійну юридичну категорію, без якої неможливо повністю розкрити зміст правомочностей власника земельної ділянки, а також забезпечити здійснення суб'єктивного права власності на землю [15, с. 330]. А.М. Мірошніченко вказує, що обмеження – це звуження меж суб'єктивного права, яке не впливає із права іншої особи [14, с. 271, 272]. На думку І.І. Каракаша обмеження права на землю – це встановлення заборони або вимоги про утримання від вчинення

певних дій стосовно своєї земельної ділянки [7, с. 82, 83], а Д.В. Бусуйок розглядає обмеження прав на землю в об'єктивному розумінні, тобто як сукупність забороняючих норм, та в суб'єктивному розумінні, як обов'язки суб'єктів прав на землю щодо утримання від вчинення певних дій [4, с. 29].

З урахуванням викладеного, а також зважаючи на попередній розгляд сутності виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників, можна зробити такі висновки.

Обмеження у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників – це звуження суб'єктивних прав сільськогосподарських підприємств та (або) фізичних осіб-підприємців шляхом нормативного закріплення заборон, умов чи зобов'язань щодо здійснення ними діяльності з виробництва сільськогосподарської продукції, переробки власно виробленої сільськогосподарської продукції та її реалізації. Це визначення обмежень у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників у суб'єктивному розумінні, оскільки наголос у ньому зроблено на утисненні правомочностей певного суб'єкта – сільськогосподарського товаровиробника. В об'єктивному ж розумінні обмеження у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників являють собою сукупність правових норм, якими закріплено названі звуження суб'єктивних прав сільськогосподарських товаровиробників щодо здійснення виробничо-господарської діяльності.

Перспективою подальших наукових розвідок у напрямі порушених проблем може бути використання отриманих результатів у майбутніх дослідженнях, а також характеристика ознак обмежень у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Список літератури:

1. Аграрне право України : підруч. / В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк та ін.; за заг. ред. В.М. Єрмоленка. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.
2. Аграрне право : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.П. Жушман, В.М. Корнієнко та ін.; за ред. В.П. Жушмана та А.М. Статівки. – Х. : Право, 2010. – 296 с.
3. Бобкова А.Г. Аграрне право: конспект лекцій в схемах / А.Г. Бобкова, Ю.М. Павлюченко. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – 244 с.
4. Бусуйок Д.В. Обмеження прав на землю за законодавством України: моногр. / Д.В. Бусуйок. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – 144 с.
5. Жушман В.П. Аграрне право та законодавства України : навч.-практ. посіб. / В.П. Жушман. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2007. – 447 с.
6. Камышанский В.П. Право собственности: пределы и ограничения : моногр. / В.П. Камышанский. – М. : Юнити-Дата ; Закон и право, 2000. – 303 с.
7. Каракаш И.И. Право собственности и право землепользования в Украине : науч.-практ. пособ. / И.И. Каракаш. – К. : Истина, 2004. – 216 с.
8. Козачук М.О. Свобода підприємницької діяльності та її обмеження в законодавстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 –

господарське право; господарсько-процесуальне право / М.О. Козачук ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2011. – 18 с.

9. Курман Т.В. Правовое обеспечение хозяйственной деятельности государственных специализированных сельскохозяйственных предприятий: моногр. / Т.В. Курман. – Х. : СПД-ФЛ Чальцев А.В., 2007. – 208 с.

10. Лямцева Т.В. Правове забезпечення виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право / Т.В. Лямцева ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2001. – 20 с.

11. Марченко С.І. Правове регулювання окремих напрямків виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств / С.І. Марченко // Порадник керівникові сільськогосподарського підприємства : навч. і наук.-практ. посіб. ; за ред. А.П. Гетьмана, В.З. Янчука. – К., 2005. – С. 140–216.

12. Мироненко І.В. Види обмежень права власності на землю / І.В. Мироненко // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2008. – Вип. 20. – С. 106–111 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>

13. Мичурин Е.А. Осуществление и ограничение имущественных прав : моногр. / Е.А. Мичурин. – М. : Изд-во «Юрист», 2011. – 340 с.

14. Мірошніченко А.М. Земельне право України / А.М. Мірошніченко. – К.: Ін-т законодавства ВРУ, 2007. – 432 с.

15. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу : моногр. / В.В. Носік. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.

16. Розгон О.В. Межі та обмеження права власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / О.В. Розгон ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 16 с.

17. Савчак В.В. Обтяження прав на землю за земельним законодавством України : дис. канд. юрид. наук / Вікторія Владиславівна Савчак ; Національний університет біоресурсів і природокористування України. – К., 2013. – 264 с.

18. Савченко Г.І. Пріоритетність розвитку сільського господарства України як принцип аграрного права : моногр. / Г.І. Савченко. – Х. : Вид-во «Лідер», 2013. – 186 с.

19. Статівка А.М. Аграрне право (оглядові лекції, нормативно-правові акти) : навч. посіб. / А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич. – Х. : Юрайт, 2014. – 352 с.

20. Стрекалов А.Є. http://library.nulau.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21STN=1&S21REF=3&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право / А.Є. Стрекалов ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2010. – 20 с.

21. http://library.nulau.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21STN=1&S21REF=3&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=Обмеження прав на земельні ділянки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право / Н.В. Черкаська; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – 21 с.

В статье на основе доктринального анализа предложено определение категории «ограничения в осуществлении производственно-хозяйственной деятельности сельскохозяйственных товаропроизводителей».

Производственно-хозяйственная деятельность, сельскохозяйственный товаропроизводитель, ограничение прав.

The article is based on doctrinal analysis the definition of the «constraints in the implementation of the economic activities of agricultural producers».

Industrial and economic activities, agricultural producers, restriction of rights.

УДК 349.2

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

**В.О. МЕЛЬНИК, аспірантка¹,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

Стаття присвячена проблемним питанням правового регулювання органічного виробництва в різних державах світу, а також систематизації та аналізу ключових положень аграрного законодавства Європейського Союзу. Аналіз норм національного законодавства іноземних держав здійснюється з урахуванням теоретичних положень науки аграрного права. У результаті автор пропонує вдосконалити процес публічного розголошення інформації про органічний продукт, його виробника та виробництво.

Органічне виробництво, торгівля, дотації, законодавство Європейський Союз.

Про тенденції розвитку органічного виробництва у світі та актуальність його правового регулювання свідчать наступні статистичні дані. На глобальному рівні, площа органічної сільськогосподарської землі була збільшена на 0,5 відсотка або майже 200 000 гектарів порівняно з 2011 роком. Країнами з найбільшою кількістю органічних сільськогосподарських земель є Австралія (12 млн гектарів), Аргентина (3,6 млн гектарів) і Сполучені Штати (2,2 млн гектарів). В Європі більше 320 000 ферм (ЄС – понад 250 000) оброблювали 11,2 млн гектарів земель органічними методами наприкінці 2012 року (ЄС – 10 млн гектарів). 2,2 відсотка площі європейської сільськогосподарської землі є органічною (ЄС – 5,4 відсотка). Тридцять відсотків світової органічної землі знаходиться в Європі. Країнами з найбільшою площею органічної сільськогосподарської землі є Іспанія, Італія і Німеччина. Сім країн в Європі мають більше десяти відсотків органічної сільськогосподарської землі: Ліхтенштейн, Австрія, Швеція, Швейцарія, Естонія, Чеська Республіка та Латвія [1]. В цілому, як показує практика, практичні проблеми, обумовлені станом органічного виробництва та завданнями, які вони розв'язують, визначають тематику науково-правових досліджень та напрям розвитку законодавства.

Метою цієї статті є визначення тенденцій розвитку законодавства про органічне виробництво у світі та, з огляду на євроінтеграційну політику України, вивчення основних етапів становлення органічного

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В.М. Єрмоленко

законодавства Європейського Союзу (далі – ЄС), а також визначення його ключових положень.

Окремі аспекти міжнародного досвіду правового регулювання органічного виробництва в юридичній науці розглядалися Г.І. Балюк, Г.Є. Бистровим, В.М. Єрмоленком, В.І. Курилом, Є.Л. Мініною, В.Л. Мунтяном, О.О. Погрібним, В.І. Семчиком, А.Н. Статівкою, Н.І. Тітовою, Ю.С. Шемшученком та іншими. Водночас слід зазначити відсутність комплексного дослідження цієї проблеми в аграрно-правовій науці на фоні стрімкого розвитку сучасного законодавства про органічне виробництво у світі. Особливо недостатньо уваги приділено науковцями, юристами-аграрниками зарубіжному досвіду правового регулювання органічного виробництва.

Органічне виробництво має довготривалі цілі, які розвивають економічні, соціальні та екологічні виміри сільськогосподарського виробництва. Воно охоплює низку питань щодо безпосереднього виробництва, товарообігу відповідної продукції, охорони довкілля та охорони здоров'я споживачів. Правове регулювання органічного виробництва повинно сприяти вільній торгівлі та запобігати створенню перепон і обмежень в торгівлі. Зокрема, правовий режим торгівлі, визначений у Генеральній Угоді з Тарифів і Торгівлі 1994 р. [2] (*General Agreement on Tariffs and Trade – GATT*), засновується на недискримінації. За доречним висновком Бенджаміна Н. Гутмана: «Імпорт з держав-членів повинен сприйматися не менше сприятливо, ніж «подібна продукція», що вироблена в будь-якій іншій державі чи на внутрішньому ринку. В ряді спірних випадків комісії ГАТТ по вирішенню спорів визначили, що продукція розглядається «подібною», якщо вона поділяє фізичні характеристики. З іншого боку, виробництво та методи обробки продукції можуть не застосовуватися при диференціації продукції. Наприклад, у Сполучених Штатах не можна вимагати, щоб весь тунець, який продається в цій країні, був би «безпечний для дельфіна» («dolphin safe»), оскільки метод вилову риби безпосередньо не впливає на продукт» [3, с. 2374].

Враховуючи євроінтеграційні процеси в Україні, які були активізовані з підписанням Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. [4], важливо звернути увагу на законодавство європейських держав. Так, підсумовуючи досвід правового регулювання вільної торгівлі сільськогосподарської продукції в ЄС, О.Л.Дубовик, Л. Кремер, Г. Люббе-Вольфф писали: «Мета вільного товарообігу продуктів була більшою мірою досягнута на початку 1993 р., в тому числі при застосуванні різних принципів, що сприяють лібералізації товарообігу, наприклад Дассовільської формули (*Dassonville formel*)» [5]; «кожний захід, здатний дійсно чи потенційно, прямо чи опосередковано перешкодити вільному товарообігу у Співтоваристві» є забороненим відповідно до ст. 30 ДоЄС [6] втручанням у вільний товарообіг... Якщо правила Європейського Співтовариства були відсутні, то згідно із судовою практикою держави-учасниці мали право видавати національні правові акти щодо охорони

навколишнього середовища, які обмежують вільний товарообіг відповідно до ст. 30, якщо ці правила були співрозмірні та діяли, як для національних товарів, так й продуктів, що ввозяться [7]. В той же час держави-члени Європейського Співтовариства згідно з Директивою 98/34 [8] повинні були повідомляти Комісію та інші держави про кожен законопроект, щоб перевірити, чи не вплине він на вільний товарообіг та чи не обмежить його [9, с. 239].

Правовий режим органічного виробництва в Європі формувався та вдосконалювався протягом 1980–2000-х років. З цією метою у складі Європейської Комісії була створена робоча група. У підготовці законодавчих проектів активно брали участь також Міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху (далі – IFOAM) та держави-члени ЄС. У цілому тенденцію розвитку законодавства ЄС щодо органічного виробництва можна визначити наступним чином.

Наприкінці 1980-х рр. Європейська Комісія обговорила необхідність скласти проект директиви щодо виробництва та контролю органічної продукції, а також здійснення органічного сільського господарства. IFOAM приєдналося до цієї ініціативи у 1987 році. В результаті цього у червні 1990 року була створена IFOAM-ЄС Робоча група на конференції IFOAM у Будапешті.

Січень 1993 р. – вступив в дію **Регламент Ради (ЄЕС) № 2092/91** щодо органічного виробництва сільськогосподарської продукції та позначень від 24 червня 1991 р. [10] Вперше в Європі предметом правового регулювання стало виробництво органічної продукції. Передбачалися державна сертифікація єдиного стандарту всіх приватних компаній-виробників, незалежно від наявності індивідуальних стандартів. Оскільки імпорт товарів з інших держав до ЄС є важливою частиною розвитку ринкових відносин, дана постанова відіграла важливу роль у встановленні правил для органічного виробництва у всьому світі.

29 січня 1993 р. – **Регламент (ЄЕС) № 207/93** визначив добавки, оброблюючі допоміжні речовини та не органічні сільськогосподарські інгредієнти, які дозволяються у переробленій органічній продукції [11].

19 липня 1999 р. – **Регламент Ради (ЄС) № 1804/1999** встановив вимоги щодо органічного тваринного виробництва. Вперше були визначені загальні правила для органічного землеробства при тваринництві [12].

10 червня 2004 р. – Комісія прийняла **Європейський план щодо органічної продукції та сільського господарства** [13].

Липень-серпень 2007 р. – Європейський Парламент прийняв **Звіт щодо перевірки органічного регулювання**. Перевірка органічного регулювання у ЄС здійснювалася у формі науково-дослідного проекту, що тривав з 2004 по 2007 роки [14].

28 червня 2007 р. – **Регламент Ради (ЄС) № 834/2007** щодо органічного виробництва та маркування органічної продукції та відміну Регламенту № 2092/91 (набрав чинності 1 січня 2009 р.). Даний Регламент стосується стійкого розвитку органічного виробництва та

містить правила щодо: а) всіх стадій виробництва, підготовки та розподілу органічної продукції та відповідного контролю; б) використання позначень органічної продукції в маркуванні та рекламі. Ці правила застосовуються до обробленої та необробленої продукції, яка походить із сільськогосподарського виробництва та водного (рибного) господарства, в тому числі корму, матеріалу вегетативного розмноження та насіння для розмноження [15]. Цей Регламент також врегулював відносини щодо режиму маркування та обов'язковості логотипу органічного продукту.

29 вересня 2008 р. – Регламент Ради (ЄС) № 967/2008 доповнив Регламент № 834/2007 положеннями щодо відстрочення (відкладення) введення логотипу ЄС для органічної продукції.

5 вересня 2008 р. – був прийнятий **Регламент Комісії (ЄС) № 889/2008** «Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Регламенту Ради (ЄС) 834/2007 щодо органічного виробництва і маркування органічних продуктів».

15 грудня 2008 р. – Регламент Комісії (ЄС) № 1254/2008 доповнив Регламент № 889/2008 положенням щодо дозволу використовувати 100 % власного виробництва перероблений фураж та святкове фарбування яєц, а також були додані стандарти для дріжджів.

12 грудня 2008 р. – Регламент Комісії (ЄС) № 1235/2008 на додаток до Регламенту № 834/2007 встановив імплементаційні правила для імпорту органічних продуктів з третіх держав.

5 серпня 2009 р. – Регламент Комісії (ЄС) № 710/2009 доповнив Регламент № 889/2008, що встановлює детальні правила для прийняття Регламенту Ради ЄС № 834/2007, положеннями стосовно детальних правил органічного виробництва тварин аквакультури та морських водоростей [16].

24 березня 2010 р. – Регламент Комісії (ЄС) № 271/2010 доповнив Регламент № 889/2008 положеннями щодо логотипу органічної продукції ЄС [17].

8 березня 2012 р. – Регламент Комісії (ЄС) № 203/2012 доповнив Регламент № 889/2008 положеннями щодо детальних правил про органічне виноробство.

17 грудня 2013 р. – Регламент Комісії (ЄС) № 1364/2013 доповнив Регламент № 889/2008 положеннями щодо використання неорганічних молодих аквакультур (aquaculture juveniles) та неорганічного насіння двостулкового молюска в органічному водному господарстві.

29 квітня 2013 р. – Регламент Комісії (ЄС) № 392/2013 доповнив Регламент № 889/2008 положеннями щодо системи контролю органічного виробництва. Цією Постановою передбачається обмін інформацією як між контрольними органами, установами та компетентними державними органами, так і між державами-членами та Комісією ЄС. Файли з даними здійсненого контролю повинні бути передані операторами до компетентних органів держав-членів або контрольних органів [18].

1 січня 2014 р. – вступив в дію **Виконавчий Регламент Комісії (ЄС) № 392/2013 від 29 квітня 2013 р.** про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 889/2008 щодо системи контролю органічного виробництва.

8 квітня 2014 р. – **Регламент Комісії (ЄС) № 354/2014**, що доповнює та корегує Регламент ЄС № 889/2008, який встановлює детальні правила для імплементації Регламенту Ради ЄС № 834/2007 щодо органічного виробництва та маркування органічної продукції, стосовно органічного виробництва, маркування та контролю. Дана постанова врегулювала питання щодо побутових відходів та певних продуктів тваринного походження. Були також встановлені нові умови щодо використання біогазу дігестату (biogas digestate), який містить тваринні побічні продукти, перетруєні разом з матеріалами рослинного або тваринного походження [19].

У цілому сектор виробництва органічної продукції отримав новий правовий режим. Основна мета нового регулювання полягала у тому, щоб зробити більш чітким, обґрунтованим, зрозумілим, спрощеним та оновленим старе законодавство ЄС в даній сфері. Більшість положень Регламенту Ради ЄС № 2092/91 щодо органічного виробництва сільськогосподарської продукції та визначень були перенесені до нової Постанови Ради ЄС № 834/2007. Новий правовий режим повинен сприяти розкриттю потенціалу органічного виробництва, бути ключовим елементом промислової, сільської та торгової політики ЄС. Правове регулювання органічного виробництва визначило поняття, завдання та принципи органічного виробництва, які є основою відповідних правовідносин та визначають природу органічного продовольства і сільського господарства.

Виробництво органічної сільськогосподарської продукції, маркування та контроль за виробництвом такої продукції набули удосконалення і новизни. Стала чіткішою структура та простішим формулювання у законодавстві. Вперше були викладені завдання і принципи, критерії обробки органічної продукції та підходи до визначення викнятков із правил, хоча в цілому істотних змін у виробничих правилах немає. Підхід до контролю органічного виробництва був заснований на оцінці ризику. При цьому була збережена вимога щодо щорічного обов'язкового оперативного контролю. Обсяг правового регулювання був розширений шляхом включення до нього нових сфер органічного виробництва, як, наприклад, водне господарство та визначення стандартів для органічних дріжджів. Чіткішими стали правила маркування органічної продукції та логічно обґрунтованою – схема імпорту такої продукції.

На виконання спільної аграрної політики держави-члени ЄС імплементавали положення вищезазначених постанов ЄС в національне законодавство. Зокрема, можна навести, як приклад, наступні закони держав-членів ЄС: Закон Польщі про органічне сільськогосподарське виробництво від 25 липня 2009 р. (набрав чинності 7 серпня 2009 р.) [20], Закон Хорватії про імплементацію Регламенту Ради ЄС № 834/2007 щодо органічного виробництва та маркування органічної продукції від 21 липня

2013 р. [21], Закон Швеції про контроль органічного виробництва від 23 травня 2013 р. [22], Декрет про виконання Закону Німеччини про екологічне виробництво від 7 грудня 2008 р., прийнятий 11 січня 2010 р. [23], постанова Словаччини про органічне виробництво та переробку сільськогосподарської продукції та продуктів харчування від 13 липня 2010 р. [24], Закон Німеччини про еко-маркування від 10 грудня 2001 р. (зі змінами від 9 грудня 2010 р.) [25], Закон Угорщини № XLVI про харчовий ланцюг та його контроль від 1 вересня 2008 р. (зі змінами від 1 жовтня 2012 р.) [26] та інші закони.

У Чехії, як в державі, що є членом ЄС, спеціально виокремлюється та законодавчо регулюється екологічне сільське господарство, під яким розуміється засіб ведення сільськогосподарської діяльності, що повністю виключає використання штучних (хімічних) добрив та пестицидів, стимуляторів росту та побічних речовин у кормах, а також використання генетично модифікованих організмів [27, с. 240].

У Хорватії окрім Закону про сільське господарство від 9 грудня 2009 р. діє Закон про екологічне виробництво сільськогосподарських та продовольчих продуктів від 6 лютого 2001 р. з наступними змінами та доповненнями, у якому надано визначення екологічного виробництва. Під екологічним («органічним» чи «біологічним») виробництвом сільськогосподарських та продовольчих продуктів розуміється спеціальна система стійкого ведення сільського господарства, яка використовує екологічні, господарські та соціально обґрунтовані методи, заходи й підходи згідно з міжнародними вимогами та нормами сільськогосподарського виробництва [27, с. 240].

Отже, держави-члени ЄС по-різному визначають органічне виробництво. Деякі з них, як, наприклад, Хорватія, асоціюють органічне виробництво зі стійким сільськогосподарським виробництвом. Водночас за своєю суттю органічне виробництво не є синонімом стійкого виробництва. Органічне виробництво є більш обмеженим поняттям, порівняно зі стійким виробництвом. Воно стосується лише складових компонентів вихідної (кінцевої) продукції та на першому місці тут постає здоров'я людини, а не стійкий розвиток екосистеми.

Для порівняння, у Сполучених Штатах Америки (далі – США) у 1990 р. Конгрес прийняв Закон про органічне виробництво продуктів харчування, який встановив сертифікацію органічних продуктів харчування і систему маркування під назвою **Національна Органічна Програма** (далі – НОП). Дана Програма адмініструється Департаментом сільського господарства Сполучених Штатів. Основними цілями вищевказаного Закону вважають сприяння збільшенню кількості органічного виробництва, а також заохочення застосування методів стійкого сільськогосподарського виробництва [28].

Загалом, як зазначив Бенджамін Н. Гутман: «Органічне сільське господарство є «однією з найгарячіших мегатенденцій в американському агробізнесі», з річними продажами, які досягали \$3,5 млн у 1996 році. Промисловість щорічно зростала на двадцять відсотків, починаючи з 1990

року. Органічні фермери і споживачі створили місцеві, регіональні та національні організації, щоб заохотити освіту та розвиток співробітництва» [3, с. 2355–2356]. Важливо згадати тут про участь громадськості в розвитку органічного законодавства. Так, у США діє **Органічна Споживча Асоціація** (далі – ОСА), яка є неприбутковою громадською організацією, що агітує за здоров'я, правосуддя та стійкий розвиток. ОСА має справу з проблемами продовольчої безпеки, індустріального сільського господарства, генної інженерії, здоров'я дітей та корпоративної відповідальності, торгівлі на основі взаємної вигоди, екологічного стійкого розвитку та іншими ключовими темами. Дана організація зосереджена виключно на просуванні поглядів і інтересів 50 млн органічних і соціально відповідальних споживачів у Сполучених Штатах. Вона була створена у 1998 р. в результаті масової реакції споживачів органічної продукції на сумнівні національні правила для органічної продукції, запропоновані Департаментом сільського господарства США. ОСА має політичну програму Органічна програма на 2005–2015 рр., яка складається з шести ключових пунктів. Один з них вказує на наступне: «Перетворення як мінімум до 30 % американського сільського господарства на органічне до 2015 року, у тому числі здійснення основних реформ щодо сільськогосподарських субсидій та асигнувань, щоб допомогти фамільним фермерам зробити перетворення їх сільськогосподарського виробництва на органічне, розвиток місцевих і регіональних ринків, а також сприяння використанню відновлюваної енергії» [29].

У цілому участь громадськості в прийнятті рішень є важливою складовою створення правового режиму органічного виробництва, яке є завершеним та враховує інтереси всіх суб'єктів правовідносин у цій сфері, характеристики органічного виробництва та торгівлі її продуктами.

Європейська сільськогосподарська політика спрямована на забезпечення споживачів інформацією щодо органічного продукту та покращення умов функціонування ринку органічної продукції. Як зазначали О.Л. Дубовик, Л. Кремер, Г. Люббе-Вольфф: «Цілі спільної аграрної політики були встановлені у ст. 33 ДоЄС. Співтовариство намагається створити великий єдиний ринок торварообігу аграрної продукції; продуктам зі Співтовариства надається пріоритет перед продуктами з інших держав. Витрати на спільну аграрну політику всі держави несуть спільно та фінансуються через фонди-направлення та фонди-гарантії для сільського господарства» [9, с. 270]. Однією з форм сприяння є надання дотацій на розвиток органічного виробництва.

Визначним у цьому плані є досвід Швейцарії. Згідно з Ордонансом від 7 грудня 1998 р. щодо прямих дотацій для сільськогосподарського виробництва [30], такі дотації насамперед призначені для підтримки невеликих господарств, що експлуатують важкодоступні ділянки, а також невеликих господарств, що дотримуються традиційних методів виробництва сільськогосподарської продукції, які відповідають вимогам біологічної чистоти. Ордонанс виділяє три основні групи дотацій, що можуть надаватися сільськогосподарським виробникам: це загальні дотації,

екологічні дотації та етологічні дотації. Екологічні дотації включають, зокрема, дотації на екстенсивну обробку зернових та рапсу, на біологічну культуру, на системи стійлового утримання худоби, що найбільш сприятливі для нього, та дотації на регулярний вигін скота на відкриті пасовища. Для отримання дотації господар повинен пред'явити компетентному органу документальний доказ, виданий акредитованим інспекційним органом, про дотримання вимог щодо захисту ґрунту, антиерозійних заходів, відбору та використання фітосанітарних препаратів [27, с. 238–239].

Як показує світова практика, бренд органічного продукту не відповідає очікуванням споживачів, що така продукція повинна бути вільна від хімікатів, дружелюбна для навколишнього середовища або дружелюбна до малого родинного фермерства.

57 відсотків споживачів вірять в екологічну користність органічного продовольства та 45 відсотків вірять, що таке продовольство має кращу поживну цінність [31, с. 434]. Британські споживачі щиро вірять, що органічний означає «натуральний» і «не інтенсивно» вироблений [32, с. 289]. Доки вірно, що органічні продовольства фактично можуть мати деякі з цих якостей, показники є невизначеними. **Органічне продовольство може бути як екологічно несприятливим, так і не бути настільки ж корисним**, як багато хто вірить. Багато споживачів вважають, що органічне маркування пропонує гарантію якості продукту, коли воно фактично передає інформацію виключно про виробничі процеси. Наприклад, більшість споживачів вважають, що органічний означає вільний від пестицидів. Фактично, поки органічна продукція виробляється без використання пестицидів, багато органічних товарів містить залишки пестицидів, коли вони досягають ринку завдяки транспортуванню як через повітря, так й по воді [33].

Доки багато споживачів, які купують органічну продукцію, вважають, що вони **підтримують маленькі фамільні ферми**, великі корпорації агробізнесу, як наприклад *ADM, General Mills, Dole, and Tyson*, фактично превалюють у органічній промисловості [34, с. 224–225]. Цитуючи дослідження, в якому «майже половина споживачів ідентифікувала підтримку дрібних фермерів як істотну властивість органічного продовольства», але відзначаючи, що багато органічної продукції не надходить до ринків від маленьких виробників), органічні активісти переконують, що, ці ферми прагнуть бути менш органічними, ніж малі оператори [33, с. 643].

Отже, в реальності споживачі не отримують всієї інформації про становище та місце виробника органічної продукції на ринку. Їх світогляд щодо органічного сільськогосподарського бізнесу та виробництва формується під тиском реклами й пропаганди активістів органічного руху. У даному випадку було б корисним поширювати також інформацію про виробників органічної продукції. Забезпечення людей такою інформацією сприяло б розвитку демократичних процесів в світі, а також надало б споживачам можливість здійснити усвідомлений вибір продукції.

На правове регулювання органічного виробництва значною мірою впливає також **громадський рух щодо прав тварин на гуманне поводження**. За словами Давіда Фостера, опитування у 1995 р. показало, що дві третини американців згодні з наступним твердженням: «Право тварин жити вільно та без страждань повинно бути найстілки ж важливим, як і право людини бути вільним від страждань» [35, с. 117].

Джефф Лесліє та Касс Р.Састейн писали з цього приводу: «У Нью-Йорку забороняється перевтома тварини або використання тварини для роботи, коли вона фізично не придатна для цього. Порівняно з цим, надзвичайно охоронним є Закон Каліфорнії, що встановлює кримінальну відповідальність за недбалість, а також навмисну перевтому, загін або катування тварини. «Тортури» визначаються не в їх звичайному сенсі, але включають будь-яку дію або бездіяльність, «за допомогою чого непотрібний або такий, що не має виправдань фізичний біль або страждання були викликані або дозволені» [35, с. 120].

Вимоги правового регулювання гуманного поводження з тваринами містять винятки. Так, вони не застосовуються до використання тварин для медичних або наукових цілей, а також щодо виробництва і використання тварин як продовольство. При цьому статистичні дані щодо поводження з тваринами у сільському господарстві є жахливими: «Щорік приблизно десяти мільйонів тварин вбивають через продовольство в Сполучених Штатах; двадцять-три мільйони курчат і приблизно 268,000 свиней зарізають щодня. Жорстокі і образливі методи, які застосовуються в сучасному сільському господарстві, в значній мірі є нерегульованими на державному рівні» [35, с. 120–121].

У цілому правове регулювання гуманного поводження з тваринами є більш поширеним в Європі, порівняно зі США. Зокрема, Швеція забороняє саджати вагітних тварин до кліток, вимагає, щоб корови і свині мали доступ до соломи та підстилок в їх стайнях, забороняє застосування ліків або гормонів, за винятком лікування хвороби. Швейцарія забороняє клітки з батареями та вимагає, щоб корова, яка нещодавно народила теля, отримувала достатню кількість заліза в її харчуванні. Сполучене Королівство забороняє як анемічні дієти для телят, яких вирощують заради заготівлі їх мяса, так і клітки для таких телят. ЄС теж заборонив клітки для телят, для вагітних тварин, а також все батареїчне виробництво яєць. Недавня система аграрного виробництва була замінена на іншу, з набагато більшим простором для курей, та сільське господарство з вирощуванням тварин в природних умовах (зокрема, на волі) [Докладніше див.: 35, с. 122].

Вищевикладене свідчить про те, що споживачі повинні бути проінформовані щодо поводження з тваринами, які використовуються у сільському господарстві. Таким чином, вони можуть зробити усвідомлений вибір про те, які продукти купувати. Розголошення інформації про поводження з тваринами вдосконало б роботу ринків. Це також сприяло б покращенню якості дискусії та досягненню соціальної узгодженості з приводу даного питання.

Таким чином, як показує зарубіжний досвід правового регулювання органічного виробництва, воно поєднує в собі положення законодавства щодо охорони здоров'я, торгівлі, охорони довкілля, гуманного поводження з тваринами та етичні питання. Важливим тут є не стільки втручання держави в органічне виробництво, як врегулювання процесу розголошення інформації. У даній сфері можливо було б посилити ринок та демократизувати аграрну політику, надавши споживачам право вибору продукту, забезпечуючи їх інформацією про виробника та його продукт, а також надавши споживачам право впливати на політику органічного виробництва через реалізацію свободи слова.

Список літератури:

1. Organic Farming Statistics. // Web-site Research Institute of Organic Agriculture FiBL: <http://www.fibl.org/en/themes/organic-farming-statistics.html>
2. Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1994 року від 15 квітня 1994 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 84. – С. 303. – Ст. 2989. ГАТТ є ключовим актом для держав-членів Світової Організації Торгівлі (далі – СОТ). Україна набула повноправного членства у СОТ 16 травня 2008 року. Див.: Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі від 5 лютого 2008 р. // Голос України. – 2008. – № 76. – 19 квітня.
3. Benjamin N. Gutman. Ethical Eating: Applying the Kosher Food Regulatory Regime to Organic Food // The Yale Law Journal, Vol. 108, No. 8, Symposium: Moments of Change: Transformation in American Constitutionalism (Jun., 1999). – P. 2351–2384.
4. Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 24. – С. 203. – Ст. 1794, код акту 36581/2006.
5. Формула виникла у рішенні: Європейський Суд. Рішення C – 8/74, Dassonville, Slg. 1974, S. 837.
6. Договір про заснування Європейської Спільноти від 25 березня 1957 р. (консолідована версія станом на 1 січня 2005 р.) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
7. Європейський Суд. Рішення C – 302/86, Kommission gegen Denemark (Комісія проти Данії). Slg. 1998, S. I. – 4607; див. також: Рішення C – 473/98 Kemikalieinspektionen, Slg. 2000, S. I. – 5681.
8. Директива 98/34 про інформування в межах норм та технічних (предписаний) для потреб інформаційного співтовариства (сообщества) // ABLEG 1998. #L 204.S.37.
9. Дубовик О.Л. Экологическое право : учебн. / О.Л. Дубовик, Л. Кремер, Г. Люббе-Вольфф. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 768 с.
10. Council Regulation (EEC) No. 2092/91 on organic production of agricultural products and indications referring thereto on agricultural products and foodstuffs. // Web-site FAOLEX: <http://faolex.fao.org>
11. Commission Regulation 207/93 of 29 January 1993, defined the additives, processing aids, and non-organic agricultural ingredients allowed in processed organic foods. // EU Standards History & Background. Web-site CCOF: <http://www.ccof.org>
12. Council Regulation (EC) No. 1804/1999 supplementing Regulation (EEC) No. 2092/91 on organic production of agricultural products and indications referring

thereto on agricultural products and foodstuffs to include livestock production. // Web-site FAOLEX: <http://faolex.fao.org>

13. Action plan for organic food and farming // Web-site European Union: <http://europa.eu>

14. Report on EEC Regulation 2092/91 in relation to other national and international organic standards // Web-site Organic Revision: <http://www.organic-revision.org/index.html>

15. Council Regulation (EC) No. 834/2007 on organic production and labelling of organic products and repealing Regulation (EEC) No. 2092/91. // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

16. Регламент Комісії (ЄС) № 710/2009 від 5 серпня 2009 р., що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 889/2008, що встановлює детальні правила імплементації Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007 стосовно детальних правил органічного виробництва тварин аквакультури та морських водоростей // Web-site Державного агентства рибного господарства України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://webcache.googleusercontent.com>

17. Commission Regulation (EU) No. 271/2010 amending Regulation (EC) No. 889/2008 laying down detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC) No. 834/2007, as regards the organic production logo of the European Union // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

18. Commission Implementing Regulation (EU) No. 392/2013 amending Regulation (EC) No. 889/2008 as regards the control system for organic production // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

19. Commission Implementing Regulation (EU) No. 354/2014 amending and correcting Regulation (EC) No. 889/2008 laying down detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC) No. 834/2007 on organic production and labelling of organic products with regard to organic production, labelling and control // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

20. Act of Poland on organic farming from 25 June 2009 // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

21. Law of Croatia on the implementation of Council Regulation (EC) no. 834/2007 on organic production and labeling of organic products from 21 June 2013 // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

22. Act of Sweden on organic production control (SFS 2013:363) from 23 May 2013 // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

23. Germany Ecological Production Act Implementation Ordinance from 11 January 2010 // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

24. Slovenia Regulation on organic production and processing of agricultural products and foodstuffs from 13 July 2010 // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

25. Germany Eco Labeling Act from 10 December 2001 // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

26. Hungary Act No. XLVI of 2008 on food chain and its control from 1 October 2012 // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

27. Минина Е.Л. «Экологическое сельское хозяйство»: проблемы становления и правового регулирования / Е.Л. Минина // Международно-правовое и национальное регулирование экологической сферы общества: сб. статей / сост. Ю.С. Шемшученко, С.А. Боголюбов. – М. : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ, 2011. – С. 231–241.

28. Margot J. Pollans. Bundling Public and Private Goods: the Market for Sustainable Organics // New York UNIVERSITY LAW REVIEW Vol 85: 2010 – P. 622.

29. Web-site Organic Consumers Association:
<http://www.organicconsumers.org>

30. Ordonnance du 7 decembre 1998 sur les paiements directs verses dans l'agriculture (OPP). Recueil officiel (RO) 1999. 229.

31. Mikael Klintman. Ambiguous Framings of Political Consumerism: Means or End, Product or Process Orientation? // International Journal of Consumer Studies, 2006, Volume 30. – P. 427–438.

32. Gemma C. Harper, Aikaterini Makatouni. Consumer Perception of Organic Food Production and Farm Animal Welfare // British Food Journal, Volume 104, issue 3/4/5. – P.287–299.

33. Sue Gordon. Effect of Breed Suitability, System Design and Management on Welfare and Performance of Traditional and Organic Table Birds (2002). Web-site Organic E-prints: <http://orgprints.org/8104/>

34. Kate L. Harrison, Comment, Organic Plus: Regulating Beyond the Current Organic Standards // Pace Environmental Law Review, Volume 25, Number 1, Winter 2008. – P. 211–234.

35. Jeff Leslie, Cass R. Sustein. Animal Rights without controversy. // 70 Law and Contemporary Problems, 2007. – P. 117–138.

Статья посвящена проблемным вопросам правового регулирования органического производства в разных странах мира, а также систематизации и анализу ключевых положений аграрного законодательства Европейского Союза. Анализ норм национального законодательства иностранных государств осуществляется с учетом теоретических положений науки аграрного права. В результате автор предлагает усовершенствовать процесс публичного разглашения информации об органическом продукте, его производителе и производстве.

Органическое производство, торговля, дотации, Европейский Союз.

The article is devoted to the issues about legal regulation of organic production in the different countries of the world, and also to the systematization and analysis of key positions of the European Union agrarian legislation. The analysis of norms of foreign states' national legislation is carried out, taking into account theoretical positions of Agrarian Law science. As a result, author suggests to improve the process of public disclosure of information about organic product, his producer and production.

Organic production, trade, subsidies, the European Union.

УДК 349.2

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

**В.О. МЕЛЬНИК, аспірантка¹,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

Стаття присвячена проблемним питанням правового регулювання органічного виробництва в різних державах світу, а також систематизації та аналізу ключових положень аграрного законодавства Європейського Союзу. Аналіз норм національного законодавства іноземних держав здійснюється з урахуванням теоретичних положень науки аграрного права. У результаті автор пропонує вдосконалити процес публічного розголошення інформації про органічний продукт, його виробника та виробництво.

Органічне виробництво, торгівля, дотації, законодавство Європейський Союз.

Про тенденції розвитку органічного виробництва у світі та актуальність його правового регулювання свідчать наступні статистичні дані. На глобальному рівні, площа органічної сільськогосподарської землі була збільшена на 0,5 відсотка або майже 200 000 гектарів порівняно з 2011 роком. Країнами з найбільшою кількістю органічних сільськогосподарських земель є Австралія (12 млн гектарів), Аргентина (3,6 млн гектарів) і Сполучені Штати (2,2 млн гектарів). В Європі більше 320 000 ферм (ЄС – понад 250 000) оброблювали 11,2 млн гектарів земель органічними методами наприкінці 2012 року (ЄС – 10 млн гектарів). 2,2 відсотка площі європейської сільськогосподарської землі є органічною (ЄС – 5,4 відсотка). Тридцять відсотків світової органічної землі знаходиться в Європі. Країнами з найбільшою площею органічної сільськогосподарської землі є Іспанія, Італія і Німеччина. Сім країн в Європі мають більше десяти відсотків органічної сільськогосподарської землі: Ліхтенштейн, Австрія, Швеція, Швейцарія, Естонія, Чеська Республіка та Латвія [1]. В цілому, як показує практика, практичні проблеми, обумовлені станом органічного виробництва та завданнями, які вони розв'язують, визначають тематику науково-правових досліджень та напрям розвитку законодавства.

Метою цієї статті є визначення тенденцій розвитку законодавства про органічне виробництво у світі та, з огляду на євроінтеграційну політику України, вивчення основних етапів становлення органічного

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В.М. Єрмоленко

законодавства Європейського Союзу (далі – ЄС), а також визначення його ключових положень.

Окремі аспекти міжнародного досвіду правового регулювання органічного виробництва в юридичній науці розглядалися Г.І. Балюк, Г.Є. Бистровим, В.М. Єрмоленком, В.І. Курилом, Є.Л. Мініною, В.Л. Мунтяном, О.О. Погрібним, В.І. Семчиком, А.Н. Статівкою, Н.І. Тітовою, Ю.С. Шемшученком та іншими. Водночас слід зазначити відсутність комплексного дослідження цієї проблеми в аграрно-правовій науці на фоні стрімкого розвитку сучасного законодавства про органічне виробництво у світі. Особливо недостатньо уваги приділено науковцями, юристами-аграрниками зарубіжному досвіду правового регулювання органічного виробництва.

Органічне виробництво має довготривалі цілі, які розвивають економічні, соціальні та екологічні виміри сільськогосподарського виробництва. Воно охоплює низку питань щодо безпосереднього виробництва, товарообігу відповідної продукції, охорони довкілля та охорони здоров'я споживачів. Правове регулювання органічного виробництва повинно сприяти вільній торгівлі та запобігати створенню перепон і обмежень в торгівлі. Зокрема, правовий режим торгівлі, визначений у Генеральній Угоді з Тарифів і Торгівлі 1994 р. [2] (*General Agreement on Tariffs and Trade – GATT*), засновується на недискримінації. За доречним висновком Бенджаміна Н. Гутмана: «Імпорт з держав-членів повинен сприйматися не менше сприятливо, ніж «подібна продукція», що вироблена в будь-якій іншій державі чи на внутрішньому ринку. В ряді спірних випадків комісії ГАТТ по вирішенню спорів визначили, що продукція розглядається «подібною», якщо вона поділяє фізичні характеристики. З іншого боку, виробництво та методи обробки продукції можуть не застосовуватися при диференціації продукції. Наприклад, у Сполучених Штатах не можна вимагати, щоб весь тунець, який продається в цій країні, був би «безпечний для дельфіна» («dolphin safe»), оскільки метод вилову риби безпосередньо не впливає на продукт» [3, с. 2374].

Враховуючи євроінтеграційні процеси в Україні, які були активізовані з підписанням Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. [4], важливо звернути увагу на законодавство європейських держав. Так, підсумовуючи досвід правового регулювання вільної торгівлі сільськогосподарської продукції в ЄС, О.Л.Дубовик, Л. Кремер, Г. Люббе-Вольфф писали: «Мета вільного товарообігу продуктів була більшою мірою досягнута на початку 1993 р., в тому числі при застосуванні різних принципів, що сприяють лібералізації товарообігу, наприклад Дассовільської формули (*Dassonville formel*)» [5]; «кожний захід, здатний дійсно чи потенційно, прямо чи опосередковано перешкодити вільному товарообігу у Співтоваристві» є забороненим відповідно до ст. 30 ДоЄС [6] втручанням у вільний товарообіг... Якщо правила Європейського Співтовариства були відсутні, то згідно із судовою практикою держави-учасниці мали право видавати національні правові акти щодо охорони

навколишнього середовища, які обмежують вільний товарообіг відповідно до ст. 30, якщо ці правила були співрозмірні та діяли, як для національних товарів, так й продуктів, що ввозяться [7]. В той же час держави-члени Європейського Співтовариства згідно з Директивою 98/34 [8] повинні були повідомляти Комісію та інші держави про кожен законопроект, щоб перевірити, чи не вплине він на вільний товарообіг та чи не обмежить його [9, с. 239].

Правовий режим органічного виробництва в Європі формувався та вдосконалювався протягом 1980–2000-х років. З цією метою у складі Європейської Комісії була створена робоча група. У підготовці законодавчих проектів активно брали участь також Міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху (далі – IFOAM) та держави-члени ЄС. У цілому тенденцію розвитку законодавства ЄС щодо органічного виробництва можна визначити наступним чином.

Наприкінці 1980-х рр. Європейська Комісія обговорила необхідність скласти проект директиви щодо виробництва та контролю органічної продукції, а також здійснення органічного сільського господарства. IFOAM приєдналося до цієї ініціативи у 1987 році. В результаті цього у червні 1990 року була створена IFOAM-ЄС Робоча група на конференції IFOAM у Будапешті.

Січень 1993 р. – вступив в дію **Регламент Ради (ЄЕС) № 2092/91** щодо органічного виробництва сільськогосподарської продукції та позначень від 24 червня 1991 р. [10] Вперше в Європі предметом правового регулювання стало виробництво органічної продукції. Передбачалися державна сертифікація єдиного стандарту всіх приватних компаній-виробників, незалежно від наявності індивідуальних стандартів. Оскільки імпорт товарів з інших держав до ЄС є важливою частиною розвитку ринкових відносин, дана постанова відіграла важливу роль у встановленні правил для органічного виробництва у всьому світі.

29 січня 1993 р. – **Регламент (ЄЕС) № 207/93** визначив добавки, оброблюючі допоміжні речовини та не органічні сільськогосподарські інгредієнти, які дозволяються у переробленій органічній продукції [11].

19 липня 1999 р. – **Регламент Ради (ЄС) № 1804/1999** встановив вимоги щодо органічного тваринного виробництва. Вперше були визначені загальні правила для органічного землеробства при тваринництві [12].

10 червня 2004 р. – Комісія прийняла **Європейський план щодо органічної продукції та сільського господарства** [13].

Липень-серпень 2007 р. – Європейський Парламент прийняв **Звіт щодо перевірки органічного регулювання**. Перевірка органічного регулювання у ЄС здійснювалася у формі науково-дослідного проекту, що тривав з 2004 по 2007 роки [14].

28 червня 2007 р. – **Регламент Ради (ЄС) № 834/2007** щодо органічного виробництва та маркування органічної продукції та відміну Регламенту № 2092/91 (набрав чинності 1 січня 2009 р.). Даний Регламент стосується стійкого розвитку органічного виробництва та

містить правила щодо: а) всіх стадій виробництва, підготовки та розподілу органічної продукції та відповідного контролю; б) використання позначень органічної продукції в маркуванні та рекламі. Ці правила застосовуються до обробленої та необробленої продукції, яка походить із сільськогосподарського виробництва та водного (рибного) господарства, в тому числі корму, матеріалу вегетативного розмноження та насіння для розмноження [15]. Цей Регламент також врегулював відносини щодо режиму маркування та обов'язковості логотипу органічного продукту.

29 вересня 2008 р. – Регламент Ради (ЄС) № 967/2008 доповнив Регламент № 834/2007 положеннями щодо відстрочення (відкладення) введення логотипу ЄС для органічної продукції.

5 вересня 2008 р. – був прийнятий Регламент Комісії (ЄС) № 889/2008 «Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Регламенту Ради (ЄС) 834/2007 щодо органічного виробництва і маркування органічних продуктів».

15 грудня 2008 р. – Регламент Комісії (ЄС) № 1254/2008 доповнив Регламент № 889/2008 положенням щодо дозволу використовувати 100 % власного виробництва перероблений фураж та святкове фарбування яєц, а також були додані стандарти для дріжджів.

12 грудня 2008 р. – Регламент Комісії (ЄС) № 1235/2008 на додаток до Регламенту № 834/2007 встановив імплементаційні правила для імпорту органічних продуктів з третіх держав.

5 серпня 2009 р. – Регламент Комісії (ЄС) № 710/2009 доповнив Регламент № 889/2008, що встановлює детальні правила для прийняття Регламенту Ради ЄС № 834/2007, положеннями стосовно детальних правил органічного виробництва тварин аквакультури та морських водоростей [16].

24 березня 2010 р. – Регламент Комісії (ЄС) № 271/2010 доповнив Регламент № 889/2008 положеннями щодо логотипу органічної продукції ЄС [17].

8 березня 2012 р. – Регламент Комісії (ЄС) № 203/2012 доповнив Регламент № 889/2008 положеннями щодо детальних правил про органічне виноробство.

17 грудня 2013 р. – Регламент Комісії (ЄС) № 1364/2013 доповнив Регламент № 889/2008 положеннями щодо використання неорганічних молодих аквакультур (aquaculture juveniles) та неорганічного насіння двостулкового молюска в органічному водному господарстві.

29 квітня 2013 р. – Регламент Комісії (ЄС) № 392/2013 доповнив Регламент № 889/2008 положеннями щодо системи контролю органічного виробництва. Цією Постановою передбачається обмін інформацією як між контрольними органами, установами та компетентними державними органами, так і між державами-членами та Комісією ЄС. Файли з даними здійсненого контролю повинні бути передані операторами до компетентних органів держав-членів або контрольних органів [18].

1 січня 2014 р. – вступив в дію **Виконавчий Регламент Комісії (ЄС) № 392/2013 від 29 квітня 2013 р.** про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 889/2008 щодо системи контролю органічного виробництва.

8 квітня 2014 р. – **Регламент Комісії (ЄС) № 354/2014**, що доповнює та корегує Регламент ЄС № 889/2008, який встановлює детальні правила для імплементації Регламенту Ради ЄС № 834/2007 щодо органічного виробництва та маркування органічної продукції, стосовно органічного виробництва, маркування та контролю. Дана постанова врегулювала питання щодо побутових відходів та певних продуктів тваринного походження. Були також встановлені нові умови щодо використання біогазу дігестату (biogas digestate), який містить тваринні побічні продукти, перетруєні разом з матеріалами рослинного або тваринного походження [19].

У цілому сектор виробництва органічної продукції отримав новий правовий режим. Основна мета нового регулювання полягала у тому, щоб зробити більш чітким, обґрунтованим, зрозумілим, спрощеним та оновленим старе законодавство ЄС в даній сфері. Більшість положень Регламенту Ради ЄС № 2092/91 щодо органічного виробництва сільськогосподарської продукції та визначень були перенесені до нової Постанови Ради ЄС № 834/2007. Новий правовий режим повинен сприяти розкриттю потенціалу органічного виробництва, бути ключовим елементом промислової, сільської та торгової політики ЄС. Правове регулювання органічного виробництва визначило поняття, завдання та принципи органічного виробництва, які є основою відповідних правовідносин та визначають природу органічного продовольства і сільського господарства.

Виробництво органічної сільськогосподарської продукції, маркування та контроль за виробництвом такої продукції набули удосконалення і новизни. Стала чіткішою структура та простішим формулювання у законодавстві. Вперше були викладені завдання і принципи, критерії обробки органічної продукції та підходи до визначення викнятков із правил, хоча в цілому істотних змін у виробничих правилах немає. Підхід до контролю органічного виробництва був заснований на оцінці ризику. При цьому була збережена вимога щодо щорічного обов'язкового оперативного контролю. Обсяг правового регулювання був розширений шляхом включення до нього нових сфер органічного виробництва, як, наприклад, водне господарство та визначення стандартів для органічних дріжджів. Чіткішими стали правила маркування органічної продукції та логічно обґрунтованою – схема імпорту такої продукції.

На виконання спільної аграрної політики держави-члени ЄС імплементували положення вищезазначених постанов ЄС в національне законодавство. Зокрема, можна навести, як приклад, наступні закони держав-членів ЄС: Закон Польщі про органічне сільськогосподарське виробництво від 25 липня 2009 р. (набрав чинності 7 серпня 2009 р.) [20], Закон Хорватії про імплементацію Регламенту Ради ЄС № 834/2007 щодо органічного виробництва та маркування органічної продукції від 21 липня

2013 р. [21], Закон Швеції про контроль органічного виробництва від 23 травня 2013 р. [22], Декрет про виконання Закону Німеччини про екологічне виробництво від 7 грудня 2008 р., прийнятий 11 січня 2010 р. [23], постанова Словаччини про органічне виробництво та переробку сільськогосподарської продукції та продуктів харчування від 13 липня 2010 р. [24], Закон Німеччини про еко-маркування від 10 грудня 2001 р. (зі змінами від 9 грудня 2010 р.) [25], Закон Угорщини № XLVI про харчовий ланцюг та його контроль від 1 вересня 2008 р. (зі змінами від 1 жовтня 2012 р.) [26] та інші закони.

У Чехії, як в державі, що є членом ЄС, спеціально виокремлюється та законодавчо регулюється екологічне сільське господарство, під яким розуміється засіб ведення сільськогосподарської діяльності, що повністю виключає використання штучних (хімічних) добрив та пестицидів, стимуляторів росту та побічних речовин у кормах, а також використання генетично модифікованих організмів [27, с. 240].

У Хорватії окрім Закону про сільське господарство від 9 грудня 2009 р. діє Закон про екологічне виробництво сільськогосподарських та продовольчих продуктів від 6 лютого 2001 р. з наступними змінами та доповненнями, у якому надано визначення екологічного виробництва. Під екологічним («органічним» чи «біологічним») виробництвом сільськогосподарських та продовольчих продуктів розуміється спеціальна система стійкого ведення сільського господарства, яка використовує екологічні, господарські та соціально обґрунтовані методи, заходи й підходи згідно з міжнародними вимогами та нормами сільськогосподарського виробництва [27, с. 240].

Отже, держави-члени ЄС по-різному визначають органічне виробництво. Деякі з них, як, наприклад, Хорватія, асоціюють органічне виробництво зі стійким сільськогосподарським виробництвом. Водночас за своєю суттю органічне виробництво не є синонімом стійкого виробництва. Органічне виробництво є більш обмеженим поняттям, порівняно зі стійким виробництвом. Воно стосується лише складових компонентів вихідної (кінцевої) продукції та на першому місці тут постає здоров'я людини, а не стійкий розвиток екосистеми.

Для порівняння, у Сполучених Штатах Америки (далі – США) у 1990 р. Конгрес прийняв Закон про органічне виробництво продуктів харчування, який встановив сертифікацію органічних продуктів харчування і систему маркування під назвою **Національна Органічна Програма** (далі – НОП). Дана Програма адмініструється Департаментом сільського господарства Сполучених Штатів. Основними цілями вищевказаного Закону вважають сприяння збільшенню кількості органічного виробництва, а також заохочення застосування методів стійкого сільськогосподарського виробництва [28].

Загалом, як зазначив Бенджамін Н. Гутман: «Органічне сільське господарство є «однією з найгарячіших мегатенденцій в американському агробізнесі», з річними продажами, які досягали \$3,5 млн у 1996 році. Промисловість щорічно зростала на двадцять відсотків, починаючи з 1990

року. Органічні фермери і споживачі створили місцеві, регіональні та національні організації, щоб заохотити освіту та розвиток співробітництва» [3, с. 2355–2356]. Важливо згадати тут про участь громадськості в розвитку органічного законодавства. Так, у США діє **Органічна Споживча Асоціація** (далі – ОСА), яка є неприбутковою громадською організацією, що агітує за здоров'я, правосуддя та стійкий розвиток. ОСА має справу з проблемами продовольчої безпеки, індустріального сільського господарства, генної інженерії, здоров'я дітей та корпоративної відповідальності, торгівлі на основі взаємної вигоди, екологічного стійкого розвитку та іншими ключовими темами. Дана організація зосереджена виключно на просуванні поглядів і інтересів 50 млн органічних і соціально відповідальних споживачів у Сполучених Штатах. Вона була створена у 1998 р. в результаті масової реакції споживачів органічної продукції на сумнівні національні правила для органічної продукції, запропоновані Департаментом сільського господарства США. ОСА має політичну програму Органічна програма на 2005–2015 рр., яка складається з шести ключових пунктів. Один з них вказує на наступне: «Перетворення як мінімум до 30 % американського сільського господарства на органічне до 2015 року, у тому числі здійснення основних реформ щодо сільськогосподарських субсидій та асигнувань, щоб допомогти фамільним фермерам зробити перетворення їх сільськогосподарського виробництва на органічне, розвиток місцевих і регіональних ринків, а також сприяння використанню відновлюваної енергії» [29].

У цілому участь громадськості в прийнятті рішень є важливою складовою створення правового режиму органічного виробництва, яке є завершеним та враховує інтереси всіх суб'єктів правовідносин у цій сфері, характеристики органічного виробництва та торгівлі її продуктами.

Європейська сільськогосподарська політика спрямована на забезпечення споживачів інформацією щодо органічного продукту та покращення умов функціонування ринку органічної продукції. Як зазначали О.Л. Дубовик, Л. Кремер, Г. Люббе-Вольфф: «Цілі спільної аграрної політики були встановлені у ст. 33 ДоЄС. Співтовариство намагається створити великий єдиний ринок торварообігу аграрної продукції; продуктам зі Співтовариства надається пріоритет перед продуктами з інших держав. Витрати на спільну аграрну політику всі держави несуть спільно та фінансуються через фонди-направлення та фонди-гарантії для сільського господарства» [9, с. 270]. Однією з форм сприяння є надання дотацій на розвиток органічного виробництва.

Визначним у цьому плані є досвід Швейцарії. Згідно з Ордонансом від 7 грудня 1998 р. щодо прямих дотацій для сільськогосподарського виробництва [30], такі дотації насамперед призначені для підтримки невеликих господарств, що експлуатують важкодоступні ділянки, а також невеликих господарств, що дотримуються традиційних методів виробництва сільськогосподарської продукції, які відповідають вимогам біологічної чистоти. Ордонанс виділяє три основні групи дотацій, що можуть надаватися сільськогосподарським виробникам: це загальні дотації,

екологічні дотації та етологічні дотації. Екологічні дотації включають, зокрема, дотації на екстенсивну обробку зернових та рапсу, на біологічну культуру, на системи стійлового утримання худоби, що найбільш сприятливі для нього, та дотації на регулярний вигін скота на відкриті пасовища. Для отримання дотації господар повинен пред'явити компетентному органу документальний доказ, виданий акредитованим інспекційним органом, про дотримання вимог щодо захисту ґрунту, антиерозійних заходів, відбору та використання фітосанітарних препаратів [27, с. 238–239].

Як показує світова практика, бренд органічного продукту не відповідає очікуванням споживачів, що така продукція повинна бути вільна від хімікатів, дружелюбна для навколишнього середовища або дружелюбна до малого родинного фермерства.

57 відсотків споживачів вірять в екологічну користність органічного продовольства та 45 відсотків вірять, що таке продовольство має кращу поживну цінність [31, с. 434]. Британські споживачі щиро вірять, що органічний означає «натуральний» і «не інтенсивно» вироблений [32, с. 289]. Доки вірно, що органічні продовольства фактично можуть мати деякі з цих якостей, показники є невизначеними. **Органічне продовольство може бути як екологічно несприятливим, так і не бути настільки ж корисним**, як багато хто вірить. Багато споживачів вважають, що органічне маркування пропонує гарантію якості продукту, коли воно фактично передає інформацію виключно про виробничі процеси. Наприклад, більшість споживачів вважають, що органічний означає вільний від пестицидів. Фактично, поки органічна продукція виробляється без використання пестицидів, багато органічних товарів містить залишки пестицидів, коли вони досягають ринку завдяки транспортуванню як через повітря, так й по воді [33].

Доки багато споживачів, які купують органічну продукцію, вважають, що вони **підтримують маленькі фамільні ферми**, великі корпорації агробізнесу, як наприклад *ADM, General Mills, Dole, and Tyson*, фактично превалюють у органічній промисловості [34, с. 224–225]. Цитуючи дослідження, в якому «майже половина споживачів ідентифікувала підтримку дрібних фермерів як істотну властивість органічного продовольства», але відзначаючи, що багато органічної продукції не надходить до ринків від маленьких виробників), органічні активісти переконують, що, ці ферми прагнуть бути менш органічними, ніж малі оператори [33, с. 643].

Отже, в реальності споживачі не отримують всієї інформації про становище та місце виробника органічної продукції на ринку. Їх світогляд щодо органічного сільськогосподарського бізнесу та виробництва формується під тиском реклами й пропаганди активістів органічного руху. У даному випадку було б корисним поширювати також інформацію про виробників органічної продукції. Забезпечення людей такою інформацією сприяло б розвитку демократичних процесів в світі, а також надало б споживачам можливість здійснити усвідомлений вибір продукції.

На правове регулювання органічного виробництва значною мірою впливає також **громадський рух щодо прав тварин на гуманне поводження**. За словами Давіда Фостера, опитування у 1995 р. показало, що дві третини американців згодні з наступним твердженням: «Право тварин жити вільно та без страждань повинно бути найстілки ж важливим, як і право людини бути вільним від страждань» [35, с. 117].

Джефф Лесліє та Касс Р.Састейн писали з цього приводу: «У Нью-Йорку забороняється перевтома тварини або використання тварини для роботи, коли вона фізично не придатна для цього. Порівняно з цим, надзвичайно охоронним є Закон Каліфорнії, що встановлює кримінальну відповідальність за недбалість, а також навмисну перевтому, загін або катування тварини. «Тортури» визначаються не в їх звичайному сенсі, але включають будь-яку дію або бездіяльність, «за допомогою чого непотрібний або такий, що не має виправдань фізичний біль або страждання були викликані або дозволені» [35, с. 120].

Вимоги правового регулювання гуманного поводження з тваринами містять винятки. Так, вони не застосовуються до використання тварин для медичних або наукових цілей, а також щодо виробництва і використання тварин як продовольство. При цьому статистичні дані щодо поводження з тваринами у сільському господарстві є жахливими: «Щорік приблизно десяти мільйонів тварин вбивають через продовольство в Сполучених Штатах; двадцять-три мільйони курчат і приблизно 268,000 свиней зарізають щодня. Жорстокі і образливі методи, які застосовуються в сучасному сільському господарстві, в значній мірі є нерегульованими на державному рівні» [35, с. 120–121].

У цілому правове регулювання гуманного поводження з тваринами є більш поширеним в Європі, порівняно зі США. Зокрема, Швеція забороняє саджати вагітних тварин до кліток, вимагає, щоб корови і свині мали доступ до соломи та підстилок в їх стайнях, забороняє застосування ліків або гормонів, за винятком лікування хвороби. Швейцарія забороняє клітки з батареями та вимагає, щоб корова, яка нещодавно народила теля, отримувала достатню кількість заліза в її харчуванні. Сполучене Королівство забороняє як анемічні дієти для телят, яких вирощують заради заготівлі їх мяса, так і клітки для таких телят. ЄС теж заборонив клітки для телят, для вагітних тварин, а також все батареїчне виробництво яєць. Недавня система аграрного виробництва була замінена на іншу, з набагато більшим простором для курей, та сільське господарство з вирощуванням тварин в природних умовах (зокрема, на волі) [Докладніше див.: 35, с. 122].

Вищевикладене свідчить про те, що споживачі повинні бути проінформовані щодо поводження з тваринами, які використовуються у сільському господарстві. Таким чином, вони можуть зробити усвідомлений вибір про те, які продукти купувати. Розголошення інформації про поводження з тваринами вдосконало б роботу ринків. Це також сприяло б покращенню якості дискусії та досягненню соціальної узгодженості з приводу даного питання.

Таким чином, як показує зарубіжний досвід правового регулювання органічного виробництва, воно поєднує в собі положення законодавства щодо охорони здоров'я, торгівлі, охорони довкілля, гуманного поводження з тваринами та етичні питання. Важливим тут є не стільки втручання держави в органічне виробництво, як врегулювання процесу розголошення інформації. У даній сфері можливо було б посилити ринок та демократизувати аграрну політику, надавши споживачам право вибору продукту, забезпечуючи їх інформацією про виробника та його продукт, а також надавши споживачам право впливати на політику органічного виробництва через реалізацію свободи слова.

Список літератури:

1. Organic Farming Statistics. // Web-site Research Institute of Organic Agriculture FiBL: <http://www.fibl.org/en/themes/organic-farming-statistics.html>
2. Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1994 року від 15 квітня 1994 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 84. – С. 303. – Ст. 2989. ГАТТ є ключовим актом для держав-членів Світової Організації Торгівлі (далі – СОТ). Україна набула повноправного членства у СОТ 16 травня 2008 року. Див.: Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі від 5 лютого 2008 р. // Голос України. – 2008. – № 76. – 19 квітня.
3. Benjamin N. Gutman. Ethical Eating: Applying the Kosher Food Regulatory Regime to Organic Food // The Yale Law Journal, Vol. 108, No. 8, Symposium: Moments of Change: Transformation in American Constitutionalism (Jun., 1999). – P. 2351–2384.
4. Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 24. – С. 203. – Ст. 1794, код акту 36581/2006.
5. Формула виникла у рішенні: Європейський Суд. Рішення С – 8/74, Dassonville, Slg. 1974, S. 837.
6. Договір про заснування Європейської Спільноти від 25 березня 1957 р. (консолідована версія станом на 1 січня 2005 р.) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
7. Європейський Суд. Рішення С – 302/86, Kommission gegen Denemark (Комісія проти Данії). Slg. 1998, S. I. – 4607; див. також: Рішення С – 473/98 Kemikalieinspektionen, Slg. 2000, S. I. – 5681.
8. Директива 98/34 про інформування в межах норм та технічних (предписаний) для потреб інформаційного співтовариства (сообщества) // ABLEG 1998. #L 204.S.37.
9. Дубовик О.Л. Экологическое право : учебн. / О.Л. Дубовик, Л. Кремер, Г. Люббе-Вольфф. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 768 с.
10. Council Regulation (EEC) No. 2092/91 on organic production of agricultural products and indications referring thereto on agricultural products and foodstuffs. // Web-site FAOLEX: <http://faolex.fao.org>
11. Commission Regulation 207/93 of 29 January 1993, defined the additives, processing aids, and non-organic agricultural ingredients allowed in processed organic foods. // EU Standards History & Background. Web-site CCOF: <http://www.ccof.org>
12. Council Regulation (EC) No. 1804/1999 supplementing Regulation (EEC) No. 2092/91 on organic production of agricultural products and indications referring

thereto on agricultural products and foodstuffs to include livestock production. // Web-site FAOLEX: <http://faolex.fao.org>

13. Action plan for organic food and farming // Web-site European Union: <http://europa.eu>

14. Report on EEC Regulation 2092/91 in relation to other national and international organic standards // Web-site Organic Revision: <http://www.organic-revision.org/index.html>

15. Council Regulation (EC) No. 834/2007 on organic production and labelling of organic products and repealing Regulation (EEC) No. 2092/91. // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

16. Регламент Комісії (ЄС) № 710/2009 від 5 серпня 2009 р., що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 889/2008, що встановлює детальні правила імплементації Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007 стосовно детальних правил органічного виробництва тварин аквакультури та морських водоростей // Web-site Державного агентства рибного господарства України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://webcache.googleusercontent.com>

17. Commission Regulation (EU) No. 271/2010 amending Regulation (EC) No. 889/2008 laying down detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC) No. 834/2007, as regards the organic production logo of the European Union // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

18. Commission Implementing Regulation (EU) No. 392/2013 amending Regulation (EC) No. 889/2008 as regards the control system for organic production // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

19. Commission Implementing Regulation (EU) No. 354/2014 amending and correcting Regulation (EC) No. 889/2008 laying down detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC) No. 834/2007 on organic production and labelling of organic products with regard to organic production, labelling and control // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

20. Act of Poland on organic farming from 25 June 2009 // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

21. Law of Croatia on the implementation of Council Regulation (EC) no. 834/2007 on organic production and labeling of organic products from 21 June 2013 // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

22. Act of Sweden on organic production control (SFS 2013:363) from 23 May 2013 // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

23. Germany Ecological Production Act Implementation Ordinance from 11 January 2010 // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

24. Slovenia Regulation on organic production and processing of agricultural products and foodstuffs from 13 July 2010 // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

25. Germany Eco Labeling Act from 10 December 2001 // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

26. Hungary Act No. XLVI of 2008 on food chain and its control from 1 October 2012 // Web-site Eco-Lex: <http://www.ecolex.org>

27. Минина Е.Л. «Экологическое сельское хозяйство»: проблемы становления и правового регулирования / Е.Л. Минина // Международно-правовое и национальное регулирование экологической сферы общества: сб. статей / сост. Ю.С. Шемшученко, С.А. Боголюбов. – М. : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ, 2011. – С. 231–241.

28. Margot J. Pollans. Bundling Public and Private Goods: the Market for Sustainable Organics // New York UNIVERSITY LAW REVIEW Vol 85: 2010 – P. 622.

29. Web-site Organic Consumers Association:
<http://www.organicconsumers.org>

30. Ordonnance du 7 decembre 1998 sur les paiements directs verses dans l'agriculture (OPP). Recueil officiel (RO) 1999. 229.

31. Mikael Klintman. Ambiguous Framings of Political Consumerism: Means or End, Product or Process Orientation? // International Journal of Consumer Studies, 2006, Volume 30. – P. 427–438.

32. Gemma C. Harper, Aikaterini Makatouni. Consumer Perception of Organic Food Production and Farm Animal Welfare // British Food Journal, Volume 104, issue 3/4/5. – P.287–299.

33. Sue Gordon. Effect of Breed Suitability, System Design and Management on Welfare and Performance of Traditional and Organic Table Birds (2002). Web-site Organic E-prints: <http://orgprints.org/8104/>

34. Kate L. Harrison, Comment, Organic Plus: Regulating Beyond the Current Organic Standards // Pace Environmental Law Review, Volume 25, Number 1, Winter 2008. – P. 211–234.

35. Jeff Leslie, Cass R. Sustein. Animal Rights without controversy. // 70 Law and Contemporary Problems, 2007. – P. 117–138.

Статья посвящена проблемным вопросам правового регулирования органического производства в разных странах мира, а также систематизации и анализу ключевых положений аграрного законодательства Европейского Союза. Анализ норм национального законодательства иностранных государств осуществляется с учетом теоретических положений науки аграрного права. В результате автор предлагает усовершенствовать процесс публичного разглашения информации об органическом продукте, его производителе и производстве.

Органическое производство, торговля, дотации, Европейский Союз.

The article is devoted to the issues about legal regulation of organic production in the different countries of the world, and also to the systematization and analysis of key positions of the European Union agrarian legislation. The analysis of norms of foreign states' national legislation is carried out, taking into account theoretical positions of Agrarian Law science. As a result, author suggests to improve the process of public disclosure of information about organic product, his producer and production.

Organic production, trade, subsidies, the European Union.

УДК 349.42 (477)

РОЛЬ ДОГОВОРУ ЛІЗИНГУ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ

**А.С. ОСАДЬКО, аспірант¹,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого**

Стаття присвячена дослідженню правової регламентації договору лізингу за участю сільськогосподарських товаровиробників. Виявлено переваги та недоліки використання договору лізингу в сільському господарстві України.

Договір лізингу, фінансовий лізинг, сільськогосподарські товаровиробники, сільське господарство.

В умовах ринкової економіки України значної актуальності набуває розвиток лізингової діяльності у сільському господарстві, що насамперед полягає у необхідності технічного переоснащення та оновлення основних фондів сільськогосподарських товаровиробників, розширенні їх матеріально-технічної бази. На сьогодні ринок лізингу в Україні не набув належного розвитку. Більшість сільськогосподарських товаровиробників не мають вільних коштів для придбання сучасної техніки, обладнання, підтримки її у робочому стані та ін. Використання техніки, яка морально застаріла, призводить до значного зниження якості виконання під час здійснення агротехнологічних процесів вирощування сільськогосподарської продукції. Все це викликає втрату урожаю, простої у роботі через проведення ремонтних і налагоджувальних робіт. Тому використання саме договору лізингу сприяє технічному оновленню сільськогосподарських товаровиробників, підвищенню продуктивності праці, виробництву конкурентоздатної аграрної продукції. Договір лізингу у сільському господарстві є оптимальною правовою формою, а використання його має низку переваг: по-перше, допомагає здійснювати стовідсоткове кредитування і не вимагає негайної повної сплати платежів за придбану техніку, обладнання, що знижує ризик неповернення коштів; по-друге, для лізингоодержувача зменшується фізичне зношення майна та ін.

Окремі питання щодо проблемних аспектів використання договору лізингу в сільському господарстві досліджувались і у працях таких науковців: А.Г. Барабаш, Н.В. Головка, А.М. Статівки, О.В. Трофімової та ін.

Мета даної статті полягає у визначенні недоліків і переваг використання договору лізингу за участю сільськогосподарських товаровиробників, його ролі та пошук шляхів вирішення проблем для

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор А.М. Статівка

подальшого розвитку застосування договору лізингу в сільському господарстві.

Варто звернути увагу на визначення поняття лізингу, оскільки чинне законодавство має різне його трактування. Так, у ст. 1 Закону України «Про фінансовий лізинг» від 16 грудня 1997 р. (у редакції від 16 січня 2001 р.) закріплено, що фінансовий лізинг – це вид цивільно-правових відносин, що виникають із договору фінансового лізингу [5], а ст. 292 Господарського кодексу України визначає, що лізинг – це господарська діяльність, спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, яка полягає в наданні за договором лізингу однією стороною (лізингодавцем) у виключне користування другій стороні (лізингоодержувачу) на визначений строк майна, що належить лізингодавцю або набувається ним у власність (господарське відання) за дорученням чи погодженням лізингоодержувача у відповідного постачальника (продавця) майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів [6]. Звертає увагу те, що Цивільний кодекс України не закріпив визначення лізингу, хоча параграф 6 має назву «Лізинг» [7].

Як вже зазначалося вище, відповідно до ст. 1 Закону – це цивільно-правові відносини, що виникають із договору. Ці відносини можуть бути як виключно лізинговими, так і поєднуватися з іншими договірними відносинами, наприклад, з купівлі-продажу предмета лізингу (техніки, обладнання для сільського господарства), який після придбання його лізингодавцем передається у лізинг. Тобто, мають місце два договори, які у сукупності становлять цивільно-правові відносини лізингу (слід зазначити, що Конвенція УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг, до якої приєдналася Україна згідно із Законом України «Про приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг» від 11 січня 2006 р., лізингодавець укладає договір поставки, а не купівлі-продажу). У Господарському кодексі України загальним положенням про лізинг присвячена лише одна ст. 292, яка істотного праворегуючого значення не має. У ній зазначено, що лізинг може бути двох видів – фінансовий та оперативний, однак не вказано, в чому саме полягає відмінність між ними. Разом із тим Закон «Про фінансовий лізинг» обмежує регулювання відносин одного виду договору, а саме – договору фінансового лізингу. На відміну від викладеного, Цивільний кодекс України до договору лізингу застосовує загальні положення про найм (оренду) з урахуванням особливостей, встановлених главою 6 «Лізинг».

Отже, можна зробити висновок, що ці визначення договору лізингу не є тотожними. Таким чином, існує потреба у чіткому визначенні договору лізингу сільськогосподарської техніки, яке б врахувало особливості сільськогосподарської діяльності при укладенні даного виду договору і усунуло б суперечності в чинному законодавстві. Уявляється, що договір лізингу сільськогосподарської техніки – це договір, за яким лізингодавець зобов'язується замовити (придбати) предмет лізингу (матеріально-технічне обладнання, устаткування) у продавця (постачальника) за умовами, встановленими лізингоодержувачем (сільськогоспо-

дарським товаровиробником), враховуючи специфіку та умови сільськогосподарського виробництва і передати його у користування лізингоодержувачу (сільськогосподарському товаровиробнику) на визначений строк, протягом якого амортизується 75 % від вартості техніки, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних (сезонних) лізингових платежів, з подальшим правом викупу об'єкта лізингу за залишковою вартістю.

Варто зазначити, що на сьогодні розвиток договору лізингу в сільському господарстві України гальмується економічними та правовими чинниками. На жаль, реформування аграрного сектора в Україні негативно вплинуло на цей процес. Практика свідчить про необхідність фінансової підтримки лізингових відносин у сільському господарстві з боку держави, розвиток яких надасть можливість сільськогосподарським товаровиробникам виконувати сільськогосподарські роботи сучасною ефективною технікою, а українським виробникам цієї техніки розширювати виробництво [1, с. 137].

Основними причинами обмеженого використання фінансового лізингу є недосконалість законодавства про лізинг, монопольне становище лізингодавців на ринку лізингових послуг, слабкий фінансово-економічний стан багатьох сільськогосподарських товаровиробників, їх неспроможність своєчасно та в повному обсязі сплачувати лізингові платежі, висока вартість лізингових угод, що пропонуються лізинговими компаніями.

Для сприяння розвитку договору лізингу в аграрному секторі, технічному переоснащенню сільського господарства у 1997 р. створено Державний лізинговий фонд, правонаступником якого нині є НАК «Укراгролізинг». Компанія є провідним оператором на ринку надання техніки сільськогосподарським товаровиробникам на умовах фінансового лізингу і виступає основним посередником у цій процедурі. Вона доволі диверсифікована, працює з кількома десятками виробників вітчизняної сільськогосподарської техніки: Публічне акціонерне товариство «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе», Публічне акціонерне товариство «Херсонські комбайни», концерн «Лан», державне підприємство «Завод ім. Малишева», Публічне акціонерне товариство «Тернопільський комбайновий завод» тощо [2].

Метою діяльності «Украгролізингу» є сприяння прискореному оновленню основних фондів сільськогосподарських підприємств, реалізації державної політики в сільському господарстві, забезпечення ефективного функціонування виробництва шляхом передачі сільськогосподарським товаровиробникам на умові лізингу техніки, надання послуг, організації технічного сервісу і одержання прибутку від впровадження підприємницької діяльності.

Вбачається, що для ефективного застосування договору лізингу необхідна більша поінформованість сільськогосподарських товаровиробників про даний вид договору, надання кваліфікованих порад, роз'яснення сільськогосподарських дорадників, проведення відповідного навчання. Це пояснюється тим, що ринок лізингових послуг в Україні

почав розвиватися порівняно недавно і його належне функціонування вимагає певного рівня знань і навичок. На жаль, поки що керівники, власники сільськогосподарських підприємств слабо обізнані з його перевагами та особливостями. Нерідко фахівці договір фінансового лізингу ототожнюють з орендою, кредитом. Результати соціологічного обстеження керівників і спеціалістів сільськогосподарських підприємств Київської області показали, що кожен дев'ятий із них не знає взагалі, що таке лізинг. Тільки 32,5 % знає, що таке фінансовий, 22,9 % – оперативний, 19,9 % – внутрішній і 24,7 % – міжнародний лізинг. Респонденти також вказали, що необізнаність з питань лізингу, нестача досвіду із здійснення лізингових операцій перешкоджають розвитку лізингової діяльності сільськогосподарських підприємств [3, с. 186].

Як зазначає генеральний директор VAB Лізинг, Людмила Золотарьова: «Умови лізингу сьогодні не тільки доступні, а й максимально вигідні для аграріїв. Насамперед, фермерів цікавить мінімальне відволікання оборотних коштів і низькі первинні витрати, швидке отримання техніки в користування і можливість сезонного планування фінансових оплат. Вивчивши потреби цього ринку, VAB Лізинг змогли об'єднати дані побажання, запустивши спільні програми з дилерами, що дозволяють набувати сільськогосподарську техніку з авансом від 20 %, терміном до 5 років і можливістю сезонного погашення лізингових платежів, при цьому, середньорічне подорожчання складе від 7 % у гривні. Дані умови були представлені гостям Дня поля у вигляді комерційних пропозицій на кожную одиницю представленої сільськогосподарської техніки компанією «Райз» і консультацій співробітників VAB Лізинг» [4].

На сьогодні, незважаючи на значні недоліки, договір лізингу сільськогосподарської техніки має тенденцію до активного застосування порівняно з минулим періодом. Так, у 2013 р. було передано аграріям у фінансовий лізинг 145 одиниць техніки на 63 млн гривень. З них – 68 одиниць посівної та ґрунтообробної техніки, 50 тракторів, 7 ліній для тваринництва, 4 комбайни, а також 16 одиниць іншої техніки. При цьому своїх покупців чекає понад 800 одиниць нової агротехніки, придбаної на 180 млн гривень [2]. Перевага договору лізингу для сільськогосподарських товаровиробників пояснюється тими потенційними можливостями, які закладені в лізинговій формі підприємницької діяльності. Так, у випадку, якщо сільськогосподарські товаровиробники мають гостру потребу в техніці і не мають достатніх коштів на її придбання, вони можуть отримати техніку шляхом лізингу, при чому на більш вигідних умовах, ніж за договором купівлі-продажу. Також умови лізингової угоди більш гнучкі, порівняно з кредитом, так як надають можливість двом сторонам вибрати вигідну схему виплат; він дає можливість отримати додаткові інвестиції від іноземних партнерів у формі машин і обладнання; до лізингових операцій залучаються значні кошти банків, страхових компаній, акціонерних товариств та інших фінансових установ, що знаходяться безпосередньо в Україні, а також у подальшому, після сплати

платежів, передбачає перехід предмета (техніки та обладнання) у власність.

Отже, враховуючи вищенаведене, для ефективного застосування договору лізингу, усунення проблем, які заважають його поширенню в сільському господарстві, необхідно: по-перше, привести в узгодженість норми законодавства щодо визначення договору лізингу та принципів лізингової діяльності. По-друге, належним чином стимулювати поширення лізингових операцій. По-третє, збільшити термін дії лізингових угод, оскільки у вітчизняній практиці переважають договори середньострокової дії на відміну від зарубіжних компаній, де лізингові угоди укладаються на довгостроковий термін.

Договір лізингу відіграє значну роль в аграрному секторі і є перспективною правовою формою інвестування у сільське господарство, що надає можливість оптимально витратити кошти сільськогосподарських товаровиробників та оновлювати їхню матеріально-технічну базу.

Список літератури:

1. Семчик В.І. Проблеми права власності і господарювання у сільському господарстві : моногр. / В.І. Семчик. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 216 с.
2. Офіційний сайт ПАТ НАК «Укragролізинг» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukragroleasing.com.ua>.
3. Павлова А.М. Особливості тонізації лізингових операцій в аграрному секторі економіки України / А.М. Павлова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2001. – № 3. – Т. 1. – С. 184–187.
4. Золотарьова Л. Перспективи розвитку лізингу на сільськогосподарському ринку України / Л. Золотарьова : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vab.ua>.
5. Про фінансовий лізинг : Закон України від 16 грудня 1997 р. (в редакції від 16 січня 2004 р.) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
6. Господарський кодекс : Закон України від 16 січня 2003 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
7. Цивільний кодекс : Закон України від 16 січня 2003 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Статья посвящена исследованию правового регулирования договора лизинга с участием сельскохозяйственных товаропроизводителей. Выявлены преимущества и недостатки использования договора лизинга в сельском хозяйстве Украины.

Договор лизинга, финансовый лизинг, сельскохозяйственные товаропроизводители, сельское хозяйство.

The article is devoted to legal regulation of the leasing contract, with the participation of agricultural producers. Identified the advantages and disadvantages of using contract in agriculture of Ukraine.

Contract leasing, financial leasing, agricultural, agriculture.

УДК 349.42 (477)

РОЛЬ ДОГОВОРУ ЛІЗИНГУ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ

**А.С. ОСАДЬКО, аспірант¹,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого**

Стаття присвячена дослідженню правової регламентації договору лізингу за участю сільськогосподарських товаровиробників. Виявлено переваги та недоліки використання договору лізингу в сільському господарстві України.

Договір лізингу, фінансовий лізинг, сільськогосподарські товаровиробники, сільське господарство.

В умовах ринкової економіки України значної актуальності набуває розвиток лізингової діяльності у сільському господарстві, що насамперед полягає у необхідності технічного переоснащення та оновлення основних фондів сільськогосподарських товаровиробників, розширенні їх матеріально-технічної бази. На сьогодні ринок лізингу в Україні не набув належного розвитку. Більшість сільськогосподарських товаровиробників не мають вільних коштів для придбання сучасної техніки, обладнання, підтримки її у робочому стані та ін. Використання техніки, яка морально застаріла, призводить до значного зниження якості виконання під час здійснення агротехнологічних процесів вирощування сільськогосподарської продукції. Все це викликає втрату урожаю, простої у роботі через проведення ремонтних і налагоджувальних робіт. Тому використання саме договору лізингу сприяє технічному оновленню сільськогосподарських товаровиробників, підвищенню продуктивності праці, виробництву конкурентоздатної аграрної продукції. Договір лізингу у сільському господарстві є оптимальною правовою формою, а використання його має низку переваг: по-перше, допомагає здійснювати стовідсоткове кредитування і не вимагає негайної повної сплати платежів за придбану техніку, обладнання, що знижує ризик неповернення коштів; по-друге, для лізингоодержувача зменшується фізичне зношення майна та ін.

Окремі питання щодо проблемних аспектів використання договору лізингу в сільському господарстві досліджувались і у працях таких науковців: А.Г. Барабаш, Н.В. Головка, А.М. Статівки, О.В. Трофімової та ін.

Мета даної статті полягає у визначенні недоліків і переваг використання договору лізингу за участю сільськогосподарських товаровиробників, його ролі та пошук шляхів вирішення проблем для

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор А.М. Статівка

подальшого розвитку застосування договору лізингу в сільському господарстві.

Варто звернути увагу на визначення поняття лізингу, оскільки чинне законодавство має різне його трактування. Так, у ст. 1 Закону України «Про фінансовий лізинг» від 16 грудня 1997 р. (у редакції від 16 січня 2001 р.) закріплено, що фінансовий лізинг – це вид цивільно-правових відносин, що виникають із договору фінансового лізингу [5], а ст. 292 Господарського кодексу України визначає, що лізинг – це господарська діяльність, спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, яка полягає в наданні за договором лізингу однією стороною (лізингодавцем) у виключне користування другій стороні (лізингоодержувачу) на визначений строк майна, що належить лізингодавцю або набувається ним у власність (господарське відання) за дорученням чи погодженням лізингоодержувача у відповідного постачальника (продавця) майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів [6]. Звертає увагу те, що Цивільний кодекс України не закріпив визначення лізингу, хоча параграф 6 має назву «Лізинг» [7].

Як вже зазначалося вище, відповідно до ст. 1 Закону – це цивільно-правові відносини, що виникають із договору. Ці відносини можуть бути як виключно лізинговими, так і поєднуватися з іншими договірними відносинами, наприклад, з купівлі-продажу предмета лізингу (техніки, обладнання для сільського господарства), який після придбання його лізингодавцем передається у лізинг. Тобто, мають місце два договори, які у сукупності становлять цивільно-правові відносини лізингу (слід зазначити, що Конвенція УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг, до якої приєдналася Україна згідно із Законом України «Про приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг» від 11 січня 2006 р., лізингодавець укладає договір поставки, а не купівлі-продажу). У Господарському кодексі України загальним положенням про лізинг присвячена лише одна ст. 292, яка істотного праворегуючого значення не має. У ній зазначено, що лізинг може бути двох видів – фінансовий та оперативний, однак не вказано, в чому саме полягає відмінність між ними. Разом із тим Закон «Про фінансовий лізинг» обмежує регулювання відносин одного виду договору, а саме – договору фінансового лізингу. На відміну від викладеного, Цивільний кодекс України до договору лізингу застосовує загальні положення про найм (оренду) з урахуванням особливостей, встановлених главою 6 «Лізинг».

Отже, можна зробити висновок, що ці визначення договору лізингу не є тотожними. Таким чином, існує потреба у чіткому визначенні договору лізингу сільськогосподарської техніки, яке б врахувало особливості сільськогосподарської діяльності при укладенні даного виду договору і усунуло б суперечності в чинному законодавстві. Уявляється, що договір лізингу сільськогосподарської техніки – це договір, за яким лізингодавець зобов'язується замовити (придбати) предмет лізингу (матеріально-технічне обладнання, устаткування) у продавця (постачальника) за умовами, встановленими лізингоодержувачем (сільськогоспо-

дарським товаровиробником), враховуючи специфіку та умови сільськогосподарського виробництва і передати його у користування лізингоодержувачу (сільськогосподарському товаровиробнику) на визначений строк, протягом якого амортизується 75 % від вартості техніки, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних (сезонних) лізингових платежів, з подальшим правом викупу об'єкта лізингу за залишковою вартістю.

Варто зазначити, що на сьогодні розвиток договору лізингу в сільському господарстві України гальмується економічними та правовими чинниками. На жаль, реформування аграрного сектора в Україні негативно вплинуло на цей процес. Практика свідчить про необхідність фінансової підтримки лізингових відносин у сільському господарстві з боку держави, розвиток яких надасть можливість сільськогосподарським товаровиробникам виконувати сільськогосподарські роботи сучасною ефективною технікою, а українським виробникам цієї техніки розширювати виробництво [1, с. 137].

Основними причинами обмеженого використання фінансового лізингу є недосконалість законодавства про лізинг, монопольне становище лізингодавців на ринку лізингових послуг, слабкий фінансово-економічний стан багатьох сільськогосподарських товаровиробників, їх неспроможність своєчасно та в повному обсязі сплачувати лізингові платежі, висока вартість лізингових угод, що пропонуються лізинговими компаніями.

Для сприяння розвитку договору лізингу в аграрному секторі, технічному переоснащенню сільського господарства у 1997 р. створено Державний лізинговий фонд, правонаступником якого нині є НАК «Украгролізинг». Компанія є провідним оператором на ринку надання техніки сільськогосподарським товаровиробникам на умовах фінансового лізингу і виступає основним посередником у цій процедурі. Вона доволі диверсифікована, працює з кількома десятками виробників вітчизняної сільськогосподарської техніки: Публічне акціонерне товариство «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе», Публічне акціонерне товариство «Херсонські комбайни», концерн «Лан», державне підприємство «Завод ім. Малишева», Публічне акціонерне товариство «Тернопільський комбайновий завод» тощо [2].

Метою діяльності «Украгролізингу» є сприяння прискореному оновленню основних фондів сільськогосподарських підприємств, реалізації державної політики в сільському господарстві, забезпечення ефективного функціонування виробництва шляхом передачі сільськогосподарським товаровиробникам на умові лізингу техніки, надання послуг, організації технічного сервісу і одержання прибутку від впровадження підприємницької діяльності.

Вбачається, що для ефективного застосування договору лізингу необхідна більша поінформованість сільськогосподарських товаровиробників про даний вид договору, надання кваліфікованих порад, роз'яснення сільськогосподарських дорадників, проведення відповідного навчання. Це пояснюється тим, що ринок лізингових послуг в Україні

почав розвиватися порівняно недавно і його належне функціонування вимагає певного рівня знань і навичок. На жаль, поки що керівники, власники сільськогосподарських підприємств слабо обізнані з його перевагами та особливостями. Нерідко фахівці договір фінансового лізингу ототожнюють з орендою, кредитом. Результати соціологічного обстеження керівників і спеціалістів сільськогосподарських підприємств Київської області показали, що кожен дев'ятий із них не знає взагалі, що таке лізинг. Тільки 32,5 % знає, що таке фінансовий, 22,9 % – оперативний, 19,9 % – внутрішній і 24,7 % – міжнародний лізинг. Респонденти також вказали, що необізнаність з питань лізингу, нестача досвіду із здійснення лізингових операцій перешкоджають розвитку лізингової діяльності сільськогосподарських підприємств [3, с. 186].

Як зазначає генеральний директор VAB Лізинг, Людмила Золотарьова: «Умови лізингу сьогодні не тільки доступні, а й максимально вигідні для аграріїв. Насамперед, фермерів цікавить мінімальне відволікання оборотних коштів і низькі первинні витрати, швидке отримання техніки в користування і можливість сезонного планування фінансових оплат. Вивчивши потреби цього ринку, VAB Лізинг змогли об'єднати дані побажання, запустивши спільні програми з дилерами, що дозволяють набувати сільськогосподарську техніку з авансом від 20 %, терміном до 5 років і можливістю сезонного погашення лізингових платежів, при цьому, середньорічне подорожчання складе від 7 % у гривні. Дані умови були представлені гостям Дня поля у вигляді комерційних пропозицій на кожную одиницю представленої сільськогосподарської техніки компанією «Райз» і консультацій співробітників VAB Лізинг» [4].

На сьогодні, незважаючи на значні недоліки, договір лізингу сільськогосподарської техніки має тенденцію до активного застосування порівняно з минулим періодом. Так, у 2013 р. було передано аграріям у фінансовий лізинг 145 одиниць техніки на 63 млн гривень. З них – 68 одиниць посівної та ґрунтообробної техніки, 50 тракторів, 7 ліній для тваринництва, 4 комбайни, а також 16 одиниць іншої техніки. При цьому своїх покупців чекає понад 800 одиниць нової агротехніки, придбаної на 180 млн гривень [2]. Перевага договору лізингу для сільськогосподарських товаровиробників пояснюється тими потенційними можливостями, які закладені в лізинговій формі підприємницької діяльності. Так, у випадку, якщо сільськогосподарські товаровиробники мають гостру потребу в техніці і не мають достатніх коштів на її придбання, вони можуть отримати техніку шляхом лізингу, при чому на більш вигідних умовах, ніж за договором купівлі-продажу. Також умови лізингової угоди більш гнучкі, порівняно з кредитом, так як надають можливість двом сторонам вибрати вигідну схему виплат; він дає можливість отримати додаткові інвестиції від іноземних партнерів у формі машин і обладнання; до лізингових операцій залучаються значні кошти банків, страхових компаній, акціонерних товариств та інших фінансових установ, що знаходяться безпосередньо в Україні, а також у подальшому, після сплати

платежів, передбачає перехід предмета (техніки та обладнання) у власність.

Отже, враховуючи вищенаведене, для ефективного застосування договору лізингу, усунення проблем, які заважають його поширенню в сільському господарстві, необхідно: по-перше, привести в узгодженість норми законодавства щодо визначення договору лізингу та принципів лізингової діяльності. По-друге, належним чином стимулювати поширення лізингових операцій. По-третє, збільшити термін дії лізингових угод, оскільки у вітчизняній практиці переважають договори середньострокової дії на відміну від зарубіжних компаній, де лізингові угоди укладаються на довгостроковий термін.

Договір лізингу відіграє значну роль в аграрному секторі і є перспективною правовою формою інвестування у сільське господарство, що надає можливість оптимально витратити кошти сільськогосподарських товаровиробників та оновлювати їхню матеріально-технічну базу.

Список літератури:

1. Семчик В.І. Проблеми права власності і господарювання у сільському господарстві : моногр. / В.І. Семчик. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 216 с.
2. Офіційний сайт ПАТ НАК «Укragролізинг» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukragroleasing.com.ua>.
3. Павлова А.М. Особливості тонізації лізингових операцій в аграрному секторі економіки України / А.М. Павлова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2001. – № 3. – Т. 1. – С. 184–187.
4. Золотарьова Л. Перспективи розвитку лізингу на сільськогосподарському ринку України / Л. Золотарьова : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vab.ua>.
5. Про фінансовий лізинг : Закон України від 16 грудня 1997 р. (в редакції від 16 січня 2004 р.) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
6. Господарський кодекс : Закон України від 16 січня 2003 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
7. Цивільний кодекс : Закон України від 16 січня 2003 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Статья посвящена исследованию правового регулирования договора лизинга с участием сельскохозяйственных товаропроизводителей. Выявлены преимущества и недостатки использования договора лизинга в сельском хозяйстве Украины.

Договор лизинга, финансовый лизинг, сельскохозяйственные товаропроизводители, сельское хозяйство.

The article is devoted to legal regulation of the leasing contract, with the participation of agricultural producers. Identified the advantages and disadvantages of using contract in agriculture of Ukraine.

Contract leasing, financial leasing, agricultural, agriculture.

УДК 349.42

ПРО ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ У СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК СЕЛА ЯК ПЕРЕДУМОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

**І.С. САЩЕНКО, здобувач¹,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого**

Досліджено наукові погляди стосовно визначення понять «сталий розвиток сільських територій», «комплексний розвиток сільських територій», здійснено аналіз законодавства України, яке регулює інвестиції у соціальний розвиток села.

Соціальний розвиток села, інвестиції в соціальний розвиток села, сталий розвиток сільських територій.

Перехід до ринкової економіки зумовив структурні зміни в усіх галузях народного господарства, в тому числі і в сільському господарстві, яке зіткнулося з труднощами через нескоординованість державної політики у цій сфері.

Дискримінаційні заходи щодо селянства в попередні десятиліття, економічна криза 90-х рр. XX ст. призвели до занепаду села, що характеризується значним перевищенням смертності над народжуваністю, скороченням чисельності сільського населення, руйнацією сільської соціальної інфраструктури, зростанням безробіття, відтоком найбільш активної частини селян у місто. Жителі багатьох сіл втрачають можливість отримувати за місцем проживання найпростішу медико-санітарну допомогу, навчати дітей, користуватися послугами культурно-освітніх, торговельних та побутових закладів, реалізовувати продукцію особистих підсобних господарств. Багато сіл залишилося поза сферою обслуговування громадського транспорту. Обсяги будівництва житла скоротились удвічі, а об'єктів соціально-культурного призначення – у 10 разів [1]. Така ситуація вимагає запровадження якісних організаційно-правових заходів, які б забезпечили збереження селянства як носія моралі та національної культури.

Основним Законом передбачено, що Україна є демократичною, соціальною, правовою державою (ст. 1). Конституція України визнає людину, її життя, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю та закріплює, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [2].

Закріплення соціальних прав на найвищому рівні є, безумовно, важливим кроком для побудови такої держави. Проте ці права не забезпечені належними гарантіями, що в свою чергу зумовлює подальшу

¹Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор А.М. Статівка

деградацію соціальної сфери села, призводить до зменшення обсягів аграрного виробництва та загрожує продовольчій безпеці нашої держави. Тому важливого значення набуває розроблення й запровадження ефективних заходів державної аграрної політики.

Так, серед основних стратегічних цілей державної аграрної політики Законом України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 р. передбачено комплексний розвиток сільських територій та вирішення соціальних проблем на селі [3].

Проте законодавцем не передбачено поняття комплексного розвитку сільських територій, розуміння якого має важливе як теоретичне, так і практичне значення для його ефективної реалізації. Більше того, в вищезазначеному Законі передбачено, що основними складовими державної аграрної політики є комплекс правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектора економіки, вирішення соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного й сталого розвитку сільських територій. Отже, законодавець оперує поняттями «сталий розвиток сільських територій» та комплексний розвиток сільських територій», при цьому не уточнюючи їх змістове навантаження.

Поняття «сталий розвиток» уперше введено до наукового обігу в 1987 р., після оприлюднення доповіді «Наше спільне майбутнє» Генеральною асамблеєю ООН, а у 1992 р. на конференції із навколишнього природного середовища було прийнято програму дій «Порядок денний на XXI століття» (Agenda XXI), за якою сталий розвиток визначався як такий, що задовольняє потреби нинішнього покоління та не ставить під загрозу інтереси майбутніх поколінь [4].

Проте відсутність легального визначення сталого розвитку на рівні вітчизняного законодавства викликало гострі наукові дискусії з цього приводу. Аналізуючи погляди науковців, варто зазначити, що нині існує понад 60 визначень поняття «сталий розвиток», які умовно можна об'єднати в три групи: 1) підтримання продуктивності біологічних ресурсів (позиція біологів); 2) підтримання різноманітності видів в екосистемах, які перебувають під тим чи іншим антропогенним впливом; 3) підтримання економічного розвитку на основі раціонального використання наявних ресурсів та їх збереження для наступних поколінь (позиція економістів) [5, с. 132]. Ці групи можуть продовжуватися залежно від пріоритетності наукових поглядів дослідників.

Таким чином, в основу поняття сталого розвитку сільських територій покладено ідею гармонійної взаємодії трьох складових: економічної, екологічної і соціальної, дотримання балансу між якими може сприяти такому розвитку.

Стосовно категорії «комплексний розвиток сільських територій», то, зокрема, В.В. Карпенко визначає його як такий, що має передбачати розвиток сільської громади як єдиної системи, цілісність та життєздатність якої досягається збалансованістю (пропорційністю) та взаємопов'язаністю окремих багатофункціональних факторів, які б найдоцільніше відповідали

потребам і можливостям (зокрема використання природного, економічного й соціального потенціалів) усієї системи й кожного з компонентів, а також інтересам системи більш високого порядку або рангу [6, с. 91].

Проте слід зазначити, що комплексний розвиток та сталий розвиток є взаємопов'язаними, але не тотожними поняттями. Досягнення сталого розвитку можливе лише через комплексний розвиток, який виступає його обов'язковою передумовою. Тому на сьогодні необхідним залишається більш чітке розмежування цих понять у законодавстві, а також надання їм легального визначення.

Між тим, в основі як комплексного, так і сталого розвитку сільських територій лежить тріада, збалансоване поєднання економічної, екологічної і соціальних складових, на досягнення якої повинна спрямовуватися державна аграрна політика. Особливо важливого значення в сучасних умовах набуває питання соціального розвитку села, основу якої становить забезпечення належного життєвого рівня сільських жителів.

Проте за час існування незалежності України політика держави в соціальній сфері села не була послідовною. Безумовно, позитивним моментом стало прийняття Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17 жовтня 1990 р. (в редакції від 15 травня 1992 р.), який визначає умови, зміст і межі пріоритетності розвитку соціальної сфери села та агропромислового комплексу в структурі народного господарства, сприяє соціальній захищеності сільського населення.

Відповідно до Закону пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу об'єктивно впливає з виняткової значущості та незамінності вироблюваної продукції сільського господарства у життєдіяльності людини і суспільства, з потреби відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури. Високий рівень соціально-економічного розвитку села є основною умовою продовольчого та сировинного забезпечення республіки, її економічної незалежності.

Пріоритетність розвитку соціальної сфери села та агропромислового комплексу забезпечується зміною структури інвестицій в народному господарстві, переорієнтацією промислового виробництва на їх потреби, зростанням обсягів капіталовкладень і матеріально-технічних ресурсів [7].

Статтею 5 передбачено, що розмір державних централізованих капіталовкладень, які спрямовуються на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери села та агропромислового комплексу, має становити не менше одного процента від вартості валового внутрішнього продукту України. Ці капіталовкладення виділяються в Державному бюджеті України окремим рядком.

На будівництво об'єктів невиробничого призначення в сільській місцевості використовується не менш як 50 відсотків державних централізованих капіталовкладень, передбачених цією статтею.

Проте Законом не визначено конкретні об'єкти соціальної інфраструктури, на які поширюються вищезазначені інвестиції, а також

механізм їх реалізації. В свою чергу, як доречно зазначає О.В. Гафурова, до переліку таких об'єктів необхідно включати не тільки житло, освітні та медичні заклади, заклади культури та спорту, торгівлі, харчування, побуту, зв'язку тощо, а також об'єкти, призначені для їх обслуговування (мережі електро-, тепло-, газо- і водопостачання, водовідведення тощо) [8, с. 78].

Така ситуація зумовила невиконання норм цього Закону на практиці, що в свою чергу призводить до подальшої деградації сільських територій. Очевидно, положення вищевказаного нормативного акта потребують уточнення на рівні відповідної державної програми інвестування соціального розвитку села, яка б передбачала не лише порядок та умови державного інвестування, але й створила належні організаційно-правові умови для залучення приватних інвестицій у соціальну сферу села.

Між тим вказаний Закон на сьогодні залишається чинним і єдиним нормативним актом, який визначає реальні заходи соціального розвитку села. Незважаючи на те, що ним передбачено цілу систему заходів з відродження селянства «як господаря землі, носія моралі та національної культури», фактично більшість норм залишаються нереалізованими на практиці.

Як зазначають науковці, на початку аграрної реформи розвитку й ефективному функціонуванню соціальної сфери села приділялася значна увага. Разом із тим такий курс на радикальні зміни в цій сфері тільки декларувався, але не став основою для реального, послідовного його втілення державою в життя. Багато положень указанного Закону мають декларативний характер. Цілу низку його норм було закріплено без урахування економічних, правових, організаційних і соціальних умов функціонування сільського господарства, а тому в більшості вони є «мертвонародженими» [9, с. 14–15].

На сьогодні правове регулювання інвестицій у соціальну сферу села здійснюється різними нормативно-правовими актами, інвестиційним законодавством. Зокрема одним із перших нормативних актів, який було прийнято з метою покращення інвестиційного клімату в нашій країні став Закон України «Про захист іноземних інвестицій на Україні» від 10 вересня 1991 року. Ним передбачено захист інвестицій, прибутків, законних прав та інтересів іноземних інвесторів, правовий режим діяльності іноземних інвесторів та гарантії здійснення інвестиційної діяльності на території України.

Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 р. [10] був спрямований на забезпечення рівного захисту прав, інтересів і майна суб'єктів інвестиційної діяльності незалежно від форм власності, а також на ефективне інвестування економіки України, розвитку міжнародного економічного співробітництва та інтеграції.

Цим нормативно-правовим актом визначено правові та економічні передумови інвестиційної діяльності, її гарантії, державне регулювання та порядок здійснення.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про вдосконалення формування інвестицій на соціальний розвиток села та агропромислового комплексу» від 29 липня 1992 р. покладено правову основу інвестиційної діяльності в соціальній сфері села, де зазначено, що Міністерству економіки України щорічно передбачати в Прогнозах соціально-економічного розвитку України обсяги державних централізованих капітальних вкладень (забезпечених лімітами підрядних робіт і ресурсами), що спрямовуються на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери села та агропромислового комплексу. При цьому їх питома вага повинна перевищувати його частку в національному доході України не менш як на п'ятнадцять пунктів. Не менше 50 відсотків державних централізованих капітальних вкладень, що виділяються агропромислового комплексу окремим рядком, спрямовуються на будівництво об'єктів невиробничого призначення в сільській місцевості [11].

Проте необхідно визнати, що по суті цей нормативний акт дублює норми Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17 жовтня 1990 р. (в редакції від 15 травня 1992 р.). Незважаючи на те, що на сьогодні він залишається чинним, слід констатувати, що фактично його норми залишаються не реалізованими на практиці. Свідченням цього є те, що за весь час до нього не вносилися жодні зміни; навіть назви державних органів, які є відповідальними за його реалізацію, залишилися застарілими.

Таким чином, аналіз правового регулювання інвестицій в соціальну сферу села дає підстави стверджувати, що на сьогодні воно залишається розгалуженим і не є цілісним, а, отже, потребує подальшого вдосконалення. Така ситуація ставить під загрозу не лише організаційно-правове забезпечення інвестицій в соціальний розвиток села, а й реалізацію засад сталого розвитку сільських територій.

Список літератури:

1. Про Основні засади розвитку соціальної сфери села : Указ Президента України від 20 грудня 2000 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1356/2000>
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>
3. Про основні заходи державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18 жовтня 2005 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
4. Agenda 21 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unep.org>.
5. Розенберг Г.С. Мифы и реальность «устойчивого развития» / Г.С. Розенберг, С.А. Чернишова, Г.П. Краснощеков и др. // Вопр. прогнозирования. – 2000. – № 2. – С. 130–154.
6. Карпенко В.В. Комплексний розвиток сільських територіальних громад: проблеми дефініції // Зб. наук. пр. / В.В. Карпенко. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2007/2008. – Вип. 3 (35). – С. 82–91.

7. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві : Закон України від 17 жовтня 1990 р. № 400-XII (в редакції від 15.05.1992 р.) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

8. Гафурова О.В. Загальна характеристика об'єктів соціальної інфраструктури села за законодавством України / О.В. Гафурова // Науковий вісник нац. університету біоресурсів і природокористування України. – 2012 . – № 173. – Ч. 1: Право. – С. 73–79.

9. Статівка А.М. Організаційно-правові питання соціального розвитку села в Україні : моногр. / А.М. Статівка ; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х. : Право, 2007. – 208 с.

10. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 вересня 1991 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.

11. Про вдосконалення формування інвестицій на соціальний розвиток села та агропромислового комплексу : постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 1992 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.

В статье исследованы научные взгляды относительно определения понятий «устойчивое развитие сельских территорий», «комплексное развитие сельских территорий», осуществлен анализ законодательства Украины, регулирующего инвестиции в социальное развитие села.

Социальное развитие села, инвестиции в социальное развитие села, устойчивое развитие сельских территорий.

This article explores the scientific views regarding definitions of «sustainable rural development», «complex rural development», an analysis of the legislation of Ukraine regulating social investment in rural development.

Social rural development, investment in social rural development, sustainable rural development.

УДК 349.42

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ КРЕДИТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

**П.Ю. ШВЕДЕНКО, аспірант¹,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого**

Стаття присвячена категорії «відповідальність». Проведено детальний порівняльно-правовий аналіз визначення відповідальності різними галузями права, за результатами чого було запропоновано визначення відповідальності за порушення кредитних зобов'язань в аграрному секторі.

Відповідальність, порушення, кредитні зобов'язання, аграрний сектор.

Беззаперечною вимогою законодавства є регулювання правовідносин, в тому числі й кредитних, в аграрному секторі, основною метою якого є виконання усіма суб'єктами та іншими учасниками зобов'язальних правовідносин.

Під виконанням кредитних зобов'язань належним чином розуміють вчинення кредитодавцем і позичальником дій зі здійснення прав та виконання обов'язків, що впливають із кредитного зобов'язання (гарантії, поручительства, застави). Такого роду дії повинні точно відповідати всім умовам договору або вимогам законодавства, а в разі їх відсутності – вимогам, що звичайно пред'являються, у тому числі звичаям комерційного обороту, правилам ділової етики тощо (ст. 193 Господарського кодексу України, ст. 526 Цивільного кодексу України).

Основні правові вимоги і принципи, яким має відповідати виконання зобов'язання, в кожному окремому випадку – це загальні правила виконання зобов'язання. Належне виконання зобов'язання – це здійснення зобов'язаною та правомочною сторонами суб'єктивних прав та обов'язків відповідно до умов договору (угоди) щодо його предмета, установленого строку, в певному місці, належній особі, належною особою, а в кредитних відносинах в аграрному секторі та їх гарантами, поручителями або іншим законними представниками.

Порушення виконання цих умов чи їх невиконання розцінюється як неналежне виконання будь-якого зобов'язання, а його наслідки як правопорушення, що породжує правоохоронні відносини між особою, яка порушила певні умови виконання зобов'язання і особою, яка має законне право вимагати їх виконання (управненою).

¹ Науковий керівник – кандидат юридичних наук В.П. Жушман

Отже, підставою відповідальності є правопорушення з невідмінними для неї умовами та ознаками – як загальними для правопорушення взагалі, так і нарівні з ними деякими специфічними ознаками для галузевих, наприклад, кредитних правопорушень в аграрному секторі.

Цим елементам правопорушення слід дати хоч би коротку характеристику.

У юридичній доктрині домінуючим визнано вчення, згідно з яким до складу правопорушення, як умови настання юридичної відповідальності, в тому числі й договірної, входять як складові: а) протиправна поведінка (дія чи бездіяльність); б) шкідливий результат такої поведінки (заподіяння шкоди); в) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою; г) вина правопорушника та ін. Проте з цієї загальної концепції є й винятки. Так, А.П. Ткачук підкреслює, що єдиною підставою виникнення договірної відповідальності слід вважати власне правопорушення. Щодо його інших чинників, таких як шкода, причинний зв'язок і вина, то вони не можуть розглядатися як необхідні умови договірної відповідальності й утворювати її підставу, оскільки їх наявність вимагається не завжди.

Погодитися з такими висновками неможливо. Господарське правопорушення – єдиний, але разом з тим складний акт, який включає низку об'єктивних і суб'єктивних елементів, без яких кваліфікувати дії чи бездіяльність певної особи як правопорушення не можна.

Щодо четвертої умови – вини, то згідно з ч. 2 ст. 218 ГК України учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито всіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. Таким чином, щодо учасників господарських відносин, а такими є і відносини господарювання в аграрному секторі, ГК визначає вину як одну з умов настання господарсько-правової відповідальності.

Сукупність (склад) чотирьох названих умов є правопорушенням і утворює юридично-фактичні підстави господарсько-правової відповідальності.

Тому для застосування майнової відповідальності у вигляді відшкодування збитків необхідна наявність усіх чотирьох умов, тоді як для застосування неустойки (штрафу, пені), оперативно-господарських та адміністративно-господарських санкцій досить лише одного з них – факту господарського правопорушення (без вини).

Якщо ж суб'єкт господарювання (в нашому випадку –позичальник) доведе, що неналежне виконання чи невиконання настало внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин, то за даних умов здійснення господарської діяльності він відповідальності не несе.

Серед основних ознак господарсько-правової відповідальності і на сьогодні в юридичній літературі та господарському законодавстві виокремлюють наступні: а) суб'єктами відповідальності є суб'єкти господарювання, а відповідно до кредитних відносин аграрні товаровиробники

(підприємства, установи, інші організації) – позичальники та кредитодавці (банківські та інші установи, які мають право надавати кредити); б) при притягненні до відповідальності йдеться про визнання відповідачем негативних наслідків майнового характеру; в) вона виступає у формі певної системи санкцій, передбачених господарським, а при порушенні кредитних зобов'язань – і спеціальним (кредитним) законодавством; г) на відміну від адміністративної, кримінальної та відповідальності за трудовим законодавством, господарсько-правова може настати і незалежно від вини особи, яка порушила зобов'язання. Значну увагу в дослідженні цих питань приділила в своїй дисертації і монографії Я.О. Самсонова.

Проаналізовані ознаки та висновки вчених знайшли своє відображення в чинному законодавстві, зокрема, в ст. 216 ГК України, згідно з якою учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення в сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених ГК, чинними законами й договорами.

Відповідно до ст. 217 ГК господарськими санкціями визнаються міри впливу на правопорушника в сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього наступають негативні економічні й правові наслідки.

Таким чином, здійснення господарського правопорушення в процесі виконання кредитної угоди в аграрному секторі тягне за собою застосування заходів відповідальності – господарських санкцій, підстави і порядок застосування яких визначаються Господарським кодексом, іншими законами, що регулюють кредитні правовідносини, та умовами гарантійних кредитних угод (договорів), укладених сторонами і гарантами й поручителями.

Найчастіше господарські санкції тягнуть за собою для правопорушників негативні економічні наслідки, які направлені на зменшення його майнової бази в якості відшкодування збитків.

У підсумку доходимо висновку, що господарсько-правова відповідальність являє собою певний механізм перекладення негативних наслідків з одного учасника господарських відносин на другого. Цим вона також відрізняється і від відповідальності економічної.

Економічна відповідальність – це зазнання господарським суб'єктом негативних економічних наслідків не чужої, а своєї неефективної діяльності (бездіяльності) через відображення цих наслідків на його майновій сфері.

Господарсько-правова відповідальність, яка застосовується при порушенні кредитних зобов'язань в аграрному секторі, відрізняється від загальної відповідальності наступними ознаками: а) її суб'єктами є контрагенти кредитного договору (угоди), який укладається в сфері аграрного сектора; б) сторонами кредитного договору є не будь-які суб'єкти господарських відносин, а спеціальні: кредитодавець – банківська чи інша установа (організація), яка наділена правом надавати

кредит, і позичальник – виключно суб'єкт аграрного сектора), предмет договору – в основному грошові суми. Незначну питому вагу в загальній масі кредитних договорів займає і товарний кредит, що надається в майновій формі, зокрема, лізинг; г) кредити, що надаються в аграрному секторі, мають цільовий характер; д) при застосуванні відповідальності за неналежне виконання чи невиконання кредитних договорів в аграрному секторі позичальник частіше, ніж в інших господарських сферах кредитування, звільняється від відповідальності з причин дії непереборної сили та невідворотних обставин, які не дають можливості йому виконати кредитне зобов'язання. Тому коли йде про державне кредитування, нерідко застосовується реструктуризація боргу; е) переважна більшість кредитних договорів в аграрному секторі укладається із застосуванням забезпечення виконання зобов'язань (гарантія, порука, застава та притримання), які впливають не тільки на суб'єктний склад (структуру) відповідальності, а й на характер та зміст самої відповідальності; ж) заходів відповідальності, що застосовуються у разі неналежного виконання кредитних зобов'язань в аграрному секторі, відрізняються від відповідальності загального характеру і за своєю формою. Не застосовуються такі форми, як штрафні санкції (штраф, пеня); з) основними видами відповідальності є стягнення відсотків за користування сумою кредиту та заподіяння внаслідок прострочки виконання або невиконання зобов'язання в зв'язку цим збитків.

Викладене вище дає підстави дійти висновку, що під відповідальністю за порушення кредитного зобов'язання в аграрному секторі слід розуміти: регламентоване нормами права суспільні відносини між кредитодавцем – банком, фінансовою установою чи іншим суб'єктом, наділеним правом надавати кредити, та позичальником – суб'єктом аграрного сектора (гарантом, поручителем). Вони проявляються в наступних невідповідних наслідках майнового характеру (відшкодувати збитки та оплатити відсотки за весь час користування кредитом), якого не існувало до правопорушення.

Список літератури:

1. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М.М. Агарков. – М. : Юриздат, 1940. – 192 с. – С. 141.
2. Бєрвєно С.М. Загальні засади цивільної відповідальності за порушення договірних зобов'язань / С.М. Бєрвєно // Юрид. Україна. – 2006. – № 5. – С. 44–53. – С. 47.
3. Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву / О.С. Иоффе. – Л. : ЛГУ, 1955. – 310 с. – С. 94.
4. Малєнин Н.С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях / Н.С. Малєнин. – М. : Наука, 1968. – 231 с. – С. 22.
5. Ткачук А.П. Значення вини у відносинах відповідальності за порушення договірних зобов'язань : автореф. дис. на здобут. наук. ступ. канд. юрид. наук / А.П. Ткачук. – К., 2002. – 22 с. – С. 13.

6. Самсонова Я.О. Правові засади виробництва й реалізації виноградної продукції в Україні : моногр. / Я.О. Самсонова. – Х. : САМ, 2012. – 173 с. – С. 125–147.

Статья посвящена категории «ответственность». Проведен сравнительно-правовой анализ определения ответственности разными отраслями права, по результатам которого было предложено определение ответственности за нарушение кредитных обязательств в аграрном секторе.

Ответственность, нарушение, кредитные обязательства, аграрный сектор.

This paper is devoted to the category of «responsibility», a detailed comparative analysis of the legal definition of responsibilities in different fields of law, the results of which were asked to determine liability for breach of commitments to extend credit in the agricultural sector.

Responsibility, violation, credit obligations the agricultural sector.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6:347

ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНА ТВАРИННОГО СВІТУ З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ XV СТОЛІТТЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВА РЕТРОСПЕКТИВА

**Ю.С. ПЕТЛЮК, кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

Стаття присвячена дослідженню історико-правових аспектів добування, використання та охорони об'єктів тваринного світу на різних стадіях розвитку системи «людина–природа» з найдавніших часів до кінця XV століття.

***Звичаєве право, добування тварин, тваринний світ,
використання тваринного світу, охорона тваринного світу.***

У доісторичні часи, у початкові періоди існування первісного суспільства, життя людини безпосередньо залежало від добування диких тварин. Давність найстаріших первісно-мисливських знарядь визначається археологами понад 100 тис. років. Про полювання як одне з найдавніших занять людини засвідчують скульптурні зображення, живопис палеолітичної людини на скелях і стінах печер.

Об'єктами полювання в епоху палеоліту були переважно дрібні тварини: різні молюски, риба, ящірки, птахи, гризуни й дрібні копитні. У цей час людина в якості зброї використовує лише палицю та ручні рубила, виготовлені з каменю. Згодом, до кінця палеоліту, полювання первісних людей стає однією з галузей їх господарювання.

Цей тривалий та безперервний процес добування, використання й охорони об'єктів тваринного світу носив еволюційний характер і зазнавав суттєвих змін на різних історичних стадіях розвитку системи «людина–природа».

Теоретичною основою цього дослідження стали наукові доробки таких українських і зарубіжних учених у галузі екологічного й природоресурсного права та фахівців історичного профілю, як А.Д. Бегека, С.В. Кириков, О.С. Колбасов, А.П. Корнєєв, М.В. Краснова, В.Л. Мунтян, Т.Є. Харитонova, І.Є. Чумаченко, М.В. Шарлемань, В.С. Шахов, І.С. Шахрай, В.В. Шеховцов та інші.

Метою статті є проведення історико-правової ретроспективи використання та охорони об'єктів тваринного світу на окремих стадіях розвитку системи «людина–природа» з найдавніших часів до кінця XV століття.

Уже на початкових етапах становлення та розвитку людства, як зазначає В. В. Шеховцов, з'явилися норми звичаєвого права, що встановлювали порядок використання та охорони об'єктів тваринного світу. Насамперед це було пов'язано з міфологічними та світоглядними уявленнями людей. Відносини привласнення тварин варто розглядати лише як санкціоновані суспільством, що здійснюються завдяки авторитету традицій, моральних та релігійних установлень [1, с. 12].

У «Написах для ворожіння» – стислих написах на ритуальних бронзових посудинах часів китайської династії Інь (XVIII–XII ст. до н. е.) йдеться про те, що «вбили 262 олені, 113 кабанів, а рибу ловили одинадцять місяців» [2, с. 21]. Це є свідченням того, що в Стародавньому Китаї мисливство та рибальство набуло широкого розповсюдження.

Давньогрецький історик Геродот, описуючи релігійні вірування єгиптян, вказує на те, що всі тварини – як свійські, так і дикі, вважаються священними. Кожен житель міста виявляє своє благоговіння перед священною твариною. Якщо хто-небудь уб'є якусь із цих тварин, того карають смертю; а якщо – ненавмисно, то платить пеню, встановлену жерцями. Неодмінно смертю карали й тих, хто вб'є ібіса чи яструба [3, с. 19].

Застосування норм звичаєвого права сприяло створенню найдавніших пам'яток юридичного змісту. Зокрема в «Законах Хамурапі» (одному з найдавніших і найкраще збережених законодавчих кодексів Стародавнього Вавилону) запроваджуються окремі положення, що визначають умови набуття та охорони права власності на деякі види тварин, а саме: «якщо людина придбає з рук сина людини або вівцю, або віслюка, або ж щось інше без свідків або договору, або ж прийняла на зберігання, то ця людина – злодій та повинна бути вбита». Передбачена відповідальність за такий злочин як крадіжка тварин. У восьмому параграфі цього зводу законів зазначено: «якщо людина вкраде або вола, або вівцю, або осла, або свиню, то якщо це боже або палацове, вона може віддати це в 30-разовому розмірі, а якщо це належить мушкенуму – вона може відшкодувати в 10-разовому розмірі, якщо ж злодію нічим віддати, то його потрібно вбити» [4, с. 15].

Важливу роль відігравало використання тварин для господарською метою у Стародавній Індії. У політико-економічному тракті «Артхашаstra» (IV ст. до н.е.) йдеться про те, що ліси, пасовища, мисливські парки, розплідники слонів є джерелами та статтями доходу, який одержували з лісів, і називався він «вана». А корови, буйволи, кози, вівці, віслюки, верблуди, коні та мули є джерелами доходів зі стад і називалися «вражда» [5, с. 277].

Акцентуючи увагу на питанні регулювання відносин власності на об'єкти тваринного світу, слід зазначити, що зміст багатьох статей «Землеробського Закону» – збірника норм візантійського права (VII–VIII ст. ст.) [6, с. 372], який регламентував правові відносини у сільській громаді, зводився до захисту права власності особи на її наділ. Селянин зберігав право на свою ділянку навіть у разі вимушеного відходу з села.

Передбачалися купівля-продаж землі, можливість обміну земельними ділянками на певний термін, передачі її в заставу.

Разом з тим вищезазначений юридичний акт містив положення щодо притягнення до відповідальності та звільнення від покарання за знищення або каліцтво свійських тварин. Зважаючи на це, можна стверджувати, що саме з прийняттям «Землеробського Закону» встановилася тенденція поділу тварин на диких і свійських [1, с. 15].

Збірник записів звичаєвого права салічних (приморських) франків – «Салічна правда», що є пам'яткою права ранньофеодального суспільства, передбачає відповідальність за крадіжку тварин і птахів різних видів. Так, наприклад, «якщо хто вкраде однорічну свиню та буде викритий, присуджується до сплати 120 ден., що становить 3 сол., не рахуючи вартості викраденого та відшкодування збитків» (§ 4 розділ II); «якщо хто вкраде яструба, що сидить на дереві, й буде викритий, присуджується до сплати 120 ден., що становить 3 сол., не рахуючи вартості викраденого та відшкодування збитків» (§ 1 розділ VII); «якщо хто вкраде жеребця та буде викритий, присуджується до сплати 1800 ден., що становить 45 сол. (§ 2 розділ XXXVIII)» [7, с. 72–79].

Надто суворі заходи відповідальності за крадіжку тварин були закріплені в «Саксонській правді» (зведенні звичаєвого права давніх саксів і франків). Так, за крадіжку коня (ст. XXX); вулика, що перебуває поза межами огорожі (ст. XXXI); чотирирічного бика за умови здійснення злочину вночі (ст. XXXIV) позбавляли життя [8, с. 127].

Важливими законодавчими актами доби Середньовіччя були капітулярії – закони та розпорядження (укази) франкських королів із династії Каролінгів у VIII–IX ст. ст., що регулювали здійснення державного управління та організацію феодального господарства, в тому числі використання об'єктів тваринного світу. Зокрема, в «Капітулярії про помістя» йдеться про те, щоб звірів у заповідних хащах пильно берегли; дбали також про соколів і яструбів (п. 36); рибу з сажалок подавали, а іншу на її місце саджали (п. 65); про кількість кіз і козлів подавали звіти (п. 66); про вовків завжди повідомляли, скільки кожен їх зловив (п. 69) [9, с. 67–68].

Щодо використання та охорони об'єктів тваринного світу на теренах України в цей історичний період, то можна зазначити, що при полюванні на дикого звіра в первісних слов'ян зроблено значний поступ. У той час коли в епоху палеоліту полювання носило переважно споживчий характер, у слов'янський період воно набуло ознак промислового.

Про свійських і диких тварин у період Київської Русі, на думку Н.Г. Тимченко, є уривчасті відомості в письмових джерелах, зокрема літописах, юридичних документах, грамотах, записах арабських, візантійських, західноєвропейських письменників і мандрівників. Однак вони не дають повного уявлення про використання та охорону об'єктів тваринного світу [10, с. 10].

Витоки вітчизняного природоохоронного законодавства, як наголошує Т.Є. Харитонova, сягають саме часів Київської Русі. У зводі законів

князівства – «Руській правді», яка належить до числа найбільших творів Середньовіччя і є найдавнішою пам'яткою слов'янського права, містилося чимало положень щодо використання та охорони об'єктів тваринного світу. У цьому документі говорилося про встановлення термінів полювання на тих чи інших хутрових звірів, була заборона виловлювати деякі породи риб під час нересту. Тоді ж були передбачені й деякі покарання, переважно грошові, за порушення вимог «Руської правди». Наприклад, за знищення журавля і вбивство людини нерідко застосовували однакове покарання [11, с. 14].

Боброві угіддя були феодальною власністю і, відповідно, полювання на бобрів було тільки князівською та боярською монополією. Із цим пов'язаний високий розмір штрафу за його порушення. Якщо порушник не був установлений, відповідальність несла громада, на території якої вчинено крадіжку: вона повинна сама знайти злодія та видати його державній владі або сплатити штраф [12, с. 17].

У княжі часи фактично було закладено формування заповідних територій – «мисливських угідь», на яких лише іноді полювали і займалися ловом звірів. За часів князювання Володимира Волинського (XIII ст.) було створено заповідну територію сучасної Біловезької Пущі, завдяки якій до наших днів зберігся єдиний у Європі лісовий масив первісного характеру та найдавніший ссавець – зубр [13, с. 22].

Проведена історико-правова ретроспектива дає змогу зробити висновок про те, що добування, використання й охорона диких тварин і птахів у Стародавньому світі та добу Середньовіччя на різних стадіях розвитку системи «людина–природа» набули значного поширення. Однією з основних форм господарювання в різних державах стали мисливські промисли. Помітного розвитку набували торговельні відносини, об'єктами яких стали численні породи та види фауни. Відбулося становлення інституту юридичної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері використання об'єктів тваринного світу.

Список літератури:

1. Шеховцов В.В. Правове регулювання права приватної власності на об'єкти тваринного світу в Україні / за наук. ред. проф. А. П. Гетьмана : моногр. / В.В. Шеховцов. – Х. : Видавництво «ФІНН», 2010. – 200 с.
2. Написи для ворожіння // Хрестоматія з історії стародавнього світу ; за ред. В.В. Струве. – К. : Вид-во «Радянська школа», 1974. – Т. 1. – С. 71–75.
3. Хрестоматія з історії стародавнього світу / упоряд. О.П. Крижанівський та ін. – К. : Вид-во «Радянська школа», 1974. – 159 с.
4. Законы Хаммурапи // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран : в 2 т. / отв. ред. Н.А. Крашенинникова. – М. : Изд-во НОРМА, 2003. – Т. 1. Древний мир. Средние века; сост. О.Л. Лысенко, Е.Н. Трикоз. – С. 12–15.
5. Артхашастра // Хрестоматія з історії стародавнього світу/ за ред. В.В. Струве. – К. : Вид-во «Радянська школа», 1953. – Т. 1. – С. 275–283.
6. Земледельческий закон // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран : в 2 т. / отв. ред. Н. А. Крашенинникова. – М. : Изд-во

НОРМА, 2003. – Т. 1. Древний мир. Средние века ; сост. О.Л. Лысенко, Е.Н. Трикоз. – С. 371– 377.

7. Салическая правда // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / под ред. З.М. Черниловского. – М. : Юрид. лит., 1984. – С. 72–87.

8. Саксонское зеркало // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / под ред. З.М. Черниловского. – М. : Юрид. лит., 1984. – С. 125–132.

9. Капітулярії про помістя // Хрестоматія з історії середніх віків / упорядн. Г.І. Підлущкий. – К. : Вид-во «Радянська школа», 1992. – С. 65–69.

10. Тимченко Н.Г. История охоты и животноводства в Киевской Руси (Среднее Поднепровье) / Н.Г. Тимченко. – К. : Изд-во «Наукова думка», 1972. – 204 с.

11. Харитонов Т.Є. Історія розвитку та становлення екологічного законодавства і права / Т.Є. Харитонов // Екологічне право України : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. І.І. Каракаша. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 40–56.

12. Ковтун О.М. Правова охорона територій та об'єктів природно-заповідного фонду України : навч. посіб. / О.М. Ковтун. – К. : Прецедент, 2010. – 229 с. – Бібліогр. : с. 203–229.

13. Бега А.Д. Нариси з історії охорони природи з найдавніших часів до кінця XIX ст. / А.Д. Бега. – К., 1996. – 89 с.

Статья посвящена исследованию историко-правовых аспектов добычи, использования и охраны объектов животного мира на отдельных стадиях развития системы «человек–природа» с древнейших времен до конца XV века.

Обычное право, добыча животных, животный мир, использование животного мира, охрана животного мира.

The article investigates the historical and legal aspects of the production, use and conservation of wildlife in the individual stages of development of the «man-nature» from ancient times to the end of the fifteenth century.

Customary law, production animals, wildlife, use of wildlife, wildlife protection.

УДК 349.6.086

МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

**О.А. УЛЮТІНА, кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

Проаналізовано сучасні міжнародно-правові акти і законодавство окремих країн світу у сфері охорони навколишнього природного середовища та з'ясовано демократичні правові стандарти у цій сфері.

Охорона навколишнього природного середовища, міжнародні конвенції, Сполучені Штати Америки, країни Західної Європи.

Кількість земних ресурсів з кожним роком невпинно зменшується, а потреби людства зростають досить високими темпами. Водночас швидко збільшуються негативні антропогенні навантаження на природу, забруднюються внутрішні водойми, моря та площі лісів, вичерпуються мінерально-сировинні та біологічні ресурси. Звідси випливає об'єктивна необхідність взаємоузгодження виробничої діяльності будь-якої країни з вимогами ресурсно-екологічної безпеки її існування, а також врахування потреб майбутніх поколінь у життєвих ресурсах. Стрімке, фактично нерегульоване зростання продуктивних сил, у тому числі населення Землі, призводить до негативних наслідків антропогенної діяльності.

Така ситуація змусила людство прийняти ефективні заходи, спрямовані на попередження, обмеження і зберігання під контролем різних об'єктів навколишнього природного середовища. У зв'язку з цим з початку 60-х рр. XX ст. почався процес активізації зусиль світової громадськості у сфері міжнародно-правової охорони навколишнього природного середовища та природокористування.

Метою статті є аналіз сучасних міжнародно-правових актів і законодавства окремих країн світу у сфері охорони навколишнього природного середовища та з'ясування демократичних правових стандартів у цій сфері.

Досить значними є резерви розвитку вітчизняного законодавства та відповідності передовим світовим здобуткам. Останні особливо яскраво репрезентовані в Програмі щодо забезпечення безпеки навколишнього природного середовища Організації Об'єднаних Націй (ділі ООН), де передбачені такі завдання:

– забезпечення (в межах ООН) керівництва і надання допомоги у справі відновлення, охорони та поліпшення екологічної бази розвитку;

- спостереження, оцінка та регулярне оприлюднення показників щодо зміни стану довкілля та природних ресурсів;
- підтримка пріоритетних науково-технічних досліджень з найважливіших проблем охорони довкілля та природних ресурсів;
- опрацювання критеріїв та показників якості навколишнього природного середовища, а також базових принципів довготривалого використання та регулювання природних ресурсів;
- підтримка природоохоронних планів і програм, здійснюваних та фінансованих безпосередньо заінтересованих державами;
- стимулювання укладання міжнародних угод, а також підтримка й заохочення опрацювання міжнародно-правових норм, конвенцій і спільних угод про охорону навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів;
- надання допомоги іншим міжнародним інституціям з екологічної експертизи їх програм та підготовку кадрів [1, с. 14–16].

У червні 1992 р., у Ріо-де-Жанейро відбулася Конференція ООН з проблем забезпечення охорони навколишнього природного середовища та його розвитку, яка ухвалила Декларацію забезпечення охорони довкілля [2, с. 23].

Під час даного форуму було зафіксовано найвищий рівень представництва серед іноземних держав: на конференції були присутні делегації практично всіх держав – членів ООН, причому їх очолювали безпосередньо керівники країн.

Декларація містить 27 принципів, які визначають позицію ООН до проблем навколишнього природного середовища та розвитку. Відповідно до першого принципу: «Турбота про людей займає центральне місце в зусиллях щодо забезпечення сталого розвитку. Вони мають право на здорове життя в гармонії з природою».

Принципи Декларації Ріо-де-Жанейро мають виняткове значення для України, оскільки відомо, що нашій державі не під силу впоратися з існуючими екологічними проблемами, особливо з наслідками Чорнобильської катастрофи. Це проблема, яка зачіпає інтереси багатьох країн світу, тому має і вирішуватися їхніми спільними скоординованими зусиллями.

Окрім того, Україна є підписантом 26 природоохоронних конвенцій та протоколів до них, основними з яких є:

- Конвенція ООН по боротьбі із засухою.
- Конвенція з біорізноманіття.
- Рамочна конвенція з охорони та збалансованого розвитку Карпат.
- Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що знаходяться під загрозою вимирання.
- Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (Бонська конвенція).
- Конвенція з захисту Чорного моря від забруднення.
- Європейська ландфаштна конвенція.

– Конвенція про охорону дикої флори та фауни, а також природного середовища в Європі (Бернська конвенція) [3].

Україна співпрацює в галузі охорони навколишнього середовища з такими міжнародними організаціями, як Організація Об'єднаних Націй, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Програма ООН по навколишньому середовищу (далі - ЮНЕП), Програма розвитку ООН, Європейського Союзу, Глобальний Екологічний Фонд, Світовий банк та ін.

Визначивши міжнародні стандарти у галузі охорони навколишнього природного середовища та природокористування, вважаємо за необхідне описати стан охорони навколишнього природного середовища та природокористування у найбільш розвинутих державах світу.

Досить вдалим досвідом, на наш погляд, є механізм охорони навколишнього природного середовища та природокористування у Сполучених штатах Америки. Так, з кінця 60-х років XX ст. забруднення навколишнього природного середовища стало однією з основних проблем у Сполучених Штатах Америки. Ця проблема була пов'язаною насамперед з економічним зростанням даної держави. Саме в цей період загострення екологічних проблем досягло в країні граничної межі і ставлення до них кардинально змінилося. У 70-ті рр. були запроваджені стандарти якості навколишнього природного середовища.

Однак, зважаючи на достатньо складну ситуацію, яка існувала на той час у Сполучених Штатах Америки, уряду вдалося не лише призупинити подальше забруднення навколишнього природного середовища, але і поліпшити його якість. Так, І.В. Тустановська наголошує, що у Сполучених Штатах Америки цільові заходи охорони довкілля встановлює саме федеральне Агентство з охорони природи, а кожний штат окремо пропонує конкретні заходи щодо їх реалізації, пов'язуючи з планами розвитку галузей. Ефективним засобом контролю за викидами є запровадження Агентством з охорони навколишнього середовища у Сполучених штатах Америки «дозволів» на допустиму кількість забруднювальних речовин, який є меншим, ніж встановлений для них ліміт на продаж своїх прав іншим фірмам. Таким чином, у Сполучених Штатах Америки створився ринок прав на забруднення навколишнього природного середовища. В результаті діяльності якого екологічна ситуація в країні була значно поліпшена [2, с. 44].

Для розвитку положень у Сполучених Штатах Америки було прийнято законодавчі акти, спрямовані на спеціальне попередження та усунення порушень якості окремих компонентів середовища. В основу законодавчої піраміди було покладено численні нормативні акти (постанови, накази, правила тощо) органів місцевої влади, які найбільшою мірою враховували природно-географічну та соціально-економічну специфіку того чи іншого регіону. У даному законі центральне місце відведено розділам, які регламентують головні напрями діяльності держави у сфері охорони навколишнього природного середовища та природокористування, а саме: впровадження стандартів якості довкілля, організацію моніторингу, регулювання процесу розроблення і реалізації

програм контролю за забрудненням навколишнього природного середовища, організацію наукових досліджень з проблем довкілля, бюджетно-фінансову діяльність тощо.

Важливим кроком уряду Сполучених Штатів Америки було прийняття у 1970 р. положення про обов'язковість державної екологічної експертизи всіх напрямів господарської діяльності. У спеціальних законах було сформульовано конкретні природоохоронні заходи з охорони повітря, води, боротьби з твердими відходами, контролю за отрутохімікатами й токсичними речовинами, рекультивації земель, боротьби з шумом, несприятливими вібраціями та запахами.

Необхідно звернути увагу на те, що у високорозвинених країнах діє чіткий механізм реалізації екологічного законодавства – його правового та екологічного аспектів. Законодавство більшості країн встановлює відповідальність власників потенційно небезпечних об'єктів і необхідність відшкодування збитків особам, потерпілим від аварії чи катастрофи, завдані забрудненням землі, повітря, води. Крім того, прийняття кожного природоохоронного закону супроводжується виділенням із державного бюджету асигнувань на захист навколишнього середовища [4, с. 14].

Екологічна політика Великобританії ґрунтується насамперед на якісних характеристиках об'єктів навколишнього природного середовища. Визнано за необхідне проведення оцінки навколишнього природного середовища до початку проектування будь-якого будівництва, а в подальшому – періодичного контролю за станом навколишнього природного середовища. Щодо екологічного планування і контролю, то початковий варіант екологічної експертизи порівнюється з іншими варіантами оцінок, що допомагає більш оптимально визначати параметри антропогенного впливу. Так, у Великобританії контроль за охороною вод здійснюється на основі закону, прийнятого у 1973 р., відповідно до даного закону стан якості водойм контролюють 10 регіональних водних комітетів [5, с. 91].

Політика у галузі охорони навколишнього природного середовища та природокористування Швеції зорієнтована, як і у більшості держав світу, на розробку екологічно чистих виробничо-технологічних процесів і обладнання, які сприяють недопущенню антропогенних забруднень атмосфери, вод, ґрунтів та інших природних об'єктів.

Правове регулювання охорони навколишнього природного середовища у Франції пов'язане з соціальним поняттям якості життя, рівнем екологічної свідомості і освіти населення, відображенням у чинному законодавстві об'єктивних потреб охорони навколишнього середовища, життя і діяльності людини. Так, у Франції контроль за охороною вод здійснюється на основі закону, прийнятого у 1964 році. Відповідно до цього закону у країні діє 6 басейнових управлінь.

В Індії створено Національний комітет з планування і координації діяльності в галузі збереження навколишнього природного середовища, який розробляє для уряду рекомендації з правових, адміністративних і техніко-економічних питань.

Програмами з покращення навколишнього природного середовища у Мексиці займається Координаційний комітет під головуванням міністра охорони здоров'я. Аналогічні Національні координаційні комітети зі збереження навколишнього природного середовища існують в таких державах, як: Бразилія, Кенія, Заір, Камерун, Гана та інших країнах світу.

Питання використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища у Польщі регламентуються Конституцією, законами та іншими законодавчими загальнодержавними актами. Дотримання законів і правил контролюється Державною інспекцією з охорони навколишнього середовища [6, с. 22].

Згідно із Законом Болгарії «Про охорону атмосферного повітря» у Болгарії обов'язковим для підприємств є застосування лише такої технології, яка забезпечує мінімальні та допустимі викиди в повітря шкідливих речовин. Майже в усіх розвинутих країнах контролюється рівень концентрації забруднювальних речовин, а також обсяги викидів від окремих виробництв та їх якісні характеристики.

У Нідерландах відповідно до закону про забруднення поверхневих вод промислові підприємства і муніципалітети зобов'язані мати ліцензію на скидання відходів.

У Швейцарії законом про охорону вод від забруднення регламентується максимально допустимий рівень вмісту забруднювальних речовин у разі скидання стічних вод [7, с. 12].

Починаючи з 1973 р. у країнах Західної Європи розроблено спеціальні програми охорони природи, в яких загальне визнання здобула ідея сталого розвитку, відповідно до якої екологічні та економічні цілі в динаміці збігаються, а на рівні Європейського Союзу його країни-члени розробили принципи та спільні заходи для законодавчих актів у сфері охорони природи. У Німеччині та інших країнах Європейського Союзу розроблена і реалізується стратегія екологічно орієнтованого менеджменту та екологічного підприємництва як одного з важливих напрямів екологічної модернізації. На думку Н.Л. Правдюк, цьому сприяло зростання ролі екологічних властивостей і характеристик товарів та продуктів на ринку, як передумови їх виробництва й реалізації, посилення тиску громадськості на підприємців, які використовують природні ресурси, задоволення екологічних інтересів населення та розвитку водного законодавства, піднесення значимості екологічного права в підприємницькій діяльності [8, с. 303].

У більшості розвинутих країнах світу прийнято національні стандарти, які регулюють екологічний аудит. Так, всі підприємства Німеччини в обов'язковому порядку проходять екологічний аудит. У червні 1999 р. були прийняті основні принципи і положення екологічного обліку в рамках Європейського Союзу, які набули чинності у квітні 1995 року.

Таким чином, для запобігання екологічної катастрофи в глобальному масштабі у майбутньому людство вже сьогодні повинно вжити заходів щодо збереження стійкості біосфери. Основне завдання полягає в тому, щоб сформувати на планеті єдиний екологічно безпечний

господарсько-економічний простір, який буде основою сталого і врівноваженого соціально-економічного розвитку всіх країн світу.

Однак для досягнення поставлених завдань потрібно: по-перше, від кожної держави глибинних структурних, техніко-технологічних і організаційних змін у суспільному виробництві і радикальної перебудови макроекономічної політики, вдосконалення зовнішньоекономічних зв'язків, здійснення в перспективі заходів у сферах руху капіталів, валютних коштів, трудових ресурсів, оптимізації балансів інвестицій, заощаджень з урахуванням глобальності екологічно-економічних факторів. По-друге, більш узгодженого міжнародного науково-технічного та економічного співробітництва, що спирається на інтеграцію зусиль, ресурсів і засобів з метою успішного вирішення ресурсно-екологічних проблем.

Список літератури:

1. Лозанський В.Р. Екологічне управління в розвинутих країнах світу в порівнянні з Україною / В.Р. Лозанський. – Х., 2000. – 68 с.
2. Тустановська І.В. Застосування права в галузі охорони довкілля в Україні та США (порівняльний аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06. / Тустановська Ірина Володимирівна. – Львів, 1998. – 180 с.
3. Екологічне законодавство України : зб. нормат.-прав. актів: станом на 1 вересня 2007 р. – К. : Істина, 2007. – 384 с.
4. Богачов В. Необхідність підвищення екологічної безпеки в Україні / В. Богачов // Економіст. – 2008. – № 9. – С. 12–14.
5. Шевчук П.І. Порівняльна соціальна політика у країнах Європейського Союзу. Модуль / П.І. Шевчук. – Л. : ЛРІДУ НАДУ, 2009. – 172 с.
6. Захист права на інформацію в Україні : зб. тез доп. міжнарод. конф. (м. Львів, 20–21 грудня 2007 р.) / Олена Кравченко (ред.). – Львів : МБО «Екологія-Право-Людина», 2008. – 56 с.
7. Синяєва Л.В. Екологічні проблеми України та шляхи їх вирішення / Л.В. Синяєва, Р.І. Олексенко, І.М. Плаксина // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2007. – № 4. – С. 12–15.
8. Правдюк Н.Л. Екологічний аудит як інструмент управління природокористуванням / Н.Л. Правдюк // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2007. – № 4. – С. 299–304.

Проанализированы современные международно-правовые акты и законодательство некоторых стран мира в сфере охраны окружающей естественной среды и выяснены демократические правовые стандарты в этой сфере.

Охрана окружающей естественной среды, международные конвенции, Соединенные Штаты Америки, страны Западной Европы.

In the article the modern are analyzed internationally are legal acts and legislation of separate countries of the world in the field of guard of natural environment and democratic legal standards are found out in this sphere

Guard of natural environment, international conventions, United States of America, country of Western Europe.

УДК 349.6

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА У СИСТЕМІ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ РОСЛИННОГО СВІТУ УКРАЇНИ

**І.В. ГИРЕНКО, кандидат юридичних наук,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

У статті досліджуються питання ролі різних галузей права у системі правової охорони рослинного світу. Розглядається роль екологічного, земельного, аграрного, гірничого, лісового, водного, цивільного та адміністративного права.

Рослинний світ, правова охорона, екологічне, земельне, аграрне, гірниче, лісове, водне, цивільне та адміністративне право.

Сьогодні, у період динамічного розвитку суспільних відносин, дослідження питань правової охорони рослинного світу України без існування і належних взаємозв'язків різних галузей права, є неможливим. Таким чином, у межах цього дослідження ми ставимо за мету з'ясування впливу різних галузей права на правову охорону рослинного світу та їх взаємозв'язку у цьому процесі. Різні по своїй суті галузі права відіграють важливу роль у регулюванні суспільних відносин у сфері рослинного світу. Саме через взаємозв'язок різних норм права ми можемо розглядати правову охорону рослинного світу і його біологічного різноманіття, у їх тісному зв'язку з іншими правовими інститутами.

В умовах економічної й екологічної кризи, при існуючих різних формах власності, без ефективного державного контролю, правових зв'язків різних галузевих правових інститутів, забезпечити належну охорону, використання й відтворення рослинного світу неможливо.

Метою цієї статті є розгляд питань щодо місця і ролі галузей права у системі правової охорони рослинного світу в сучасному законодавстві України.

Теоретичною основою дослідження є праці відомих вітчизняних учених-правознавців, які досліджували окремі аспекти ролі різних галузей права у системі правової охорони рослинного світу, зокрема В.І. Андрейцева, А.П. Гетьмана, В.М. Єрмоленка, І.І. Каракаша, В.В. Костицького, В.В. Курзової, Ю.С. Шемшученка, М.В. Шульги та ін.

Тенденція зв'язків флористичного права з іншими галузевими інститутами права базується на взаємопроникненні багатогалузевого правового регулювання сфери флористично-правового регулювання.

Флористичне право тісно пов'язане з конституційним правом, норми якого мають основоположне значення як для правової охорони

рослинного світу, так і для усіх інших галузей правової системи. У ст. 16 Основного Закону прямо записано, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави [1].

До завдань Конституції не належить детальне врегулювання суспільних відносин. Вона становить той правовий фундамент, на якому ґрунтується національне законодавство. Проте це не означає, що вона має бути приречена на бездіяльність чи реалізовуватися лише через галузеве законодавство [2, с. 93].

Характеризуючи місце та роль різних галузей права у системі правової охорони рослинного світу України, слід зазначити, що механізм їх правового регулювання охоплює не тільки суспільні відносини, які віднесені до регулювання певної галузі права, але й охоплюють і ті відносини, що пов'язані з ними. Як зазначає С.С. Алексєєв, ефективність впливу норм права досягається за допомогою механізму правового регулювання, який дозволяє не лише зібрати разом явища правової дійсності – норми, правовідносини, юридичні факти та інше й окреслити їх як цілісність, а й представити їх в діючому системно-динамічному вигляді, що характеризує результативність правового регулювання, його спроможність гарантувати з правового боку досягнення поставлених законодавцем цілей [3, с. 10].

Сьогодні ми не можемо говорити, що діюче законодавство, яке у першу чергу регулює відносини охорони й використання рослинного світу, є самостійним галузевим інститутом. Окремі нормативно-правові акти щодо охорони й використання рослинного світу містяться і в інших правових інститутах. Правова охорона рослинного світу здійснюється не тільки флористичним законодавством, але й нормами інших галузей права, які мають різноманітний вплив на сферу рослинного світу, і яка впорядковується за допомогою правових засобів, які у своїй сукупності і взаємодії усіх структурних елементів системи права, регулюють суспільні відносини.

Розглядаючи питання правової охорони рослинного світу України та його зв'язок із іншими правовими інститутами, слід зазначити, що рослинний світ виступає як сукупність правовідносин, яка має відособлене нормативне забезпечення Законом України «Про рослинний світ» [4]. У цьому зв'язку виникає питання, до якої галузі права належить система правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері рослинного світу? І хоча у сучасній правовій науці рослинний світ у більшості випадків пов'язують з екологічними відносинами, що є, по суті, правильним, оскільки екологічне право має найбільший вплив на рослинний світ, як підгалузеву структуру, елементи якої знаходяться у безпосередній взаємодії, проте норми, які регулюють суспільні відносини у сфері рослинного світу притаманні багатьом галузям права. Це

пояснюється, передусім, складністю, специфічністю та різномірністю відносин, пов'язаних з рослинним світом.

Відмінність інституту від галузі у цьому випадку полягає в тому, що інститут регулює не всю сукупність відповідних суспільних відносин, а лише різні сторони, особливості одних типових суспільних відносин. Однак в деяких випадках ті самі суспільні відносини регулюються нормами різних галузей права [5, с. 257].

У спеціальній літературі зазначається, що екологічні правовідносини мають найбільший вплив на правовий інститут охорони рослинного світу.

Характерною особливістю екологічного права як комплексної галузі є включення до неї визнаних сьогодні інших галузей права – земельного, гірничого, водного, лісового, фауністичного і атмосфероохоронного. Ці галузі мають власну внутрішню структуру, свій предмет і метод правового регулювання. У системі екологічного права вони фактично є його підгалузями. Як зазначає академік Ю.С. Шемшученко, земельне, гірниче, водне, лісове, фауністичне і атмосферне охоронне право забезпечують диференційований підхід до екологічно обґрунтованого використання кожного з відповідних природних ресурсів, тоді як норми загальної частини екологічного права «нашаровуються» над вказаними підгалузями, виконуючи функції силового інтеграційного поля [6, с. 18].

У зв'язку з цим О.Л. Дубовик зазначає, що екологічне право певною мірою створює єдину теоретичну базу для традиційних галузей права, які регулюють використання природних ресурсів....[7, с. 62].

Викладене дає підстави відзначити, що флористичне законодавство тісно пов'язане з екологічними, земельними, гірничими, лісовими, водними, майновими, управлінськими та іншими видами суспільних відносин, що складають предмет правового регулювання та утворюють єдину національну систему права. Таким чином, суспільні відносини у сфері рослинного світу пов'язані з численними правовими галузями, найбільш тісний зв'язок флористичного законодавства спостерігається із зазначеними видами суспільних відносин.

Як відомо, природні рослинні ресурси за своєю екологічною, господарською, науковою, оздоровчою, рекреаційною цінністю та іншими ознаками поділяються на природні рослинні ресурси загальнодержавного та місцевого значення. Важливою складовою у системі правової охорони рослинного світу, а отже зв'язків екологічних та земельних, є взаємозв'язок земельного з екологічним правом. Цей зв'язок зумовлюється станом землі, як об'єкта навколишнього природного середовища, який функціонує у складі екосистеми і перебуває в екологічному зв'язку з усім довкіллям.

Земельне право, як складова частина системи права України, тісно пов'язана з іншими галузями національної системи права. Це залежить від ступеня взаємопроникнення відповідних груп суспільних відносин та засад їх законодавчого врегулювання. При цьому воно визначається тим,

що земельне право становить фундаментальні засади для певних галузей права. Таке значення земельного права має місце у взаєморегулюванні усього комплексу природоресурсних відносин. Для інших суспільних відносин, які врегульовані відповідними галузями права, земельне право має основоположне значення, коли вони впливають із відносин, пов'язаних з використанням та охороною земельних ресурсів, зокрема природоохоронних [8, с.18].

Зв'язок рослинного світу з земельним правом проявляється при відтворенні природних рослинних ресурсів, що здійснюється власниками та користувачами (у тому числі орендарями) земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу.

Земля належить до основних природних об'єктів і входить до складу єдиної природної системи як її невід'ємна частина. У спеціальній літературі поняття землі як природного об'єкта дано у багатьох аспектах. Наприклад, в природоресурсному законодавстві вона розглядається як сукупність усіх природних багатств; в земельному – як поверхневий ґрунтовий шар, що виконує економічні функції в якості засобу виробництва та просторового базису завдяки використанню відповідних земельних площ; в екологічному – як об'єкт, виконуючий життєдіяльності, життєзабезпечуючі та культурно-оздоровчі функції ...[9, с. 276].

Таким чином, експлуатація одного або декількох видів природних ресурсів повинна завдати найменшу шкоду іншим природним ресурсам. У національному екологічному законодавстві вимоги комплексного підходу конкретизуються з урахуванням особливостей кожного природного об'єкта [10, с. 237].

Продовжуючи подальше правове дослідження ролі і місця галузей права у системі правової охорони рослинного світу слід констатувати, що у правовому регулюванні рослинного світу важливу роль відіграють відносини у сфері використання лісових ресурсів. Ліси належать до особливого природного об'єкта і також складають частину єдиної природної системи. Галузевість лісового і рослинного законодавства тісно взаємопов'язана між собою. Підтвердженням цієї тези є те, що ст. 4 Закону України «Про рослинний світ», до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення відносить лісові ресурси державного значення. Крім того, спеціальне використання рослинних ресурсів на земельних ділянках лісового фонду здійснюються в порядку, що встановлюється Законом України «Про рослинний світ», Лісовим кодексом України [11] та іншими нормативно-правовими актами.

Зв'язок лісової і дикорослої рослинності не викликає сумнівів, а отже вплив лісового законодавства на рослинний світ є очевидним, а вона є взаємопов'язаним природним ресурсом. При цьому не можна забувати, що і лісова рослинність, і дикоросла рослинність у їхньому природному стані становлять єдиний рослинний світ [12, с. 51].

Безпосередній вплив на флористичну галузь має і гірниче законодавство.

Надра є самостійним природним ресурсом. Згідно ст. 1 Кодексу України про надра, надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння [13]. Надра тісно пов'язані із землекористуванням через надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних з користуванням надрами.

При цьому слід зазначити, що гірниче законодавство застосовується до тої частини надр, яка використовується для задоволення господарсько-економічних потреб держави, юридичних та фізичних осіб і охоплює усі родовища корисних копалин, у тому числі техногенні, з запасами, оціненими як промислові, становлять Державний фонд родовищ корисних копалин, а всі попередньо оцінені родовища корисних копалин – резерв цього фонду. Видобування корисних копалин на нашу думку, навіть при дотримання всіх технологічних процесів призводить до небажаних наслідків щодо рослинного світу, не говорячи уже про можливі негативні наслідки для всього навколишнього природного середовища при порушенні технологічних процесів.

Важливий зв'язок рослинного світу пов'язаний зводним фондом, який складають усі води водні об'єкти) України. Особливості спеціального водокористування та користування водними об'єктами для лікувальних цілей та для потреб галузі економіки регулюється главами 12 та 13 Водного кодексу України [14]. Порушення встановлених правил може мати негативний вплив на рослинний світ.

Наявні зв'язки флористичного права також із аграрним правом. Зокрема, зв'язок рослинного світу із аграрним та земельним правом можна прослідкувати на прикладі спеціального використання природних рослинних ресурсів на праві власності, яке на відміну від ч. 2 ст. 79 Земельного кодексу України [16], в якій зазначено, що право власності на земельну ділянку поширюється і на об'єкти рослинного світу, що на ній знаходяться, Законом «Про рослинний світ», не регулюється. За таких підстав суб'єкти аграрного права – власники земельних ділянок – є водночас власниками об'єктів рослинного світу в межах своїх прав на земельні ділянки.

Правові особливості сільськогосподарського використання рослинного світу врегульовано Законом «Про рослинний світ». Статтями 9 і 10 цього Закону встановлені дві форми використання природних рослинних ресурсів – загальне або спеціальне.

При цьому слід зазначити, що розмежування правового регулювання використання об'єктів рослинного світу сільськогосподарського і несільськогосподарського призначення також врегульовано Законом України «Про рослинний світ». Взагалі, фахівці аграрного права визначають сільськогосподарське використання природних ресурсів як складний міжгалузевий правовий інститут, який являє собою сукупність як аграрно-правових норм, так і норм природоресурсного, цивільного, адміністративного та інших галузей права, що регулюють суспільні відносини у сфері використання природних об'єктів, природних ресурсів та природних комплексів під час діяльності, пов'язаної з виробництвом, переробкою та реалізацією сільськогосподарської продукції [15, с. 546].

Важливе значення для рослинного світу має його зв'язок з цивільним правом. Проявом цього зв'язку є тісне переплетіння флористичного законодавства і майнових відносин. Зазначений зв'язок проявляється і у випадку порушення законодавства про рослинний світ, що тягне за собою не лише цивільно-правову, але й адміністративну, або кримінальну відповідальність згідно чинного законодавства України.

Адміністративне право юридично «обслуговує» найбільш наближену до людини виконавчу гілку влади, з якою кожна особа має постійні контакти [17, с. 4]. Адміністративне право визначає характер діяльності органів, що здійснюють державне управління у сфері охорони, використання та відтворення рослинного світу. До таких органів чинне флористичне законодавство відносить Кабінет Міністрів України, Раду Міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища та інші центральні органи виконавчої влади відповідно до їх компетенції. При цьому слід зазначити, що специфіка флористичного законодавства породжує і здійснення специфічних видів функцій управління, наприклад, таких, як ведення державного обліку і кадастру, а також моніторинг рослинного світу.

Констатуючи тісний зв'язок флористичного права з іншими галузями права, слід зазначити, що важливий вплив на охорону рослинного світу мають кодифіковані Закони України про землю, надра, води, тваринний світ, атмосферне повітря тощо. Як важливий чинник зміцнення охорони рослинного світу виступають й інші кодифіковані акти, що сприяють безпосередній охороні рослинного світу. Такими нормативно-правовими актами, у першу чергу, виступають Кримінальний Кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Цивільний кодекс України та інші норми спеціального законодавства, які передбачають юридичну відповідальність за порушення норм флористичного законодавства.

Співвідношення галузей права пов'язано з близькістю кола суспільних відносин, що регулюються нормами права. Воно проявляється у близькості предмета правового регулювання, специфічному прояві тотожних методів їх регулювання, спільності джерел регулювання, взаємозв'язку принципів регулювання відповідного кола суспільних відносин тощо. Саме на таких засадах ґрунтується співвідношення існуючих галузей права у цілісній правовій системі [18, с. 29].

Проведений правовий аналіз охорони рослинного світу, дає підстави зазначити, що норми-приписи, які регулюють суспільні відносини у сфері охорони рослинного світу, містяться у багатьох нормативно-правових актах, що належать до різних галузей права. Зазначені акти належні і до конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального, митного права тощо. Взаємозв'язок рослинного світу із екологічним, земельним, лісовим, гірничим, водним правом зумовлюється тим, що ці галузі права безпосередньо пов'язані з навколишнім природним середовищем, функціонують у складі екосистеми і перебувають у тісному

взаємозв'язку та взаємодії з усім довкіллям. Безпосередній зв'язок між нормами флористичного, земельного, лісового, гірничого, водного права лежить в площині природних ресурсів і полягає в неможливості використання цих природних ресурсів без впливу на об'єкти рослинного світу.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Оніщенко О. Прямая дія норм Конституції України / О. Оніщенко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 4. – С. 90–93.
3. Алексеев С.С. Общая теория права. В двух томах. Т. 2 / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – 354 с.
4. Про рослинний світ : Закон України від 9 квітня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст.198.
5. Теория государства и права : Учебник для вузов // [Под ред.: Рассолова М.М., Лучина В.О., Эбзева Б.С.]. – М. : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 640 с.
6. Шемшученко Ю.С. Екологічне право України. Академічний курс : Підручник . – Друге видання / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична література», 2008. – 720 с.
7. Дубовик О.Л. Экологическое право : учебник / Дубовик О.Л. – М. : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2006. – 584 с.
8. Каракаш І.І. Земельне право України : Підручник / М.В. Шульга (кер.авт. кол.), Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман, І.І. Каракаш та ін.; За ред. М.В. Шульги. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
9. Каракаш І.І. Об'єкти і суб'єкти природноресурсного права // Правове регулювання аграрно-земельних та природноресурсово-екологічних відносин: Збірка вибраних статей, доповідей та рецензій (1997–2007). – Одеса : Фінікс, 2007. – 430 с.
10. Шарапова С.В. Принципи комплексного підходу до використання й відтворення природних ресурсів як елемент співвідношення земельного та екологічного законодавства // Співвідношення екологічного, природноресурсного, земельного та аграрного права: матеріали до круглого столу 9 грудня 2011 р. / За заг. ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. – Х. : Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2011. – 250 с.
11. Лісовий кодекс України : Закон України від 21 січня 1994 р. // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 17. – Ст.99.
12. Попов В., Гетьман А. Правові проблеми використання рослинного світу України. – 2000. – № 481. – С. 51.
13. Кодекс України про надра : Закон України від 27 липня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.
14. Водний кодекс України : Закон України від 6 червня 1995 р. // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 24. – Ст.189.
15. Аграрне право України : підручник / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.
16. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 3–4. – Ст.27.
17. Адміністративне право України : Підручник. – Вид. 2, змін. і доп. / За заг. ред. Т.О. Коломоєць. – К. : Істина, 2012. – 528 с.

18. Каракаш І.І. Співвідношення екологічного права з природноресурсовими правовими галузями // Співвідношення екологічного, природоресурсного, земельного та аграрного права: матеріали до круглого столу 9 грудня 2011 р. / За заг. ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. – Х. : національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2011. – С. 29–34.

В статті досліджуються питання ролі різних отраслей права в системі правової охорони рослинного світу. Розглядається роль екологічного, земельного, аграрного, горного, лісного, водного, громадянського і адміністративного права.

Рослинний світ, правова охорона, екологічне, земельне, аграрне, горне, лісне, водне, громадянське і адміністративне право.

The questions of role of different branches of law in the system of legal protection of plant world are researched in the article. The role of environmental, land, agriculture, mining, forestry, water, civil and administrative law have been examined.

Plant world, legal protection, ecological law, land law, agricultural law, mining law, forest law, water law, civil and administration law.

УДК 349.6

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА У СИСТЕМІ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ РОСЛИННОГО СВІТУ УКРАЇНИ

**І.В. ГИРЕНКО, кандидат юридичних наук,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

У статті досліджуються питання ролі різних галузей права у системі правової охорони рослинного світу. Розглядається роль екологічного, земельного, аграрного, гірничого, лісового, водного, цивільного та адміністративного права.

Рослинний світ, правова охорона, екологічне, земельне, аграрне, гірниче, лісове, водне, цивільне та адміністративне право.

Сьогодні, у період динамічного розвитку суспільних відносин, дослідження питань правової охорони рослинного світу України без існування і належних взаємозв'язків різних галузей права, є неможливим. Таким чином, у межах цього дослідження ми ставимо за мету з'ясування впливу різних галузей права на правову охорону рослинного світу та їх взаємозв'язку у цьому процесі. Різні по своїй суті галузі права відіграють важливу роль у регулюванні суспільних відносин у сфері рослинного світу. Саме через взаємозв'язок різних норм права ми можемо розглядати правову охорону рослинного світу і його біологічного різноманіття, у їх тісному зв'язку з іншими правовими інститутами.

В умовах економічної й екологічної кризи, при існуючих різних формах власності, без ефективного державного контролю, правових зв'язків різних галузевих правових інститутів, забезпечити належну охорону, використання й відтворення рослинного світу неможливо.

Метою цієї статті є розгляд питань щодо місця і ролі галузей права у системі правової охорони рослинного світу в сучасному законодавстві України.

Теоретичною основою дослідження є праці відомих вітчизняних учених-правознавців, які досліджували окремі аспекти ролі різних галузей права у системі правової охорони рослинного світу, зокрема В.І. Андрейцева, А.П. Гетьмана, В.М. Єрмоленка, І.І. Каракаша, В.В. Костицького, В.В. Курзової, Ю.С. Шемшученка, М.В. Шульги та ін.

Тенденція зв'язків флористичного права з іншими галузевими інститутами права базується на взаємопроникненні багатогалузевого правового регулювання сфери флористично-правового регулювання.

Флористичне право тісно пов'язане з конституційним правом, норми якого мають основоположне значення як для правової охорони

рослинного світу, так і для усіх інших галузей правової системи. У ст. 16 Основного Закону прямо записано, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави [1].

До завдань Конституції не належить детальне врегулювання суспільних відносин. Вона становить той правовий фундамент, на якому ґрунтується національне законодавство. Проте це не означає, що вона має бути приречена на бездіяльність чи реалізовуватися лише через галузеве законодавство [2, с. 93].

Характеризуючи місце та роль різних галузей права у системі правової охорони рослинного світу України, слід зазначити, що механізм їх правового регулювання охоплює не тільки суспільні відносини, які віднесені до регулювання певної галузі права, але й охоплюють і ті відносини, що пов'язані з ними. Як зазначає С.С. Алексєєв, ефективність впливу норм права досягається за допомогою механізму правового регулювання, який дозволяє не лише зібрати разом явища правової дійсності – норми, правовідносини, юридичні факти та інше й окреслити їх як цілісність, а й представити їх в діючому системно-динамічному вигляді, що характеризує результативність правового регулювання, його спроможність гарантувати з правового боку досягнення поставлених законодавцем цілей [3, с. 10].

Сьогодні ми не можемо говорити, що діюче законодавство, яке у першу чергу регулює відносини охорони й використання рослинного світу, є самостійним галузевим інститутом. Окремі нормативно-правові акти щодо охорони й використання рослинного світу містяться і в інших правових інститутах. Правова охорона рослинного світу здійснюється не тільки флористичним законодавством, але й нормами інших галузей права, які мають різноманітний вплив на сферу рослинного світу, і яка впорядковується за допомогою правових засобів, які у своїй сукупності і взаємодії усіх структурних елементів системи права, регулюють суспільні відносини.

Розглядаючи питання правової охорони рослинного світу України та його зв'язок із іншими правовими інститутами, слід зазначити, що рослинний світ виступає як сукупність правовідносин, яка має відособлене нормативне забезпечення Законом України «Про рослинний світ» [4]. У цьому зв'язку виникає питання, до якої галузі права належить система правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері рослинного світу? І хоча у сучасній правовій науці рослинний світ у більшості випадків пов'язують з екологічними відносинами, що є, по суті, правильним, оскільки екологічне право має найбільший вплив на рослинний світ, як підгалузеву структуру, елементи якої знаходяться у безпосередній взаємодії, проте норми, які регулюють суспільні відносини у сфері рослинного світу притаманні багатьом галузям права. Це

пояснюється, передусім, складністю, специфічністю та різномірністю відносин, пов'язаних з рослинним світом.

Відмінність інституту від галузі у цьому випадку полягає в тому, що інститут регулює не всю сукупність відповідних суспільних відносин, а лише різні сторони, особливості одних типових суспільних відносин. Однак в деяких випадках ті самі суспільні відносини регулюються нормами різних галузей права [5, с. 257].

У спеціальній літературі зазначається, що екологічні правовідносини мають найбільший вплив на правовий інститут охорони рослинного світу.

Характерною особливістю екологічного права як комплексної галузі є включення до неї визнаних сьогодні інших галузей права – земельного, гірничого, водного, лісового, фауністичного і атмосфероохоронного. Ці галузі мають власну внутрішню структуру, свій предмет і метод правового регулювання. У системі екологічного права вони фактично є його підгалузями. Як зазначає академік Ю.С. Шемшученко, земельне, гірниче, водне, лісове, фауністичне і атмосферне охоронне право забезпечують диференційований підхід до екологічно обґрунтованого використання кожного з відповідних природних ресурсів, тоді як норми загальної частини екологічного права «нашаровуються» над вказаними підгалузями, виконуючи функції силового інтеграційного поля [6, с. 18].

У зв'язку з цим О.Л. Дубовик зазначає, що екологічне право певною мірою створює єдину теоретичну базу для традиційних галузей права, які регулюють використання природних ресурсів....[7, с. 62].

Викладене дає підстави відзначити, що флористичне законодавство тісно пов'язане з екологічними, земельними, гірничими, лісовими, водними, майновими, управлінськими та іншими видами суспільних відносин, що складають предмет правового регулювання та утворюють єдину національну систему права. Таким чином, суспільні відносини у сфері рослинного світу пов'язані з численними правовими галузями, найбільш тісний зв'язок флористичного законодавства спостерігається із зазначеними видами суспільних відносин.

Як відомо, природні рослинні ресурси за своєю екологічною, господарською, науковою, оздоровчою, рекреаційною цінністю та іншими ознаками поділяються на природні рослинні ресурси загальнодержавного та місцевого значення. Важливою складовою у системі правової охорони рослинного світу, а отже зв'язків екологічних та земельних, є взаємозв'язок земельного з екологічним правом. Цей зв'язок зумовлюється станом землі, як об'єкта навколишнього природного середовища, який функціонує у складі екосистеми і перебуває в екологічному зв'язку з усім довкіллям.

Земельне право, як складова частина системи права України, тісно пов'язана з іншими галузями національної системи права. Це залежить від ступеня взаємопроникнення відповідних груп суспільних відносин та засад їх законодавчого врегулювання. При цьому воно визначається тим,

що земельне право становить фундаментальні засади для певних галузей права. Таке значення земельного права має місце у взаєморегулюванні усього комплексу природоресурсних відносин. Для інших суспільних відносин, які врегульовані відповідними галузями права, земельне право має основоположне значення, коли вони впливають із відносин, пов'язаних з використанням та охороною земельних ресурсів, зокрема природоохоронних [8, с.18].

Зв'язок рослинного світу з земельним правом проявляється при відтворенні природних рослинних ресурсів, що здійснюється власниками та користувачами (у тому числі орендарями) земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу.

Земля належить до основних природних об'єктів і входить до складу єдиної природної системи як її невід'ємна частина. У спеціальній літературі поняття землі як природного об'єкта дано у багатьох аспектах. Наприклад, в природоресурсному законодавстві вона розглядається як сукупність усіх природних багатств; в земельному – як поверхневий ґрунтовий шар, що виконує економічні функції в якості засобу виробництва та просторового базису завдяки використанню відповідних земельних площ; в екологічному – як об'єкт, виконуючий життєдіяльності, життєзабезпечуючі та культурно-оздоровчі функції ...[9, с. 276].

Таким чином, експлуатація одного або декількох видів природних ресурсів повинна завдати найменшу шкоду іншим природним ресурсам. У національному екологічному законодавстві вимоги комплексного підходу конкретизуються з урахуванням особливостей кожного природного об'єкта [10, с. 237].

Продовжуючи подальше правове дослідження ролі і місця галузей права у системі правової охорони рослинного світу слід констатувати, що у правовому регулюванні рослинного світу важливу роль відіграють відносини у сфері використання лісових ресурсів. Ліси належать до особливого природного об'єкта і також складають частину єдиної природної системи. Галузевість лісового і рослинного законодавства тісно взаємопов'язана між собою. Підтвердженням цієї тези є те, що ст. 4 Закону України «Про рослинний світ», до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення відносить лісові ресурси державного значення. Крім того, спеціальне використання рослинних ресурсів на земельних ділянках лісового фонду здійснюються в порядку, що встановлюється Законом України «Про рослинний світ», Лісовим кодексом України [11] та іншими нормативно-правовими актами.

Зв'язок лісової і дикорослої рослинності не викликає сумнівів, а отже вплив лісового законодавства на рослинний світ є очевидним, а вона є взаємопов'язаним природним ресурсом. При цьому не можна забувати, що і лісова рослинність, і дикоросла рослинність у їхньому природному стані становлять єдиний рослинний світ [12, с. 51].

Безпосередній вплив на флористичну галузь має і гірниче законодавство.

Надра є самостійним природним ресурсом. Згідно ст. 1 Кодексу України про надра, надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння [13]. Надра тісно пов'язані із землекористуванням через надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних з користуванням надрами.

При цьому слід зазначити, що гірниче законодавство застосовується до тої частини надр, яка використовується для задоволення господарсько-економічних потреб держави, юридичних та фізичних осіб і охоплює усі родовища корисних копалин, у тому числі техногенні, з запасами, оціненими як промислові, становлять Державний фонд родовищ корисних копалин, а всі попередньо оцінені родовища корисних копалин – резерв цього фонду. Видобування корисних копалин на нашу думку, навіть при дотримання всіх технологічних процесів призводить до небажаних наслідків щодо рослинного світу, не говорячи уже про можливі негативні наслідки для всього навколишнього природного середовища при порушенні технологічних процесів.

Важливий зв'язок рослинного світу пов'язаний зводним фондом, який складають усі води водні об'єкти) України. Особливості спеціального водокористування та користування водними об'єктами для лікувальних цілей та для потреб галузі економіки регулюється главами 12 та 13 Водного кодексу України [14]. Порушення встановлених правил може мати негативний вплив на рослинний світ.

Наявні зв'язки флористичного права також із аграрним правом. Зокрема, зв'язок рослинного світу із аграрним та земельним правом можна прослідкувати на прикладі спеціального використання природних рослинних ресурсів на праві власності, яке на відміну від ч. 2 ст. 79 Земельного кодексу України [16], в якій зазначено, що право власності на земельну ділянку поширюється і на об'єкти рослинного світу, що на ній знаходяться, Законом «Про рослинний світ», не регулюється. За таких підстав суб'єкти аграрного права – власники земельних ділянок – є водночас власниками об'єктів рослинного світу в межах своїх прав на земельні ділянки.

Правові особливості сільськогосподарського використання рослинного світу врегульовано Законом «Про рослинний світ». Статтями 9 і 10 цього Закону встановлені дві форми використання природних рослинних ресурсів – загальне або спеціальне.

При цьому слід зазначити, що розмежування правового регулювання використання об'єктів рослинного світу сільськогосподарського і несільськогосподарського призначення також врегульовано Законом України «Про рослинний світ». Взагалі, фахівці аграрного права визначають сільськогосподарське використання природних ресурсів як складний міжгалузевий правовий інститут, який являє собою сукупність як аграрно-правових норм, так і норм природоресурсного, цивільного, адміністративного та інших галузей права, що регулюють суспільні відносини у сфері використання природних об'єктів, природних ресурсів та природних комплексів під час діяльності, пов'язаної з виробництвом, переробкою та реалізацією сільськогосподарської продукції [15, с. 546].

Важливе значення для рослинного світу має його зв'язок з цивільним правом. Проявом цього зв'язку є тісне переплетіння флористичного законодавства і майнових відносин. Зазначений зв'язок проявляється і у випадку порушення законодавства про рослинний світ, що тягне за собою не лише цивільно-правову, але й адміністративну, або кримінальну відповідальність згідно чинного законодавства України.

Адміністративне право юридично «обслуговує» найбільш наближену до людини виконавчу гілку влади, з якою кожна особа має постійні контакти [17, с. 4]. Адміністративне право визначає характер діяльності органів, що здійснюють державне управління у сфері охорони, використання та відтворення рослинного світу. До таких органів чинне флористичне законодавство відносить Кабінет Міністрів України, Раду Міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища та інші центральні органи виконавчої влади відповідно до їх компетенції. При цьому слід зазначити, що специфіка флористичного законодавства породжує і здійснення специфічних видів функцій управління, наприклад, таких, як ведення державного обліку і кадастру, а також моніторинг рослинного світу.

Констатуючи тісний зв'язок флористичного права з іншими галузями права, слід зазначити, що важливий вплив на охорону рослинного світу мають кодифіковані Закони України про землю, надра, води, тваринний світ, атмосферне повітря тощо. Як важливий чинник зміцнення охорони рослинного світу виступають й інші кодифіковані акти, що сприяють безпосередній охороні рослинного світу. Такими нормативно-правовими актами, у першу чергу, виступають Кримінальний Кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Цивільний кодекс України та інші норми спеціального законодавства, які передбачають юридичну відповідальність за порушення норм флористичного законодавства.

Співвідношення галузей права пов'язано з близькістю кола суспільних відносин, що регулюються нормами права. Воно проявляється у близькості предмета правового регулювання, специфічному прояві тотожних методів їх регулювання, спільності джерел регулювання, взаємозв'язку принципів регулювання відповідного кола суспільних відносин тощо. Саме на таких засадах ґрунтується співвідношення існуючих галузей права у цілісній правовій системі [18, с. 29].

Проведений правовий аналіз охорони рослинного світу, дає підстави зазначити, що норми-приписи, які регулюють суспільні відносини у сфері охорони рослинного світу, містяться у багатьох нормативно-правових актах, що належать до різних галузей права. Зазначені акти належні і до конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального, митного права тощо. Взаємозв'язок рослинного світу із екологічним, земельним, лісовим, гірничим, водним правом зумовлюється тим, що ці галузі права безпосередньо пов'язані з навколишнім природним середовищем, функціонують у складі екосистеми і перебувають у тісному

взаємозв'язку та взаємодії з усім довкіллям. Безпосередній зв'язок між нормами флористичного, земельного, лісового, гірничого, водного права лежить в площині природних ресурсів і полягає в неможливості використання цих природних ресурсів без впливу на об'єкти рослинного світу.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Оніщенко О. Пряма дія норм Конституції України / О. Оніщенко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 4. – С. 90–93.
3. Алексеев С.С. Общая теория права. В двух томах. Т. 2 / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – 354 с.
4. Про рослинний світ : Закон України від 9 квітня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст.198.
5. Теория государства и права : Учебник для вузов // [Под ред.: Рассолова М.М., Лучина В.О., Эбзева Б.С.]. – М. : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 640 с.
6. Шемшученко Ю.С. Екологічне право України. Академічний курс : Підручник . – Друге видання / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична література», 2008. – 720 с.
7. Дубовик О.Л. Экологическое право : учебник / Дубовик О.Л. – М. : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2006. – 584 с.
8. Каракаш І.І. Земельне право України : Підручник / М.В. Шульга (кер.авт. кол.), Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман, І.І. Каракаш та ін.; За ред. М.В. Шульги. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
9. Каракаш І.І. Об'єкти і суб'єкти природноресурсного права // Правове регулювання аграрно-земельних та природноресурсово-екологічних відносин: Збірка вибраних статей, доповідей та рецензій (1997–2007). – Одеса : Фінікс, 2007. – 430 с.
10. Шарапова С.В. Принципи комплексного підходу до використання й відтворення природних ресурсів як елемент співвідношення земельного та екологічного законодавства // Співвідношення екологічного, природоресурсного, земельного та аграрного права: матеріали до круглого столу 9 грудня 2011 р. / За заг. ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. – Х. : Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2011. – 250 с.
11. Лісовий кодекс України : Закон України від 21 січня 1994 р. // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 17. – Ст.99.
12. Попов В., Гетьман А. Правові проблеми використання рослинного світу України. – 2000. – № 481. – С. 51.
13. Кодекс України про надра : Закон України від 27 липня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.
14. Водний кодекс України : Закон України від 6 червня 1995 р. // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 24. – Ст.189.
15. Аграрне право України : підручник / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.
16. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 3–4. – Ст.27.
17. Адміністративне право України : Підручник. – Вид. 2, змін. і доп. / За заг. ред. Т.О. Коломоєць. – К. : Істина, 2012. – 528 с.

18. Каракаш І.І. Співвідношення екологічного права з природноресурсовими правовими галузями // Співвідношення екологічного, природоресурсного, земельного та аграрного права: матеріали до круглого столу 9 грудня 2011 р. / За заг. ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. – Х. : національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2011. – С. 29–34.

В статті досліджуються питання ролі різних отраслей права в системі правової охорони рослинного світу. Розглядається роль екологічного, земельного, аграрного, горного, лісного, водного, громадянського і адміністративного права.

Рослинний світ, правова охорона, екологічне, земельне, аграрне, горне, лісне, водне, громадянське і адміністративне право.

The questions of role of different branches of law in the system of legal protection of plant world are researched in the article. The role of environmental, land, agriculture, mining, forestry, water, civil and administrative law have been examined.

Plant world, legal protection, ecological law, land law, agricultural law, mining law, forest law, water law, civil and administration law.

УДК 349.6

ПРОЕКТУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ У КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

**М.А. ДЕЙНЕГА, кандидат юридичних наук,
В.А. МАЄВСЬКИЙ, студент магістратури 1 року навчання,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

У статті проведено дослідження правових аспектів проектування екологічної мережі України з урахуванням концепції сталого розвитку. Проведено аналіз національного законодавства у частині формування екологічної мережі відповідно до міжнародних та європейських стандартів.

Екологічна мережа, сталий розвиток, охорона навколишнього природного середовища.

Сталий розвиток визначено як основний напрям цивілізації на ХХІ століття. Поклавши в основу досягнення економічно доцільного й екологічно збалансованого використання природних ресурсів, взявши до уваги основні ідеї і принципи, закріплені у Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку від 14 червня 1992 р. й підтверджені результативним документом Конференції ООН зі сталого розвитку від 22 червня 2012 р., Україна започаткувала процес змін, що забезпечить її перехід до сталого розвитку.

Стратегія сталого розвитку проголошує необхідність дотримання такої системи природокористування, яка б забезпечила одночасно економічно ефективне, екологічно безпечне та соціально справедливе використання природних ресурсів. Досягнення обраної мети має супроводжуватися визначенням основних напрямів трансформації державної політики відповідно до принципів такого розвитку і прийняттям екологічно та соціально орієнтованих рішень [1, с. 23]. Одним із стратегічних напрямів у реалізації стратегії сталого розвитку в Україні було визначено створення національної екологічної мережі.

Метою статті є дослідження правових аспектів проектування і створення національної екологічної мережі у контексті стратегії сталого розвитку.

У 1995 р. Рада Європи прийняла Всеєвропейську стратегію збереження біологічного й ландшафтного різноманіття [2], в якій пріоритетним напрямом визначено формування Всеєвропейської екологічної мережі як єдиної цілісної системи збереження та відтворення національних природних багатств усього континенту. Основним завданням у процесі формування Всеєвропейської екологічної мережі має

стати побудова цілісної системи природних та освоєних територій, а також їх збереження [3, с. 128].

Правовою основою формування і функціонування національної екологічної мережі в Україні є Закони України «Про затвердження Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі на 2000-2015 роки» від 21 вересня 2000 р. [4], «Про екологічну мережу України» від 24 червня 2004 р. [5]. Відповідно до положень Законів і на виконання п. 9 Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу [6], у частині створення безпечного і сприятливого для людини загальноєвропейського екологічного простору, національна екологічна мережа визначена складовим елементом Всеєвропейської екологічної мережі.

Згідно із ч. 1 ст. 3 Закону України «Про екологічну мережу України» (далі – Закон) екологічної мережі – це єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні.

У Законі визначено структурні елементи екологічної мережі: ключові, сполучні, буферні та відновлювані території. Ключові території забезпечують збереження найбільш цінних і типових для даного регіону компонентів ландшафтного та біорізноманіття. Сполучні території (екокоридори) поєднують між собою ключові території, забезпечують міграцію тварин та обмін генетичного матеріалу. Буферні території забезпечують захист ключових та сполучних територій від зовнішніх впливів. Відновлювані території забезпечують формування просторової цілісності екологічної мережі, для яких мають бути виконані першочергові заходи щодо відтворення первинного природного стану (ст. 3).

Перед прийняттям Закону України «Про екологічну мережу України» у 2004 р. точилися дискусії щодо реалізації у ньому одного з двох підходів до проектування національної екологічної мережі. Перший передбачав створення структурних елементів екологічної мережі у натурі (на місцевості) у порядку, визначеному Законом України «Про землеустрій» від 22 травня 2003 року. У такому разі основою формування екологічної мережі мали б бути проекти землеустрою, а ст. 25 Закону України «Про землеустрій» необхідно було б доповнити новим видом землепорядкової документації. Такий підхід дозволив би точно визначити межі екологічної мережі. Проте, його реалізація є вкрай складною, якщо не неможливою, оскільки винесення у натуру (на місцевість) меж структурних елементів екологічної мережі насамперед вимагатиме величезних коштів. Крім того, такий обсяг робіт може бути виконаний лише протягом дуже значного

періоду часу. У зв'язку з цим, він не може бути реалізованим [7, с. 191]. Другий підхід – визначення меж елементів екологічної мережі за існуючими межами землеволодінь. Саме такий підхід і було реалізовано.

Відповідно до ст. 15 Закону проектування екологічної мережі та її структурних елементів здійснюється шляхом розроблення регіональних і місцевих схем формування екологічної мережі, що затверджуються відповідними радами після їх погодження із обласними, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями. Регіональні і місцеві схеми екологічної мережі включаються до Зведеної схеми формування екологічної мережі України, яка є складовою частиною Генеральної схеми планування території України і затверджується Верховною Радою України.

Для забезпечення єдиного підходу до формування національної екологічної мережі, наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 13 листопада 2009 р. № 604 були затверджені Методичні рекомендації щодо розроблення регіональних та місцевих схем екологічної мережі [8] (далі – Методичні рекомендації). Згідно із п. 1.2 Методичних рекомендацій регіональні і місцеві схеми екологічної мережі – це текстові та графічні матеріали, які визначають на регіональному і місцевому рівні пріоритети й концептуальні основи формування, збереження та невиснажливого використання екологічної мережі, формування просторового розташування її структурних елементів, розвитку системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Текстова частина схеми екологічної мережі повинна містити: загальні відомості про природні умови регіону проектування; характеристику схеми екологічної мережі з визначенням її місця у системі національної екологічної мережі та узгодженням зі схемами суміжних адміністративно-територіальних одиниць; відомості щодо кожного запропонованого структурного елемента (ключові території, екокоридори, буферні та відновлювальні території); обґрунтування рішень схеми екологічної мережі з урахуванням аналізу існуючих програм соціально-економічного розвитку та програм у сфері охорони довкілля і використання природних ресурсів, ландшафтних карт, схем землеустрою та техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель, схеми планування областей, регіональних правил забудови (п. 2.1 Методичних рекомендацій).

Картографічну частину схеми екологічної мережі рекомендується розробляти з використанням геоінформаційної системи шляхом створення: ландшафтної мапи території; схеми землеустрою (у межах територій екологічної мережі) з назвами, межами та площами земельних ділянок; картосхеми екологічної мережі з відображеними структурними елементами та їх складовими (доцільно складати на основі проектів землеустрою щодо категорій земель за основним цільовим призначенням) та чітко визначеними межами регіональної екологічної мережі (п. 2.2 Методичних рекомендацій).

Відповідно до п. 3 Методичних рекомендацій роботи, пов'язані з розробленням схеми екологічної мережі, мають реалізовуватися у два етапи: 1) підготовчі роботи, які включають збір, систематизацію, вивчення й аналіз необхідних даних з подальшим оформленням наукового обґрунтування щодо включення територій та об'єктів до екологічної мережі; 2) роботи з нанесення на планово-картографічні матеріали структурних елементів екологічної мережі. Крім того, проектування екологічної мережі має проводитися з урахуванням наукових критеріїв відбору територій для включення до структурних елементів екологічної мережі, визначених у п. 4 Методичних рекомендацій.

Стаття 16 Закону України «Про екологічну мережу України» передбачає складання переліків територій та об'єктів екологічної мережі на підставі рішень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Так, перелік ключових територій екологічної мережі має включати території та об'єкти природно-заповідного фонду, водно-болотні угіддя міжнародного значення, інші території, у межах яких збереглися найбільш цінні природні комплекси. Перелік буферних зон – території навколо ключових територій екологічної мережі, які запобігають негативному впливу господарської діяльності на суміжних територіях. Перелік сполучних територій екологічної мережі має включати території, що забезпечують зв'язки між ключовими територіями та цілісність екологічної мережі, а відновлюваних територій – території, що представляють собою порушені землі, деградовані і малопродуктивні землі та землі, що зазнали впливу негативних процесів та стихійних явищ, інші території, важливі з точки зору формування просторової цілісності екомережі. Відповідно до ч. 2 ст. 17 Закону включення територій та об'єктів екологічної мережі до відповідних переліків здійснюється на підставі рішень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень у порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України. Поки що існує лише проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екологічної мережі». Їх затвердження було б засобом конкретизації, який би допомагав визначити, які саме землі включені до екологічної мережі [7, с. 192].

Згідно із ч. 1 ст. 18 Закону включення територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, до переліку територій та об'єктів екологічної мережі не призводить до зміни режиму їх охорони та використання. Відповідно до ч. 1 ст. 17 Закону у першу чергу до переліків включаються території та об'єкти, що мають загальнодержавне значення з точки зору ландшафтного та біорізноманіття. Однак, не виключена можливість включення до національної екологічної мережі й територій, що перебувають у приватній власності. У такому разі постає питання про правовий режим таких територій, зокрема у частині оформлення охоронного зобов'язання, за аналогією з положенням ч. 5 ст. 53 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 року. При цьому,

зазначених положень ст. 53 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» вкрай недостатньо для формування екологічної мережі, адже такі обмеження не поширюються на інші категорії земель, що будуть включені до структурних елементів національної екологічної мережі [7, с. 194]. І навіть прийняття наказу Міністерством екології та природних ресурсів України «Про затвердження Інструкції щодо оформлення охоронних зобов'язань на території та об'єкти природно-заповідного фонду» від 25 лютого 2013 р. № 65, з метою вдосконалення нормативно-правової бази щодо формування національної екологічної мережі, не вирішує визначеної проблеми у досліджуваній сфері. Тому у Законі України «Про екологічну мережу України» необхідно врегулювати відносини щодо укладення таких охоронних зобов'язань.

Відповідно до положень Звіту Міністерства екології та природних ресурсів України про хід виконання Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України за 2013 р. [9] затверджено 6 регіональних схем формування екомережі АР Криму, Вінницької, Житомирської, Одеської, Тернопільської областей, м. Києва та 46 місцевих схем формування екомережі – у Закарпатській, Запорізькій, Луганській, Львівській, Полтавській, Тернопільській, Харківській, Чернівецькій областях. До кінця 2014 р. заплановано забезпечити завершення розроблення регіональних схем формування екологічної мережі по всіх областях України. Законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 р. передбачено доведення до 2015 р. площі національної екологічної мережі до рівня (41 % території держави), необхідного для забезпечення екологічної безпеки країни, запровадження системи природоохоронних заходів збереження біологічного і ландшафтного різноманіття.

Україна має найбільш розвинене й деталізоване законодавство про національну екологічну мережу серед інших країн Європи. При цьому, деякі положення нормативно-правових актів не відповідають міжнародним та європейським стандартам у частині проектування структурних елементів національної екологічної мережі. Зокрема, в основі концепції формування екологічної мережі, яка закладена Всеєвропейською стратегією збереження біологічного й ландшафтного різноманіття, лежить ідея збереження різноманітних типів оселищ (біотопів) як середовищ існування визначених видів, що мають важливе значення для збереження біорізноманіття європейських країн. В основі європейських програм, що впливають із цієї концепції (*Natura-2000*, *Emerald*) лежить принцип виділення ділянок земної поверхні, що визначаються за певними властивостями чи характеристиками, які відповідають цінностям європейського природоохоронного значення (місцевиростання чи мешкання видів рослин і тварин, місцезнаходження рідкісних типів угруповань тощо). Категорія оселища («біотопу») у цьому контексті перетворюється на своєрідний інструмент виявлення важливих для

збереження ділянок, для яких характерна наявність відповідних умов для формування та існування об'єктів охорони [10, с. 12].

У законодавстві України були запроваджені дещо інші критерії до формування екологічної мережі, що значною мірою зробило схеми екологічної мережі України несумісними з аналогічними схемами європейських країн. Особливо відчутно це проявляється на прикордонних територіях, де виникає необхідність узгодження структури регіональних екологічних мереж України з європейськими [10, с. 13]. Принциповим, зокрема, є фактичне ігнорування у законодавстві України «оселищних («біотопних») критеріїв» вибору складових елементів й абсолютизація значення територій та об'єктів природно-заповідного фонду як основи екологічної мережі з подальшим залученням природоохоронних територій іншого статусу як елементів допоміжного рангу: буферних зон, відновних територій, екокоридорів.

У зв'язку з цим, для подальшої гармонізації законодавства України та Європейського Союзу у частині створення безпечного й сприятливого загальноєвропейського екологічного простору, необхідним є приведення національного законодавства про формування екологічної мережі відповідно до вимог, встановлених міжнародними та європейськими стандартами.

Список літератури:

1. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. Б.Є. Патона. – К. : Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 72 с.
2. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного й ландшафтного різноманіття : Міжнародний документ від 25 жовтня 1995 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Ващишин М.Я. Юридичні ознаки екологічної мережі як об'єкта правового регулювання / М.Я. Ващишин // Порівняльно-аналітичне право : електронне наукове фахове видання. – 2014. – № 1. – С. 127–130.
4. Про затвердження Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі на 2000-2015 роки : Закон України від 21 вересня 2000 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Про екологічну мережу України : Закон України від 24 червня 2004 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Даниленко Б.В. Створення екологічних коридорів в Україні : земельно-правовий аспект / Б. В. Даниленко // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2013. – № 1 (72). – С. 186–197.
8. Методичні рекомендації щодо розроблення регіональних та місцевих схем екологічної мережі : наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 13 листопада 2009 р. № 604 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

9. Звіт про хід виконання Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України за 2013 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua>.

10. Кагало О.О. Розбудова екологічної мережі в Україні : принципи, проблеми, перспективи. / О.О. Кагало // Збірник Матеріалів дев'ятої наукової конференції молодих учених «Наукові основи збереження біотичної різноманітності» (Львів, 1–2 жовтня 2009). – Л. : Інститут екології Карпат НАН України, 2009. – С. 10–13.

В статье проведено исследование правовых аспектов проектирования экологической сети Украины на основе концепции устойчивого развития. Проведен анализ национального законодательства в части формирования экологической сети в соответствии с международными и европейскими стандартами.

Экологическая сеть, устойчивое развитие, охрана окружающей среды.

The article is dedicated to the study of legal aspects of the projection of environmental network in Ukraine based on the concept of sustainable development. The analysis of national legislation in the establishment of environmental network in accordance with international and European standards.

Environmental Network, sustainable development, environmental protection.

УДК 349.6 (477)

ПОНЯТТЯ ТА МІСЦЕ ПРАВА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

**Ю.А. КРАСНОВА, кандидат юридичних наук,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

Стаття присвячена проблемним питанням визначення поняття права екологічної безпеки та його місця в системі норм екологічного права України через аналіз об'єктів та правовідносин цих галузей права.

Екологічна безпека, право екологічної безпеки, об'єкти права екологічної безпеки, предмет права екологічної безпеки, місце права екологічної безпеки в системі екологічного права.

В основу поняття права екологічної безпеки закладено термін «екологічна безпека», який є різновидом більш широкого поняття – «безпека», що походить від англійського слова «*security*» та є складовою й передумовою національної та міжнародної безпеки.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 р. [1] під національною безпекою розуміється «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам». У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2] під екологічною безпекою розуміється «такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» (ст. 50). Не важко помітити, що визначення екологічної безпеки у ряді моментів принципово відрізняється від загального визначення національної безпеки. Друге спрямоване на попередження екологічних негативів, водночас як перше передбачає не тільки запобігання, а й виявлення та нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам, у тому числі екологічного характеру.

Не сприйняв законодавчу формулу визначення екологічної безпеки Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» і «Державний стандарт України. Безпека промислових підприємств. Терміни і визначення» [3]. Стандарт визначає безпеку населення, матеріальних об'єктів, навколишнього середовища як відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю заподіяння будь-якої шкоди. У довідковому додатку до стандарту «екологічна безпека» виводиться через призму відсутності дій, станів та процесів, які прямо чи

опосередковано призводять до суттєвих збитків для навколишнього природного середовища, населення та матеріальних об'єктів.

Слід визнати слушним і віддати належне правовим поглядам В.І. Андрейцева [4, с. 9], який чи не найповніше комплексно дослідив дану правову категорію та обґрунтував необхідність виокремлення окремої галузі права – права екологічної безпеки. При цьому доцільно вразувати його думку, що саму екологічну безпеку слід розглядати з позиції фізико-біологічного, технологічного, економічного, соціального та державно-правового підходів. Відповідно до державно-правового підходу екологічна безпека, з одного боку, є системою спеціальних юридичних заходів, спрямованих на захист життєво важливих інтересів людини від небезпечного впливу навколишнього природного середовища, а з другого – системою законодавчого та підзаконного правового забезпечення регулювання екологічно небезпечної діяльності, режиму використання природних ресурсів, охорони природного середовища, безпечного для життя і здоров'я людей в основі яких закладений екологічний ризик [4, с. 10, 45].

Така позиція дає змогу в методологічному плані та практичному застосуванні чітко відмежувати правовідносини в галузі екологічної безпеки, що ґрунтуються виключно на екологічному ризикові, від природоресурсних та природоохоронних правовідносин, притаманних екологічному праву, які спрямовані, в основному, на охорону та використання об'єктів навколишнього природного середовища.

Тому **метою даної статті** стане дослідження сутності права екологічної безпеки та визначення його місця в системі норм екологічного права України.

Розглядаючи проблему права екологічної безпеки, насамперед слід приділити увагу його об'єкту, де ми маємо говорити про цінності, що охороняються нормами права екологічної безпеки. Цілком слушна думка була висловлена В.І. Андрейцевим про те, що життя та здоров'я людини і навколишнє природне середовище як сукупність особливих процесів є об'єктом екологічного права саме з тих причин, що подібні явища охороняються нормами зазначеної галузі [5, с. 18].

Право екологічної безпеки, враховуючи положення теорії регулятивного та охоронного права, де остання розглядається у вигляді юридичної відповідальності та виходить із того, що за своїм формальним змістом усі правовідносини подібні; відмінність становить лише спрямування дії права – тобто опосередкування нормального перебігу суспільних відносин, чи реагування на порушення нормативних вимог [6, с. 136], є регулятивною галуззю права. Насамперед тому, що більшість норм носить зобов'язальний характер, а правовідносини у сфері забезпечення екологічної безпеки характеризуються імперативністю та є за своєю суттю відносинами із суспільного управління; право екологічної безпеки фактично позбавлене власних засобів юридичної відповідальності, а отже, охоронні відносини, що складаються при застосуванні санкцій за порушення вимог екологічної безпеки, втілені у матеріальних та

процесуальних нормах відповідної галузі та різноманітних техніко-юридичних документах (станданти, нормативи екологічної безпеки), належать до сфери регулятивного впливу норм інших галузей права.

Більшість норм права екологічної безпеки має характер засобів гарантування суб'єктивного права на екологічну безпеку і саме із цих мотивів об'єднуються у інтегровану правову спільність – галузь права. Однак охорона певних явищ об'єктивної дійсності (чи то певний стан суспільних відносин, чи окремі матеріальні об'єкти) може відбуватися, на нашу думку, і в межах регулятивних правовідносин. Залучення до так званої правової реальності, тобто опосередкування в праві шляхом встановлення правового режиму, або визнання певних цінностей у праві, навіть шляхом констатації їх наявності, встановлення інтересів забезпечення таких цінностей у якості завдань правового регулювання в певній сфері суспільних відносин, ранжування таких завдань, що об'єктивується у нормах-деклараціях та нормах-принципах, – є вагомою передумовою, основою подальшої охорони таких об'єктів диференційованими правовими засобами, в тому числі інструментами охоронних галузей права. Звідси важливим видається твердження про соціальне благо як об'єкт права [7, с. 104]. Щодо права екологічної безпеки, то його об'єктами мають вважатися визначені ст. 3 Конституції України [8] найвищі соціальні цінності – життя та здоров'я громадян, їх права і свободи, законні інтереси й безпека, а також навколишнє природне середовище як певна інтегрована спільність та найвище соціальне благо.

Важливим для права екологічної безпеки є розуміння навколишнього природного середовища саме як єдиного, до певної міри абстрактного об'єкта, що звичайно не виключає його подільності на окремі природні об'єкти, однак з усіма зв'язками між ними. Дійсно, у правовідносинах із охорони природних об'єктів, їх використання та відтворення об'єктами виступатимуть конкретні земельні ділянки, лісові масиви тощо, але для досягнення мети регуляторного впливу права екологічної безпеки природні об'єкти мають розглядатися не як носії того чи іншого природного ресурсу (тобто з точки зору їх економічного, народногосподарського значення), а саме як елементи довкілля у його діалектичному зв'язку з людиною, де, з одного боку, життя та здоров'я, а з другого, – вольові дії (як іманентно належні людській істоті явища) є певними «точками дотику» людини та навколишнього природного середовища, а отже, дестинаторами впливу норм права екологічної безпеки. В екологічному праві такі правовідносини виділяються в окремий вид – антропоохоронні правовідносини [5, с. 15].

У зв'язку з цим основне соціальне призначення права екологічної безпеки полягає насамперед у забезпеченні людині особливого блага [7, с. 104] – можливості провадити свою життєдіяльність у такому навколишньому природному середовищі, яке не несе загроз життю та здоров'ю, тобто охороні життя та здоров'я, а також безпечного навколишнього середовища. Екологічна безпека, як остаточне спрямування норм відповідної галузі права, і є тим основним засобом

охорони зазначених суспільних цінностей, життя та здоров'я особи, що, враховуючи їх невіддільність від суб'єкта права екологічної безпеки (яким є кожна людина), набувають значення критеріїв, за яких стан правовідносин у суспільстві може вважатися екологічною безпекою. Подібну думку зустрічаємо у Г.П. Сєрова, який зазначає, що «середня очікувана тривалість життя може розглядатися як інтегральний показник рівня екобезпеки» [9, с. 34].

У той же час таким самим критерієм може вважатися навколишнє природне середовище, що не несе загрози життю та здоров'ю людини, у разі наявності неприпустимих ризиків, де навколишнє середовище є показником небезпеки.

Таким чином, якщо у суспільстві наявне безпечне навколишнє природне середовище, життю та здоров'ю людини нічого не загрожує. Отже вона є захищеною, а екологічна безпека досягнута. У разі, якщо навколишнє природне середовище несе загрозу – життя та здоров'я потребують охорони засобами права екологічної безпеки. У цьому випадку, життя та здоров'я, а також навколишнє природне середовище набувають якостей змістовних характеристик екологічної безпеки як об'єкта права екологічної безпеки, і навпаки, екологічна безпека є основною гарантією та правовим засобом (оскільки розглядається у юридичному вимірі як стан правовідносин, а отже певний правопорядок [10, с. 26; 11, с. 54]) охорони життя та здоров'я людини. Життя та здоров'я людини, навколишнє природне середовище та екологічна безпека становлять унікальну діалектичну єдність, що має вважатися основним об'єктом права екологічної безпеки.

Отже, основним об'єктом права екологічної безпеки є людина, її життя та здоров'я, навколишнє природне середовище і сама екологічна безпека. Людина в цьому контексті виступає одиничним, елементарним об'єктом правової охорони. Водночас сукупність, організації людей створюють більш масштабні об'єкти-системи, які захищати було б доцільніше, ніж кожен окрему людину у відриві від такої системи, за умов належного гарантування і забезпечення прав, свобод та інтересів кожного, хто входить до такого об'єкта. Захищаючи всю систему, ми зберігаємо кожен її структурний елемент. Такими об'єднаннями є сім'я, територіальна громада, суспільство, держава (як політико-територіальне об'єднання громадян), людство. Виходячи з таких об'єктів з'являється класифікація екологічної безпеки – індивідуальна, регіональна, суспільна, державна, глобальна. Однак такі об'єкти є допоміжними або похідними з тієї причини, що згідно із ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я є основною соціальною цінністю в державі.

Предметом права екологічної безпеки виступають врегульовані нормами екологічного та інших галузей права суспільні відносини, спрямовані на захист життя та здоров'я людини від небезпечного впливу з боку техногенних та природних чинників.

За своїм характером такі правовідносини є *регулятивними*, оскільки головною метою їх виникнення, функціонування і припинення є

виконання закріпленого у законодавстві обов'язку суб'єктів господарювання (юридичних та фізичних осіб), діяльність яких пов'язана із джерелами та об'єктами потенційної або підвищеної екологічної небезпеки раціонально використовувати природні ресурси, запобігати аваріям і катастрофам, забезпечувати готовність до локалізації та ліквідації їх наслідків, попереджати завдання шкоди життю і здоров'ю громадян шляхом проведення різних видів експертиз, постановки об'єктів та джерел екологічної небезпеки на державний облік та включення відомостей щодо них до державних реєстрів, доведення до широкого загалу заінтересованих осіб відомостей про дані, що включаються до декларацій безпеки об'єктів підвищеної небезпеки, здійснення в майбутньому щодо цих об'єктів контролю за додержанням умов, визначених у деклараціях, та інше.

Водночас, такі відносини носять і *охоронювальний* характер, оскільки спрямовані на охорону навколишнього природного середовища та життя і здоров'я людини від небезпечних впливів господарської діяльності, на забезпечення попередження настання надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, їх ліквідації або локалізації, відшкодування шкоди, заподіяної порушенням вимог екологічного законодавства. З цією метою держава, як гарант забезпечення екологічної безпеки (ст. 16 Конституції України), зобов'язала у відповідних нормах законодавства суб'єктів господарювання, які здійснюють екологічно небезпечні види діяльності, здійснювати комплекс заходів з цією метою, зокрема: ліцензувати свою діяльність, сертифікувати продукцію відповідно до екологічних вимог, декларувати з метою дотримання вимог екологічної безпеки наявні об'єкти підвищеної екологічної небезпеки і т. ін. В межах охоронних правовідносин реалізуються питання відповідальності суб'єктів господарювання за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків у сфері здійснення екологічно небезпечної діяльності в контексті позитивної та ретроспективної юридичної відповідальності.

За рівнем індивідуалізації правового становлення суб'єктів правовідносини у сфері забезпечення екологічної безпеки мають *абсолютний* характер, адже в їх межах забезпечується реалізація невід'ємного, непорушного права громадян – права на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України).

Відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки як різновид еколого-процесуальних відносин мають і *відносний* характер, оскільки виникають між конкретними уповноваженими і зобов'язаними особами з метою набуття права на здійснення господарської діяльності, обтяженої екологічним ризиком і т. ін.

У зв'язку з вищенаведеним методологічного значення набуває питання про умови та підстави виникнення, зміни й припинення вказаних правовідносин.

Загальноновизнано, що підставою для виникнення тих чи інших правовідносин виступають юридичні факти, тобто обставини, з якими

законодавство пов'язує виникнення для учасників правовідносин певних прав і обов'язків, інших юридичних наслідків. Враховуючи це, об'єктивною умовою виникнення правовідносин, пов'язаних із екологічною безпекою, виступає саме екологічний ризик від передбачуваної та здійснюваної екологічно небезпечної діяльності. Підставою цьому слугує, зокрема, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку» від 28 серпня 2013 р. № 808 [12]. Однак юридична підпорядкованість ще не дає суб'єктам вказаних правовідносин можливостей для набуття та реалізації спеціальної правосуб'єктності. Тому законодавство покладає на спеціально уповноважені органи та зобов'язаних осіб обов'язок здійснювати низку юридично значущих дій, спрямованих на встановлення між ними дійових правових зв'язків. Відповідно суб'єкти, легітимно визнані учасниками екологічно небезпечної діяльності, підпадають під особливий режим правового регулювання, що зобов'язує їх легалізувати свою правосуб'єктність. Йдеться про обов'язок таких суб'єктів підготувати низку спеціальних документів та еколого-економічне обґрунтування (декларацію чи протокол про екологічну безпеку) відповідно до визначених законодавством процедур з метою ініціювання юридичного оформлення та подальшого визнання їх правосуб'єктності у спеціальних органах державної влади, а також одержання права на здійснення екологічно небезпечної діяльності (ліцензії) [13, с. 130].

Отже, право на здійснення екологічно небезпечної діяльності виникає лише з часу видачі заінтересованій особі спеціального дозволу (ліцензії) на поводження з екологічно небезпечними речовинами або їх сумішами та здійснення певних видів екологічно ризикованої діяльності. Сукупність умов та юридично визначених дій, пов'язаних з процедурою ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності, створює відповідний юридичний склад як підставу виникнення правовідносин у сфері екологічної безпеки. За певних обставин можуть передбачатися й додаткові процедури, зокрема, підготовка й подання (оголошення) декларації безпеки об'єктів підвищеної екологічної небезпеки, що наповнює такий юридичний склад додатковими діями, які відіграють важливу роль під час виникнення зазначених правовідносин [13, с. 130].

Варто зазначити, що сукупність юридичних фактів, які утворюють юридичний склад як підставу виникнення правовідносин у даній сфері, не єдина. Існують особливості, які характеризують специфіку правосуб'єктності певних осіб та зміст цих правовідносин. Викладене характеризує здебільшого стан виникнення й розвиток правовідносин, пов'язаних зі здійсненням екологічно небезпечної діяльності, переважно юридичних та фізичних осіб – підприємців. Проте не виключається й більш спрощена процедура виникнення окремих правовідносин у сфері екологічної безпеки. Йдеться про загальнолюдське право громадян на природну безпеку, яке ґрунтується на ризику, що може виходити від різних явищ природної стихії. Так, згідно зі ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою

соціальною цінністю. Тому забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави (ст. 16 Конституції України).

Отже, відповідальність за екологічний ризик у такому випадку бере на себе держава. З метою реалізації правозахисної функції держава визначає концептуальні засади екологічної безпеки як складової частини національної безпеки, передбачає гарантування екологічно безпечних умов життєдіяльності людини як пріоритетних національних інтересів та створює необхідні організаційні можливості, науково-технічні й державно-правові засоби, необхідні для запобігання екологічному ризику від природної стихії.

Підставою зміни правовідносин у сфері екологічної небезпеки слід визнати зміни умов здійснення екологічно шкідливої господарської діяльності (технологічне переобладнання, розширення або зменшення шкідливого виробництва тощо). Наприклад, розширення переліку стаціонарних об'єктів підвищеної небезпеки на підприємстві потребує внесення змін та доповнень до раніше погодженої декларації безпеки об'єктів підвищеної небезпеки. Такі зміни та доповнення, в свою чергу, також потребують узгодження з органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування шляхом проведення екологічних експертиз, відповідної реєстрації таких об'єктів тощо.

До юридичних фактів як підстав припинення відносин у сфері екологічної безпеки належать також події. Подія як юридичний факт є життєвою обставиною чи їх сукупністю, які виникають як з волі так і поза волею осіб – сторони чи сторін таких правовідносин та припиняють їх у силу настання таких обставин під час реалізації повноважень у сфері екологічної небезпеки.

До таких подій можна віднести, зокрема, добровільне або примусове припинення діяльності підприємства, що здійснює екологічно небезпечний вид діяльності. Банкрутство такого підприємства, примусове зупинення або припинення його діяльності у результаті порушення вимог екологічного законодавства та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності не є підставою припинення правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки. Такі правовідносини переходять в іншу стадію – процесуальну, що також є невід'ємною складовою правового механізму забезпечення екологічної безпеки.

На підставі вищенаведеного під *правом екологічної безпеки* можна розуміти комплексну галузь права, якою регулюються суспільні відносини у сфері забезпечення належного стану захищеності навколишнього природного середовища і життєво важливих інтересів суспільства, людини і громадянина від можливого негативного впливу на них господарської та іншої діяльності, а також від загроз виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру в сучасних умовах та в майбутньому, гарантоване системою політичних, правових, економічних, екологічних, технологічних та інших соціальних заходів на державному й міжнародному рівнях.

Список літератури:

1. Про основи національної безпеки : Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
2. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
3. Державний стандарт України. Безпека промислових підприємств. Терміни і визначення. ДСТУ 2156-93. – К., 1994.
4. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: проблеми формування об'єктного складу / В.І. Андрейцев // Право України. – 2001. – № 10. – С. 9–12.
5. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій : навч. посіб. для юрид. фак. вузів / В.І. Андрейцев. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
6. Мотовиловкер Е.Я. Теория регулятивного и охранительного права / Е.Я. Мотовиловкер. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун.-та, 1990. – С. 136.
7. Фабер И.Е. К вопросу об объективном в праве / И.Е. Фабер // Правоведение. – 1971. – № 5. – С. 102–105.
8. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Серов Г.П. Экологическая безопасность населения и территорий Российской Федерации (Правовые основы, экологическое страхование и экологический аудит) : учеб. пособ. / Г.П. Серов. – М. : Издательский центр «Анкил», 1998. – 207 с.
10. Екологічне право: Особлива частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. : Повний акад. курс / за ред. акад. АПрН В.І. Андрейцева. – К. : Істина, 2001. – 554 с.
11. Петров В.В. Закон Российской Федерации об ответственности за экологические преступления (проект) / В.В. Петров // Вестник Московского университета. – 1993. – № 4. – С. 53–61. – (Серия 11. Право).
12. Про затвердження Переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку : постанова Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 808 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 87. – Ст. 3221.
13. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посіб. / В.І. Андрейцев. – К. : Знання-Прес, 2002. – 332 с.

Статья посвящена проблемным вопросам определения понятия права экологической безопасности и его места в системе норм экологического права Украины через анализ объектов и правоотношений этих отраслей права.

Экологическая безопасность, право экологической безопасности, объекты права экологической безопасности, предмет права экологической безопасности, место права экологической безопасности в системе экологического права.

This article is devoted to envisage the concept of environmental security law and its place in the norms of environmental law Ukraine through the analysis of objects and relations of these areas of law.

Environmental safety, environmental safety right, objects of environmental safety, subject to the right of environmental safety, environmental safety right place in the system of environmental law.

УДК 349:6

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИН

**Ю.А. КРАСНОВА, кандидат юридичних наук,
О.В. ЛАВРЕНТЬЄВА, студентка магістратури 1 року
навчання, Національний університет біоресурсів і
природокористування України¹**

Стаття присвячена дослідженню теоретичних підходів до визначення поняття «об'єкт екологічних правовідносин» та визначення ознак об'єктного складу екологічних правовідносин. Окреслено класифікацію об'єктів екологічних правовідносин.

Об'єкт правовідносин, об'єкт екологічного права, класифікація об'єктів екологічних правовідносин, охоронні екологічні та природоресурсні відносини.

Згідно із підходами загальної теорії права об'єкти правовідносин – це певні матеріальні, духовні та інші соціальні блага, з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються чи припиняються правовідносини. Іншими словами, об'єкти правовідносин – це те, на що спрямовані суб'єктивні права і юридичні обов'язки суб'єктів правових відносин, тобто усе те, що становить предмет їхніх інтересів. Такий підхід застосовується і в спеціальних галузях права, в тому числі й екологічному праві, де об'єктами екологічного права визнаються природні і природно-антропогенні цінності, з приводу яких складаються відповідні відносини [1, с. 12].

Розгляд об'єктів екологічних правовідносин передбачає визначення того, на що спрямована система еколого-правового регулювання. Відповідним чином об'єктами екологічних правовідносин можна вважати об'єкти тих відносин, що регулюються нормами екологічного права.

Актуальність дослідження зумовлена аналізом поняття «об'єкт екологічного права» і «об'єкт екологічних правовідносин» та визначення теоретичних підходів до класифікації об'єктів екологічних правовідносин. Тому **метою статті** є визначення об'єктного складу екологічних правовідносин згідно з існуючими класифікаціями.

Як вказує В.М. Корельський, «об'єкт правовідносин найтіснішим чином пов'язаний з інтересом уповноваженої сторони і є благом, що перебуває у його розпорядженні та охороняється державою. Об'єктами можуть бути різноманітні предмети, які становлять цінність для суб'єкта права» [2, с. 173].

Однак право регулює не всі суспільні відносини, а лише ті, об'єкти яких мають, як показує суспільна практика, істотне значення для держави, взаємодія суб'єктів з якими вимагає на даному етапі суспільного розвитку

правової регламентації. А вже який об'єкт (предмет) має істотне значення для держави і суспільства – це визначає сама держава у встановлюваних або санкціонованих нею правилах поведінки людей (нормах права). Щоб переконатися в цьому, досить звернутися до ст.ст. 11, 12, 13 Конституції СРСР, статті цивільних, земельних та інших кодексів та інших нормативних актів. Коли навколишнє середовище (природа) не страждало від людської діяльності настільки, щоб це загрожувало її загибелі, тобто коли суспільні відносини, що стосуються користування повітрям, водою, землею, її надрами і т. ін., не були ще розвинені настільки, щоб їх регулювали спеціальні норми, цих норм не було б. В даний час, коли в результаті масштабного науково-технічного прогресу нависла загроза знищенню навколишнього природного середовища, коли не стало вистачати того, чого раніше було всім достатньо, виникла потреба в нормативному врегулюванні користування дарами природи [3, с. 64].

Основними властивостями компонентів довкілля як об'єктів екологічних правовідносин є їх природне походження і нерозривний зв'язок з природою. Якщо який-небудь компонент навколишнього середовища вилучено з неї або він відокремлений, не перебуває більш з нею в нерозривному зв'язку (земля в квітковому горщику, вода, проточна по водопровідних трубах), то він є об'єктом інших правовідносин (цивільно-правових, господарських, санітарних) [4, с. 28–29].

У зв'язку з цим в юридичній літературі існують численні розбіжності визначення об'єктів екологічного права, які загалом не впливають на сутність їх змісту.

Однак слід зауважити, що об'єктами екологічного права є також природні блага, які існують без участі людини або з певною її участю (штучне відтворення природних об'єктів). Тому, деякі науковці дотримуються думки, що не всі природні явища можуть бути об'єктами екологічного права, оскільки є такі природні явища, які не піддаються правовому впливу. Отже, об'єктами екологічного права можуть бути ті природні явища, з приводу яких можливе виникнення суспільних відносин з їх правовим регулюванням [5, с. 13].

Прихильником такої позиції є Є.М. Трубецький, який зазначає, що «річчю в сенсі об'єкта права може бути тільки те, що доступно пануванню особи або сукупності осіб, які об'єдналися разом. Здатність людини підпорядковувати своєму пануванню предмети зовнішнього світу має певні межі, що впливають з властивостей людини, з природи самих речей. Все те, що знаходиться поза цими межами, не може бути об'єктом права» [6, с. 122]. Він також зауважує, що «небесні світила не можуть бути об'єктами прав і тому не представляють речей в юридичному сенсі». Потім: «об'єктами права можуть тільки ті речі, які за своєю природою можуть становити певну сферу чийогось панування. Тому не можуть бути об'єктами права ті предмети, яких не можна точно обмежити, ізолювати від інших: наприклад, вода в океані, повітря. Але якщо тільки ці предмети яким-небудь штучним способом відокремлюються, то вони тим самим набувають здатність бути об'єктами прав і стають речами в юридичному

сенсі. Взагалі, внаслідок прогресу цивілізації і розвитку техніки багато сил природи, спочатку вільні і незалежні від людини, поступово підкоряються її пануванню і стають об'єктами права. Так, коли електрикою освітлюються будинки, вулиці, існують електричні трамваї, вона, безсумнівно, є об'єктом права, і виникають навіть судові спори про крадіжку електрики.

В юридичній думці також існує позиція про те, що об'єктом права можуть бути тільки ті речі, що представляють якусь цінність. Речі, нікому і ні на що не потрібні (наприклад, пісок на березі річки, сніг, що лежить в полі), згідно даного підходу, об'єктами права виступати не можуть [6, с. 123–124]. Але так як в дійсності право та інтерес далеко не одне і те ж, то насправді може існувати безліч таких об'єктів права, які не мають ні для кого інтересу, а отже, і цінності.

Нарешті, цінність речі є величина найвищою мірою мінлива, а тому представляє хиткий критерій для відмінності того, що є і що не є об'єктом права: те, що сьогодні не мало ціни, завтра стає цінністю. Вчора, наприклад, річковий пісок не становив цінності, служив тільки перешкодою, і був предметом загального користування, а сьогодні винайдений спосіб робити з річкового піску надзвичайно тверду і дешеву цеглу, і пісок раптово стає великою цінністю. В такому випадку, право не може знати заздалегідь, які речі, що не мають цінності в даний час, змінять її згодом; тому об'єктами права є предмети зовнішнього світу, що служать незалежно від того, чи мають вони цінність чи ні. Речами в юридичному сенсі можуть бути і предмети, які фізично ще не існують, а тільки очікувані – в майбутньому. Наприклад, урожай майбутнього року, шерсть, яка буде отримана з овець, та взагалі все, що становить природний приріст до існуючого майну, може послужити предметом юридичних угод, договорів, та бути – об'єктом права. Речі ці, не будучи ще речами у фізичному сенсі, є речами в сенсі юридичному» [6, с. 122–124].

Тому виникає проблема саме у визначенні об'єктного складу екологічних правовідносин, оскільки значна кількість об'єктів навколишнього природного середовища потребує правового регулювання нормами екологічного права.

У широкому розумінні об'єкти екологічного права – це сукупність природних, природно-соціальних умов і процесів, природних ресурсів, ландшафтів, природних і природно-антропогенний комплексів, екосистем та життя і здоров'я громадян, що підлягають охороні за допомогою норм екологічного законодавства [7, с. 18].

В основу визначення даного поняття закладено положення ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. [8], яка присвячена об'єктам правової охорони навколишнього природного середовища і класифікує їх на: 1) навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси; 2) території та об'єкти природно-заповідного

фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України; 3) здоров'я і життя людей.

Так, можна визначити основні ознаки об'єктів екологічного права до яких належать: а) природний, природно-антропогенний характер або антропогенний характер походження; б) відсутність вартості у природних і природно-антропогенних об'єктів; в) неможливість (або обмежена можливість) відновлення в натурі природних і природно-антропогенних об'єктів; г) екологічний взаємозв'язок з навколишнім природним середовищем; д) особливий правовий режим їх використання містить значну кількість імперативних приписів, виконання яких є обов'язковим для суб'єктів цих відносин, тощо [9, с. 6].

Зауважимо, що право безпосередньо не впливає на природні об'єкти, його вплив виявляється через поведінку суб'єктів екологічних відносин. Екологічне право виступає регулятором відносин, тому що суб'єктами цих відносин є індивіди, колективи людей, органи управління, держава. В праві визначається міра можливої і належної поведінки суб'єктів в екологічних відносин, що забезпечує оптимальне використання природних ресурсів, їх відтворення і охорону навколишнього природного середовища (екологічної системи) [5, с. 13].

Що стосується вичерпного переліку об'єктів екологічних правовідносин, то існує низка запропонованих класифікацій, які розглянемо далі.

Так, В.І. Андрейцев визначає особливості екологічних правовідносин класифікуючи їх на охоронні та природоресурсні, що мають власні об'єкти. Так, охоронні екологічні правовідносини:

1). виникають з приводу охорони навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людини;

2) базуються на законному праві громадян України на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;

3) передбачають реалізацію основних екологічних прав громадян, забезпечення їх екологічної безпеки;

4) орієнтовані на збереження і охорону навколишнього природного середовища як невід'ємної умови, місця і джерела життєзабезпечення людини та інших живих організмів;

5) характеризуються регулятивно-забезпечувальною спрямованістю екологічною правосуб'єктності громадян і якості навколишнього природного середовища.

Охоронні (забезпечувальні) правовідносини в галузі екології:

а) природоохоронні (середовищеохоронні) правовідносини, до яких входять:

– правовідносини з охорони навколишнього природного середовища;

– правовідносини в галузі охорони природних ресурсів і ландшафтів;

– правовідносини в галузі охорони об'єктів і територій природно-заповідного фонду;

– правовідносини в галузі охорони екосистем і комплексів;

- правовідносини в галузі охорони природно-антропогенних ландшафтів;

- правовідносини в галузі охорони лікувально-оздоровчих та рекреаційних зон і територій;

- б) антропоохоронні (з охорони життя і здоров'я людини від небезпечного довкілля) правовідносини, до яких входять:

- правовідносини з охорони життя і здоров'я людини від небезпечного антропогенного впливу;

- правовідносини з охорони життя і здоров'я людини від негативного впливу стихійних сил природи та природних явищ [7, с. 15].

Природоресурсні відносини, в свою чергу:

- 1) складаються стосовно конкретних природних ресурсів (земель, надр, вод, лісів, фауни, атмосферного повітря);

- 2) обумовлені багатогранністю цільового використання природних ресурсів для задоволення духовних, матеріальних, лікувальних, естетичних, рекреаційних, культурно-виховних потреб;

- 3) базуються на багатогранності форм права власності на природні ресурси, та права природокористування;

- 4) комплексні правовідносини, які мають чітку внутрішню диференціацію (земельні, гірничі, водні, лісові, фауністичні, атмосфероохоронні);

- 5) виникають переважно з приводу використання і відновлення природних ресурсів як основного засобу господарювання, виробництва і умови життєдіяльності людини.

Природоресурсові правовідносини (з використання природних ресурсів) включають такі об'єкти: а) земельні; б) водні; в) лісові; в) гірничі; г) фауністичі; д) з використання атмосферного повітря життєдіяльності людини і сировини основного виробництва [7, с. 15].

Крім того, законодавчо окреслені основні об'єкти екологічних правовідносин були поділені В.І. Андрейцевим на три категорії:

- 1) інтеграційні: навколишнє природне середовище в цілому; життя та здоров'я громадян від небезпечної екологічної обстановки;

- 2) диференційні: земля, надра, води, ліси (рослинний світ), тваринний світ, атмосферне повітря;

- 3) комплексні: природні комплекси і ландшафти – об'єкти і території природно-заповідного фонду; природно-соціальні умови і процеси – курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні зони; екосистеми – виключна (морська) економічна зона, континентальний шельф; природно-антропогенні комплекси (зони) – території, що зазнали екологічної катастрофи [7, с. 16].

Також В.В. Петров виділяє три групи об'єктів екологічних відносин (об'єкти правової охорони): 1) окремі природні об'єкти, до яких насамперед відносять землю, надра, води, ліси, рослинний світ поза лісів, тваринний світ, атмосферне повітря; 2) комплексні природні об'єкти (природні комплекси), такі як державні природні заповідники, національні парки, заказники та інші види особливо охоронюваних природних територій; 3) особливо охоронювані – державні природні заповідники,

природні заказники, національні природні парки, пам'ятки природи, рідкісні або знаходяться під загрозою зникнення види рослин і тварин і місця їхнього проживання [10, с. 105].

Р.К. Гусев ділить окремі природні об'єкти на первинні та інтегровані. Правове регулювання їх використання та охорони здійснюється, в основному, в рамках природоресурсного законодавства, що є частиною екологічного законодавства (Земельний, Водний, Лісовий кодекси і т. д.). Сутність первинних об'єктів визначена нормами права. До них, зокрема, відносяться: земельна ділянка, водний об'єкт, ділянка лісового фонду, ділянка надр, рідкі і зникаючі види рослин і тварин. До інтегрованих об'єктів належать: тваринний світ, надра землі, водний фонд, лісовий фонд та інші [11, с. 20–21].

О.Л. Дубовик виділяє нові об'єкти еколого-правового регулювання (об'єкти екологічних правовідносин), такі як біологічні ресурси, генетичні ресурси, екологічні системи, екологічну безпеку і ряд інших об'єктів [12, с. 128].

Відповідно до ст. 4 Закону Російської Федерації «Про охорону навколишнього середовища» від 10 січня 2002 р. [13], «Об'єктами охорони навколишнього середовища від забруднення, виснаження, деградації, псування, знищення та іншого негативного впливу господарської та іншої діяльності виступають: землі, надра, ґрунт; поверхневі та підземні води; ліси та інша рослинність, тварини та інші організми та їх генетичний фонд; атмосферне повітря, озоновий шар атмосфери і навколоземний космічний простір. В першочерговому порядку охороні підлягають природні екологічні системи, природні ландшафти та природні комплекси, які не піддалися антропогенному впливу. Особливою охороні підлягають об'єкти, включені до Списку всесвітньої культурної спадщини та Список всесвітньої природної спадщини, державні природні заповідники, в тому числі біосферні, державні природні заказники, пам'ятники природи, національні, природні та дендрологічні парки, ботанічні сади, лікувально-оздоровчі місцевості і курорти, інші природні комплекси, споконвічна середа проживання, місця традиційного проживання та господарської діяльності корінних малочисельних народів Російської Федерації, об'єкти, що мають особливе природоохоронне, наукове, історико-культурне, естетичне, рекреаційне, оздоровче і інша цінне значення, континентальний шельф і виняткова економічна зона Російської Федерації, а також рідкісні або знаходяться під загрозою зникнення ґрунту, ліси та інша рослинність, тварини та інші організми і місця їхнього проживання» [14, с. 62–63].

Отже, спостерігаємо певну схожість класифікації об'єктів еколого-правового регулювання (об'єктів екологічних правовідносин) законодавства України та Російської Федерації, хоча частина об'єктів навколишнього середовища, визначена в російському Законі «Про охорону навколишнього середовища», існує в національному законодавстві, проте, не визначена об'єктами екологічної охорони (навколоземний космічний простір, озоновий шар тощо). Також, існування деяких об'єктів

навколишнього природного середовища не піддається законодавчому впливу, а, отже, створює проблеми правового регулювання їх використання та охорони. До таких об'єктів можна віднести, зокрема, водні відливи і приливи, грозові явища, виверження вулканів тощо.

Отже, постає нагальна потреба у законодавчому визначенні вичерпного переліку об'єктів еколого-правової охорони, що значною мірою вплине й на формування правових інститутів екологічного права.

Список літератури:

1. Екологічне право України. Академічний курс : підруч. ; 2-ге вид. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.
2. Теория государства и права : учеб. для юридических вузов и факультетов / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М. : Издательская группа НОРМА–ИНФРА • М, 1999. – 570 с.
3. Дудин А.П. Объект правоотношения (вопросы теории) / А.П. Дудин. – Саратов : Издательство Саратовского университета, 1980. – 81 с.
4. Экологическое право : учеб. / под ред. С.А. Боголюбова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2011. – 482 с.
5. Екологічне право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. – Х. : Право, 2009. – 328 с.
6. Трубецкой Е.Н. Лекции по энциклопедии права / Е.Н. Трубецкой. – М. : Типография Императорского Московского Университета, 1909. – 147 с.
7. Андрейцев В.І. Екологічне право : Курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак. вузів / В.І. Андрейцев. – К. : Вентурі, 1996. – 207 с.
8. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
9. Екологічне право України : підруч. / Нац. юридич. акад. України ім. Ярослава Мудрого ; ред. В.К. Попов, А.П. Гетьман. – Х. : Право, 2001. – 479 с.
10. Петров В.В. Экологическое право России : учеб. для вузов / В.В. Петров. – М. : БЕК, 1995. – 557 с.
11. Гусев Р.К. Экологическое право : учеб. пособ. / Р.К. Гусев. – М. : Юридическая фирма «КОНТРАКТ» : ИНФРА–М, 2000. – 208 с.
12. Дубовик О.Л. Экологическое право : учеб. / О.Л. Дубовик. – М. : ТК «Велби», Проспект, 2003. – 584 с.
13. Об охране окружающей среды : Федеральный Закон от 10 января 2002 г. // Ведомости Государственной Думы ФС РФ. – 2001. – 20 декабря.
14. Нецветаев А.Г. Экологическое право : учеб.-практ. пособ. / А.Г. Нецветаев ; Московский государственный университет экономики, статистики и информатики. – М., 2006. – 223 с.

Статья посвящена исследованию теоретических подходов к определению понятия «объекта экологических правоотношений» и признаков объектного состава экологических правоотношений. Определена классификация объектов экологических правоотношений.

Объект правоотношений, объект экологического права, классификация объектов экологических правоотношений, охраняемые экологические и природоресурсные отношения.

The article investigates the theoretical approaches to the definition of «environmental object relations» and define the characteristics of the object of ecological relationships. Defined classification of objects of environmental relations.

Object relations, object of environmental law, environmental legal classification of objects, protecting environmental and natural resource relationships.

УДК 349.6

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ, ВИКОРИСТАННЯ Й ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ БІОРЕСУРСІВ

**Л.О. СВЯТЧЕНКО, кандидат юридичних наук,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

У статті здійснюється аналіз чинного законодавства з питання співвідношення окремих видів юридичної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері забезпечення охорони, використання й відтворення водних біоресурсів в Україні.

Юридична відповідальність, дисциплінарна відповідальність, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, водні біоресурси, правопорушення.

З метою забезпечення охорони, використання й відтворення водних живих ресурсів вітчизняне законодавство передбачає юридичну відповідальність за вчинення правопорушень у цій сфері. Порушення вимог правил рибальства й відповідних нормативних актів щодо охорони, використання й відтворення водних живих ресурсів тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законодавством [1, с. 13].

Метою статті є дослідження чинного законодавства з питання співвідношення окремих видів юридичної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері забезпечення охорони, використання й відтворення водних біоресурсів в Україні.

Відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони, використання і відтворення об'єктів тваринного світу несуть особи, винні у вчиненні таких дій: порушення порядку надання об'єктів тваринного світу у користування; порушення правил використання об'єктів тваринного світу; незаконне вилучення об'єктів тваринного світу з природного середовища; перевищення лімітів і порушення інших вимог використання об'єктів тваринного світу; невиконання вимог державної екологічної експертизи; самовільне або з порушенням встановленого порядку переселення, акліматизація або схрещення тварин, а також виведення і використання генетично змінених організмів; жорстоке поводження з тваринами; приховування або перекручування інформації, про стан і чисельність об'єктів тваринного світу і їхнього використання; неприйняття заходів до попередження загибелі тварин, погіршення середовища їх перебування і ліквідації негативного впливу на тваринний світ, порушення порядку придбання, реалізації, пересилки і вивозу за межі України, ввозу на її

територію диких тварин та інших об'єктів тваринного світу; невиконання вимог, що стосуються охорони видів тварин, занесених у Червону книгу України або в переліки видів тварин, які підлягають особливій охороні; виготовлення, збереження, реалізація і застосування заборонених знарядь вилову тварин; невиконання законних розпоряджень посадових осіб, органів, що здійснюють державний контроль і управління в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу.

Дисциплінарна відповідальність за порушення законодавства про використання, відтворення та охорону водних біоресурсів може застосовуватись у випадку порушення трудового законодавства, що належить до дискреції роботодавця. Відповідно до Кодексу законів про працю України від 10 грудня 1971 р. [2] видами такої дисциплінарної відповідальності є догана та звільнення.

Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про використання, відтворення та охорону водних біоресурсів передбачена у наступних нормах:

- ч. 3 ст. 85 КУпАП [3]: порушення правил рибальства;
- ч. 4 ст. 85 КУпАП: грубе порушення правил рибальства (рибальство із застосуванням вогнепальної зброї, електроструму, вибухових або отруйних речовин, інших заборонених знарядь лову, промислових знарядь лову особами, які не мають дозволу на промисел, вилов водних живих ресурсів у розмірах, що перевищують встановлені ліміти або встановлену правилами любительського і спортивного рибальства добову норму вилову);
- ст. 85-1 КУпАП: виготовлення чи збут заборонених знарядь добування об'єктів тваринного або рослинного світу, а також збут незаконно добутої продукції;
- ст. 86-1 КУпАП: експлуатація на водних об'єктах водозабірних споруд, не забезпечених рибозахисним обладнанням;
- ч. 1 ст. 87 КУпАП: порушення вимог щодо охорони середовища перебування і шляхів міграції, переселення, акліматизації та схрещування диких тварин;
- ч. 2 ст. 87 КУпАП: невжиття заходів щодо запобігання загибелі диких тварин, погіршенню середовища їх перебування та умов міграції або добування диких тварин, які зазнають лиха;
- ст. 88 КУпАП: незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу;
- ст. 88-1 КУпАП: порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах
- ст. 90 КУпАП: порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України.

Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про відтворення, охорону та використання водних біоресурсів може наставати за:

- ст. 236 Кримінального Кодексу (ділі КК) України 9ділі [4]:

порушення правил екологічної безпеки;

- ст. 237 КК України: невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення;

- ст. 243 КК України: забруднення моря;

- ст. 244 КК України: порушення законодавства про континентальний шельф України;

- ст. 249 КК України: незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом;

- ст. 250 КК України: проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів;

- ст. 252 КК України: умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду;

- ст. 253 КК України: проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля.

Цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства про відтворення, охорону та використання водних біоресурсів визначається на підставі Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів [5], постанови Кабінету Міністрів України «Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин та рослин, занесеним до Червоної книги України» від 1 червня 1993 р. № 399 [6], а також постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів» від 21 листопада 2011 р. № 1209 [7].

При розгляді питання співвідношення окремих видів юридичної відповідальності необхідно звернути увагу на певні недоліки чинного законодавства. На практиці непоодинокі випадки, коли матеріали направляються для притягнення до адміністративної відповідальності замість передачі їх слідчим органам з метою притягнення до кримінальної відповідальності. Однією з причин такого становища є недостатня чіткість у законодавстві про розмежування правопорушень, за які настає адміністративна, а за які - кримінальна відповідальність. У ст. 63 Закону України «Про тваринний світ» наведено перелік правопорушень, за вчинення яких винні особи несуть адміністративну, цивільно-правову чи кримінальну відповідальність. Однак він не є вичерпним, оскільки у вказаних нормах закріплено відповідальність і за інші порушення законодавства про охорону й використання тваринного світу. У наведених нормах права не міститься розмежування правопорушень за видами відповідальності, тому в процесі притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності необхідно керуватися спеціальним законодавством.

Такі недоліки у нормативно-правовому регулюванні призводять багатьох непорозумінь при визначенні виду юридичної відповідальності.

Вищезазначене доводить необхідність подальшого більш глибокого

дослідження цього питання, в результаті якого буде розроблено й запропоновано відповідні пропозиції щодо вдосконалення законодавства із задекларованих проблем для уникнення колізій.

Список літератури:

1. Григор'єва Т.В. Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Т.В. Григор'єва ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 19 с.
2. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Дод. до № 50.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
4. Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.
5. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів : наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 20 липня 2009 р. № 389 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 63. – Ст. 2242.
6. Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин та рослин, занесеним до Червоної книги України : постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 1993 р. № 399 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 11. – Ст. 442.
7. Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів : постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2011 р. № 1209 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 92. – Ст. 3342.

В статье осуществляется анализ действующего законодательства по вопросу соотношения отдельных видов юридической ответственности за совершение правонарушений в сфере обеспечения охраны, использования и воспроизводства водных биоресурсов в Украине.

Юридическая ответственность, дисциплинарная ответственность, административная ответственность, уголовная ответственность, водные биоресурсы, правонарушения.

In article the analysis of the current legislation concerning a ratio of separate types of legal responsibility for commission of offenses in the sphere of ensuring protection, use and reproduction of water bioresources in Ukraine is carried out.

Legal responsibility, disciplinary responsibility, administrative responsibility, criminal liability, water bioresources, offenses.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.412.44 (476) (043.3)

ЗНАЧЕНИЕ ПРАВОВОЙ ИНТЕГРАЦИИ ПРИ УСТАНОВЛЕНИИ ПОДХОДОВ К СУЩНОСТИ ОГРАНИЧЕНИЙ И ОБРЕМЕНЕНИЙ ПРАВ НА ЗЕМЕЛЬНЫЕ УЧАСТКИ

**О.А. ХОТЬКО, кандидат юридических наук, доцент,
Белорусский государственный университет¹**

Дается сравнительно-правовая характеристика регулирования ограничений и обременений прав на земельные участки в законодательстве Республики Беларусь и соседних странах. Особое внимание уделено вопросу необходимости установления единого подхода при их закреплении на основе общего понимания.

Ограничения прав на земельные участки, обременения прав на земельные участки, объект земельных правоотношений, элемент правового режима.

В последнее время одной из особенностей современной правовой регламентации земельных отношений является сочетание в своем составе норм публичного и частного права. Особую теоретическую и практическую значимость представляет изучение механизма применения ограничений и обременений прав в современных условиях в связи с развитием рыночных отношений. Это касается и сферы земельных отношений, которая требует адекватного правового регулирования [1, с. 457]. На обеспечение общественно значимых потребностей и частных интересов субъектов в сфере использования и охраны земель направлены нормы законодательства, закрепляющие установление ограничений и обременений прав на земельные участки. Надлежащее правовое регулирование ограничений и обременений прав на земельные участки необходимо для того, чтобы уравновесить противостоящие частные интересы землепользователей и государственные интересы, в том числе общественно значимые. Кроме того, по мнению Т.И. Макаровой, роль права должна заключаться в обеспечении правовыми средствами баланса между противоречивыми экологическими и экономическими сторонами отношений [2, с. 139], что позволит согласовать публичные и частные цели использования земель, а также сохранить плодородные свойства земли как главного средства производства.

Актуальность данного исследования обусловлена сравнительно недавним введением категории «ограничения (обременения) прав на земельные участки» в земельное законодательство Республики Беларусь

и возникшей потребностью в связи с этим изучения их правовой природы и установления подходов в их закреплении в Земельных кодексах государств-участников СНГ. Сформированные в международном праве подходы на внутригосударственном уровне воспринимаются как основа для разработки национального законодательства и как руководство к действию в определенном направлении [3, с. 159].

В 2008 г. впервые Кодексом Республики Беларусь о земле (далее – КоЗ) в систему земельных отношений включены в качестве самостоятельного объекта ограничения (обременения) прав на земельные участки. Ограничение (обременение) прав на земельный участок – это установленные решением государственного органа, осуществляющего государственное регулирование и управление в области использования и охраны земель, принятым в соответствии с законодательным актом, договором или постановлением суда условие или ограничение либо запрещение в отношении осуществления отдельных видов хозяйственной или иной деятельности, других прав на земельный участок в целях общественной пользы и безопасности, охраны окружающей среды и историко-культурных ценностей, защиты прав и защищаемых законом интересов граждан, индивидуальных предпринимателей и юридических лиц [4].

В КоЗ, как и в целом в законодательстве Республики Беларусь понятие ограничений (обременений) приводится смешанное, однако, данные категории не являются одинаковыми по содержанию, поэтому, на наш взгляд, их следует разграничить. Нет единства взглядов и среди ученых о том, что следует понимать под ограничениями (обременениями) прав на земельные участки. В то же время предложения использовать юридические конструкции, неизвестные действующему законодательству и не получившие конкретного смыслового наполнения считаем нецелесообразным.

Считаем целесообразным обратить внимание на следующие отличия ограничений от обременений. Ограничения прав на земельные участки устанавливаются в целях обеспечения государственных или общественно значимых интересов (охраны окружающей среды и историко-культурных ценностей, а также создания необходимых условий для осуществления иных государственных нужд), четко определенных в законодательстве. Обременения прав на земельные участки, направленные на обеспечение частных интересов других лиц, обладают следующими признаками: 1) они включают наличие дополнительных прав третьих лиц на земельный участок либо возложение дополнительных обязанностей на землепользователя; 2) устанавливаются на основании соглашения о земельном сервитуте, договора или постановления суда; 3) по правовой форме разделяются на две разновидности – обязательства (рента и ипотека) и земельные сервитуты, которые в силу своей вещно-правовой природы не могут отождествляться с обременениями, основанными на обязательствах или с обязательственными правами [5]. Таким образом, определяется, что при установлении

ограничений преследуются интересы общества, а установление обременений направлено на обеспечение частных интересов субъектов.

В Земельном кодексе Российской Федерации от 25 октября 2001 г. (далее – ЗК РФ) закреплены ограничения оборотоспособности земельных участков» и ограничения прав на землю, причем понятие ограничений прав на землю не приводится. В п. 2 ст. 56 ЗК РФ установлены виды ограничений прав на землю [6], однако правовая регламентация обременений прав на землю отсутствует. В Земельном кодексе Республики Казахстан от 20 июня 2003 г. отсутствует в целом правовое регулирование ограничений (обременений) прав на землю, закреплены отдельные виды сервитутов [7].

Страны СНГ также являются партнерами республики по таможенному сотрудничеству, что способствует широкомасштабному и сотрудничеству государств. Так, Земельный кодекс Украины от 25 октября 2001 г. (далее – ЗК Украины) очевидно разделяет ограничения и обременения прав на земельные участки, причем анализ норм позволяет прийти к выводу, что здесь избран другой в отличие от законодательства нашего государства подход к понятию: ограничения в использовании земель – не есть обременение прав землепользователей. Данным нормативным правовым актом систематизированы основные охранные зоны, в связи с созданием которых устанавливаются ограничения прав на земельные участки [8]. Специально исследовав ограничения и обременения прав на землю как правовые явления в законодательстве различных государств постсоветского пространства, автор считает выделить три подхода:

- 1) отсутствие законодательной регламентации ограничений и обременений прав на землю, закрепление публичных и частных сервитутов (Россия);
- 2) выделение ограничений прав на землю, отсутствие правового регулирования обременений (Казахстан);
- 3) подход, заключающийся в закреплении ограничений и обременений прав на землю (Украина).

В Конституции Республики Беларусь (ч. 1 ст. 23) определены пределы вмешательства государства в регламентацию отношений, связанных с ограничением прав и свобод личности: ограничение прав и свобод личности допускается только в случаях, предусмотренных законом, в интересах национальной безопасности, общественного порядка, защиты нравственности, здоровья населения, прав и свобод других лиц [9]. Положение о том, что осуществление права собственности не должно ущемлять права, свободы граждан, интересы общества, ухудшать экологическую ситуацию и природные качества земли, определено в ст. 41 Конституции Украины [10]. Соответственно, введение того или иного ограничения права не должно противоречить конституционным принципам, поскольку законодательно закреплены гарантии обеспечения прав граждан, в том числе права собственности.

В отличие от украинского законодательства КоЗ (ст. 3) относит ограничения (обременения) прав на землю к объектам земельных отношений, однако не содержит развернутого законодательного регулирования ограничений (обременений) прав на землю [4]. В ст. 18 вышеуказанного Кодекса приводится перечень случаев (обстоятельств), в отношении которых могут устанавливаться ограничения (обременения) прав на землю, причем он не является исчерпывающим. В то же время рассматриваемому вопросу в ЗК Украины от 25 октября 2001 г. отведена целая глава 18, в которой посвящены отдельные статьи ограничениям и обременениям прав на земельные участки [8]. Так, ст. 111 названного нормативного акта подробно определены, какие ограничения (обременения) устанавливаются и закрепляет конкретные условия или запрещения осуществления отдельных видов деятельности на земельных участках. Кроме того, ст.ст. 112–115 ЗК Украины содержат характеристику зон, на которых запрещена деятельность на земельных участках в связи с установлением ограничений прав, четкой классификации охранных зон, включая зоны санитарной охраны, санитарно-защитные зоны, в законодательстве Республики Беларусь не имеется. Правовое регулирование данного вопроса предусмотрено на уровне законов как природоресурсного, так и иных отраслей права.

Вопросам, связанным с ограничениями и обременениями прав на земельные участки, уделено внимание такими учеными, как В.И. Андрейцев, Д.В. Бусуйок, И.И. Каракаш, И.А. Костяшкин, И. В. Мироненко, В.В. Носик, М.В. Шульга, Н.В. Черкасская и др. Так, Д.В. Бусуйок определяет их функциональный институт отрасли земельного права [11, с. 3]. Понятие ограничений прав на земельные участки приводит Н.В. Черкасская, уточняя как специальный режим использования земельного участка (или его части), который характеризуется наличием повышенных требований к собственникам земли или землепользователям относительно пользования и (или) охраны земельного участка, который устанавливается только в интересах общества и (или) государства уполномоченным субъектом в порядке, определенном законодательством, при этом ничего не упоминая об обременениях прав на землю [12, с. 16]. В целом акцент в исследованиях в большей мере ставится именно на анализ ограничений прав на землю, категория «обременения» либо употребляется косвенно либо вообще не рассматривается, вопрос об определении круга обременений не ставится. Обременения прав на землю в отличие от ограничений в целом недостаточно изучены как правовое явление и требуют более тщательной разработки.

Полагаем, регулирование данного вопроса не предполагает принципиальных противоречий между нормами украинского и белорусского права, в-третьих, законодательство и земельно-правовая наука Украины в области регулирования ограничений и обременений земельных прав в большей степени развиты в отличие от национальной системы права и теоретико-правовых исследований. Но, учитывая

неоднозначность понимания рассматриваемого явления в соседних государствах, мы убежденно стоим на позиции, что законодатели стран-участниц СНГ должны придерживаться единообразного подхода при определении содержания ограничений и обременений прав на земельные участки, поскольку эти категории включаются в правовой режим участка, подлежат государственной регистрации и сохраняются при переходе права на земельный участок.

Аргументом данного вывода может служить и такое обстоятельство, что в настоящее время сотрудничество государств является первостепенным фактором в процессе формирования и совершенствования законодательной базы отдельного государства. Важным аспектом взаимодействия государств в области развития и совершенствования национальных правовых систем следует признать их тесное сотрудничество при совместной разработке нормативных правовых актов. Так, 15 сентября 1992 г. Межпарламентская ассамблея СНГ (далее – МПА) приняла «Основные направления сближения национальных законодательств государств-участников Содружества». Правовое сближение представляется как устранение различий в национальном регулировании посредством договоренности между государствами-членами, проводимое согласованно. За прошедшее время МПА приняла десятки модельных законов по различным вопросам, в том числе Модельный земельный кодекс для государств-участников СНГ от 4 декабря 2004 г. № 24-8, рекомендованный для использования в национальном законодательстве. Но и в указанном нормативном акте разграничение данных категорий не дается. Так, например, в ст. 36 данного акта среди обременений названы обязательства проводить определенные природоохранные мероприятия или работы [13], которые по существу являются публично-правовой обязанностью землепользователя или право на преимущественную покупку по объявленной цене в случае его продажи, которое характеризует содержание общей собственности и не является формой обременений. Соответственно нормы об ограничениях и обременениях прав на земельные участки должны иметь схожую концепцию, что поспособствует развитию законодательства отдельного государства, основываясь на общих постулатах, а также единообразному условию использования земель во всех государствах-участниках принятого совместного Модельного земельного кодекса. Главное – помнить, что гармонизация не предполагает создания абсолютно идентичных нормативных правовых актов по форме или по содержанию с актами системы права заимствования, при гармонизации не подразумевается полная рецепция, а важен конечный результат, который определяется государством в соответствии со своими конституционными положениями.

Стоит обратить внимание, что вопросы использования в законодательстве государств модельных актов регулярно обсуждаются на заседаниях постоянных комиссий МПА СНГ [14], а нормативные акты активно используются парламентами для совершенствования правовых

систем государств-участников. Несомненно, при корректировке Кодекса Республики Беларусь о земле использованы положения модельного Земельного кодекса для государств-участников СНГ, учтен опыт становления земельного законодательства соседних стран, в том числе и при регулировании ограничений (обременений) прав на земельные участки. Таким образом, меры по правовому сближению, способствуют не только развитию интеграции в процессе регулирования правовых отношений, но и являются важным фактором совершенствования национальных правовых систем.

Список литературы:

1. Шульга, М.В. Частно-правовые подходы к регламентации земельных отношений в Украине / М.В. Шульга // Правовое обеспечение инновационного развития экономики Республики Беларусь : Материалы Международной научно-практ. конф. (г. Минск, 21–22 октября 2010 г.) ; Белорусский государственный университет; редкол.: И.Н. Колядко (гл. ред.) и др. – Минск, 2010. – С. 529–531.
2. Макарова Т. И. Принципы экологического права: к вопросу о разработке современных теоретико-правовых подходов / Т.И. Макарова // Вестник Белорусского государственного университета. – 2011. – № 3.– С.137–141. – (Серия 3. Право).
3. Тихиня В.Г. Нормы международного права об охране окружающей среды в системе законодательства Республики Беларусь (к вопросу о кодификации экологического законодательства) / В.Г. Тихиня // Право и демократия : сб. науч. тр. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: В.Н. Бибило (гл. ред.) [и др.]. – 2006. – Спец. вып. – С. 154–163.
4. Кодекс Республики Беларусь о земле : Закон Респ. Беларусь от 23 июля 2008 г. № 425-з // Эталон – Беларусь : [Электронный ресурс] / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2014.
5. Хотько О.А. Правовое регулирование ограничений и обременений прав на земельные участки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / О.А. Хотько; НЦЗПИ. – Мн., 2013. – 27 с.
6. Земельный кодекс Российской Федерации : Кодекс Рос. Федерации от 25 октября 2001 г. № 136-ФЗ : принят Гос. Думой 28 сентября 2001 г. : одобр. Советом Федерации 10 октября 2001 г. : в ред. Федер. закона Рос. Федерации от 25 июня 2012 г. // Консультант Плюс : Версия Проф. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр». – М., 2013.
7. Земельный кодекс Республики Казахстан : Кодекс Респ. Казахстан от 20 июня 2003 г. № 442-II : в ред. Закона Респ. Казахстан от 10 июля 2012 г. // Законодательство стран СНГ / СоюзПравоИнформ : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.spininform.ru>.
8. Земельный кодекс Украины : Закон Украины от 25 октября 2001 г. № 2768-III : в ред. Закона Украины от 20 ноября 2012 г. // Законодательство стран СНГ / СоюзПравоИнформ : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.spininform.ru>.
9. Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями от 24 ноября 1996 г. и 17 ноября 2004 г.) // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. 1999. № 1. 1/0; 2004. № 188. 1/6032.

10. Конституція України від 28 червня 1996 р. зі змінами і доповненнями, внесеними законом України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. – К. : Офіційне видання, Юрінком, 2006.

11. Бусуйок Д.В. Правове регулювання обмежень прав на землю в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Д.В. Бусуйок. – К., 2005. – 20 с.

12. Черкаська Н.В. Обмеження прав на земельні ділянки : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Н.В. Черкаська ; Нац. юрид. акад. України. – Х., 2008. – 19 с.

13. О модельном земельном кодексе для государств-участников СНГ : постановление Межпарламент. Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых Государств от 4 декабря 2004 г. № 24-8 // Консультант Плюс : Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2014.

14. Информация об итогах деятельности Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ в 2009 году. – Минск, 2011 : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://house.gov.by>.

Given the comparative legal characteristics regulatory restrictions and encumbrances of rights to land plots in the legislation of the Republic of Belarus and neighboring countries. Special attention is paid to the necessity of establishment of a single approach in their consolidation on the basis of common understanding.

Restrictions the rights to the land plots, encumbrances the rights to the land plots, object of land relations, element of legal regime.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 346.7

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ГАЛУЗІ ТРАНСПОРТУ

**А.М. ДОЛГОПОЛОВ, кандидат юридичних наук, доцент,
І.В. КЕНТЕШ, студентка 4 курса
факультета інженерії агробіосистем,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

У статті визначається і розглядається зміст поняття «юридична відповідальність», її функції, зміст і значення окремих принципів юридичної відповідальності, а також особливості, види та зміст юридичної відповідальності за правопорушення на транспорті.

Транспорт, юридична відповідальність, правопорушення, принципи, функції, стягнення.

Останні десятиріччя характеризуються бурхливим розвитком транспорту. В сучасних умовах транспорт виконує не тільки роль засобу пересування пасажирів та вантажів. Транспортна система перетворилась на складову частину загального прогресу людства, залучаючи народи і країни до найсучасніших досягнень цивілізації у найрізноманітніших галузях. Цей процес набуває свого розвитку і в Україні, яка поряд з іншими європейськими державами має досить велику і розвинуту транспортну систему, зв'язану з багатьма країнами світу. Цю систему складають повітряний, морський, річковий, залізничний, автомобільний, магістрально-трубопровідний транспорт, метрополітени, розвинута сітка міського та позаміського електричного та різноманітного відомчого транспорту [2].

Від рівня безпеки функціонування транспортної системи значною мірою залежить успішне вирішення соціально-економічних програм української держави. Але разом із розвитком транспортної системи та зростанням кількості транспортних засобів зростають і рівень транспортних правопорушень, і кількість загиблих і поранених на транспорті, вже не кажучи про величезні матеріальні збитки.

За роки незалежності в Україні розпочато складну роботу, спрямовану на створення нормативно-правової бази, що має забезпечити безпечність функціонування транспорту.

Одним із механізмів підтримання правового порядку в суспільних відносинах, що складаються у галузі транспорту, є використання юридичної відповідальності учасників цих відносин за вчинені ними правопорушення. Тому важливо всебічно проаналізувати законодавство у

частині його нормативно-правового регулювання питань, що виникають у зв'язку з відповідальністю за правопорушення на транспорті. Слід зазначити, що правопорушення взагалі і транспортне правопорушення зокрема – це соціально-небезпечне, шкідливе, протиправне, винне діяння фізичної чи юридичної особи, яке передбачене чинним законодавством і за яке встановлена юридична відповідальність.

Суспільна безпека в якості об'єкту цих правопорушень означає сукупність відносин, що забезпечують охорону життя і здоров'я людей, матеріальних цінностей, навколишнього природного середовища, безаварійну роботу транспорту в цілому. Наслідками цих правопорушень часто бувають аварії, катастрофи, нещасні випадки з людьми та інше. Результатом цього є шкідливі наслідки здоров'ю людей, майну, навколишньому природному середовищу або виникає їх загроза. Часто в результаті транспортних правопорушень порушується графік руху транспортних засобів, затримка перевезення грузів і пасажирів, дезорганізується робота транспортних підприємств. Суспільна безпека цих правопорушень має два аспекти: по-перше, виникає небезпека життю та здоров'ю людей; по-друге, наноситься або виникає загроза матеріальної шкоди і разом з цим порушується безпечне функціонування самого транспорту. Особливістю цих видів транспортних правопорушень є те, що шкода особі або майну завдається в основному при порушенні правил використання джерел підвищеної небезпеки, а також шляхом порушення правил безпеки. Це дає підстави виділити транспортні правопорушення у відокремлену самостійну групу. [5]

Мета цієї статті – дослідження видів порушень на транспорті щодо безпеки руху, експлуатації транспортних засобів, правил та умов перевезення пасажирів і вантажів, невиконання договірних зобов'язань, а також особливості відповідних видів юридичної відповідальності: дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної, кримінальної.

Юридична відповідальність є різновидом соціальної відповідальності, зміст якої полягає в застосуванні до осіб, що скоїли правопорушення, передбачених законом санкцій, які у примусовому порядку забезпечуються державою.

Юридична відповідальність – різновид соціальної відповідальності, який закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника пізнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать. Іншими словами, це застосування до винної особи примусових заходів за вчинене правопорушення [8].

Єдиною підставою юридичної відповідальності є вчинення особою **правопорушення** за умови наявності правової (договірно-правової) норми, що встановлює міру відповідальності за нього, а умовами, що унеможливають застосування юридичної відповідальності, є:

- неосудність особи;
- наявність умов, що виключають суспільну небезпеку (шкідливість) діяння (непереборна сила, необхідна оборона, крайня необхідність,

обґрунтований ризик, фізичний чи психічний примус, виконання наказу чи розпорядження, примирення сторін тощо);

- відсутність у діянні складу правопорушення;
- збіг строків давності притягнення до відповідальності;
- видання акту амністії чи помилування, або відміна акту, що встановлював юридичну відповідальність.

Цілі (функції) юридичної відповідальності – **превентивна і карна**. Превентивна пов'язана з загальним попередженням правопорушень і виховним впливом на особистість (загальна превенція). Карна полягає у несприятливих наслідках застосування санкцій правових норм для конкретного суб'єкта (спеціальна превенція) [9].

Виділяють, також, охоронну, правовідновну, профілактичну, виховну, штрафну, регулятивну функції.

Можна виділити такі ознаки юридичної відповідальності:

- спирається на державний примус.
- набуває свого виразу через обов'язок особи зазнати певних нестатків.
- настає лише за скоєні або за скоювані правопорушення.
- застосовується компетентним органом у суворій відповідності із законом.
- визначається певним процедурним порядком.

Принципи юридичної відповідальності – це вимоги до неї, які визначають її зміст, функції, підстави, гарантії, процедури здійснення. Форма закріплення принципів юридичної відповідальності може бути прямою – шляхом фіксування в тексті нормативно – правового акта, та опосередкованою іншими джерелами права. Принципами юридичної відповідальності є:

- принцип справедливості;
- принципом законності;
- принцип невідворотності;
- принцип доцільності;
- принцип обґрунтованості;
- принцип гуманізму.

Дисциплінарна відповідальність – вид юридичної відповідальності, яка полягає в обов'язку працівника відповідати перед роботодавцем за дисциплінарний проступок і зазнавати дисциплінарних санкцій, передбачених законодавством про працю [1].

Дисциплінарний проступок – протиправне невиконання або неналежне виконання працівником своїх трудових обов'язків, за яке щодо нього може бути застосовано дисциплінарне стягнення. Так, наприклад, згідно положенню про дисципліну працівників залізничного транспорту, у Розділі II «Дисциплінарні стягнення» вказується, що на працівників залізничного транспорту можуть накладатися такі стягнення:

- а) догана;
- б) позбавлення машиністів права керування локомотивом із наданням роботи помічником машиніста, а також позбавлення свідоцтва

водія моторно-рейкового транспорту незнімного типу та свідоцтва помічника машиніста локомотива з наданням роботи, не пов'язаної з керуванням локомотивом і моторно-рейковим транспортом, на строк до одного року;

в) переміщення на нижчеоплачувану роботу на строк до трьох місяців;

г) переміщення на нижчу посаду на строк до шести місяців;

д) звільнення.

Цивільна відповідальність – вид юридичної відповідальності, що полягає у настанні передбачених цивільно-правовою нормою негативних майнових наслідків, які завжди є для правопорушника додатковим майновим обтяженням. Так, наприклад, згідно з Главою 11 «Злочин проти безпеки руху та експлуатації транспорту», ст. 283 Кримінального кодексу України, суб'єктивна сторона самовільної без нагальної потреби зупинки поїзда характеризується як умисною так і необережною виною.

Адміністративна відповідальність – вид юридичної відповідальності громадян і службових осіб за вчинені ними адміністративних правопорушень, за скоєння яких настає відповідальність згідно з Главою 10 «Адміністративні правопорушення на транспорті, в галузі шляхового господарства та зв'язку» Кодексу України про адміністративні правопорушення [4].

Кримінальна відповідальність – вид юридичної відповідальності, суть якої полягає в застосуванні судом від імені держави до особи, що вчинила кримінальне правопорушення (проступок або злочин), державного примусу у формі покарання. Причому специфічною властивістю цього виду відповідальності є те, що вона настає лише за суспільно небезпечні винні діяння, весь перелік яких визначається Розділом XI «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту» Кримінального кодексу України, який набрав чинності з 1 вересня 2001 р., окремий розділ визначає транспортні злочини [7].

Настання будь-якого з вказаних видів юридичної відповідальності спричиняється скоєнням дисциплінарного, цивільно-правового, адміністративного, або кримінального правопорушення, під яким можна розуміти суспільно небезпечне або шкідливе неправомірне (протиправне) винне, умисне чи необережне діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатної особи, яке тягне за собою юридичну відповідальність, яка має певний склад, а саме: суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт та об'єктивна сторона.

Список літератури:

1. Адміністративне право України : підруч. для юрид. вузів і фак. / Ю.П. Битяк, В.В. Богущкий, В.М. Гаращук та ін.] ; за ред. Ю.П. Битяка. – Х. : Право, 2001. – 528 с.

2. Бабанін С.В. Витоки та сучасний стан проблеми кримінально-правової охорони безпеки руху на транспорті (ст. 291 КК України) / С.В. Бабанін // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2002. – № 18. – С. 199–204.

3. Коржанський М.Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України. / М.Й. Коржанський. – К. : Атіка, 2001. – 656 с.

4. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : моногр. / В.А. Мисливий. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ, 2004. – С. 105.

5. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части : учеб. / под ред. заслуженного деятеля науки и техники Украины, д-ра юрид. наук, профессора Е.А. Стрельцова. – Х. : Одиссей, 2002. – 672 с.

6. Транспортне право України : підруч. / за заг. ред. М.Л. Шелухіна. – К. : Видавничий дім, 2008. – 894 с.

7. Транспортне право України : підруч. / за ред.: В.К. Гіжевський, А.В. Демський, Мілашевич. – К. : Атіка, 2010. – 199 с.

В статье определяется и рассматривается содержание понятия «юридическая ответственность», ее функции, содержание и значение отдельных принципов юридической ответственности, а также особенности, виды и содержание юридической ответственности за правонарушения на транспорте.

Транспорт, юридическая ответственность, право-нарушение, принципы, функции, взыскания.

This article identifies and discusses the concept of «legal responsibility» of its function, the content and meaning of certain principles of legal liability, as well as features, types and content of legal liability for violations in transport.

Transportation, legal liability, tort, principles, functions, penalty.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО, ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 342.9

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ

**В.В. БАШКАТОВА, здобувач¹,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

Досліджується місце і роль процесуальних гарантій, відзначається роль публічного права у захисті прав і законних інтересів особи.

Процесуальні гарантії, публічне право, захист прав, інтереси особи.

У сучасний період питання охорони та захисту прав і інтересів особи має всесвітнє значення. В умовах становлення демократичної, соціальної, правової держави, соціально-орієнтованої ринкової економіки проблема забезпечення поваги і додержання прав людини набула глобальних масштабів і на національному рівні. Охорона та захист суб'єктивних прав і законних інтересів особи в межах відповідної форми охорони та захисту за допомогою того чи іншого способу є об'єктивною необхідністю. Від того який існує рівень охорони та захисту прав та законних інтересів особи оцінюються ефективність діяльності органів публічної влади, ступінь демократичності держави в цілому. Дієвість і функціонування системи охорони та захисту прав і законних інтересів особи є важливою юридичною гарантією держави.

Слід відзначити, що питання захисту прав і законних інтересів особи у сфері публічно-правових відносин являє собою широку, багатопланову та комплексну проблему. Науковим розробкам щодо загальної характеристики прав, свобод і інтересів та їх захисту сфері публічно-правових відносин, присвячені роботи таких фахівців, як В.Б. Авер'янов, Е.Ф. Демський, С.В. Ківалов, А.М. Колодій, О.Ф. Скакун, Н.Г. Шукліна та ін.

Разом із тим значний масив принципових питань правового регулювання захисту прав і законних інтересів особи в адміністративному праві не отримали комплексного вирішення у нормотворчій практиці та у вітчизняній юридичній літературі.

Метою цієї статті є поглиблення системи наукових знань про захист прав і законних інтересів особи в адміністративному праві, визначити перспективні напрями подальших розвідок із досліджуваних питань.

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, доцент О.П. Світличний

У нинішній міжнародній доктрині ступінь охорони та захисту конституційних прав і свобод особи є важливим показником досягнутого державою рівня встановлених міжнародних стандартів поведінки з людьми. В Україні на тлі глибоких соціально-економічних, політичних, ідеологічних і культурних перетворень створення належних умов для реального здійснення кожним своїх суб'єктивних прав є актуальною теоретичною та практичною проблемою. Вона потребує відповідних науково-теоретичних досліджень, у центрі яких має бути комплекс взаємопов'язаних соціальних та юридичних чинників. Тому проголошення незалежності України суверенною державою, прийняття Конституції України зумовлюють потребу держави в утворенні міцної та стабільної інституційної системи охорони й захисту прав і законних інтересів своїх громадян.

Правова держава передбачає не лише правове закріплення демократичних прав і свобод людини й громадянина, а й наявність механізму, гарантій їх забезпечення. А тому не можна не помічати, що нашому суспільству досі бракує повага до людини та її прав. Проблема гарантій та захисту прав і свобод людини й громадянина є надзвичайно складною у тому розумінні, що її вирішення передбачає значні фінансові витрати, належний стан законодавства, відповідний рівень роботи правоохоронних органів [1, с. 3–4].

Важливою гарантією забезпечення права є норма ч. 4 ст. 6 КАС України про те, що ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в адміністративному суді, до підсудності якого вона віднесена [2].

Наведене свідчить, що предметом забезпечення прав і законних інтересів особи у першу чергу виступають не процесуальні права учасників адміністративного судочинства, а конституційні права і інтереси фізичних та юридичних осіб. Тобто, захист прав і законних інтересів особи є однією із основних функцій правової держави.

Враховуючи значимість конституційних прав і інтересів фізичних та юридичних осіб, цілком логічним є виділення процесуальних гарантій їхнього захисту як виду гарантій. Такі адміністративно-правові гарантії визначаються як правові засоби, що містяться у нормах права та забезпечують всім суб'єктам публічно-правового спору можливість використовувати надані права та виконувати обов'язки.

Суттєве місце в міжгалузевому механізмі забезпечення захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб посідають адміністративно-процесуальні гарантії. Право особи на звернення до суду, у тому числі адміністративного, на захист її прав, свобод та інтересів незалежним і неупередженим судом є одним із найважливіших прав, гарантованих Конституцією України. Воно є ознакою правової держави, проявом принципу розподілу державної влади [3, с. 40].

Для забезпечення виконання своїх процесуальних функцій, сторони в адміністративному процесі наділені великим обсягом процесуальних прав і обов'язків. Особливості процесуальних гарантій є те, що вони

пов'язані із реалізацією прав і законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин і спрямовані на захист від порушень з боку публічної влади при здійсненні нею владних управлінських функцій. Процесуальними гарантіями прав і законних інтересів особи є ті засоби, які забезпечують фактичну реалізацію цих прав при здійсненні адміністративного судочинства.

Орієнтування України на міжнародні стандарти в галузі права людини, її вступ до Ради Європи покладають на неї певні зобов'язання, пов'язані, в першу чергу, з реальним забезпеченням проголошених Конституцією України прав і свобод. Сучасна адміністративно-процесуальна політика в Україні здійснюється в умовах реформування. Однак її успіх залежить не лише від якості законодавства, що змінюється на засадах демократизації суспільства, а й від ефективності його застосування. За умови забезпечення законних прав та інтересів суб'єктів адміністративного судочинства пошук шляхів удосконалення гарантій захисту прав і законних інтересів особи в сучасних умовах залишається основною стратегією реалізації адміністративно-процесуальної політики держави.

Адміністративне процесуальне право України як системне об'єднання юридичних норм і правових інститутів являє собою складне реально існуюче юридичне утворення, основними завданнями якого є:

1) створення умов для реалізації суб'єктивних прав, свобод і інтересів фізичними чи юридичними особами, а також виконання ними суб'єктивних юридичних обов'язків;

2) забезпечення захисту в процесуальній формі прав, свобод та інтересів фізичних чи юридичних осіб шляхом:

а) управлінської (адміністративної) діяльності через виконання завдань і функцій органами владних повноважень, їх посадовими особами;

б) поновлення порушеного права органами владних повноважень, їх посадовими особами в судовому порядку за позовом;

3) розгляд і вирішення правових спорів чи спорів про право шляхом:

а) розгляду і вирішення індивідуальних адміністративних справ органами владних повноважень, їх посадовими особами у порядку підлеглості, підвідомчості та компетентності, тобто в адміністративному порядку;

б) розгляду і вирішення індивідуальних адміністративних справ адміністративними судами в порядку судового позову щодо захисту прав та інтересів фізичних чи юридичних осіб у сфері державного управління (публічних відносин).

Ці завдання адміністративного процесуального права, по-перше, визначають предмет правового регулювання суспільних відносин; по-друге, обумовлюють існування двох форм (видів) процесуальної діяльності або двох форм проваджень і на теоретичному рівні об'єднують два різні за обсягом явища: адміністративну (управлінську) форму проце-

суальної діяльності (провадження) та судочинську форму процесуальної діяльності (провадження) одночасно і як форму контролю за діяльністю публічної адміністрації. Спільним у адміністративній і судочинській процесуальній формі можна, на наш погляд, вважати сферу відносин – публічне (державне і громадське) управління [4, с. 21].

Отже, конкретний зміст відносин щодо розгляду і вирішення індивідуальних адміністративних справ вимагає чіткого і повного правового врегулювання діяльності уповноважених на те компетентних органів та встановлення певної обов'язкової процесуальної форми здійснення цієї діяльності. Під процесуальною формою, як зазначає А.М. Колодій, розуміють систему передбачених процесуальним правом юридичних засобів, відносин і дій, за допомогою яких урегулюються всі питання, що виникають в юридичному процесі [5, с. 81].

Процесуальна форма є невід'ємною стороною адміністративного процесуального права взагалі та адміністративних проваджень зокрема. Діяльність органів владних повноважень, їх посадових осіб, а також адміністративного суду, що уособлює зміст і спрямованість діяльності держави щодо реалізації і захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, регулюється як адміністративним та іншими матеріальними галузями права, так і нормами адміністративного процесуального права.

Процесуальна форма характеризується принаймні двома ознаками:

а) виступає як правова форма діяльності органів владних повноважень, їх посадових осіб та суду, а також інших суб'єктів адміністративних проваджень щодо розгляду і вирішення адміністративної справи;

б) утворює врегульований обов'язковий правовий режим провадження у адміністративних справах, а також встановлює певний ступінь урегульованості та напруженості процедури.

Правовий режим охоплює принципи, способи та гарантії забезпечення адміністративно-процесуальної діяльності, а також правовий статус суб'єктів адміністративного процесу.

У процесуальній формі знаходить своє вираження зміст адміністративних проваджень. Законодавець встановлює порядок розгляду адміністративних справ, за яким забезпечується відповідальність держави перед людиною за свою діяльність та утвердження прав і свобод людини.

Процесуальна форма:

– забезпечує умови послідовного втілення в життя конституційних принципів державного управління та адміністративного судочинства;

– створює стабільний, стійкий, юридично визначений режим провадження при розгляді і вирішенні індивідуальних адміністративних справ;

– містить гарантії прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб;

– створює умови, що забезпечують повноту, всебічність і об'єктивність розгляду індивідуальних справ, а також встановлення істини, правильне і справедливе застосування закону – включає в себе

заходи, що забезпечують оскарження та опротестування рішень, прийнятих при вирішенні індивідуальних адміністративних справ;

– зобов'язує розглядати і вирішувати адміністративні справи відповідно до норм матеріального і процесуального права [5, с. 22–23].

Отже, процесуальна форма характеризується, як правило, відносинами влади і підпорядкування. Права та обов'язки учасників (суб'єктів) адміністративних процесуальних відносин, що складають їх предмет, визначаються нормативними актами і не можуть змінюватися на розсуд учасників, що є ознакою імперативного методу регулювання у всіх його формах [6, с. 68–70]. Тому функціональна необхідність адміністративної юстиції, яка обґрунтовується передусім правозахисним та правоохоронним спрямуванням її юрисдикційного впливу щодо вирішення адміністративних справ, у тому числі і у сфері державного управління, зумовлює специфічність принципів цього інституту або базисних, первісних засад його існування, які опосередковують закономірність такого існування і взаємозв'язок даного адміністративно-правового явища з іншими правовими явищами [7, с. 383].

Гарантія захисту прав і інтересів особи покладає на державу забезпечити такий захист через її правові форми. О.Ф. Скакун надаючи визначення поняттю адміністративно-процесуального права вказує, що воно являє собою систему юридичних норм, що регулює правовідносини, які складаються під час здійснення адміністративного судочинства в результаті оскарження в суді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності представників влади. Продовжуючи свою думку науковець зазначає, що регламентації юридичних норм адміністративно-процесуального права підлягають процесуальні форми, порядок і методи реалізації матеріальних норм адміністративного права [8, с. 363].

Отже, гарантованим механізмом забезпечення прав особи у адміністративному судочинстві виступає адміністративно-процесуальна форма захисту. Як зазначає С.В. Ківалов, адміністративно-процесуальна форма захисту виконує важливу роль у захисті прав і законних інтересів особи. Вона виступає необхідною гарантією, що забезпечує законність і обґрунтованість у застосуванні судом права і його реалізації учасниками процесу. Значення процесуальної форми полягає в тому, що вона існує не сама по собі, а для вираження певного змісту (процесуальної дії), тобто в діалектичній єдності форми і змісту. Адміністративно-процесуальна форма зумовлена існуючими в Україні публічно-правовими відносинами і характеризується демократизмом, який базується на закріплених у нормах адміністративного процесуального права принципах, «під якими слід розуміти визначальні ідеї, згідно з якими відбувається регулювання відносин, що виникають у сфері адміністративного судочинства» [3, с. 43].

Проаналізувавши різні дефініції процесуальних форм, надамо власне визначення дефініції поняття «адміністративно-процесуальна форма», під якою слід розуміти передбачену адміністративно-процесуальним законом порядок захисту прав і законних інтересів

фізичних та юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин та врегульований порядок здійснення адміністративного судочинства.

Наведене свідчить про специфічність адміністративного судочинства, яке полягає у особливому характері публічно-правових відносин, що знаходить своє вираження в адміністративно-процесуальній формі.

Гарантованим механізмом забезпечення прав особи у адміністративному судочинстві слід вважати систему правових методів та засобів, які регламентують визначення завдань адміністративного судочинства з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення, з дотриманням принципу рівності перед законом.

Список літератури:

1. Шукліна Н.Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики) : моногр. / Н.Г. Шукліна. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 424 с.
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, № 37. – Ст. 446.
3. Ківалов С.В. Кодекс адміністративного судочинства України : наук.-практ. коментар; за ред. С.В. Ківалова, О.І. Харитонової / С.В. Ківалов, О.І. Харитонova, О.М. Пасеню, М.Р. Аракелян та ін. – Х. : ТОВ «Одісей», 2005. – 552 с.
4. Демський Е.Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е.Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
5. Колодій А.М. Принципи права України : моногр. / А.М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
6. Авер'янов В.Б. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 668 с.
7. Авер'янов В.Б. Демократичні засади державного управління та адміністративне право : моногр. / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2010. – 496 с.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підруч. ; 2-ге вид. / О.Ф. Скакун. – Х. : Єспада, 2009. – 752 с.

Исследуется место и роль процессуальных гарантий, отмечается роль публичного права в защите прав и законных интересов личности.

Процесуальні гарантії, публічне право, захист прав, інтереси людини.

The place and role of procedural guarantees are examined and the role of public law is noted in the protection of rights and legal interests of a person.

Procedural guarantees, public law, protection of rights, interests of a person.

УДК 347.9 (477)

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

**Х.І. ДУДА, асистент¹ кафедри теорії та історії держави і права,
О.В. САБІЩЕНКО, студент,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

У статті розглянуто актуальне на сьогодні питання судового прецеденту. Метою дослідження є аналіз сучасного стану використання прецеденту в судочинстві України, а також шляхи вдосконалення процесуального законодавства України через запровадження інституту судового прецеденту в систему джерел процесуального права України.

Судовий прецедент, процесуальне право, судочинство України, закон.

Питання судового прецеденту як джерела процесуального права України набуло особливої актуальності в контексті судово-правової реформи, яка триває в нашій країні. Необхідність забезпечення пріоритету прав та свобод особи у судочинстві, створення механізмів їх реалізації обумовили зростання ролі суду як незалежного та неупередженого державного органу, що має здійснювати функцію правосуддя, забезпечувати дотримання законності та справедливості в судочинстві. Особливої актуальності набув пошук дієвих механізмів вирішення численних колізій та прогалин у процесуальному законодавстві України, що на сьогодні являють собою справжню загрозу правам та інтересам учасників судочинства, порушують конституційну засаду рівності кожної людини перед законом і судом. Сотні тисяч судових позовів «дітей війни», більш двохсот тисяч судових справ «чорнобильців», десятки тисяч цивільних позовів громадян до Пенсійного фонду, які роками чекають свого розгляду у судах різних інстанцій – це «плата» України за недоліки у процесуальному судочинстві держави.

Час доводить, що внутрішні структурні перебудови судової гілки влади не спроможні вирішити тих проблем судочинства, які спричинені головним чином недосконалістю самої системи джерел процесуального права. Застарілість норм чинних процесуальних кодексів України (кримінального, господарського, цивільного та інших), наявність у них значних прогалин та колізій мають як наслідок неоднакове їх застосування судами різних інстанцій, перевантаження судової системи, зловживання з боку суддів. На часі впровадження та використання в

¹ Науковий керівник – кандидат юридичних наук Я.О. Береський

системі джерел процесуального права України інших, субсидіарних щодо закону джерел права, які завдяки своїм ознакам, зокрема більшій чіткості та динамічності щодо змін, деталізованості приписів, зможуть поліпшити стан правового регулювання порядку здійснення судочинства в країні.

Мета статті полягає у дослідженні судового прецеденту в системі джерел процесуального права України, оскільки судовий прецедент за походженням є продуктом судової правотворчості, а за функціональним призначенням – різновидом джерела права взагалі. Прецедентність судових рішень – одне із стародавніх джерел права, що корінням своїм сягає у вавилонські та біблійські традиції звичаєвого права, а також постулатів староримського судочинства, де найбільш неприпустимим вважалося різне рішення суддів в аналогічних, чи, принаймні, схожих справах. Віковий досвід теоретичних пошуків та практики судових рішень в англосаксонській правовій сім'ї (країн «загального права») і романо-германській правовій сім'ї (країн «континентального права») допоміг у наші часи підійти до загальноприйнятого визначення судового прецеденту.

За Оксфордським словником судовим прецедентом (від латинського *praecedens*, родовий відмінок *praecedentis* – той, що передує) є попереднє судове рішення, метод вирішення справи, який являє собою авторитетне правило або приклад для вирішення схожої або аналогічної справи [11, с. 23]. Аналогічне визначення пропонують і юридичні англійські словники [9, С. 348]. Більш розгорнуте та чітке визначення судового прецеденту дає А. Кіралфі. Він пише, що рішення суду має розглядатися в трьох аспектах: 1) виступає як документ, що вирішує спір між сторонами справи; 2) являє собою результат дослідження судом обставин справи; 3) містить у собі обґрунтування того чи іншого правоположення, що є юридичною основою такого рішення. Саме зазначене обґрунтування є корисним для судів, які є вищими за ієрархією, обов'язковим для рівних за ієрархією судів в інтересах забезпечення єдності та одноманітності у відправленні правосуддя, та обов'язковим для нижчих судів з причини його юридичного статусу [10, с. 75].

Під судовим прецедентом як джерелом процесуального права слід вважати рішення суду, винесене при здійсненні правосуддя у справі з певного процесуального питання, в якому сформульоване правило, що є загальнообов'язковим для застосування судами нижчої або рівної ланки при вирішенні подібних процесуальних питань під час розгляду судових справ.

Судовий прецедент має наступні ознаки: 1) є результатом діяльності судової гілки влади та формується в процесі здійснення правосуддя; 2) сформований вищим судом (апеляційним, касаційним тощо), проте вважається прецедентом з моменту посилання нижчестоящим судом на правило, сформульоване в ньому; 3) формується при вирішенні конкретного процесуального питання в процесі розгляду певної справи; 4) будучи засобом об'єктивізації процесуальних норм, може як встановлювати нову правову норму, так і декларувати або тлумачити вже

існуючі норми; 5) поєднує індивідуально-правові та нормативно правові риси; 6) обов'язковість судового прецеденту для судді виникає за умови схожості або подібності справи, яку розглядають, зі справою, в якій існує рішення вищого суду; 7) динамізм та високий ступінь конкретизації процесуальної норми, що об'єктивується в судовому прецеденті [4, с. 10].

Судові прецеденти можуть проявлятися в різних видах: деклараторні та креативні, абсолютно обов'язкові, умовно обов'язкові та переконуючі, позитивні та негативні. Але при всій різноманітності вони виконують наступні функції: нормотворчу, об'єктивуючу, інтерпретуючу, узагальнюючу, регулятивну, правозабезпечувальну, системоутворюючу, комунікативну.

Роль судового прецеденту як джерела права та механізму забезпечення єдності судової практики досліджувалась у роботах Р. Гери, Г. Кельзена, А. Дрішлюка, Д. Кирилюка, Р. Куйбіди, В. Мідзяновської, Т. Лесюка, Л. Луць, Б. Малишева, Б. Пошви, С. Шевчука, М. Algero, J.R. Bentham, G. Gilmore, O. Hathaway, K. Knight, E. Maltz, S. Lindquest, K. Llewellyn, A. Markel, E. Re, F. Schauer, G. Slapper, L. Ponoroff та багатьох інших дослідників.

Схвалюючи принцип судового прецеденту, Г. Кельзен зазначав, що завдяки цьому право перебуває в постійному розвитку та стає досконалішим, індивідуалізованим. На думку В. Мідзяновської, коли йдеться про місце судового прецеденту в українській правовій системі, то слід зазначити, що він лише починає стверджуватися як джерело права в Україні, а тому ще передчасно говорить про структуру, зміст та види українських судових прецедентів. Існують поодинокі випадки застосування судового прецеденту судами України, в основному це випадки застосування норм Європейської конвенції та прецедентної практики Європейського Суду з прав людини. В. Мідзяновська вважає, що роз'яснення Пленуму Верховного Суду України є однією з фундаментальних основ впровадження інституту судового прецеденту в національну правову систему України, яка, в свою чергу, потребує законодавчого закріплення в нормативно-правових актах [5, с. 123]. На переконання Л.А. Луць, «в Україні існує потреба у судових прецедентах як джерелах права. Неякісна система нормативно-правових актів (з прогалинами, дублюваннями, колізіями тощо) та необхідність збереження сутності судової гілки влади, яка покликана забезпечити справедливий розгляд справ та захист інтересів особи, спричиняють потребу і у створенні судових прецедентів та визнанні нормотворчих функцій Конституційного Суду України та Верховного Суду України» [4, с. 9].

7 липня 2010 р. був прийнятий Закон України № 2453 – VI «Про судоустрій та статус суддів» (далі – Закон № 2453) [3]. Новим Законом № 2453 встановлено, що судову систему України становлять суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції. При цьому, як визначено у ст. 17 Закону, систему судів загальної юрисдикції становлять місцеві суди, апеляційні суди, касаційні суди та Верховний Суд України.

Статтею 31 Закону № 2453 передбачення створення Вищого

спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ, який разом із Вищим господарським судом України та Вищим адміністративним судом України являють собою ланку судів касаційної інстанції. Зі створенням такого Вищого спеціалізованого суду повноваження Верховного Суду України як суду касаційної інстанції при розгляді цивільних та кримінальних справ були скасовані, що, власне, і спровокувало критику з боку окремих політиків, суддів та деяких правозахисних організацій.

Відповідно до ст. 38 Закону № 2453 Верховний Суд України визнаний найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, компетентним: 1) переглядати справи з підстав неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права в подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним законом; 2) переглядати справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Імплантація таких норм у національне законодавство ставить перед дослідниками цілу низку питань як теоретичного, так і прикладного порядку. Насамперед додаткової оцінки вимагає природа таких актів Верховного Суду України. Додаткового аналізу потребує також співіснування таких актів Верховного суду України з актами конституційного правосуддя. Офіційне тлумачення законів в Україні – це виняткова прерогатива Конституційного Суду України. З прийняттям Закону № 2453 на практиці може скластися ситуація, за якої одна і та ж сама норма законодавства буде по-різному інтерпретована Верховним Судом України та Конституційним Судом України і при цьому обидві правові позиції матимуть загальнообов'язковий характер. Більш того, ані висновки чи рішення Конституційного Суду України, ні відповідні акти Верховного Суду України (назвемо їх умовно інтерпретаційними) не можуть бути оскаржені в національній юрисдикції, що може призвести до несподіваної конкуренції регуляторів, яку практично неможливо усунути.

Окреслені дискусійні аспекти є тільки попередньою спробою виділити ймовірні проблемні положення, що потребують подальшого вивчення та аналізу. Як правова система справиться з такими нововведеннями, покаже час. Проте, незважаючи на цілий спектр недоліків, на можливі труднощі в процесі застосування наведених вище норм, запровадження на рівні закону таких повноважень Верховного Суду України є прогресивним кроком на шляху реформування вітчизняної судової системи. Це допоможе розвантажити судову систему України, зробити її більш ефективною та універсалізувати практику застосування українського законодавства, прискорити розгляд справ [8, с. 20].

У глобальному масштабі сам факт офіційного визнання за Верховним Судом України права на створення прецедентів є дуже показовим в умовах сучасних процесів демократизації. У цьому випадку йдеться не просто про судову реформу в контексті проголошеного курсу на європейську інтеграцію. Мова йде насамперед про зміну парадигми сприйняття права в суспільстві: укорінений за радянських часів

консервативний позитивістський підхід свідомо замінюється природно-правовою доктриною. Такий позитивний імпульс є найкращим свідченням розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави.

Аналізуючи сучасний стан використання прецеденту в судочинстві України, слід констатувати, що рішення суду в певних процесуальних справах зазвичай не містять усіх необхідних ознак джерел права і, за загальним правилом, не можуть вважатися судовим прецедентом. Водночас окремі з рішень Верховного Суду України в силу своєї авторитетності та переконливості, можуть розглядатися переконуючими судовими прецедентами. Акти Конституційного Суду України та роз'яснення Пленуму Верховного Суду України за своєю природою можуть розглядатися як джерела процесуального права України.

При впровадженні судового прецеденту в систему джерел процесуального права України необхідно дотримуватись певних застережень, зокрема щодо мети застосування судового прецеденту – виключно для захисту прав людини і громадянина в судочинстві; щодо меж судового прецеденту – не повинен суперечити закону та погіршувати або обмежувати процесуальні права та гарантії суб'єктів судочинства; щодо механізму та суб'єктів створення судового прецеденту – передбачити та вжити низку заходів щодо належного закріплення та функціонування судового прецеденту в системі джерел процесуального права.

Досліджуючи питання щодо системи дій, які необхідно вчинити для належного функціонування судового прецеденту в системі джерел процесуального права України потрібно: по-перше, розробити та впровадити у судову практику прямого законодавчого закріплення за певними судовими рішеннями статусу судового прецеденту або прийняття спеціального закону про судовий прецедент, по-друге, запровадити систему заходів (механізму), яка б давала змогу судовому рішення в певній справі фактично та юридично бути правовим орієнтиром для суду при розгляді подібної справи; а перший крок на шляху до запровадження прецедентних начал вже зроблений шляхом публікацій всіх судових актів у мережі Інтернет на веб-ресурсі Єдиного державного реєстру судових рішень України (www.reyestr.court.gov.ua) [7, с. 8]. Саме виконання всіх заходів допоможе здійснити системне, послідовне та ефективне впровадження інституту судового прецеденту в систему джерел процесуального права України.

Проведений нами аналіз свідчить про можливість у наш час вдосконалення процесуального законодавства України через запровадження інституту судового прецеденту в систему джерел процесуального права України. А це, у свою чергу, приведе до реалізації юридичного принципу рівності громадян перед законом і судом, який полягає у формулі: «для кожного за однакових обставин закон повинен застосовуватись однаково».

Список літератури:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.

2. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
3. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453 – VI // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 148.
4. Луць Л.А. Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України / Л.А. Луць // Вісник Центру суддівських студій. – 2006. – № 6. – С. 9–16.
5. Мідзяновська В. Судовий прецедент: структура, види / В. Мідзяновська // Право України. – 2006. – № 3. – С. 119–124.
6. Мельник А.С. Судовий прецедент як джерело процесуального права // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 8. – С. 28–31. – (Серія: Юриспруденція).
7. Присяжнюк О. На шляху до прецеденту / Ю. Присяжнюк // Юридична газета. – 2011. – № 5. – С. 8.
8. Шевчук С.В. Рішення Верховного Суду України як джерело права (деякі аспекти дії прецедентного права в Україні) / С.В. Шевчук // Вісник Центру суддівських студій. – 2006. – № 6. – С. 19–23.
9. A Dictionary of Law / [Edited by E.A. Martin.] – Oxford, New York: Oxford Press, 1997. – 515 p.
10. Kiralfy A.K.R. The English Legal System. – L. : Sweet and Maxwell, 1990. – 342 p.
11. Salmond J.W. The Theory of Judicial Precedents / J.W. Salmond // The Law Quarterly Review. – 1900. – Vol. XVI. – № 64. – P. 13–24.

Целью исследования является анализ современного состояния использования прецедента в судопроизводстве Украины, а также пути совершенствования процессуального законодательства Украины через введение института судебного прецедента в систему источников процессуального права Украины.

Судебный прецедент, процессуальное право, судопроизводство Украины, закон.

Judicial precedent as a source of procedural law of Ukraine. The aim of this study is to analyze the current status of use of precedent in legal proceedings in Ukraine, as well as ways to improve the procedural legislation of Ukraine through the introduction of the institution of judicial precedent in the system of sources of procedural law of Ukraine.

Judicial precedent, procedural law, judicial proceedings in Ukraine, the law.

УДК 347.251(477)

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ЯК ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ТА ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВ

**О.П. КУЛИНИЧ, асистент¹,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

Досліджуються юридично значимі ознаки земельних ділянок як об'єктів цивільних прав і обґрунтовується їх поділ на дві групи: фізичні та юридичні. За ступенем відображення відомостей (ознак) про земельні ділянки у офіційних реєстраційних системах пропонується їх поділ на сформовані (ділянки з кадастровими номерами) та несформовані (ділянки без кадастрових номерів). Доводиться, що несформовані земельні ділянки також є об'єктом права власності, яке підлягає цивільно-правовому захисту у випадку порушення.

Земельна ділянка, фізичні та юридичні ознаки, сформовані та несформовані земельні ділянки.

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин в галузі використання земельних ресурсів в Україні, за умов формування вільного ринку землі, великого теоретичного та практичного значення набуває питання побудови правової конструкції «земельна ділянка».

У науковій юридичній літературі проблематика визначення земельної ділянки у якості об'єкта права цивільного та земельного права порушувалась у численних працях фахівців цивільного та земельного права. Дослідженню поняття земельної ділянки як об'єкта права приватної власності присвятили наукові праці цивілісти О.Г. Бондар, Д.С. Бугров, О.В. Бурлаченко, С.В. Губарєв, Д.В. Жернаков, В.А. Лапач, О.В. Шихалєва. Серед фахівців у галузі земельного права, які досліджували це питання: В.І. Андрейцев, Ю.О. Дрозд, А.П. Дудін, П.Ф. Кулинич, Л.В. Лейба, Р.О. Машуков, Н.Н. Мисник, А.А. Мінаєва, В.В. Носік, В.Д. Сидор, Н.І. Титов, М.В. Шульга. Однак дана проблематика потребує додаткового аналізу в світлі законодавчих новел, пов'язаних із введенням в Україні Державного земельного кадастру, що є предметом даної статті.

У ст. 179 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) [1] річчю визначається предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Цивілістичній концепції речі цілком відповідає законодавче визначення поняття земельна ділянка як об'єкт права власності міститься в ст. 79 Земельного кодексу України (далі – ЗКУ) [2]. Земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленними межами,

¹ Науковий керівник – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Г.В. Єрмоєнко

певним місцем розташування та з визначеними щодо неї правами. Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (ґрунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб, та розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

У цивілістичній літературі можна зустріти думку про те, що земельна ділянка у юридичному розумінні є «безтілесною абстракцією», тому на неї не може бути перенесений цивільно-правовий режим складної речі, оскільки простір над ділянкою та її ґрунтовий покрив у природному стані не є речами у розумінні цивільного права. Так, О.В. Бурлаченко вважає, що земельна ділянка не є класичним об'єктом цивільного права, оскільки не має усіх ознак речей як об'єктів цивільного права та не є матеріальним тілом [3, с. 7].

Аналізуючи правомірність віднесення цивільним законодавством Російської Федерації земельних ділянок до категорії речей, автор звертає увагу на те, що цивільно-правова конструкція речі поширюється тільки на тілесні предмети. Однак, на думку О.В. Бурлаченко, специфічні риси правового режиму земельних ділянок не настільки істотні, аби обумовити необхідність у створенні законодавцем окремої категорії об'єктів цивільних прав, відмінної від речей. Крім того, у випадку штучного створення окремої категорії об'єктів цивільних прав, до якої б відносилась земельна ділянка, все одно б до цієї категорії об'єктів права було б необхідним застосовувати норми цивільного законодавства, які визначають правовий режим речей [3, с. 15–16].

Автор не погоджується з позицією О.В. Бурлаченко, адже хоча з аналізу ст. 79 ЗКУ випливає висновок, що земельна ділянка у юридичному розумінні є фактично «безтілесною» площиною, що характеризується наявністю площі та чітко визначених меж, які в свою чергу є уявною замкненою лінією. Водночас земельна ділянка як об'єкт права власності є юридичною конструкцією, що не позбавлена матеріальності, адже є правовою формою залучення майновий оборот такого природного ресурсу як земля. Зважаючи на ці доводи, земельна ділянка як об'єкт правових відносин є річчю, яка одночасно характеризується такими класичними ознаками речі як матеріальність та тілесність, оскільки являють собою частину земної поверхні, а також такою ознакою як умовність виокремлення земної поверхні у якості земельної ділянки що підтверджується умовністю ліній меж земельної ділянки. Застосування на практиці позначення меж земельних ділянок межовими знаками як матеріальними об'єктами не знімає питання про умовність відділення земельної ділянки від решти земної поверхні. Все це дає нам підстави для визначення земельних ділянок як об'єктів правових в тому числі й цивільних, відносин як матеріально-ідеальної речі, тобто речі, тілесність якої не відокремлена від тілесності суміжних земельних ділянок чи земельних територій.

Таким чином, земельна ділянка як річ у цивільно-правовому розумінні не є класичним об'єктом цивільних прав. Поняття земельної ділянки конституують як її фізичні властивості (належність до земної поверхні, межі, місце розташування, площа) та юридичні властивості (власнісний статус, цільове призначення, кадастровий номер). Земельна ділянка як об'єкт цивільних прав є індивідуально-визначеним нерухомим майном, оскільки являє собою таку частину земної поверхні, яка має встановлені та посвідчені у рамках публічної процедури землеустрою замкнені межі, а отже установлене місце розташування та площу, є об'єктом права власності та характеризується наявністю цільового призначення, що може бути зміненим у встановленому законодавством порядку.

У юридичній літературі часто зауважують, що у ст. 79 ЗКУ закріплено не всі суттєві ознаки земельної ділянки. Н.В. Ільницька (Ільків) вважає, що земельна ділянка як безпосередній об'єкт земельних правовідносин «...має фіксовану площу, межі, місце розташування, характеризується якісним станом, що відповідає її цільовому призначенню та притаманним їй правовим режимом» [4, с. 8]. К.О. Дремлюга пропонує закріпити у чинному Земельному кодексі України цивілістичні ознаки земельної ділянки: «... абсолютну нерухомість земельної ділянки; її фіксований розмір; специфічний (індивідуальний) правовий режим; визначені природні якості та фізичні властивості; особливе цільове призначення та функціональне використання» [5, с. 84]. А.Н. Ніязова вважає, що земельна ділянка як об'єкт права характеризується насамперед «... цільовим призначенням» [6, с. 11].

Цільове призначення є такою юридичною ознакою земельної ділянки приватної власності, яка згідно з ч. 3 ст. 20 ЗКУ може змінюватися навіть з ініціативи її власника, але в порядку, встановленому законодавством, який передбачає участь у такій зміні органів влади. Отже, в контексті дослідження ознак земельної ділянки юридичного характеру слід, на нашу думку, говорити про наявність у кожній земельній ділянці такої юридичної ознаки як цільове призначення, порядок зміни якого встановлено земельним законодавством. Вважаємо, що дана ознака є універсальною та має бути врахована у легальній дефініції поняття «земельна ділянка».

Характеризуючи земельну ділянку як об'єкт земельних прав, потрібно підкреслити, що у ч. 1 ст. 79 ЗКУ не повністю розкриті ознаки земельної ділянки. Зокрема, у вказаній статті законодавець не закріпив таку важливу ознаку як спосіб створення земельної ділянки, а саме її формування.

Процес формування та встановлення меж земельної ділянки є необхідною частиною процесу створення земельної ділянки як речі у цивілістичному розумінні. Тому за умов впровадження в Україні Державного земельного кадастру (далі – ДЗК) як єдиної цілісної геоінформаційної системи відомостей про всі землі в межах території України, великого значення набуває питання про якість проведення

землевпорядних робіт та гарантованість державою права приватної власності на земельні ділянки приватизовані до ведення в дію кадастру. На думку автора, для забезпечення повноцінного захисту права приватної власності на земельні ділянки важливого значення набувають не лише індивідуалізуючи ознаки земельної ділянки, що опосередковують майновий обіг земельних ділянок та характеризують земельну ділянку як об'єкт цивільних прав, а ідентифікуючі (земельно-правові) ознаки земельної ділянки, що визначають земельну ділянку як об'єкт земельних прав.

З 1 січня 2013 р. у ЗКУ з'явилася ст. 79¹ «Формування земельної ділянки як об'єкта цивільних прав», у якій уточнюються (земельно-правові) ознаки земельної ділянки. Вказана стаття поділяє усі земельні ділянки в межах території України на два види: сформовані та несформовані. Відповідно до ч. 1 ст. 79¹ формування земельної ділянки полягає у її визначенні як об'єкта цивільних прав, зокрема, визначення її площі, меж та внесення інформації про неї до Державного земельного кадастру. Земельна ділянка вважається сформованою з моменту присвоєння їй кадастрового номера. Однак право приватної власності на несформовані земельні ділянки не припиняється із запровадженням ДЗК. Тому несформовані земельні ділянки фактично є штучно вилученими із цивільного обороту до присвоєння такій ділянці кадастрового номеру та реєстрації у ДЗК.

До сформованих належать земельні ділянки, відомості (фізичні та юридичні ознаки) про які внесені до державного реєстру земель (до 1 січня 2013 р.) або до Державного земельного кадастру (після 1 січня 2013 р.), а самим земельним ділянкам присвоєний кадастровий номер. Однак в Україні близько третини земельних ділянок передані у власність до 2004 р. – року введення обов'язкової кадастрової нумерації земельних ділянок. Більше того, у багатьох з таких ділянок нечітко визначені місце розташування, межі та площа, а відомості про них не внесені до встановлених законодавством реєстраційних систем.

Водночас виникає питання про те, чи можуть бути несформовані земельні ділянки об'єктом цивільних правовідносин? На наш погляд, відповідь на поставлене питання має бути позитивною. Адже закон визнає права власності та інші права на земельні ділянки, які були надані у власність та користування до 2004 року. Зокрема, власники таких земельних ділянок можуть здійснювати правомочності володіння та користування такими ділянками без будь-яких обмежень. Проте вони обмежені у здійсненні правомочності розпорядження такими ділянками до повного їх сформування – внесення відомостей про них до Державного земельного кадастру та присвоєння кадастрового номера. Так, власники несформованих земельних ділянок не мають права передати її в оренду або відчужити. Натомість несформована земельна ділянка може бути передана у спадок. Водночас власники несформованих земельних ділянок мають право на захист у випадку порушення належного їм права власності на такі ділянки відповідно до закону та можуть задіяти весь передбачений набір способів цивільно-правового захисту. Отже,

несформовані земельні ділянки також повинні розглядатися як об'єкти цивільних прав, обігосдатність яких є обмеженою.

При аналізі правового режиму несформованих земельних ділянок як об'єктів цивільних прав виникає ще одне питання: чи можна вважати наявність кадастрового номера земельної ділянки як універсальної ознаки земельної ділянки, оскільки закон також визнає несформовані земельні ділянки об'єктами цивільних прав? На наш погляд, при відповіді на поставлене питання слід врахувати те, що несформовані земельні ділянки законодавство розглядає як тимчасове явище. З введення в Україні Державного земельного кадастру відомості про всі земельні ділянки з часом мають бути внесені до нього та отримати кадастрові номери. Саме ця тенденція у динаміці правового режиму земельних ділянок як об'єктів цивільних прав має бути визнана визначальною при кваліфікації кадастрового номера земельної ділянки як універсальної її юридичної ознаки.

Отже, виходячи з вищезазначеного, під несформованою земельною ділянкою як об'єктом цивільних прав слід розуміти таку частину земної поверхні, яка має неточно встановлені або належним чином не задокументовані та посвідчені у рамках публічної процедури землеустрою межі, місце розташування та площу, є об'єктом права власності та характеризується наявністю цільового призначення.

Негативною ознакою несформованих земельних ділянок є нефіксованість їх площі. Це означає, що фактична площа земельної ділянки в натурі може виявитися меншою ніж площа, що зазначена у державному акті на право приватної власності на земельну ділянку. У цьому ракурсі виникає проблема захисту права приватної власності на несформовані земельні ділянки. Для вирішення цієї проблеми потрібно дослідити відмінності сформованих земельних ділянок від несформованих.

Поняття несформованої земельної ділянки потребує уточнення через розкриття ознак земельної ділянки як об'єкта земельних прав. Відповідно до ч. 1 ст. 15 Закону України «Про Державний земельний кадастр» [7] до Державного земельного кадастру України включається такі відомості про земельні ділянки: 1) кадастровий номер; 2) місце розташування; 3) опис меж; площа; 4) міри ліній по периметру; 5) координати поворотних точок меж; 6) дані про прив'язку поворотних точок меж до пунктів державної геодезичної мережі; 7) дані про якісний стан земель та про бонітування ґрунтів; 8) відомості про інші об'єкти Державного земельного кадастру, до яких територіально (повністю або частково) входить земельна ділянка; 9) цільове призначення (категорія земель, вид використання земельної ділянки в межах певної категорії земель); 10) склад угідь із зазначенням контурів будівель і споруд, їх назв; 11) відомості про обмеження у використанні земельних ділянок; 12) відомості про частину земельної ділянки, на яку поширюється дія сервітуту, договору суборенди земельної ділянки; 13) нормативна грошова оцінка; 14) інформація про документацію із землеустрою та

оцінки земель щодо земельної ділянки та інші документи, на підставі яких встановлено відомості про земельну ділянку. Усі перелічені у ст. 15 Закону України «Про державний земельний кадастр» види відомостей характеризують земельну ділянку як об'єкт земельних прав. На думку автора, дані про земельну ділянку визначені у ч. 1 ст. 15 Закону України «Про Державний земельний кадастр» характеризують її як об'єкт земельних прав, тому пропонуємо їх умовно називати власне земельно-правовими ознаками земельної ділянки як об'єкта земельних прав.

На підставі проведеного аналізу обґрунтовано наступні висновки. По-перше, земельна ділянка у юридичному розумінні є фактично «безтілесною» площиною, що характеризується наявністю площі та чітко визначених меж, які в свою чергу є уявною замкненою лінією. Водночас, земельна ділянка як об'єкт права власності є юридичною конструкцією, що не позбавлена матеріальності, адже є правовою формою залучення майновий оборот такого природного ресурсу як земля. Зважаючи на ці доводи, земельна ділянка є ідеально-матеріальним об'єктом цивільного та земельного права. Матеріальність як ознака земельної ділянки проявляється у тому, що вона є юридичною конструкцією, що дає змогу залучити землю як природний ресурс у майновий оборот. Ідеальність земельної ділянки як об'єкта права полягає у тому, що це поняття є штучним, адже межі земельних ділянок як уявні лінії існують лише у юридичному розумінні.

По-друге, для забезпечення повноцінного захисту права приватної власності на земельні ділянки важливого значення набувають не лише індивідуалізуючі ознаки земельної ділянки, що опосередковують майновий обіг земельних ділянок та характеризують земельну ділянку як об'єкт цивільних прав, а ідентифікуючі (земельно-правові) ознаки земельної ділянки, що визначають земельну ділянку як об'єкт земельних прав. Останні деталізовані у ч. 1 ст. 15 Закону України «Про Державний земельний кадастр».

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
2. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
3. Бурлаченко О.В. Земельный участок в системе недвижимого имущества : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Бурлаченко Олеся Владимировна ; Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2006. – 30 с.
4. Ільницька Н.В. Оренда земель сільськогосподарського призначення: правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Ільницька Наталія Володимирівна ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2001. – 19 с.
5. Дремлюга К.О. Підстави набуття прав на землю громадянами України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Дремлюга Кирило Олегович. – Івано-Франківськ. – 2010. – 212 с.

6. Ниязова А.Н. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных отношений в Кыргызской Республике : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Ниязова Анара Натуевна. – Алматы, 1999. – 24 с.

7. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 7 липня 2011 р. № 3613-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 8. – Ст. 61.

Исследуются юридически значимые черты земельных участков и обосновывается их деление на две группы: физические и юридические. По степени отображения сведений (черт) о земельных участках в официальных регистрационных системах предлагается их деление на сформированные (участки с кадастровыми номерами) и несформированные (участки без кадастровых номеров). Доказывается, что несформированные земельные участки также являются объектом права собственности, подлежащие гражданско-правовой защите в случае его нарушения.

Земельный участок, физические и юридические черты, сформированные и несформированные земельные участки.

Legally meaningful features of land plots as well as their division on physical and legal features has been researched. It is proved that basing on the level of registration of information about land plots in official registration systems thee have to be divided on completely formed and unformed. It is concluded that ownership rights to unformed land plots are also subject to civil protection in case of their violation.

Land plot, physical and legal features, land plots which are formed and unformed.

ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.2

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАЦІВНИКИ З СІМЕЙНИМИ ОБОВ'ЯЗКАМИ» ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

**Т.С. НОВАК, кандидат юридичних наук,
К.В. РУДНІЦЬКА, студентка магістратури 1 року навчання,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України¹**

У роботі досліджуються підходи до визначення поняття «працівники з сімейними обов'язками». Аналізується стан законодавчого закріплення даної категорії працівників. Визначаються перспективи розвитку законодавства у цьому напрямі.

Працівник, сімейні обов'язки, права, Трудовий кодекс, правове регулювання.

Одним з базових галузевих принципів трудового права є принцип єдності і диференціації правового регулювання праці. Наука трудового права традиційно розрізняє об'єктивну, суб'єктну та соціальну диференціацію. До об'єктивних підстав диференціації правового регулювання праці науковці відносять чинники процесу праці, її організації, характер виробництва тощо. Суб'єктними причинами називають обставини, що зумовлені особливостями працівника і залежать від властивостей, що характеризують його особистість (стать, вік, стан здоров'я, сімейний стан, соціально-правовий статус та ін.). Соціальними ж причинами диференціації слугують обставини, зумовлені усиновленням і вихованням працівниками – батьками малолітніх дітей, обов'язками щодо інших близьких родичів – членів сім'ї, які потребують піклування й допомоги [1, с. 105–113]. Для реалізації вищезгаданого принципу трудового права існує низка спеціальних нормативно-правових актів, які й мають враховувати наведені критерії диференціації. Не маючи змоги охопити в межах однієї статті весь спектр проблем диференціації правового регулювання праці, вважаємо за доцільне зупинитися на питанні регламентації трудових прав однієї категорії працівників – працівників з сімейними обов'язками.

Актуальність теми дослідження підтверджується ступенем нерозкритості проблеми – на даний час спеціальних доробок у вітчизняній правовій науці є досить мало, а враховуючи постійні зміни в правовому, економічному та політичному житті країни виникає потреба в постійних

подальших наукових пошуках у цьому напрямі.

На сьогодні переважна більшість праць присвячена проблемам правового регулювання праці жінок (ґрунтуючись передусім на фізіологічних особливостях жіночого організму, потребі захисту жінки-матері). Це, насамперед, роботи вчених радянського періоду – О.А. Абрамової, А.М. Камбарова, Г.Н. Нетесюка, Ф.М. Раянова, Н.М. Шептуліної та ін., й незалежної України – І.І. Шамшиної, Т.Ю. Ахаладзе та ін. Особливості правового регулювання праці більш ширшої категорії – працівників з сімейними обов'язками, висвітлені в роботах російських вчених (Ф.О. Дзгоевої, Н.П. Слугіної, Р.Л. Суняєвої, А.О. Харитоновой) та українських науковців, зокрема Л.П. Гаращенко, О.В. Пожарової та ін.

Метою та задачею статті є дослідження підходів до визначення поняття «працівники з сімейними обов'язками», аналіз стану законодавчого закріплення цієї категорії працівників, перспектив розвитку законодавства у цьому напрямі.

Спеціальні правові норми щодо правового регулювання праці жінок почали формуватися ще з перших років радянської влади. Кодекс законів про працю УСРР 1922 р. [2] вже містив окремий розділ XIII «Праця жінок та неповнолітніх», в якому встановлювалася заборона на застосування праці жінок на важких, шкідливих на нічних роботах; передбачалися гарантії для вагітних жінок, перерви для годування дитини тощо. Деталізувалися вказані права у відповідних підзаконних актах. У подальшому ці правові положення розвивалися, як правило, в бік покращення захищеності жінки-працівника.

При цьому вчені одностайні, що саме фізіологічні особливості жінки, її вік і стан здоров'я є основними критеріями для диференціації правового регулювання питань організації праці жінок та її охорони. Додатковими ж підставами, на думку окремих фахівців, зокрема А.М. Камбарова, являються суспільні обов'язки, які виконує жінка, а також праця у сфері виховання і догляду за дітьми, домашні турботи [68, с. 9–10]. Віддаючи належне висновкам А.М. Камбарова, не можна повністю погодитися з доцільністю диференціації праці жінок залежно від обов'язків, які покладаються на неї через виховання дитини. У вихованні дітей беруть участь як жінка, так і чоловік, і кожна окрема сім'я має на власний розсуд вирішувати розподіл цих обов'язків. Відповідно, чоловік також може виховувати і виховує дітей. Окрім того, останнім часом результати політики гендерної рівності, зміни на ринку праці, економічна ситуація та ряд інших факторів призвели до того, що далеко не в кожній сім'ї чоловік здатен повністю її матеріально забезпечити. Досить типовою є ситуація, коли дружина заробляє більше, ніж чоловік і обов'язки по вихованню малолітніх дітей «вигідніше» покласти саме на нього. За певних життєвих обставин ці обов'язки можуть виконуватися й іншими особами. Це породжує необхідність посилення уваги до особливого правового регулювання праці не лише жінок, а й інших працівників з сімейними обов'язками.

Вітчизняне законодавство не дає визначення поняття «працівники з

сімейними обов'язками». Згідно ж міжнародних норм, до таких відносяться чоловіки і жінки, які мають сімейні обов'язки щодо дітей, які перебувають на їхньому утриманні, коли такі обов'язки обмежують їхні можливості підготовки, доступу, участі чи просування в економічній діяльності. Також до даної категорії відносяться чоловіки і жінки, які мають зобов'язання щодо інших найближчих родичів – членів їхньої сім'ї, котрі дійсно потребують їхнього догляду чи допомоги, якщо такі обов'язки обмежують їхні можливості підготовки, доступу, участі чи просування в економічній діяльності (ст. 1 Конвенції МОП про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками № 156 [3] та ст. 1 Рекомендації МОП щодо рівних можливостей та рівного ставлення до працівників чоловіків і жінок: працівники із сімейними обов'язками № 165 [4]).

У проекті Трудового кодексу [5] є окрема ст. 284, яка має назву «Працівники із сімейними обов'язками», й має наступний зміст: «Працівниками із сімейними обов'язками визнаються мати, батько, усиновлювач, опікун, піклувальник, прийомні батьки, а в окремих випадках, передбачених цим Кодексом, – інший член сім'ї». Як бачимо, основний акцент робиться саме на осіб, що мають обов'язки щодо дітей. Про обов'язки працівників щодо інших членів сім'ї мова не йде. Невірним видається і відсилочний характер на «інші випадки, передбачені цим Кодексом», оскільки чіткість й однозначність понять є дуже важливим у правозастосуванні.

Що стосується доктринальних підходів до визначення категорії «працівники з сімейними обов'язками», то вони практично повторюють вищезгадані положення міжнародного права, хоча в дечому думки науковців різняться.

Так, А.О. Харитонova до працівників з сімейними обов'язками відносить працівників (чоловіків і жінок), які мають сімейні обов'язки щодо дітей, які перебувають на їх утриманні та до інших найближчих родичів – членів сім'ї, які потребують догляду чи допомоги (це можуть бути чоловік (дружина), батьки працівника, брати і сестри, а також внук) [6, с. 14].

На думку Ф.О. Дзгоевої працівниками з сімейними обов'язками є особи, пов'язані особистими немайновими і майновими правами та обов'язками, що витікають із шлюбу (юридичного або фактичного), рідства, свояцтва, усиновлення або іншої форми прийняття дітей на виховання в сім'ю [7, с. 21].

З точки зору Р.Л. Суняєвої до кола осіб, яких при правовому регулюванні праці варто визнавати особами з сімейними обов'язками, потрібно відносити батьків, усиновлювачів, опікунів й піклувальників, бабу, діда, інших родичів [8]. Як бачимо, в даному випадку науковець звужується лише до обов'язків щодо дітей й не бере до уваги обов'язки щодо інших членів сім'ї, які можуть потребувати догляду.

Окремі вчені виділяють ознаки, за якими працівника можна вважати «працівником із сімейними обов'язками». Це, по-перше, наявність неповнолітніх дітей і непрацездатних членів сім'ї, які потребують догляду і

допомоги і по-друге, обов'язок по забезпеченню життєдіяльності і всебічного фізичного і психічного розвитку неповнолітніх дітей і здійснення догляду та допомоги непрацездатним членам сім'ї [9, с. 89-94].

Фактично базуючись на цих ознаках, Л.П. Гаращенко пропонує визначати працівників із сімейними обов'язками, як «фізичних осіб, які перебувають у трудових відносинах та утримують, здійснюють догляд та виховують неповнолітніх дітей, а також мають обов'язки щодо утримання та здійснення догляду відносно інших членів сім'ї у випадку їх непрацездатності» [10, с. 327].

Погоджуючись в цілому з таким підходом, все ж таки останнє визначення хотілося б піддати критиці. Насамперед, недоцільним є вживання терміну «неповнолітніх дітей», оскільки відповідно до сімейного законодавства (ч. 1 ст. 6 Сімейного кодексу України та ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III) правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Тобто з юридичної точки зору особа після 18 років дитиною не є. Певні зауваження викликає і вживання терміну «непрацездатність», оскільки непрацездатною особа може бути з різних причин: внаслідок хвороби, інвалідності, вагітності, за віком тощо. Однак не завжди, будучи непрацездатною, така особа потребує стороннього догляду чи утримання.

На нашу думку, на рівні закону (Кодексу законів про працю чи Трудового кодексу) потрібно закріпити загальне визначення поняття «працівники з сімейними обов'язками» наступним чином: «це працівники, які мають обов'язки по вихованню й утриманню дитини відповідно до сімейного чи іншого законодавства (батьки, усиновлювачі, опікуни, піклувальники); інші родичі дитини, які фактично здійснюють догляд за нею, у випадках, прямо передбачених законом; працівники, які мають обов'язки щодо інших членів своєї сім'ї, які потребують у встановлених випадках догляду чи допомоги». Далі ми вже можемо говорити про конкретизацію кількості дітей, їх віку, ступеня необхідної допомоги іншим членам сім'ї тощо у відповідних нормах трудового законодавства при встановленні тих чи інших особливостей правового регулювання трудових відносин.

На даний час Кодекс законів про працю не оперує терміном «працівник з сімейними обов'язками», вживаючи поняття «жінка, що має дітей», «батько дитини», «опікуни (піклувальники)», «прийомні батьки».

Саме про жінку, що має дітей, йдеться в ст. 51 Кодексу законів про працю (щодо встановлення скороченої тривалості робочого часу), ст. 55 (щодо заборони роботи в нічний час), ст. 63 (щодо заборони залучення до надурочних робіт), ст. 176 (щодо заборони залучення вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років, до нічних, надурочних робіт, робіт у вихідні дні й направлення їх у відрядження), ст. 177 (щодо обмеження залучення жінок, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів, до надурочних робіт і направлення їх у відрядження), ст. 178 (щодо переведення на легшу роботу вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років), ст. 182 (щодо

відпусток жінкам, які усиновили дітей), ст. 184 (щодо гарантій при прийнятті на роботу і заборони звільнення вагітних жінок і жінок, які мають дітей), ст. 185 (щодо надання вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до чотирнадцяти років, путівок до санаторіїв та будинків відпочинку і подання їм матеріальної допомоги) та ін.

Натомість відповідно до ст. 186-1 гарантії, встановлені статтями 56, 176, 177, частинами третьою – восьмою статті 179, статтями 181, 182, 182-1, 184, 185, 186 Кодексу законів про працю, поширюються також на батьків, які виховують дітей без матері (в тому числі в разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі), а також на опікунів (піклувальників), прийомних батьків.

Відмітимо, що ст. 186-1 Кодекс законів про працю був доповнений лише в 1991 році (Законом УРСР «Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю Української РСР при переході республіки до ринкової економіки» від 20 березня 1991 р. № 871-XII). Даний нормативний акт передбачав поширення гарантій наданих жінкам, що мають дітей, на батьків, які виховують дітей без матері (в тому числі і в разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі), а також на опікунів (піклувальників). Розширення кола цих осіб категорією «прийомні батьки» відбулося лише в 2010 році, після внесення до ст. 186-1 Кодексу законів про працю відповідних змін Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення соціальних гарантій прийомним батькам» від 10 березня 2010 р. № 1959-VI.

При цьому в правовій науці висувуються пропозиції щодо ще більшого розширення кола осіб, зазначених в ст. 186-1 Кодексу законів про працю, вітчизном й фактичним вихователем [11, с. 282-287].

Щодо проекту Трудового кодексу України, то в ньому вживається окрім терміна «працівники з сімейними обов'язками» інший – «особи з сімейними обов'язками». На різне термінологічне позначення однієї й тієї ж категорії працівників звертала увагу Л. П. Гаращенко, пропонуючи застосовувати один термін для закріплення правових гарантій саме для працівників з сімейними обов'язками [10, с. 327]. Не дивлячись на те, що науковець досліджувала проект Трудового кодексу від 4 грудня 2007 р. № 1108 [12] й з того часу документ неодноразово переглядався і доопрацьовувався, на даний час цей недолік в останньому проекті Трудового кодексу [5] так і не усунуто. В низці правових норм цього документу: ч. 4 ст. 11, ст. 21, ст. 47, ст. 73, ч. 2 ст. 82, ч. 2 ст. 102, ч. 1 ст. 128, ч. 2, 3 ст. 129, ч. 3 ст. 140, ст. 166, ч. 2 ст. 168, ч. 2 ст. 181, ст. 198, ст. 199, ч. 3 ст. 248, ч. 3 ст. 254, ст. 284, ст. 290 вживається поняття «працівники з сімейними обов'язками». А от в ч. 2 ст. 182 (щодо надання щорічної трудової відпустки за бажанням працівника у зручний для нього час), та ч. 2 ст. 195 (щодо права на відпустку без збереження заробітної плати для догляду за дитиною, яка потребує домашнього догляду) йдеться мова вже про «осіб з сімейними обов'язками».

Спробуємо визначити, який же термін має застосовуватися в Трудовому кодексі. Спершу відмітимо, що тлумачний словник під особою

розуміє «певну людину, індивіда» [13, с. 345]. У теорії права під «особою» розуміють «конкретну людину, що характеризується тільки їй притаманним стійким комплексом індивідуальних якостей біологічного і соціального характеру» [14, с. 63], «людину, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються суспільством, та виконує обов'язки, які ним покладаються» [15, с. 243]. Як бачимо, з правової точки зору особа є не просто людиною, а носієм певних прав і обов'язків. Вид та обсяг останніх є визначальними для правового статусу особи. У нашому випадку – для правового статусу працівника.

У свою чергу працівником є «особа, яка працює на підприємстві, в організації, установі та виконує обов'язки або функції згідно з трудовим договором (контрактом)» (ст. 1 Закону України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII, ст. 1 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р. № 137/98-ВР), «фізична особа, яка вступила у трудові відносини з роботодавцем на підставі трудового договору» (ст. 20 проекту Трудового кодексу).

Враховуючи мету, завдання й сферу дії як Кодексу законів про працю, так і Трудового кодексу, вживання дуже широкого поняття «особи з сімейними обов'язками» є невірним і недоцільним. Абсолютно вірним є застосування терміну «працівники з сімейними обов'язками», що має бути враховано в подальшій законотворчій діяльності нашої країни.

Список літератури:

1. Прилипко С.М. Трудове право України : підруч. ; 4-е вид., перероб. і доп. / С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2011. – 800 с.
2. Кодекс законов о труде. С алфавитным указанием. – 2-е офиц. изд. – Х. : Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1924. – 61 с.
3. Про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок : трудящі із сімейними обов'язками : Конвенція Міжнародної організації праці № 156 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
4. Про рівні можливості та рівне ставлення до працівників чоловіків і жінок: працівники із сімейними обов'язками : Рекомендація Міжнародної організації праці № 165 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
5. Проект Трудового кодексу України від 22 квітня 2013 р. № 2902 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
6. Харитонов А.О. Работники с семейными обязанностями: дифференциация правового регулирования как средство обеспечения международным трудовым и российским трудовым правом равных возможностей : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / А. О. Харитонов. – Пермь, 2003. – 24 с.
7. Дзгоева Ф.О. Правовое регулирование лиц с семейными обязанностями / Ф.О. Дзгоева. – М. : ТК Велби, изд-во Проспект, 2003. – 96 с.
8. Суняева Р.Л. Правовое регулирование труда женщин и лиц с семейными обязанностями / Р. Л. Суняева : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.garant-e.ru>.
9. Слугина Н.П. Работники с семейными обязанностями как специальные субъекты трудового права / Н.П. Слугина // Трудовое право. – 2006.

– № 10(80). – С. 89–94.

10. Гаращенко Л.П. Працівники з сімейними обов'язками: поняття та юридичні гарантії у проекті Трудового кодексу / Л.П. Гаращенко // Правова держава. – Вип. 21. – С. 323–329.

11. Пожарова О.В. Особливості правового регулювання праці осіб з сімейними обов'язками / О.В. Пожарова // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 57. – С. 282–287.

12. Проект Трудового кодексу України від 4 грудня 2007 р. № 1108 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

13. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови / А.О. Івченко. – Х. : Фоліо, 2008. – 540 с.

14. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : підруч. / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.

15. Теорія держави і права : Академічний курс : підруч. / ред. О.В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

В работе исследуются подходы к определению понятия «работники с семейными обязанностями». Анализируется состояние законодательного закрепления данной категории работников. Определяются перспективы развития законодательства в этом направлении.

Работник, семейные обязанности, права, Трудовой кодекс, правовое регулирование.

The article is dedicated to the study of approaches to the definition of the notion of «employees with family obligations» within the theory of labor right and within the legislation of Ukraine, and to identification of perspectives of the legislation developing in this direction.

Employees, family obligations, rights, Labor Code, the legal regulation.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО, АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС

УДК 342.92:343.01:347.77

ДО ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ПОРУШЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

**О.П. СВІТЛИЧНИЙ, доктор юридичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

У статті досліджуються теоретико-правові питання встановлення адміністративної та кримінальної відповідальності юридичних осіб за порушення прав інтелектуальної власності.

Законодавство, юридична відповідальність, юридична особа, порушення прав інтелектуальної власності.

У будь-якій сфері людської діяльності, у тому числі й у боротьбі із правопорушеннями у сфері інтелектуальної власності, принципове значення приділяється питанням юридичної відповідальності, особливо відповідальності юридичних осіб.

У зарубіжних країнах контроль за діяльністю організацій з колективного управління майновими авторськими і суміжними правами реалізується відповідно до норм цивільного та адміністративного права.

За порушення вимог законодавства України у сфері авторського права і (або) суміжних прав та відповідно до Порядку обліку організацій колективного управління і здійснення нагляду за їх діяльністю Державною службою інтелектуальної власності України до організацій колективного управління можуть бути застосовані санкції у вигляді: попередження, тимчасової заборони (зупинення) права організацій колективного управління на укладання договорів про отримання винагороди чи договорів з надання дозволу на використання об'єктів авторського права і (або) суміжних прав на строк до трьох місяців, або зняття із обліку.

Метою цієї статті є дослідження теоретико-правових питань встановлення відповідальності юридичних осіб нормами адміністративного та кримінального законодавства за порушення прав інтелектуальної власності.

Загальні питання юридичної відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності досліджували науковці різних галузей права, зокрема: П.П. Андрушко, А.М. Коваль, Г.В. Корчевний, О.Д. Святоцький,

Р.Б. Шишка та ін. Проте більшість авторів, як правило, розглядали загальні питання юридичної відповідальності за порушення об'єктів права інтелектуальної власності, а не адміністративну або кримінальну відповідальність юридичної особи.

Науковці зазначають, що за останні роки діяльність організацій колективного управління авторськими та суміжними правами є досить активною, а матеріали судової практики свідчать про численну кількість позовів, пов'язаних із невідрахуванням коштів за використання об'єктів авторських чи суміжних прав [1, с. 156].

Зважаючи, що при здійсненні управління авторськими та суміжними правами, а також в інших випадках бувають приклади вчинення, пов'язані з кримінальною, цивільно-правовою або адміністративною відповідальністю, що вчиняють юридичні особи, вважаємо за доцільне зупинитися на цьому питанні.

На проблему, пов'язану з кримінальною відповідальністю юридичних осіб, звертається увага в Конвенції про кіберзлочинність [2], у ст. 8 якої зазначається, що кожна зі сторін Конвенції вживає такі законодавчі та інші заходи, які можуть бути необхідними для встановлення кримінальної відповідальності відповідно до її внутрішнього законодавства за навмисне вчинення, без права на це, дій, що призводять до втрати майна іншої особи шляхом: будь-якого введення, зміни, знищення чи приховування комп'ютерних даних; будь-якого втручання у функціонування комп'ютерної системи; з шахрайською або нечесною метою набуття, без права на це, економічних переваг для себе чи іншої особи.

Крім того, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, ратифікованої Україною [3], у ст. 10 «Відповідальність юридичних осіб» якої зазначено, що кожна Держава-учасник застосовує такі заходи, які, з урахуванням її правових принципів, можуть зажадати для встановлення відповідальності юридичних осіб за участь у серйозних злочинах («серйозний злочин» означає злочин, який карається позбавленням волі на максимальний строк не менше чотирьох років або більш суворою мірою покарання (п. b, ст. 2 Конвенції), до яких причетна організована злочинна група. У цій статті зазначається, що держави-учасниці повинні дотримання правових принципів при встановленні відповідальності юридичних осіб, яка може бути кримінальною, цивільно-правовою або адміністративною. При цьому покладання такої відповідальності не повинно завдавати шкоди кримінальній відповідальності фізичних осіб, які вчинили злочини. Рекомендації щодо встановлення кримінальної або іншої відповідальності юридичних осіб є внутрішнім правом Держави-учасниці.

Відповідно до українського законодавства юридичні особи не можуть нести адміністративну та кримінальну відповідальність. Наукові дискусії щодо встановлення адміністративної або кримінальної відповідальності юридичних осіб не є новими, вони неодноразово порушувались на сторінках спеціальної літератури. Спектр наукових думок різний: від

можливості заперечення до можливості визнання суб'єктами кримінальної та адміністративної відповідальності юридичних осіб.

Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23 травня 2013 р., який набирає чинності з 1 вересня 2014 р. [4] на відміну від Закону України «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» від 11 червня 2009 р. [5], який повинен був бути введеним у дію з 1 січня 2011 р., але втратив чинність на підставі Закону України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції» від 21 грудня 2010 р. [6], породив нові дискусійні питання стосовно кримінальної відповідальності юридичних осіб. Проте і в Проекті Кримінального кодексу Російської Федерації 1994 р. також передбачалось застосування кримінальної відповідальності юридичних осіб у таких випадках: юридична особа винна у невикористанні або неналежному виконанні прямого припису закону, який встановлює обов'язки або заборону на здійснення конкретної діяльності, юридична особа винна у здійсненні діяльності, яка не відповідає її статутним документам або заявленим цілям. При цьому кримінальна відповідальність юридичної особи не виключала відповідальності за вчинений злочин фізичної особи [7].

На відміну від КУпАП, Кодексом про адміністративні правопорушення Російської Федерації передбачено, що юридичні особи є суб'єктами адміністративної відповідальності. З цього приводу Л.О. Іванов пише, що інститут публічно-правової відповідальності юридичної особи застосовується у багатьох зарубіжних країнах, які встали перед проблемою зростання порушень закону, вчинених корпораціями або іншими колективними суб'єктами. Ці країни пішли по шляху введення відповідальності юридичних осіб не тільки за адміністративні (Італія, Португалія, Німеччина), але й за кримінальні правопорушення (Франція, США, Японія та ін.) [8, с. 21].

Б.В. Волженкін, аналізуючи законодавчі акти різних країн, наводить ряд аргументів на користь як прихильників, так і противників такого виду відповідальності. Також він зазначає про те, що треба виділити умови, за яких юридична особа буде нести відповідальність за злочин, вчинений фізичною особою. Разом із тим він зауважує, що в більшості випадків на корпорацію має бути накладена цивільна відповідальність, а на службовця, що прийняв злочинне рішення – кримінальна [9].

Питання кримінальної відповідальності юридичної особи в нормативно-правових актах зарубіжних країн вирішується по-різному. В британській системі права діє принцип ототожнення керуючого органу з керуючою ним корпорацією, коли під виною юридичної особи розуміють вину керівника або керуючого органу цієї організації. У США сама ідея покладання на корпорацію кримінальної відповідальності виникла із розуміння прагматизму й доцільності. Корпорація несе кримінальну

відповідальність і у тих випадках, коли вона ставить свого працівника у таку ситуацію, за якої він отримує можливість займатися «неналежною діяльністю». Ще у 1909 р. Верховний Суд США визнав аналогію між цивільно-правовою і кримінально-правовою відповідальністю корпорацій в частині доказування вини [10, с. 106–118].

Підхід американського законодавця погоджується із теорією соціального розуміння вини, як відповідальності юридичної особи перед суспільством і державою за ці негативні наслідки, вчинені юридичною особою і яка несе відповідальність неналежну організацію своєї діяльності, спричинивши вчинення злочину. Законом Великої Британії «Про авторські, дизайнерські і патентні права» [11] передбачена відповідальність юридичних осіб і їх службовців за незаконне виготовлення і оборот об'єктів авторського права. Згідно із ст. 110 цього Закону у разі, якщо при скоєнні злочину, передбаченого ст. 107 Закону, юридичною особою буде доказано, що такий злочин скоєний з дозволу або потурання директора, менеджера, секретаря, іншої подібної особи або особи, яка тимчасово займає вказані посади, то вони, також як і юридичні особи, винні в скоєнні злочину, підлягають кримінальному переслідуванню й відповідному покаранню. Також аналогічна відповідальність передбачена ст. 198 Закону за виготовлення, оборот і використання незаконного звукозапису.

Ті, хто виступає проти інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, вказують насамперед на те, що вони не узгоджуються із принципом особистої відповідальності особи за вчинені діяння та наявності вини. На відміну від цивільного законодавства, кримінальним законодавством обмежене коло можливих суб'єктів злочину. Це означає, що суб'єктом злочину може бути лише фізична осудна особа, суб'єктами злочину за українським кримінальним законодавством не можуть бути юридичні особи. Як зазначає А.А. Музика, визнання останніх суб'єктами кримінальної відповідальності не відповідає принципам кримінального права – особистої (індивідуальної) відповідальності особи за вчинений злочин та наявності вини. За злочинні діяння, що мали місце у процесі діяльності юридичної особи, відповідає винна фізична особа, яка вчинила такі діяння. Відповідальність юридичних осіб визначається засобами адміністративного чи цивільного права (застосування до установ, підприємств, організацій штрафних санкцій, заборона їхньої діяльності тощо) [12, с. 62].

Поняття «юридична особа» надається у ст. 80 ЦК України, згідно з якою юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, що наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді. Згідно із ч. 2 ст. 81 ЦК України юридична особа публічного права також може створюватися розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування [13].

Аналіз норм цивільного законодавства дає змогу говорити про наявність традиційних ознак, які характеризують юридичну особу: а) організаційна єдність; б) наявність відокремленого майна; в) самостійна майнова відповідальність; г) здатність виступати в цивільному обігу від свого імені.

За загальним правилом ст. 82 Цивільного Кодексу України, на юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах поширюються положення ЦК України. Однак і передбачається можливість регулювання цивільних правовідносин за участю юридичних осіб публічного права і іншими, ніж ЦК України, актами законодавства. Такими актами можуть бути лише закони, а не акти Президента України чи постанови Кабінету Міністрів України. Це можуть бути закони, що регулюють правове становище органів публічної влади, місцевих адміністрацій тощо, які встановлюють певні особливості участі цих організацій у цивільних правовідносинах. Положення таких законів поширюються лише на юридичних осіб публічного права.

Отже, юридичні особи є повноправними суб'єктами багатьох видів правовідносин, вони можуть вчиняти різні протиправні діяння. Відповідно, виникає питання, чи повинні нести кримінальну відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності юридичні особи. Дослідження підстав притягнення юридичних осіб до кримінальної або адміністративної відповідальності, у тому числі, й за порушення прав інтелектуальної власності, допомагає визначити певні особливості відповідальності юридичних осіб.

По-перше, юридична особа може бути притягнута до відповідальності у разі набуття нею правосуб'єктності. Правосуб'єктність юридичної особи – це складна система, кожен елемент якої визначає правосуб'єктність юридичної особи у певній сфері суспільних відносин [14, с. 59].

По-друге, визначення вини юридичної особи повинно враховувати зв'язок між діяннями фізичних осіб, що входять до складу юридичної особи, і протиправними діяннями юридичної особи.

По-третє, в національному законодавстві існують норми, які передбачають відповідальність юридичної особи.

Стаття 238 Господарського Кодексу України за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до передбачає відповідальність юридичної особи. Так можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків. До юридичної особи можуть бути застосовані такі види санкцій: вилучення прибутку (доходу); адміністративно-господарський штраф; стягнення зборів (обов'язкових платежів); застосування антидемпінгових заходів; припинення експортно-імпортних операцій; застосування індивідуального режиму ліцензування; зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів

господарської діяльності; анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання; скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання [15].

Юридична природа такої відповідальності полягає у негативній оцінці поведінки правопорушника з боку держави і в прямій вимозі або санкції закону застосувати до нього заходи майнового впливу у вигляді відшкодування збитків, сплати неустойки, штрафу, пені або інших несприятливих для правопорушника правових наслідків. Загальним принципом такої відповідальності є державна забезпеченість щодо застосування передбачених договором чи законом майнових та інших господарських санкцій. Держава гарантує застосування їх завдяки системі спеціальних і загальних правозахисних державних органів, функцією яких є саме застосування господарських санкцій [16, с. 277].

Наведене свідчить про недоцільність встановлення адміністративної та кримінальної відповідальності юридичної особи за порушення прав інтелектуальної власності. На сьогодні чинне вітчизняне законодавство має достатньо норм, якими встановлено адміністративну відповідальність юридичної особи. Якщо говорити про кримінальну відповідальність юридичної особи, слід зазначити, що юридична особа є абстрактною правовою конструкцією, а кримінальне покарання має особистий репресивний характер, спрямований на волю та психологічне ставлення до вчиненого злочину. На відміну від фізичної особи, юридична особа не відповідає ні розумом, ні волею. До того ж, порядок порушення кримінальної справи юридичної особи не узгоджується з процесуальними порядком порушення кримінальної справи фізичної особи давати показання з пред'явленого йому обвинувачення або відмовитися давати показання і відповідати на запитання тощо. Відповідно, вина юридичної особи не може бути встановлена за тими ж правилами, що й вина фізичної особи. Тому, на думку автора, на сьогодні питання встановлення адміністративної або кримінальної відповідальності юридичної особи є передчасним.

Список літератури:

1. Право інтелектуальної власності : навч.-метод. посіб. / О.О. Кулініч, Л.Д. Романадзе. – Одеса : Фінікс, 2010. – 492 с.
2. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність : Закон України від 7 вересня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 5–6. – Ст. 71.
3. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря) : Закон України від 4 лютого 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 19. – Ст. 263.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму

для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23 травня 2013 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon2.rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua).

5. Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень : Закон України від 11 червня 2009 р. //Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 45. – Ст. 692.

6. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції : Закон України від 21 грудня 2010 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.

7. Уголовный кодекс РФ (общая часть). Проект. – М., 1994 : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.google.com.ua>.

8. Комментарий к Кодексу РФ об административных правонарушениях / под общ. ред. проф. Э.Н. Ренова. – М. : НОРМА, 2002. – 1040 с.

9. Волженкин Б.В. Уголовная ответственность юридических лиц / Б.В. Волженкин // Закон. Интернет-журнал Ассоциации юристов Приморья : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://proknadzor.ru/analit>

10. Никифоров А.С. Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности / А.С. Никифоров. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. – 204 с.

11. The Stationery Office Limited as the Copyright, Design and Patent Act 1988. – London, 1988. – P. – 48.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; 3-є вид., перероб. та доп. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Атіка, 2003. – 1056 с.

13. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст.356.

14. Стамкулов У.М. Теоретические проблемы межотраслевой правосубъектности юридического лица / У.М. Стамкулов // Юрист. – 2000. – № 4. – С. 59–63.

15. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № № 18, 19–20, 21–22. – Ст.144.

16. Світличний О.П. Адміністративні правовідносини у сфері земельних ресурсів України: проблеми теорії та практики правозастосування : моногр. / О.П. Світличний. – Донецьк : Державне видавництво «Донбас», 2011. – 410 с.

В статье исследуются теоретико-правовые вопросы установления административной и криминальной ответственности юридических лиц за нарушения прав интеллектуальной собственности.

Законодательство, юридическая ответственность, юридическое лицо, нарушение прав интеллектуальной собственности.

The article examines theoretical legal questions of establishment of administrative and criminal responsibility of juridical persons for infringement of intellectual property rights.

Legislation, legal responsibility, juridical person, infringement of intellectual property rights.

УДК 342.9:378

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ АКРЕДИТАЦІЇ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

**Л.В. ГОЛОВІЙ, кандидат юридичних наук,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

У статті досліджується проведення акредитації навчальних закладів у США, розглянуто види акредитації та стандарти, яким повинні відповідати навчальні заклади та програми, що підлягають акредитації.

Акредитація, акредитаційні органи, вища освіта.

Акредитація як невід'ємна складова системи вищої освіти з'явилася у США й сьогодні визнана як один із головних засобів визначення й покращення якості вищої школи. **Метою** цієї публікації є дослідження процедури акредитації навчальних закладів у США.

Зародження акредитації навчальних закладів США відноситься деякими авторами на кінець XVIII ст. Так, в одній із праць (*Selden W.K., Porter H.V., Accreditation: Its Purposes and Uses / COPA. Washington, USA, 1979. P. 1*) зазначається, що у 1787 р. керівництво штату Нью-Йорк зобов'язало Раду правління навчальних закладів штату щорічно направляти своїх представників у кожний коледж для перевірки діяльності з наданням звітів у вищий законодавчий орган штату [1, с. 59].

Саме в США було започатковано акредитацію як процес оцінювання якості післясередньої освіти шляхом встановлення відповідності до визначених стандартів. Ідея акредитації належить вищим навчальним закладам. А саме, в кінці XIX ст. хаос у системі освіти, який став результатом децентралізації управління вищою школою та відсутності серйозних обмежень з боку штатів, досяг таких розмірів, що постала необхідність в упорядкуванні системи. За ініціативою провідних університетів і коледжів у 80–90-х рр. минулого століття в США «було створено 6 регіональних добровільних об'єднань, членство в яких обумовлювалося наявністю визначених стандартів» [2, с. 169].

До середини XX ст. акредитаційні органи, а їх на той час уже стало значно більше, працювали переважно самостійно, без взаємних зв'язків. У 1949 р. були створені перші агентства для координації акредитаційних дій. Однією з них була Національна комісія з акредитації. Вона прийняла процедуру акредитації, яку визнали й стали застосовувати більшість акредитаційних агентств. З метою вдосконалення політики й процедур акредитації в цьому ж 1949 р. Національний комітет регіональних акредитаційних агентств та інші організації були об'єднані в регіональні

комісії. У 1969 р. Національний комітет регіональних акредитаційних агентств стає Федерацією регіональних акредитаційних комісій вищої освіти. У 1975 р. Національна комісія з акредитації й Федерація регіональних акредитаційних комісій вищої освіти об'єдналися в Раду з акредитації післясередньої освіти [3, с. 116].

У США акредитацію вищих навчальних закладів проводять акредитаційні органи, асоціації або агентства, які є незалежними асоціаціями регіонального або національного масштабу, розробляють критерії та здійснюють оцінку вищого навчального закладу на предмет відповідності його встановленим критеріям.

Усі акредитаційні асоціації мають на меті оцінку результатів діяльності навчальних закладів або програм стосовно їх заявленої головної мети та стандартів конкретного акредитаційного органа, а також стосовно поліпшення якості освітніх послуг, які надаються навчальними закладами або програмами, акредитованими цими асоціаціями. Акредитаційні асоціації працюють за п'ятиступеневими програмами, спрямованими на забезпечення якості освітніх послуг:

1. Навчальний заклад проводить аналіз своєї діяльності та пропонує свій звіт акредитаційному органу, який обов'язково повинен містити головну мету навчального закладу, характеристику його освітніх програм та професорсько-викладацького складу, аналіз забезпечення інформаційними та матеріальними ресурсами, перелік послуг, які надаються студентам.

2. Акредитаційна асоціація проводить інспекційний візит у навчальний заклад групою викладачів, професорів та наукових співробітників, обраних акредитаційним агентством або асоціацією, метою якого є перевірка викладеного у звіті та внесення власних пропозицій щодо удосконалення роботи навчального закладу. Комісія представляє свій звіт на розгляд керівництва акредитаційної асоціації.

3. Керівництво асоціації приймає рішення щодо акредитації навчального закладу або відмовляє в акредитації.

4. Акредитований навчальний заклад (програма) подає щорічний звіт до керівництва акредитаційної асоціації про результати діяльності навчального закладу або програми.

5. Процедура переакредитації відбувається кожні 3–5 років [4].

Кожний акредитаційний орган має свої особливі вимоги, але існують стандарти, яким повинні відповідати всі навчальні заклади та програми, що підлягають акредитації, а саме:

1. Мати загальну заявлену головну мету (місію) та конкретні завдання або програми навчального закладу, містити загальну характеристику студентів, яким надаються освітні послуги.

2. Здійснювати контроль за навчальними та фінансовими ресурсами, які потрібні для досягнення цілей та завдань.

3. Наймати кваліфікований професорсько-викладацький склад, здатний забезпечити відповідний рівень викладання.

4. Зараховувати на навчання студентів, рівень підготовки яких дає змогу досягти успіху.

5. Представляти навчальні програми в сучасній та доступній формі.

6. Бути ефективними в досягненні своїх заявлених цілей та підтримувати їх у майбутньому [5].

Інформація щодо акредитованих вищих навчальних закладів США подається у щорічному виданні «Accredited Institutions of Postsecondary Education».

У США існує два види акредитації: інституційна та спеціалізована. Інституційна (загальна) акредитація спрямована на заклад у цілому. У процесі оцінювання звертається увага на: ефективність управління, якість навчання та викладання, соціально-побутові умови студентів і викладачів, фінансові та матеріальні ресурси, кадрову політику. Інституційна акредитація в Америці здійснюється 9 комісіями регіональних асоціацій та 6 загальнонаціональними агентствами [6, с. 234]. Спеціалізований вид акредитації проводять загальнонаціональні професійні асоціації. При цьому основна увага приділяється контролю якості програм підготовки спеціалістів конкретної галузі. Іншими словами, об'єктом інституційної акредитації є заклад (коледж або школа) в цілому, у той час, як об'єктом спеціалізованої акредитації є конкретна навчальна програма. Зазначимо, що інституційну акредитацію називають «вертикальним», а спеціалізовану – «горизонтальним виміром вищої освіти» [7, с. 30].

Неакредитовані вищі навчальні заклади спочатку повинні пройти інституційну акредитацію. Після її проходження вони стають повноправними членами регіональних і національних асоціацій, які представляють інституційну акредитацію, беруть участь у розробленні критеріїв та в перевірці інших закладів. Після цього заклади вищої освіти звертаються до спеціалізованих агентств для отримання професійної акредитації.

Інституційна акредитація, в свою чергу, поділяється на регіональну та національну. Зумовлена історично система вищої освіти США, для якої характерна децентралізація управління вищою освітою, широка автономія університетів, відсутність єдиного адміністративного та методичного керівництва їх діяльністю, а також широке залучення громадсько-професійних організацій та об'єднань до формування обсягу і змісту певних курсів і контроль за якістю та рівнем освіти, зумовлюють регіональний характер акредитації в США. У Сполучених Штатах як національна, так і регіональна акредитація мають добровільний характер. Це означає, що навчальний заклад може обирати: бути акредитованим національним чи регіональним акредитаційним органом, бути акредитованим органом, який не є визнаним Радою з акредитації в галузі вищої освіти чи Департаментом освіти США, або ж бути взагалі неакредитованим. Однак акредитація та високий рейтинг навчального закладу на ринку освітніх послуг є запорукою його конкурентоспроможності. Процес акредитації навчальних закладів у США можна вважати цілком демократичним, оскільки уряд делегує через міністерства частину своєї влади вищим навчальним закладам та професіоналам з метою

оцінювання своєї роботи. Уряд, у свою чергу, контролює лише графік виконання акредитації та правил її проведення, готує аналітичні матеріали за результатами перевірки, а також співпрацює з конгресом США з метою отримання коштів для удосконалення системи акредитації. Таким чином, виникає баланс влади в тріаді «федеральний уряд – штат – професійні акредитаційні асоціації». Університети позбавлені централізації, а штати зберігають незалежність та дотримуються певних загальнонаціональних вимог до вищої освіти. Програмна акредитація акредитує окремі спеціалізовані або професійні програми, що дають право отримання ступеня, а також факультети чи школи, які входять до складу певного вищого навчального закладу. Часто подібні програми функціонують на базі вищих навчальних закладів, які вже мають інституціональну акредитацію. Орган програмної акредитації має бути членом Ради з акредитації в галузі вищої освіти або Асоціації спеціалізованих і професійних акредитаційних органів [8].

Втрата акредитації не означає закриття ВНЗ, але інформація про цей факт миттєво висвітлюється у пресі, обов'язково – у щорічних каталогах цього закладу та каталогах-довідниках для вступників до вищих закладів освіти і, безумовно, негативно впливає на престиж і репутацію ВНЗ: він може втратити свою конкурентоспроможність.

Позбавлення акредитації не відбувається раптово, а лише після декількох попереджень і зауважень та у випадку, якщо навчальний заклад неспроможний виправити ситуацію у наданий йому для цього час. Спочатку надається випробувальний термін (як правило, не менше одного року). Після його закінчення відбувається повторна експертиза, за висновками якої приймається рішення про надання акредитації, продовження випробувального терміну або про скасування акредитації. При цьому ВНЗ може достроково, до закінчення випробувального строку, запросити акредитаційну комісію, якщо недоліки, на які звернула увагу попередня перевірка, вже усунені. Усі витрати на проведення експертиз акредитаційної комісії несе ВНЗ, який перевіряється. Треба зауважити, що під час акредитації недержавних закладів у першу чергу перевіряються їх фінансовий стан, бібліотеки та матеріально-технічна база. На рейтинг ВНЗ також впливає академічний рівень професорсько-викладацького складу (штатного та запрошеного з інших закладів) [9, с. 166].

Перевірки акредитаційною комісією діяльності ВНЗ, її висновки та оцінки дуже корисні для навчального закладу тому, що їх здійснюють професіонали в галузі освіти (широко визнані провідні викладачі, науковці та керівники державних і недержавних закладів освіти). При цьому урядові та політичні установи, а також департамент освіти не мають повноважень давати директиви та контролювати те, що і як викладається. Тільки конкуренція та вільний ринок диктують необхідність або відсутність необхідності існування ВНЗ [9, с. 165].

Найбільш шанованими серед органів акредитації є створені самими ж університетами і коледжами шість великих регіональних асоціацій, які оцінюють ВЗО згідно з загальноприйнятими стандартами.

Отримання акредитації від цих асоціацій автоматично приводить до визнання достатньо високого рівня й дипломів, які присуджують акредитовані ВЗО. Аналогічні завдання виконують понад півсотні національних асоціацій, професійних об'єднань і спілок, які дістали статус визнаних органів для перевірки і підтвердження якості навчальних програм і присуджуваних кваліфікацій у межах своєї фахової чи дисциплінарної компетентності. Подібна структура системи оцінювання і кваліфікаційного забезпечення сприяє тому, що більшість ВНЗ мають кілька акредитаційних посвідчень. Але не бракує й невдач, які чи не отримали визнання, чи затримуються зі зверненням в асоціації акредитації після вичерпання дії терміну попередньої перевірки [10, с. 98, 99].

Проведений аналіз акредитації вищих навчальних закладів у Сполучених Штатах дає підстави зазначити, що акредитація є добровільним актом; здійснюється неурядовими організаціями; надається навчальним закладам на певний термін і має періодично поновлюватися; усі витрати за акредитацію несуть вищі заклади освіти, що акредитуються; в основі акредитаційного процесу лежить експертна оцінка відповідності діяльності закладу встановленим критеріям [3, с. 117, 118].

Аналіз процедури акредитації вищих навчальних закладів у США дав змогу встановити що акредитація навчальних закладів в Україні здійснюється за подібною схемою: 1) проведення вищим навчальним закладом аналізу своєї діяльності на відповідність встановленим вимогам акредитації; 2) безпосередня робота зовнішніх експертів у вищому навчальному закладі; 3) підготовка зовнішніми експертами звіту про результати перевірки; 4) прийняття рішення про акредитацію відповідним органом.

Список літератури:

1. Северцев В.А. Аккредитация учебных заведений. Опыт США / В.А. Северцев, Б.Д. Чашихин. – М. : Изд-во МГАП «Мир книги», 1993. – 240 с.
2. Филлипова Л.Д. Высшая школа США / Л.Д. Филлипова. – М. : Наука, 1981. – 327 с.
3. Калашнікова С.А. Управління державним сектором вищої освіти в США : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управ. : спец. 25.00.05 «Галузеве управління: управління освітою» / С.А. Калашнікова. – К., 1999. – 20 с.
4. Association of Specialized and Professional Accreditors : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aspa-usa.org>.
5. Council for Higher Education Accreditation : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chea.org>.
6. Чобіток В. Акредитація вищих закладів освіти / В. Чобіток, В. Щеховцев // Сучасні системи вищої освіти: порівняння для України / В. Зубко (ред.). – К. : KM Academia, 1997. – С. 229–253.
7. Долженко О. Институциональная оценка: стратегия качества : программа КРЕ / О. Долженко // Alma mater. – 1996. – № 2. – С. 28–31.

8. Малярчук О.В. Акредитація програм дистанційного навчання як інноваційний компонент менеджменту освіти США / О.В. Малярчук : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// nbuv.gov.ua](http://nbuv.gov.ua)

9. Романовський О.О. Теорія і практика зарубіжного досвіду в підприємницькій освіті України : моногр. / О.О. Романовський. – К. : Деміур, 2002. – 400 с.

10. Проблеми якості вищої освіти : моногр. – К. : Педагог. думка, 2007. – 231 с. – (Серія «Модернізація вищої освіти: світоглядно-педагогічні проблеми»).

В статье исследуется проведение аккредитации учебных заведений в США, рассмотрены виды аккредитации и стандарты, которым должны отвечать учебные заведения и программы.

Аккредитация, аккредитационные органы, высшее образование.

The article investigates the accreditation of educational institutions in the United States. The author considered types of accreditation and standards to be met by educational institutions and programs, which have to be accredited.

Accreditation, accreditation bodies, higher education.

УДК 342.9:630*43

ОКРЕМІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ В ЛІСАХ УКРАЇНИ

**О.В. ГУЛАК, кандидат юридичних наук,
Н.Ю. ПОМЯНСЬКА, студентка магістратури 1 року навчання,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

У статті здійснено аналіз окремих аспектів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері пожежної безпеки в лісах України. Досліджено нормативно-правові акти, проблематику та особливості притягнення до відповідальності за правопорушення у досліджуваній сфері суспільних відносин.

Адміністративна відповідальність, правопорушення у сфері пожежної безпеки в лісах України, пожежна безпека в лісах України, екологічний правопорядок.

Важливим аспектом гармонійного існування людини є її відносини з навколишнім середовищем, забезпечити ефективність яких має відповідна державна політика, у тому числі і стосовно створення дієвої нормативно-правової бази, спроможної гарантувати екологічний правопорядок.

Споживацьке відношення людини до природних ресурсів, їх нераціональне використання у підсумку призводить до серйозних та тривалих негативних наслідків.

Підтвердженням цьому є суттєве зростання за останні десятиріччя екологічних правопорушень. Навіть, враховуючи доволі стрімкий рівень підвищення екологічної правосвідомості у населення нашої держави, все ж у цілому, чи не найбільшу кількість правопорушень слід констатувати саме серед екологічних відносин (ще й враховуючи високий рівень їх латентності). Не є винятком і відносини у лісовій галузі, зокрема і щодо порушення правил пожежної безпеки у лісах, які саме і призводять до одних з найтяжчих наслідків для нинішніх і майбутніх поколінь.

З усіх рослинних ресурсів планети найважливіше значення у житті природи та людини мають ліси. Вони найбільше потерпіли від господарської діяльності і стали найпершим об'єктом охорони.

Проблематика адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері пожежної безпеки в лісах України не раз поставала предметом дослідження цілої низки наукових праць фахівців як адміністративного, кримінального, екологічного, земельного права, так і представників лісівничої науки, державного управління тощо. Окремі

аспекти розглядались у працях В. Курила, В. Єрмоленка, В. Семчика, В. Авер'янова, Ю. Шемшученка, П. Лакиди, С. Зібцева, О. Сторчоуса, В. Ліпинського, Н. Марфіної, О. Сасова.

Мета наукової статті полягає у аналізі окремих аспектів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері пожежної безпеки в лісах України, визначенні проблематики та особливостей притягнення до відповідальності за правопорушення у досліджуваній сфері суспільних відносин.

Більшість фахівців, які аналізують лісопожежну ситуацію на глобальному рівні вказують на те, що на найближчу перспективу слід очікувати збільшення кількості великих пожеж. В основі таких прогнозів знаходяться повідомлення національних урядів різних країн про катастрофічні пожежі та збитки, завдані ними. Матеріальні збитки від масових лісових пожеж у Греції у серпні 2007 р. сягнули 5 млрд євро при загальній площі пожеж до 270 тис. га. У цей же рік найбільші за роки незалежності лісові пожежі мали місце і в Україні: на території Херсонської області та Криму. День 7 лютого 2009 р. увійшов в історію Австралії як «чорна субота», коли почалася найбільша та найстрашніша за наслідками природна пожежа в історії країни [1].

Вирішення зазначеної проблеми знаходиться у площині запровадження дієвих організаційно-правових заходів, насамперед, щодо підвищені рівня екологічної правосвідомості, запровадження на законодавчому рівні уроків екологічної освіти та культури; розповсюдження серед населення інформації про правила пожежної безпеки в лісах, їх роз'яснення та запровадження суворої відповідальності за недотримання таких.

Щоправда, слід відзначити деякий прогрес у реалізації останнього компоненту, втім, за твердженням О. Сторчоус, наразі складність роботи держлісохорони з порушниками правил пожежної безпеки полягає в роз'ясненні та переконанні порушника в тому, що вчинений ним проступок тягне за собою адміністративну відповідальність, оскільки більшість звичайних громадян не мають уявлення про визначення пожежо-небезпечного періоду, чим передбачено його застосування, які існують правила пожежної безпеки в лісі, і що за невиконання цих правил встановлена певна відповідальність [2, с. 208].

Також автором відмічено, що у повсякденній діяльності посадові особи лісового господарства найчастіше стикаються з такими видами порушень, що подекуди мають масовий характер як: розведення багать у лісі під час пожежонебезпечного періоду; заїзд на територію лісового фонду транспортних засобів та інших механізмів упродовж пожежо-небезпечного періоду; відвідування населенням хвойних насаджень у період, коли встановлено 5 клас пожежної небезпеки, тощо [2, с. 209].

Поняття «пожежонебезпечний період», зокрема, міститься в Наказі ДКЛГУ № 279 та означає частину року з моменту сходження снігового покриву до настання стійкої вологої осінньої погоди або утворення снігового покриву (з 1 квітня по 31 жовтня) [3].

Власники лісів і постійні лісокористувачі зобов'язані розробляти та проводити в установлений строк комплекс протипожежних та інших заходів, спрямованих на збереження, охорону та захист лісів. Перелік протипожежних та інших заходів, вимоги щодо складання планів цих заходів визначаються центральним органом виконавчої влади з питань лісового господарства, органами місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень [4, с. 288–290].

Вимоги пожежної безпеки в лісах включають у себе загальні та спеціальні умови соціального, правового та технічного характеру, які встановлені з метою запобігання пожежам. Спеціальний підзаконний акт, що безпосередньо регулює ці правовідносини – Наказ ДКЛГУ «Правила пожежної безпеки в лісах України» № 278 [5] – є обов'язковим для виконання всіма центральними і місцевими органами державної виконавчої влади, підприємствами, установами, організаціями (незалежно від виду їх діяльності та форми власності) і громадянами, які з будь-яких причин перебувають у лісі. Питання організації та ведення обліку лісових пожеж, порядок передачі інформації про виявлені пожежі врегульовано у Наказі ДКЛГУ № 279 [3].

За недотриманням правил у сфері пожежної безпеки лісів, винні особи підлягають юридичній відповідальності, яка може бути реалізована як у кримінальному, цивільному, дисциплінарному, так і адміністративному порядку.

Адміністративна відповідальність – це різновид правової відповідальності, специфічна форма негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів на відповідну категорію протиправних проявів (передусім адміністративних проступків), згідно з якою особи, що скоїли ці правопорушення, повинні дати відповідь перед повноваженим державним органом за свої неправомірні дії і понести за це адміністративні стягнення в установлених законом формах і порядку [6, с. 105].

Адміністративна відповідальність за порушення правил пожежної безпеки в лісах регламентована однойменною ст. 77 КУпАП «Порушення вимог пожежної безпеки в лісах» [7].

Зазначена стаття містить декілька окремих складів правопорушень, а саме: порушення вимог пожежної безпеки в лісах (ч. 1 статті); знищення лісу внаслідок необережного поводження з вогнем (ч. 2 статті); пошкодження лісу внаслідок необережного поводження з вогнем (ч. 2 статті); порушення вимог пожежної безпеки в лісах, що призвело до виникнення лісової пожежі (ч. 2 статті); порушення вимог пожежної безпеки в лісах, що призвело до поширення лісової пожежі на значній площі (ч. 2 статті).

Більш конкретизовані вимоги до пожежної безпеки в лісах України встановлені Лісовим кодексом України [8], Кодексом цивільного захисту України [9], Правилами пожежної безпеки в Україні [10], Правилами пожежної безпеки в лісах України [5].

При застосуванні ч. 2 ст. 77 КУпАП на практиці доволі важко визначити різницю між наслідками допущених порушень, самим фактом

пожежі та її поширенням на значній площі. Виходячи з визначень розмірів лісових пожеж, які містяться у Наказі № 278, *невеликою лісовою пожежею* вважається пожежа на площі до 5 га. Однак, якщо уявити, яких колосальних збитків завдає, наприклад, низова пожежа в лісі навіть на такій площі, притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності за вчинені порушення буде надто м'яким покаранням. Законодавець не визначає, якого саме розміру має бути площа лісу, щоб визнавати її *значною* для кваліфікації цього правопорушення. На практиці під цим визначенням розуміють площу низової пожежі від 0,1 га до 3,0 га, однак чітка межа цього поняття нормативно не закріплена. Розглядаючи це питання, необхідно враховувати, що кримінальна відповідальність за аналогічне порушення передбачена ст. 245 Кримінального кодексу України, однак настає лише у разі пошкодження вогнем *лісового масиву*. Знову ж таки, конкретне визначення «*лісовий масив*» у законодавстві відсутнє, звідки можна дійти висновку, що вищезгадане поняття є оціночним. Відповідно, рішення про віднесення знищення лісу до адміністративного проступку або злочину має прийматись окремо в кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин події та наслідків [2, с. 173].

Таким чином, вбачається необхідність у внесенні змін до чинного законодавства, а саме: КУпАП та КК України щодо нормативного урегулювання питання чіткого розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за знищення чи пошкодження вогнем лісових масивів, передбачивши за діяння, що призвели до знищення чи пошкодження вогнем лісових масивів на площі до 1 га – адміністративну відповідальність; понад 1 га – кримінальну.

Зокрема, відповідний законопроект ще декілька років тому був розроблений та поданий до ВР України, де через рік перебування, на жаль, отримав остаточне відхилення [11].

Розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення за правопорушення у сфері пожежної безпеки в лісах України мають право: згідно із ст. 241 КУпАП – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства з чітким переліком відповідних посадових осіб [7]; ст. 7 Положення про Держлісоохорону – посадові особи Держлісоохорони [12]; п. 14 ст. 67 Кодексу цивільного захисту України – центральний орган виконавчої влади, який здійснює державний нагляд у сфері техногенної та пожежної безпеки [9].

Таким чином, проблемні аспекти адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері пожежної безпеки в лісах України – одні з найбільш актуальних та складних, які вирішуються насамперед працівниками лісівничої галузі. Значне підвищення пожежної небезпеки в лісах зумовлюється передусім стрімким зростанням відвідуваності населенням лісових масивів. Для підвищення рівня пожежної безпеки потрібно проводити роз'яснювальну роботу серед населення по питаннях збереження лісів і дотримання встановлених норм і правил пожежної

безпеки в лісах, правильно організовувати використання лісів для масового відпочинку населення з метою зменшення неорганізованого припливу людей в ліс, проводити заходи по посиленню протипожежних заходів в місцях масового відпочинку. Порушення правил пожежної безпеки в лісах України має нести за собою неухильне та об'єктивне притягнення винуватців до адміністративної відповідальності з обов'язковим відшкодуванням ними вартості нанесеної шкоди лісовим угіддям.

Враховуючи значну складність у доведенні вини порушників за ч. 2 ст. 77 КУпАП, доцільно конкретизувати, зокрема, в самих адміністративних протоколах, суттєві обставини справи, зазначаючи характер дій з вогнем, вчиненим порушником, осередок пожежі, деталізацію прояву необережності, наявності чи відсутності причинного зв'язку між вказаними необережними діями та пошкодженням (знищенням) лісу тощо.

Вбачається необхідність і у внесенні змін до чинного законодавства, а саме: КУпАП та КК України щодо нормативного урегулювання питання чіткого розмежовування адміністративної та кримінальної відповідальності за знищення чи пошкодження вогнем лісових масивів.

Список літератури:

1. Зібцев С. Проблема лісових пожеж у світі виходить на новий, більш небезпечний рівень / Сергій Зібцев // Урядовий кур'єр. – 2012. – 4 липня : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua>.
2. Сторчоус О. Адміністративна відповідальність за лісопорушення: практика застосування державною лісовою охороною України. – 351 с. / О.Сторчоус // Програма «Удосконалення систем правозастосування та управління в лісовому секторі країн східного напрямку Європейської політики добросусідства та Росії» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fleg.org.ua/>.
3. Про затвердження Інструкції з організації ведення обліку лісових пожеж та їх наслідків в системі Держкомлісгоспу України : Наказ Держкомлісгоспу від 27 грудня 2004 р. № 279 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vygodalis.com>.
4. Рябець К.А. Екологічне право України : навч. посіб. / К.А. Рябець. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 438 с.
5. Про затвердження Правил пожежної безпеки в лісах України : Наказ Державного комітету лісового господарства України № 278 від 27 грудня 2004 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>.
6. Адміністративне право: Загальна частина : навч. посіб. / С.М. Алфьоров, С.В. Ващенко, М.М. Долгополова, А.П. Купін. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 216 с.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>.
8. Лісовий кодекс України : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3852 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>.
9. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 2 жовтня 2012 р. № 5403 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>.
10. Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні : Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій від 19 жовтня 2004 р. № 126 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>.
11. Про внесення змін до ст. 245 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу : Законопроект України № 5171 від 2010 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>
12. Про затвердження Положення про державну лісову охорону : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 976 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dklg.kmu.gov.ua>.

В статье осуществлен анализ отдельных аспектов административной ответственности за правонарушения в сфере пожарной безопасности в лесах Украины. Исследованы нормативно-правовые акты, проблематика и особенности привлечения к ответственности за правонарушения в изучаемой сфере общественных отношений.

Административная ответственность, правонарушения в сфере пожарной безопасности в лесах Украины, пожарная безопасность в лесах Украины, экологический правопорядок.

The article has the analysis of separate aspects of administrative responsibility for offenses in the sphere of fire safety in the woods of Ukraine. It is investigated normative legal acts, a perspective and features of accountability for offenses in the studied sphere of the public relations.

Administrative responsibility, offenses in the sphere of fire safety in the woods of Ukraine, fire safety in the woods of Ukraine, an ecological law and order.

УДК 342.9:349.4

ДО ПИТАННЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

**А.Л. ПРАВДЮК, кандидат юридичних наук, доцент,
Вінницький національний аграрний університет¹**

У статті розглянуто теоретичні й практичні питання застосування норм адміністративної відповідальності у сфері охорони земель.

Адміністративне та земельне законодавство, адміністративна відповідальність, правове регулювання, систематизація законодавства.

Неефективність державного управління земельними відносинами, відсутність інтегрованого підходу й підвищення його координованості та ефективності, недосконалість земельного законодавства й невідповідність положень різних галузей права породжують найгостріші проблеми у сфері охорони земель. Основні права та обов'язки громадян та юридичних осіб на землю визначені Земельного кодексу України та іншими нормативно-правовими актами які регулюють земельні правовідносини, але цього недостатньо для реалізації належних фізичним і юридичним особам прав.

За час проведення земельної реформи в Україні прийнято значну кількість законів та нормативно-правових актів, що регулюють земельні правовідносини, проте ситуація у сфері охорони земель від цього не стала кращою, вона залишається складною і потребує поліпшення. Систему земельного законодавства становить чимало нормативно-правових актів, найбільшу питому вагу серед яких, займають ЗК України, в частині застосування адміністративної відповідальності – КУпАП.

Недоліки законодавства та неправильне його застосування, породжують кваліфікаційні помилки у правозастосовній діяльності. Особливу роль у регулюванні правовідносин у сфері охорони земель відіграють норми адміністративного законодавства.

Питання порушення земельного законодавства тією чи іншою мірою торкалися ряд вчених-правознавців, зокрема В.І. Андрейцев, В.М. Єрмоленко, І.І. Каракаш, В.І. Курило, А.М. Мірошніченко, О.П. Світличний, В.І. Семчик, Ю.С. Шемшученко та ін., проте часте внесення змін до земельного законодавства породжує правові колізії щодо норм, якими передбачена адміністративна відповідальність за порушення земельного законодавства, що зумовлює актуальність цього питання.

Метою цієї статті є дослідження земельно-правових колізій при застосуванні адміністративної відповідальності та вироблення пропозицій і рекомендацій щодо їх усунення.

Фундаментальним джерелом всіх галузей права, у тому числі й земельного, є Конституція України, закони є основними джерелами земельного права. Як стверджує з цього приводу В.І. Андрейцев, відсутність єдиного законодавчого акта, Кодексу законів України про землю, який започаткував би єдину законодавчу основу для подальшої нормотворчої та правозастосовної практики, поєднавши класичні методи регулювання земельних відносин [1, с. 429], спонукає до необхідності їх відповідної систематизації. У свою чергу, з цього приводу В.В. Копейчиков одним із перших висловив пропозицію щодо інтенсифікації розробки Екологічного кодексу України, який би у складі природоресурсних відносин регулював і земельні відносини, проте, на нашу думку, окремі висновки цього науковця та інших шановних вчених мають дискусійний характер [2, с. 46].

Водночас відомо, що у теорії права запропоновано такі форми систематизації будь-якої галузі законодавства, як інкорпорація, кодифікація та створення Зводу Законів [3]. Такі форми систематизації, як інкорпорація та кодифікація, особливо важливе значення мають у правозастосовній діяльності.

Інкорпорація – це спосіб систематизації нормативно-правових актів, у результаті якого нормативно-правові акти повністю або частково об'єднуються в збірки чи зібрання в хронологічному, алфавітному, предметному, системно-предметному або будь-якому іншому порядку без внесення змін до їх змісту [4, с. 57]. Так, у випадку застосування нормативно-правових актів, які регулюють земельні правовідносини, за допомогою інкорпорації можна систематизувати нормативно-правові акти та вибрати відповідну юридичну силу нормативно-правового акту, який встановлює відповідальність за порушення земельного законодавства. Але, не зважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, які передбачають адміністративну відповідальність за порушення земельного законодавства, ці норми потребують удосконалення.

Відсутність систематизації нормативно-правових актів за порушення земельного законодавства породжує численні правові проблеми, а такий додатковий критерій інкорпорації, як юридична сила нормативно-правового акту, відіграє важливу роль у правозастосовній діяльності. Так, у разі вирішення питання про земельно-правову відповідальність, перелік яких встановлений ЗК України, необхідно виходити з того, що цей кодекс визначає лише загальний зміст правопорушення, проте, єдиним кодифікованим нормативно-правовим актом, який встановлює адміністративну відповідальність за порушення земельного законодавства, є КУпАП. Розвиток суспільних відносин призводить до прийняття нових законів, у тому числі постійних змін у нормах адміністративного кодексу за порушення земельного законодавства.

Цілком слушною з цього приводу є думка Ю.І. Крегула про те, що адміністративне законодавство є найбільш динамічним і нестійким, особливо в умовах проведення адміністративної реформи в Україні, що обумовлює підвищену увагу до змін і доповнень до чинного законодавства, а також до його вивчення [5, с. 3].

Враховуючи певну проблематичність та інкорпораційність земельного законодавства, часті внесення змін до відповідних галузей, які регулюють земельні відносини, виникає необхідність постійної систематизації і, відповідно, їх інкорпорації. Аналіз норм статей КУпАП дає підстави констатувати, що більшість складів земельних правопорушень містяться у главі 7 «Адміністративні правопорушення у галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури» КУпАП, ст.ст. 52–56 якого безпосередньо передбачають адміністративну відповідальність за порушення земельного законодавства [6].

Адміністративна відповідальність за правопорушення, що пов'язані із земельними відносинами, передбачена й іншими нормами статей КУпАП. Так, склад правопорушення, за який винна особа може бути притягнута до адміністративної відповідальності, міститься у главі 9 КУпАП, ст. 104 якої передбачена відповідальність за потрапу посівів, зіпсуття або знищення зібраного врожаю сільськогосподарських культур, пошкодження насаджень колективних сільськогосподарських підприємств, інших державних і громадських чи фермерських господарств. Норми ст. 104 КУпАП мають багато спільного зі ст. 52 КУпАП, псування сільськогосподарських угідь та інших земель, проте об'єкт цих правопорушень – різний. Об'єктом правопорушень згідно зі ст. 52 КУпАП є суспільні відносини у сфері раціонального використання та охорони земель, тоді як згідно зі ст. 104 КУпАП таким об'єктом є суспільні відносини у сфері виробництва сільськогосподарської продукції. У той же час потрапа посівів, зіпсуття або знищення зібраного врожаю сільськогосподарських культур, якщо це призвело до негативного впливу на сільськогосподарські угіддя та інші землі, може належить до порушень земельного законодавства.

У разі невиконання законних розпоряджень чи приписів, інших законних вимог посадових осіб органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, радіаційної безпеки або охорону природних ресурсів, ненадання їм необхідної інформації або надання неправдивої інформації, вчинення інших перешкод для виконання покладених на них обов'язків, до громадян і посадових осіб можуть бути застосовані заходи адміністративної відповідальності встановлені ст. 188–5 глави 15 КУпАП. Інші дослідники до земельних правопорушень відносять ст. 97 КУпАП, якою встановлена адміністративна відповідальність за самовільне будівництво будинків або споруджень [7, с. 572–573]. На думку інших дослідників земельні правопорушення охоплюють більше складів і відносять до них також ст. ст. 59, 63, 65–1, 69, 73, 74, 79–1, 82,

91, 92 глави 7 КУпАП, а також вміщеними до інших глав КУпАП. До них належать ст. ст. 42, 46–1 глава 5, ст. ст. 95, 96, 96–1, 97, 99 глава 8, ст. ст. 138, 141, 142, 147 глава 10, ст. 188–11 глава 15 КУпАП [8, с. 38–39].

Адміністративна відповідальність і застосування адміністративних стягнень є однією із проблемних у змісті адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства. Оскільки, земельні відносини мають подвійний галузево-правий зміст, слід врахувати зміст ч. 3 ст. 2 КУпАП, в якому зазначено, що положення цього Кодексу поширюються і на адміністративні правопорушення, відповідальність за вчинення яких передбачена законами, ще не включеними до Кодексу.

На відміну від КУпАП, багато норм ЗК України носять описовий склад, інші склади (бланкетні) вказують на певні норми та правила, що мають ознаки адміністративного правопорушення. Крім того, є норми земельного законодавства, що зовсім не діють і не застосовуються у правозастосовній діяльності, інші нормативно-правові акти з охорони земельного законодавства мають декларативний характер, що нівелює суть принципу верховенства закону і не завжди відповідає її суті. Наприклад, Закон України «Про використання земель оборони» [9] має всього 7 статей, «Про державний контроль за використанням та охороною земель» – 14 статей, які є декларативними. Крім того багато норм Законів України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [10] та «Про охорону земель» [11], повторюються в ЗК України [12], тоді як кожне конкретне правопорушення повинно мати таку кількість ознак, які б виділяли його із загальної кількості правопорушень, тобто відокремлювати одне від одного шляхом визначення його основних характеристик. Норми цих та інших законів можуть бути включені до ЗК України.

Аналіз ст. 211 ЗК України дає підстави зазначити, що незважаючи на назву цієї статті «Відповідальність за порушення земельного законодавства», застосувати адміністративні стягнення відповідно до норм цієї статті не є можливим, а тому більшість земельних правопорушень знаходить своє відображення в нормах статей КУпАП, зокрема, ст. ст. 53–1, 52, 53, ст. 53–3, 55, 54, 56, 65–1 в частині знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг, захисних лісових насаджень уздовж берегів річок, каналів, навколо водних об'єктів, гідротехнічних споруд, на смугах відводу автомобільних доріг, залізниць та інших захисних лісових насаджень.

Такі норми ч. 1 ст. 211 ЗК України, як приховування від обліку і реєстрації та перекручення даних про стан земель, розміри та кількість земельних ділянок; ухилення від державної реєстрації земельних ділянок та подання недостовірної інформації щодо них та порушення строків розгляду заяв щодо відведення земельних ділянок крім того, що не передбачають окремих складів правопорушення, є декларативними і, як на нашу думку, недоцільними.

Проте наведена відповідальність за порушення земельного законодавства не є остаточною, що відповідає змісту ч. 2 ст. 211 ЗК

України, згідно з якою, законом може бути встановлено відповідальність і за інші порушення земельного законодавства. Це насамперед стосується Законів України: «Про планування і забудову територій» [13], «Про землеустрій» [14], «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність» [15] тощо. Норми цих законів безпосередньо не передбачають адміністративні санкції за порушення земельного законодавства, на відміну від Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [16], ст. 46 якого встановлена адміністративна відповідальність громадян та посадових осіб, а також передбачено застосування фінансових санкцій до підприємств, установ, організацій за порушення санітарного законодавства. Цей та інші закони, наприклад, Закон України «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ і організацій за порушення у сфері містобудування» [17], у свою чергу породжують правові колізії.

Враховуючи, що адміністративні порушення норм земельного законодавства є найбільш поширеними, а тому питання правового регулювання цих відносин неможливо звести тільки до застосування цих та інших норм адміністративного законодавства, необхідно враховувати й інші нормативно-правові акти, які передбачають адміністративну відповідальність за земельні правопорушення. Тому норми земельного законодавства, які є декларативними, дублюють одна одну і не встановлюють особливі умови правового регулювання земельних відносин, повинні бути вилучені із земельного законодавства. Вилучення таких норм приведе до зменшення правових колізій, вдосконалення правозастосовної діяльності при застосуванні норм статей Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Список літератури:

1. Андрейцев В.І. Земельне право і законодавство суверенної України: Актуальні проблеми практичної теорії / В.І. Андрейцев. – К. : Знання, 2005. – 445 с.
2. Копейчиков В. Питання кодифікації законодавства України / В. Копейчиков // Вісник Академії правових наук України. – 1994. – № 2. – С. 44–52.
3. Котюк В.О. Теорія права: курс лекцій / В.О. Котюк. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
4. Основи теорії держави і права : навч. посіб. / за заг. ред. В.П. Пастухова. – К., 2007. – 150 с.
5. Крегул Ю.І. Адміністративне право України: Практикум : навч. посіб. / Ю.І. Крегул. – К. : КНТЕУ, 2004. – 191 с.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – № 51.– Ст. 1122.
7. Земельне право України: підруч. / за ред. О.О. Погрібного, І.І. Каракаша – К. : Істина, 2009. – 600 с.
8. Мірошніченко А.М. Юридична відповідальність за земельні правопорушення / А.М. Мірошніченко // Земельне право України. Теорія і практика. – 2007. – № 11–12. – С. 38–39.
9. Про використання земель оборони : Закон України від 27 листопада 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 209.

10. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 350.

11. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 349.

12. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 3–4. – Ст. 27.

13. Про планування і забудову територій : Закон України від 20 квітня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 31. – Ст. 250.

14. Про землеустрій : Закон України від 22 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 282.

15. Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність : Закон України від 23 грудня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5–6. – Ст. 46.

16. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.

17. Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ і організацій за порушення у сфері містобудування : Закон України від 14 жовтня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 46. – Ст. 411.

В статье рассматриваются теоретические и практические вопросы применения норм административной ответственности в сфере охраны земель.

Административное и земельное законодательство, административная ответственность, правовое регулирование, систематизация законодательства.

The article examines theoretical and practical questions of application of rules of administrative responsibility in the area of land protection.

Systematization of legislation, land and administrative legislation, administrative responsibility, legal regulation, reformation.

УДК 34:37.014.15:378

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

**Д.К. ЧЕРКАШИН, кандидат економічних наук,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

У статті визначено напрями подальшого вдосконалення і розвитку правової бази вищої освіти та проведено комплексний аналіз Закону України «Про вищу освіту».

Законодавча база, освіта, вища освіта, Закон України «Про вищу освіту».

У сфері вищої освіти одним із важливих засобів і способів управлінського впливу є правове регулювання, що являє собою упорядкування суспільних відносин здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток.

Соціальне управління та правове регулювання знаходяться в постійній взаємодії. Право регламентує управлінську діяльність, а та в свою чергу сприяє реалізації норм права, перетворенню нормативних приписів у фактичну поведінку людей.

Здійснення ефективного правового регулювання можливе при наявності відповідного якісного законодавства. Норми права, що складають законодавство в сфері вищої освіти, мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Об'єктивність полягає в тому, що ці норми породжуються відповідними соціально-економічними процесами розвитку суспільства. Суб'єктивний характер зазначених норм пояснюється тим, що вони є результатом (продуктом) творчості суспільних елементів. Лише поєднання зазначених суб'єктивних і об'єктивних факторів сприяє створенню ефективного нормативно-правового регулювання вищою освітою України. Тому кожен профільний нормативний акт повинен сприяти загальним принципам права, бути невід'ємною частиною законодавства, динамічно змінюватися враховуючи соціальні потреби, появу нових чи відмирання старих суспільних відносин тощо.

Безумовно для забезпечення ефективного функціонування системи вищої освіти необхідна повнота та досконалість законодавчої бази в цій сфері. Прийняття дієвої законодавчої бази в галузі вищої освіти, внесення змін у закони, а також реалізація вже прийнятих законів є одним із основних факторів, що можуть забезпечити ефективність реалізації права на освіту зафіксованого у ст. 53 Конституції України [1].

Як вже зазначалося, правове регулювання здійснюється відповідними нормами права, які умовно можна поділити на такі групи:

- перша група норм – визначають цілі, зміст та інші просторові і часові параметри правового регулювання вищої освіти;

- друга група – регламентують організацію управління освітою, види, структуру органів виконавчої влади, які діють в сфері вищої освіти та їх правовий статус;

- третя група – визначають порядок функціонування освітньої галузі, її кадрове, матеріально-технічне, фінансове забезпечення тощо.

У п. 6 ч. 1 ст. 92 Конституції України зазначено, що виключно законами України визначаються «засади регулювання освіти». На виконання цієї норми Основного Закону в Україні прийнято ряд відповідних нормативно-правових актів – Закони України «Про освіту» [2], «Про вищу освіту» [3], «Про наукову і науково-технічну діяльність» [4]. Законодавчу базу вищої освіти також складають Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI ст.) [5], Національна доктрина розвитку освіти [6], Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. [7] та інші профільні Постанови Верховної Ради України, Укази Президента України, Постанови та Розпорядження Кабінету Міністрів України тощо.

Надаючи загальну характеристику законодавства в сфері вищої освіти слід зазначити, що воно є очевидно недосконалим, розвивається доволі хаотично, залежно від політичної кон'юнктури, є значною мірою невпорядкованим, суперечливим, складним і подекуди неможливим для реалізації. Тобто для освітнього законодавства характерна низка системних недоліків:

- невідповідність Конституції України та принципу верховенства права;

- внутрішня суперечливість правових норм;

- неповнота правового регулювання;

- недопустимий рівень адміністративного втручання органів влади у навчальний процес.

Метою статті є дослідження законодавчого регулювання вищої освіти в Україні, аналіз стану та перспектив розвитку нормативної бази сфери освіти.

Згідно із ч. 2 ст. 26 Загальної декларації прав людини [8] – освіта повинна бути спрямована на загальний розвиток людини, збільшення поваги до її прав і основних свобод. Тобто кінцева мета освіти, за рахунок різноманітних форм та методів навчання і виховання, сприяти всебічному, цілісному розвитку людини як особистості, підготувати студентів не лише до професійної діяльності, але і розвинути їх розумові, спортивні, мистецькі, організаторські здібності, навчити оригінально мислити, генерувати і реалізовувати власні ідеї, проявляти ініціативу та творчість та в цілому приймати активну участь в соціальному та економічному розвитку держави в якості висококваліфікованих фахівців.

Система вищої освіти для свого ефективного функціонування і розвитку вимагає різнобічного забезпечення: нормативного, кадрового, методичного, матеріально-технічного, фінансового, інформаційного тощо. Це забезпечення можливе при наявності дієвої нормативно-правової бази.

На оцінку переваг та недоліків чинних нормативно-правових актів в сфері вищої освіти ми і акцентуємо нашу увагу, враховуючи те, що зростають різні форми соціальних відхилень і масового дилетантизму, непередбачуваність розвитку соціальних процесів, відбувається загальне ускладнення всіх проявів суспільного життя, кардинальні зміни потреб виробництва, зростання попиту на високотехнологічні види діяльності, що вимагає високого рівня професіоналізму, компетентності і креативності, необхідності розвитку національної системи безперервної освіти впродовж життя та усвідомлюючи євроінтеграційні прагнення України.

Особливо великого значення для напрацювання законодавчої бази діяльності вищої школи набув прийнятий Верховною Радою перший в історії української державності Закон України «Про вищу освіту». Він законодавчо закріпив основні положення державної політики в освіті: встановив правові, фінансові, організаційні та інші засади функціонування системи вищої освіти, зокрема визначив її структуру, систему стандартів у цій галузі, структуру управління на всіх рівнях, мету і головні завдання вищого навчального закладу як основної ланки галузі, засади його функціонування при організації навчальної, виховної та наукової роботи. Велика увага в Законі, особливо в наступних додатках до нього, приділялася фінансово-економічним відносинам в системі вищої освіти в умовах ринкової економіки. Проте зараз Закон України «Про вищу освіту», не в повній мірі відповідає завданням щодо реформування національної системи вищої освіти відповідно до європейських вимог та потреб розвитку суспільства.

Говорячи про недоліки чинної редакції Закону України «Про вищу освіту» слід зазначити наступне:

- відсутнє законодавче закріплення поняття автономії вищого навчального закладу, академічної мобільності, академічної свободи та зовнішнього незалежного оцінювання;
- перелік принципів на яких ґрунтується державна політика у галузі вищої освіти на нашу думку слід доповнити принципами, які б декларували:
 - створення умов для освіти протягом життя;
 - гідне соціально-економічне забезпечення працівників Вишів;
 - розвиток автономії навчальних закладів та їх академічної свободи учасників навчально-виховного процесу тощо;
- досить суперечливим є зміст ст. 5 Закону в якій мова навчання у вищих навчальних закладах, визначається іншим нормативно-правовим актом;
- застаріла структура вищої освіти, система стандартів вищої освіти та визначення рівнів акредитації вищих навчальних закладів, які не в повній мірі відповідають вимогам Болонської декларації та положенням Національної рамки кваліфікацій;
- досить поверхнево розкритий зміст документів про вищу освіту;
- відсутні норми, які б юридично закріплювали правовий статус державних електронних баз, в яких має міститися інформація про вищі

навчальні заклади, що діють на території України та видані ними документи про вищу освіту;

- у ст. 16 Закону система вищої освіти розглядається з позиції її інституційної структури і оминається її функціональна структура;

- у ст. 17 Закону, на нашу думку, перерахований не повний перелік суб'єктів, які мають право здійснювати управлінські функції в галузі вищої освіти;

- спірним є зміст ст. 18 Закону, у ч. 1 якого зафіксовані повноваження Центрального органу виконавчої влади щодо забезпечення формування державної політики у сфері освіти, а в ч. 2 повноваження Центрального органу виконавчої влади щодо реалізації державної політики у сфері освіти, а по суті прописані повноваження одного і того ж органу, а саме Міністерства освіти та науки України;

- у ст. 19 Закону передбачений лише державний нагляд (контроль) у галузі вищої освіти, що в сучасних умовах є недостатнім, тобто доцільно прописати юридичні можливості і для громадського контролю за діяльністю в цій сфері;

- у ст. 21 Закону, на нашу думку, поняття «власника» коректно замінити на поняття «засновника» і зазначити перелік осіб які можуть виступати в якості засновників вищих навчальних закладів;

- у Законі відсутні норми, які б регулювали забезпечення якості вищої освіти;

- у переліку головних завдань вищого навчального закладу (ст. 22 Закону) не приділено значної уваги заходам, направленим на всебічний розвиток студентів, реалізацію їх здібностей і талантів, їх патріотичне, правове, екологічне виховання, пропаганду здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах;

- у ст. 26 Закону досить поверхнево прописано повноваження національного вищого навчального закладу;

- у Законі відсутня стаття, яка закріплює статус дослідницького університету;

- у ст. 27 Закону не прописані гарантії студентів щодо закінчення навчання та отримання відповідного документу про вищу освіту у разі реорганізації чи ліквідації ВНЗ;

- ст. 28 Закону, яка регулює ліцензування освітньої діяльності та акредитацію напрямів, спеціальностей та вищих навчальних закладів, не приділено достатньої уваги правовій регламентації самих процедур отримання цих дозвільних документів (ліцензії та сертифікату);

- у ст. 29 Закону досить обмежені права щодо автономії та самоврядування вищого навчального закладу;

- обмеження щодо автономії та самоврядування вищого навчального закладу посилюються і нормами ст. 31 Закону, яка більшість питань, що мають вирішуватися ВНЗ самостійно, закріплює за державою в особі її відповідних органів;

- в Законі відсутній перелік органів управління вищим навчальним закладом та перелік рекомендованих напрямків діяльності за якими мають закріплюватися відповідні заступники керівника ВНЗ;
- у ст. 33 Закону відсутнє закріплення правового статусу керівника навчально-наукового інституту і кваліфікаційні вимоги як до керівника інституту, так і до керівників факультетів;
- у ст. 34 Закону не має чіткої регламентації формування складу вченої ради ВНЗ;
- у ст. 35 Закону не прописано хто має право входити до складу Наглядової ради, а хто такого права позбавлений;
- у ст. 36 Закону не прописана рекомендована структура робочих органів та їх компетенція, особливо це стосується ректорату;
- у ст. 37 Закону не регламентований кількісний склад та норма представництва на конференції (загальних зборах) трудового колективу;
- ст. 38 Закону закріплює досить обмежений перелік прав та повноважень органів студентського самоврядування ВНЗ;
- у Законі відсутні норми, які б закріплювали правовий статус наукових товариств студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених;
- у ст. 39 Закону, в переліку вимог до кандидата на посаду керівника ВНЗ, не зазначена така вимога як досвід управлінської роботи, принаймні не менше 5-ти років, не прописаний період оголошення та тривалості конкурсу на заміщення посади керівника ВНЗ, також не зазначено максимальний термін перебування на посаді керівника ВНЗ однієї і тієї ж особи. Згідно норм цієї статті вирішальне слово щодо призначення керівника ВНЗ є за власником або уповноваженою ним особою, що, з нашої точки зору, суперечить принципам автономності ВНЗ;
- у ст. 40 Закону досить поверхнево прописані вимоги до кандидата на посаду керівника факультету, щодо кандидатури на посаду директора навчально-наукового інституту такі вимоги взагалі відсутні;
- у ст. 44 Закону, в якій зазначаються умови прийому на навчання до вищого навчального закладу, не має жодної згадки щодо зовнішнього незалежного оцінювання та прийому до ВНЗ на його основі, також відсутні норми, які б унеможливлювали вступ поза конкурсом для здобуття ступеня магістра чи доктора філософії;
- у ст. 45 Закону в переліку підстав для відрахування не зазначені такі підстави: як завершення навчання за відповідною освітньою програмою та порушення правил внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу;
- у Законі відсутня стаття, яка б регулювала питання практичної підготовки осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах;
- у ст. 49 Закону не має чіткої регламентації тривалості робочого часу науково-педагогічного працівника;
- перелік прав педагогічних та науково-педагогічних працівників передбачений ст. 50 Закону досить обмежений;

- у ст. 53 Закону відсутній логічний поділ осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, на здобувачів вищої освіти та інших осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах;
- у ст. 54 Закону не передбачене моральне та (або) матеріальне заохочення студентів за їх успіхи в спортивно-масовій, культурно-просвітницькій та громадській роботі, відсутні норми, які б регламентували безоплатне проходження практики на підприємствах, в установах та організаціях і оплату праці під час виконання виробничих функцій згідно із законодавством тощо;
- у ст. 57 Закону відсутні норми, які б встановлювали розміри доплат за наукові ступені та вчені звання;
- у ст. 61 Закону відсутній такий напрямок як інноваційна діяльність і його правове регулювання;
- у Законі відсутні норми, які б регулювали процедуру інтеграції наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ Національної академії наук України, галузевих академій наук;
- ст. 63 Закону передбачає закріплення майна лише на правах оперативного управління, що досить обмежує здійснення діяльності передбаченої статутом ВНЗ, не прописані питання землекористування, розміщення коштів вищого навчального закладу на поточних та вкладних (депозитних) рахунках в установах банків, не передбачено право отримувати у власність об'єкти права інтелектуальної власності, створені за власні кошти або кошти державного чи місцевих бюджетів тощо;
- у ст. 64 Закону, на наш погляд, міститься хибна норма, яка передбачає, що обсяг бюджетного фінансування розраховується виходячи з того, що на кожні десять тисяч населення навчатиметься не менше як сто вісімдесят студентів у вищих навчальних закладах третього і четвертого рівнів акредитації. Також у цій статті не має згадки про гранти як можливі джерела фінансування вищих навчальних закладів;
- у Законі відсутні норми, які б чітко регламентували процедуру формування, розміщення та виконання державного замовлення тощо.

З метою адаптації законодавства у сфері вищої освіти до європейських вимог і приведення нормативної бази вищої освіти до сучасних потреб економіки та її інноваційного розвитку нагальним є прийняття нової редакції Закону «Про вищу освіту». Для цього пропонується діючий закон про вищу освіту та три нових законопроекти, а саме: законопроект № 1187 (С.В. Ківалова, Г.М. Калетніка, М.П. Сороки), законопроект № 1187-1 (А.П. Яценюка, В.В. Кличка, О.Я. Тягнибока, Л.М. Гриневича, Л.Ю. Оробець, Р.М. Павленка, П.В. Розенка, О.М. Сича, І.Д. Фаріон) та законопроект № 1187-2 (В.І. Балогі, по суті М.З. Згуровського) допрацювати, привести їх нормативну базу до чинних європейських стандартів та потреб сучасного українського суспільства.

Список літератури:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Про освіту : Закон України // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 34. – Ст. 451.
3. Про вищу освіту : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134.
4. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 2–3. – Ст. 20.
5. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
6. Національна доктрина розвитку освіти : Указ Президента України // Освіта. – 2002. – № 26. – С. 2–4.
7. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України // Офіційний вісник України. – 2013. – № 50. – С. 18.
8. Загальна декларація прав людини. – К. : Укр. Правнича Фундація. Вид-во Право, 1995. – 12 с.

В статье определены направления дальнейшего совершенствования и развития правовой базы высшего образования и проведен комплексный анализ Закона Украины «О высшем образовании».

Законодательная база, образование, высшее образование, Закон Украины «О высшем образовании».

The article outlines areas for further improvement and development of the legal framework of higher education and a comprehensive analysis of the Law of Ukraine «On Higher Education».

The legal framework, education, higher education, the Law of Ukraine «On Higher Education».

УДК 351.713(477)

ПОДАТКОВЕ АДМІНІСТРАТИВНЕ РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК СТАДІЯ ПРОВАДЖЕННЯ ПО СПРАВАХ ПРО УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ

**Є.М. ГОЦУЛЯК, здобувач¹,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

У статті на основі аналізу сучасної нормативно-правової бази та позицій українських науковців обґрунтовано необхідність нормативного закріплення стадії податкового адміністративного розслідування у процесі адміністративного провадження по справах про ухилення від сплати податків.

Адміністративний процес, податкове адміністративне розслідування, процесуальна стадія, ухилення від сплати податків.

Адміністративне правопорушення є складним проступком та в більшості випадків відрізняється від злочину лише розміром шкоди, яка завдається суспільним відносинам. Адміністративні стягнення виконують свою соціальну функцію лише тоді, коли уповноваженим державним органом встановлено факт порушення, визначено особу правопорушника та застосовано щодо такої особи визначених законом правообмежень. Саме тому проблема визначення особливостей правового регулювання адміністративних стягнень належить до числа важливих у науці адміністративного права та адміністративного процесу, а науковцями приділяється достатня увага щодо дослідження проблемних питань адміністративного провадження у контексті з'ясування поняття, сутності, змісту та процедури провадження у справах про адміністративні правопорушення, так і визначенню його місця в механізмі охорони прав і свобод громадян.

Проблемі дослідження провадження по справах про адміністративні правопорушення присвячені роботи таких українських науковців, як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Р.А. Калюжний, Л.В. Коваль, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, В.І. Курило, М.М. Тищенко, М.Ф. Стахурський, В.К. Шкарупа та інших.

Слід зазначити, що окремі науковці відстоюють спрощений порядок адміністративного провадження, мотивуючи тим, що вчинення адміністративних правопорушень відзначається малою значимістю суспільної небезпеки [1, с. 179; 2, с. 88; 3, с. 204].

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В.І. Курило

З даною позицією неможливо погодитись, виходячи з наступних міркувань. На наше глибоке переконання, якщо постанова про стягнення винесена стосовно особи, яка не вчиняла адміністративного правопорушення чи ця постанова не може бути виконана, то її результативність, соціально-економічна значимість та виховна функція не буде відчуватися у суспільстві. Необхідною умовою ефективного притягнення порушника законодавства до адміністративної відповідальності у процесі здійснення провадження по справах про адміністративне правопорушення в будь-якій галузі адміністративно-деліктного права є нормативно-правове закріплення стадії адміністративного розслідування.

У адміністративно-правовій науці поняттю «адміністративного розслідування» приділялася певна увага. Зокрема, І.П. Голосніченко та М.Ф. Стахурський зазначають, що попереднє адміністративне розслідування є системою обов'язкових процесуальних дій, які проводяться органами адміністративної юрисдикції для збирання доказів, встановлення об'єктивної істини у справі про адміністративні правопорушення до розгляду по суті [4, с. 174]. О.В. Терещук називає таку стадію адміністративного провадження «попередня перевірка обставин правопорушення» [5, с. 89].

На даний час у КУпАП [6] та проектах Адміністративного процедурного кодексу [7] і Кодексу України про адміністративні проступки [8], відсутнє регулювання відносин такої стадії адміністративного провадження.

Безпосередньо у провадженні по справах за ухилення від сплати податків, Податковий кодекс України [10], як основний нормативно-правовий акт, регулюючий відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, також не містить відповідних норм. Крім того, в ПК України не зовсім чітко врегульований порядок визначення провини особи в здійсненні правопорушення в ході розгляду податковим органом матеріалів податкової перевірки або провадження в справі про податкове адміністративне правопорушення, що створює передумови для формального підходу з боку податкових органів, до питання визначення провини особи у вчиненому правопорушенні. У результаті чого у силу обов'язку, закріпленого в ПК України, податкові органи виявлятимуть обставини, що виключають провину особи у здійсненні правопорушення, не визначаючи форму провини.

Виходячи з вище викладеного, **метою** даної роботи є наукове обґрунтування необхідності запровадження стадії податкового адміністративного розслідування при здійсненні провадження по адміністративних справах про ухилення від сплати податків.

Виходячи з поставленої мети сформульовані основні завдання дослідження:

– з'ясувати роль та місце адміністративного провадження по справах про ухилення від сплати податків в сучасному адміністративному процесі;

- для вдосконалення понятійного апарату адміністративного процесу подати визначення податкового адміністративного розслідування як стадії адміністративного провадження по справах про ухилення від сплати податків;

- запропонувати способи вдосконалення інституту юридичної відповідальності за адміністративні правопорушення у сфері податкових правовідносин.

Отже, адміністративний процес є родовим поняттям для податково-процесуальної діяльності. Для виділення в структурі юридичного процесу особливого податкового процесу й податкового провадження, немає достатніх підстав. Саме провадження по справах про порушення податкового законодавства є складовим елементом адміністративного процесу та складовою частиною провадження по справах про адміністративні правопорушення.

Провадження по справах про адміністративні правопорушення в сфері оподаткування є певною діяльністю по реалізації процесуальних норм, у рамках здійснення відповідного адміністративно-юрисдикційного провадження. При всьому різноманітті трактувань, у науці адміністративного процесу не вироблено загальноприйнятого визначення адміністративного провадження в адміністративному процесі. Разом з тим, можливо зробити висновок, що адміністративне провадження, як певний порядок діяльності, має всі ознаки, властиві адміністративному процесу, проте останній має більш змістовне процесуальне наповнення.

Виходячи із загальних завдань провадження по справах про адміністративні правопорушення, закріплених у КУпАП, стосовно до сфери податкових правовідносин, такими завданнями будуть – всебічне, повне, об'єктивне й своєчасне з'ясування обставин вчиненого протиправного діяння, вирішення його відповідно до норм чинного законодавства, забезпечення виконання винесеного рішення, а також виявлення причин і умов, що сприяли здійсненню адміністративних правопорушень у зазначеній сфері.

Нормативне закріплення завдань провадження по адміністративних справах про податкові правопорушення, як зазначалося раніше, у податковому законодавстві відсутні. Процесуальні аспекти залучення до відповідальності за здійснення податкових правопорушень відбиті в ПК України, хоча, як показує дослідження, і знайшли досить слабе вираження, що вказує на явну недосконалість податкового законодавства. У цьому зв'язку, як тимчасове рішення проблеми, припустиме застосування розширювального тлумачення норм ПК України, що встановлюють окремі процесуальні аспекти залучення до відповідальності за порушення податкового законодавства.

Таким чином, зміст ряду елементів, що становлять процесуальну основу провадження по справах про порушення законодавства про податки й збори, установлені у ПК України, з одного боку, має недостатньо повне нормативне вираження, з іншого боку – виходить за

рамки традиційного процесуального права, що говорить про нерозвиненість теорії податкового процесу й недоліки законотворчої діяльності в сфері податкового законодавства, що не припускають якісного й ефективного правового регулювання.

Аналізуючи досліджувані нами адміністративні правовідносини у податковій сфері, насамперед слід зазначити, що стадію попереднього адміністративного розслідування [7] у справах про адміністративне правопорушення податкового законодавства слід називати як податкове адміністративне розслідування.

Під податковим адміністративним розслідуванням слід розуміти систему обов'язкових процесуальних дій, які проводяться органом адміністративної юрисдикції для збирання доказів, встановлення об'єктивної істини в справі щодо наявності/відсутності факту вчинення адміністративного правопорушення податкового законодавства та спрямовані на забезпечення підготовки матеріалів справи до розгляду компетентним органом або посадовою особою та винесення постанови про притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності чи припинення провадження по справі.

На нашу думку, необхідно визначити основні завдання стадії податкового адміністративного розслідування. В першу чергу на цій стадії необхідно виявити юридично значимі факти та дати їм попередню юридичну кваліфікацію. Також необхідно попередньо встановити об'єктивну істину, адже остаточна кваліфікація обставин здійснюється на стадії вирішення справи. Також необхідно здійснити підготовку матеріалів справи, здійснивши визначення готовності матеріалів справи до вирішення та підготовку засідання, на якому прийматиметься таке вирішення.

Тому стадію податкового адміністративного розслідування можна визначити як систему обов'язкових процесуальних дій, які проводяться суб'єктами податкового адміністративного розслідування для збирання і опрацювання доказів, попереднього встановлення об'єктивної істини в справі.

Незважаючи на відсутність закріплення в адміністративно-процесуальному законодавстві такої окремої стадії адміністративного провадження, на нашу думку, адміністративне розслідування все ж таки є самостійною стадією будь-якого адміністративного провадження. Безпосередньо у провадженні по справах за ухилення від сплати податків така стадія податкового адміністративного розслідування повинна містити наступні процесуальні дії уповноваженої особи складати протокол про адміністративне правопорушення:

- опитування правопорушників та свідків;
- вилучення та дослідження речових доказів та документів;
- призначення експертизи;
- попереднє вивчення та систематизація матеріалів;
- прийняття рішення про надіслання матеріалів компетентному

органу або посадовій особі для розгляду справи та винесення постанови.

Податкове адміністративне розслідування за своїм змістом можна порівняти з досудовим кримінальним розслідуванням за виключення одного суттєвого моменту. На нашу думку, в процесі податкового адміністративного розслідування при здійсненні провадження по справах за ухилення від сплати податків, мітиться одна суттєва відмінність – відсутність необхідності опитування потерпілих. Пояснення нашого твердження необхідно здійснити таким чином. Згідно ПК України, податком, збором (платою, внеском) є обов'язків безумовний платіж до відповідного бюджету (ст.6) [9]. В свою чергу бюджет є централізованим грошовим фондом, який акумулюється на рівні певного утворення (держави чи територіальної громади) та яким розпоряджається відповідний орган державної влади [10, с. 97].

Здійснення надходження відповідного податкового платежу до бюджету передбачає вчинення платником податків дій щодо визначення належного платника податку, об'єкта оподаткування та бази оподаткування, обчислення податку (з товарів вироблених на митній території України чи ввезених на митну територію України); складання та подання податкової декларації чи податкового розрахунку; сплати в належні строки податку; а також ряду інших податково-процесуальних дій, в залежності від визначеної ПК України процедури адміністрування окремого податку.

Неналежне виконання чи невиконання перерахованих вище дій наносить збиток державі, тобто саме держава є потерпілим суб'єктом, яка також, в особі відповідних уповноважених органів, проводить податкове адміністративне розслідування при вчиненні податкового адміністративного правопорушення. Тобто в одній особі поєднуються особа потерпілого та караюча особа. Виходячи з вищевикладеного слід зазначити, що в процесі податкового адміністративного розслідування при здійсненні провадження за ухилення від сплати податків опитування потерпілого, на відміну від здійснення адміністративного розслідування по інших галузях адміністративно-деліктного права, є неможливим.

У ході розгляду такої стадії провадження по справах про адміністративні правопорушення як податкове адміністративне розслідування, з'ясовується необхідність розмежування процесуальних дій, вчинених у рамках податково-контрольного провадження й при проведенні власне, адміністративного розслідування, оскільки дані поняття між собою не співвідносяться, тому що підстави їх виникнення різні. Податковий контроль, як особлива юрисдикційна діяльність податкових органів, своєю метою має стимулювання своєчасності й повноти сплати податків і зборів, а також виступає засобами виявлення випадків несумлінної поведінки податково-зобов'язаних осіб. Початком податкового контролю буде здійснення певних процесуальних дій, відповідно до встановленого правовими нормами порядку. В свою чергу, адміністративне розслідування спрямоване не на виявлення факту

правопорушення, а на з'ясування обставин його здійснення та встановлення можливості продовження провадження по виявленому правопорушенню.

Як висновок, слід зазначити, що в розширення наукової позиції І.П. Голосніченка та М.Ф. Стахурського [7, с.200], в окремій статті проекту Кодексу України про адміністративні проступки необхідно деталізувати поняття попереднього адміністративного розслідування та порядок його здійснення, шляхом виділення його адміністративно-галузевої приналежності, зазначивши, що поняття податкового адміністративного розслідування слід розуміти систему обов'язкових процесуальних дій, які проводяться уповноваженим органом для встановлення об'єктивної істини в справі щодо наявності/відсутності факту вчинення податкового адміністративного правопорушення та спрямовані на забезпечення підготовки матеріалів справи до розгляду компетентним органом та винесення постанови про притягнення правопорушника до відповідальності.

У ході здійснення податкового адміністративного розслідування необхідно вчиняти наступні процесуальні дії: опитування правопорушників та свідків; вилучення та дослідження речових доказів та документів; призначення експертизи; попереднє вивчення та систематизація матеріалів; прийняття рішення про надіслання матеріалів для розгляду справи та винесення постанови.

Внесення стадії податкового адміністративного розслідування та порядку його здійснення до проекту Адміністративного процедурного кодексу України дозволить також особі, у відношенні якого ведеться провадження в справі про адміністративне правопорушення, оскаржити будь-які процесуальні дії посадових осіб та цій стадії.

У подальших наукових дослідженнях необхідно працювати над адміністративно-правовим забезпеченням захисту прав учасників провадження по справах про адміністративні правопорушення за ухилення від сплати податків на всіх його стадіях. У цьому зв'язку нами пропонується внесення відповідних доповнень до КУпАП, які дозволили б особі, у відношенні якого ведеться провадження в справі про адміністративне правопорушення, оскаржити будь-які процесуальні рішення юрисдикційного органу, а також дії (бездіяльність) посадових осіб, на всіх стадіях зазначеного провадження та, зокрема, на стадії податкового адміністративного розслідування.

Список літератури:

1. Гончарук С.Т. Адміністративне право України / С.Т. Гончарук. – К., 1998. – 473 с.
2. Гурджи Ю.А. Процессуальное обеспечение прав личности: вопросы теории : моногр. / Ю.А. Гурджи. – Одесса : Пальмира, 2006. – 173 с.
3. Демський Е.Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е.Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.

4. Голосніченко І.П. Адміністративний процес: навч. посіб. / І.П. Голосніченко, М.Ф. Стахурський. – К. : ГАН, 2003. – 256 с.
5. Терещук О.В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.В. Терещук. – К., 2000. – 220 с.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
7. Проект Адміністративного процедурного кодексу України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua>.
8. Проект Кодексу України про адміністративні проступки : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rada.gov.ua.
9. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
10. Воронова Л.К. Фінансове право України : підруч. / Л.К. Воронова – К. : Прецедент; Моя книга, 2006. – 176 с.

В статье на основе анализа современной нормативно-правовой базы и позиций украинских ученых обоснована необходимость нормативного закрепления стадии налогового административного расследования в процессе административного производства по делам об уклонении от уплаты налогов.

Административный процесс, налоговое административное расследование, процессуальная стадия, уклонение от уплаты налогов.

The article deals with the establishment of the necessity of normative consolidation of the stage of tax administrative investigation in the course of administrative proceedings with regards to the case of tax evasion on the basis of analysis of the modern regulatory framework and Ukrainian scientists opinions.

Administrative process, tax administrative investigation, procedural stage, tax evasion.

УДК 351.001.73:630*432

ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТУ ДЕФІНІЦІЇ «ЛІСОВА ОХОРОНА»

**О.А. КОЗАЧУК, аспірантка¹,
Національного університету біоресурсів
і природокористування України**

У статті досліджуються теоретичні підходи до вивчення поняття та змісту дефініції «лісова охорона». Показано роль наукових досліджень при визначенні та розмежуванні понять «охорона», «лісова охорона», «охорона лісу». Розкрито характерні ознаки лісу як основи навколишнього природного середовища.

Охорона, лісова охорона, лісоресурси, державні органи управління, дефініція «лісова охорона».

Метою наукової статті є вивчення та аналіз теоретичних підходів щодо визначення поняття та змісту дефініції «лісова охорона»; дослідження наукових робіт, автори яких розглядали визначення «лісова охорона» як окрему категорію. Розкриття характерних ознак лісу, як основи навколишнього-природного середовища.

Вивченням теоретичних підходів поняття «охорона» в юридичному розумінні займалися такі вчені, як: О.Ф. Скакун, О. І. Харитонова, В.В. Галунько, П.В. Мельник, Р.Б. Шишка, а безпосереднім, поглибленим, дослідженню поняття «лісова охорона» була приділена увага таких науковців: В.П. Ткача, І.А. Дмитренка, К. Г. Булатова, В.І. Андрейцева, В.П. Печуля та ін. Їх внесок в науку є значним, але не вичерпним, він швидше слугує підґрунтям для подальших досліджень.

Беззаперечно, ліси є основною складовою навколишнього природного середовища і як будь-який природний об'єкт характеризуються відповідними ознаками: біологічними, екологічними, економічними та юридичними.

За своїми *біологічними ознаками* ліси – це унікальне природне явище, тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище. У цьому значенні поняття лісів є складовою поняття рослинного світу [1, с. 462].

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В.І. Курило

Згідно зі ст. ст. 39–41 Лісового кодексу України залежно від основних функцій, а також враховуючи рівнозначність вимог економічних і екологічних ознак, ліси України поділяються на такі категорії, як:

- захисні ліси (виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції);
- рекреаційно-оздоровчі ліси (виконують переважно рекреаційні, санітарні/гігієнічні та оздоровчі функції);
- ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення (виконують особливі природоохоронні, естетичні, наукові функції тощо);
- експлуатаційні ліси [2].

Юридичне поняття лісів міститься в Лісовому кодексі України, норма якої вказує, що поняття лісів пов'язане з формуванням лісового фонду, який становлять усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них [2].

Однією з головних юридичних ознак лісів є їх *державний облік та охорона*. Реєстрація лісів у державних облікових документах як об'єкта права власності, управління, використання та охорони дає можливість відмежувати ліси від інших природних ресурсів, встановити знаходження їх на спеціально виділених землях, визначити власників, користувачів, органи, що здійснюють управління в галузі раціонального використання та охорони лісів [3, с. 467].

Основним і найпершим заходом охорони лісів є створення міцної правової бази їхнього раціонального використання і охорони, а саме: розробка і прийняття необхідних лісових законодавчих актів, а також їх своєчасне поновлення залежно від потреб життя. Лісове законодавство завжди розглядалось як важливий засіб раціонального використання й охорони лісів. Проте на практиці допускалося немало правопорушень щодо лісів.

Це обумовлювалося наявністю великої кількості некодифікованих актів лісового законодавства, що утруднювало діяльність органів лісового господарства, лісокористувачів, усіх суб'єктів лісових правовідносин. З прийняттям нового Лісового кодексу України зазначений недолік усувається [4, с. 222].

Здійснення заходів щодо охорони лісів безпосередньо органами лісової охорони можна сміливо вважати першим кроком до запобігання юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства.

Охорона лісів – необхідна форма взаємодії суспільства і природи, що включає в себе відносини з охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, порушення порядку користування. Захист лісів здійснюється з метою боротьби зі шкідниками, хворобою лісів тощо [5, с. 369].

Так, П.В. Мельник правовою охороною лісів визначає сукупність правових норм і правовідносин, яка пов'язана із раціональним використанням, відтворенням, підвищенням продуктивності та захистом

лісів з метою забезпечення і підвищення екологічних (водоохоронних, захисних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих рекреаційних), естетичних, економічних, виховних та інших їх властивостей [6, с. 120].

Термін «охорона» В.В. Галуцько розуміє, з одного боку, як безпосередній правовий захист соціальних інтересів громадян соціальних груп усього суспільства, з другого – як стимулювання таких соціальних дій, наслідком чого було б зміцнення існуючих суспільних відносин і нейтралізація тих соціальних тенденцій, що загрожують їм [7, с. 327].

Більшість учених наголошує на відмінності таких понять, як «охорона» та «захист» і зазначає, що в юридичному розумінні «охорона» означає позитивний стан норм права, направлений на недопущення порушення суб'єктивних прав і законних інтересів осіб, відображає статику правовідносин. Тоді як «захист» характеризується динамікою через реалізацію засобів і форм, передбачених законодавством для відновлення правового становища потерпілого, притягнення винного до юридичної відповідальності, що застосовуються тоді, коли суб'єктивне право вже порушено [8, с. 192].

Так, охороною є відвернення лісових пожеж, запобігання порушень правил порядку користування лісами чи здійснення незаконних рубок як невід'ємна форма взаємодії природи і суспільства.

Захист лісів здійснюється з метою боротьби зі шкідниками, хворобою лісів тощо. В.І. Андрейцев охорону лісів вважає необхідну форму взаємодії суспільства і природи, що включає в себе відносини з охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, порушення порядку користування. Захист лісів здійснюється з метою боротьби з шкідниками, хворобою лісів тощо [9, с. 369].

Для здійснення охорони та захисту лісів України діє: державна лісова охорона, лісова охорона спеціально уповноважених органів лісового господарства та лісова охорона інших постійних лісокористувачів.

Також потрібно наголосити про не паритетність понять «лісова охорона» та «охорона лісу», а також «державна лісова охорона» та «охорона лісу державою».

Так, відповідно до ч. 3 ст. 1 Лісового кодексу України усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави. Охорона лісу державою – це загальнообов'язкова функція держави, яку вона реалізує через діяльність відповідних органів.

Від імені держави лісами розпоряджається Верховна Рада України. До її відання в галузі регулювання лісових відносин належать:

- а) законодавче регулювання лісових відносин;
- б) розпорядження лісовим фондом;
- в) визначення основних напрямів державної політики в галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

г) визначення повноважень діяльності Рад народних депутатів і органів державної виконавчої влади щодо організації охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

Верховна Рада України делегує свої повноваження щодо розпорядження лісами відповідним Радам народних депутатів.

Державна лісова охорона – це сукупність органів державної влади, які здійснюють контроль з охорони, захисту, використання та відтворенню лісових ресурсів України. Державна лісова охорона діє у складі центральних, регіональних, обласних управлінь, а також установ та організацій, що належать до сфери управління Держлісагентства.

Держлісоохорона у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, актами Кабінету Міністрів України, Положенням про державну лісову охорону [10].

Метою діяльності держлісоохорони є здійснення правових, лісоохоронних та інших заходів, спрямованих на збереження, розширене відтворення, невиснажливе використання лісових ресурсів, включаючи об'єкти тваринного світу в лісах.

Держлісоохорона під час організації заходів, спрямованих на усунення порушень лісового законодавства, взаємодіє з правоохоронними органами, центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадянами та їх об'єднаннями.

Охорона лісу – це поняття екологічне і стосується виключно комплексу заходів, спрямованих саме на захист та відновлення флори та фауни на землях України, що належать до лісового фонду.

Охорона лісів багато в чому залежить від виконання обов'язків, які покладені законодавством на лісокористувачів. Вони поділяються на постійних і тимчасових.

Таким чином, враховуючи викладене вище, можемо зробити висновок, що дефініція «лісова охорона» є поняттям, визначеним у контексті розгалуження органів Державної лісової охорони. Так, в Україні діє лісова охорона спеціально уповноважених органів лісового господарства та лісова охорона інших постійних лісокористувачів. Центральним, спеціально уповноваженим органом лісового господарства є Державне агентство лісових ресурсів, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України (далі – Міністр); входить до системи центральних органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері лісового та мисливського господарства.

Відповідно до Положення про Державне агентство лісових ресурсів України, основними завданнями Держлісагентства України є:

1) внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері лісового та мисливського господарства;

2) реалізація державної політики у сфері лісового та мисливського господарства [11].

Постійні лісокористувачі зобов'язані:

а) забезпечувати відтворення, охорону, захист і підвищення родючості ґрунтів, продуктивність лісових насаджень і посилення їх корисних властивостей, виконувати інші вимоги законодавства щодо ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів;

б) дотримуватися науково обґрунтованих норм і порядку спеціального використання деревних та інших ресурсів і користування земельними ділянками лісового фонду;

в) вести лісове господарство, здійснювати спеціальне використання лісових ресурсів та користуватися земельними ділянками лісового фонду способами, які б забезпечували збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створювали сприятливі умови для їх охорони, захисту, використання й відтворення;

г) вести первинний облік лісів;

д) забезпечувати охорону рідкісних видів рослин і тварин, рослинних угруповань відповідно до природного законодавства;

е) своєчасно вносити платню за використання лісових ресурсів;

є) не порушувати законні права тимчасових лісокористувачів.

На охорону лісів спрямовані й обов'язки тимчасових лісокористувачів.

Список літератури:

1. Екологічне право України. Академічний курс : підруч. для студ. вищих навчальних закладів / Г.І. Балюк, А.П. Гетьман, М.І. Єрофеева та ін.; Ю.С. Шемшученко (заг. ред) ; НАН України ; Інститут держави і права ім. Корецького. – 2-ге вид. – К. : Юр. думка, 2008. – 720 с.

2. Лісовий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.

3. Екологічне право України. Академічний курс : підруч. для студ. вищих навчальних закладів / Г.І. Балюк, А.П. Гетьман, М.І. Єрофеева та ін. ; Ю.С. Шемшученко (заг. ред) ; НАН України ; Інститут держави і права ім. Корецького. – 2-ге вид. – К. : Юр. думка, 2008. – 720 с.

4. Дмитренко І.А. Екологічне право України : підруч. для вузів / І.А. Дмитренко ; Національна академія внутрішніх справ України; 2-ге вид. перероб. та доп. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.

5. Андрейцев В.І. та ін. Екологічне право: особлива частина : підруч. для студ. юрид. вузів і факультетів: Повний академічний курс / за ред. акад. АПрН В.І. Андрейцева. – К. : Істина, 2001. – 544 с.

6. Мельник П.В. Поняття правової охорони лісів / П.В. Мельник // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. ст. – 2001. – Вип. VII. – С. 113–121.

7. Адміністративне право України [Текст] : підруч. : у 2 т. / Відкритий міжнародний ун-т «Україна». – Херсон : ХМД, 2013. – Т. 1: Загальне адміністративне право. – 393 с.

8. Галуцько В.В. Адміністративно-правова охорона та захист права власності / В. В. Галуцько // Вісник ХНУВС. – 2007. – № 38. – С. 192–198.

9. Андрейцев В.І. та ін. Екологічне право: особлива частина : підруч. для студ. юрид. вузів і факультетів: Повний академічний курс / за ред. акад. АПрН В.І. Андрейцева. – К. : Істина, 2001. – 544 с.

10. Про затвердження Положення про державну лісову охорону / Постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. N 976.

11. Положення про Державне агентство лісових ресурсів України : Затверджено Указом Президента України від 13 квітня 2011 р. № 458/2011.

В статье исследуются теоретические подходы к изучению понятия и содержания дефиниции «лесная охрана». Показана роль научных исследований при определении и разграничении понятий «охрана», «лесная охрана», «охрана леса». Раскрыты характерные признаки леса, как основы окружающей среды.

Охрана, лесная охрана, лесоресурсы, государственные органы управления, дефиниция «лесная охрана».

This article examines the theoretical approaches to the study of the concept and maintenance of «Forest Protection» definition. The role of scientific researches is shown at determination and differentiation of concepts «Protection», «Forest Protection», «Forests Protection». The characteristic features of the Forest, as the base of surrounding-natural environment are exposed.

Protection, Forest protection, Forest Resources, State Administration, definition of «Forest Protection»

УДК 342.951:347.23

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ОХОРОНА МАЙНОВИХ ТА НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

**Ю.В. МАРУЩАК, здобувач¹,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

У статті розглянуто основні напрями вирішення питань адміністративно-правового захисту майнових та немайнових прав власності. Показано роль адміністративного законодавства в охороні прав власності громадян.

Майнова власність, немайнова власність, адміністративно-правова охорона, виконавча влада.

Необхідність удосконалення адміністративного законодавства у сфері охорони майнових та немайнових прав власності нашої країни викликана вимогою часу. На сьогоднішній день Кодекс України про адміністративні правопорушення не повною мірою забезпечує захист прав власності. Розвинута незалежна економічна структура держави неможлива без гарантованого захисту в даній сфері. Тому потрібно якнайшвидше виробити правову теорію адміністративно-правової охорони й захисту майнових та немайнових прав в Україні, сформулювати пропозиції щодо підвищення ефективності забезпечення охорони права власності.

Проголошений Україною курс на інтеграцію до Європейського Союзу і вступ до Світової організації торгівлі потребує забезпечення захисту прав власності на такому рівні, який вже існує в економічно розвинених країнах. Водночас, від вирішення проблеми створення оптимальної системи адміністративно-правового захисту майнових та немайнових прав залежить міцність економічного розвитку для формування інноваційної моделі, її модернізації, підвищення конкурентоспроможності у світі.

Метою статті є розгляд питань, пов'язаних із охороною майнових та немайнових прав власності, виявлення й подолання прогалин у цій галузі.

За часів входження українських земель до складу іноземних держав проблема охорони права власності розглядалася під кутом існуючої на той час системи цінностей, відповідно до якої немайнові і майнові права власності визнавалися рівноцінними, а інколи навіть, майнові права більш цінними, ніж життя і здоров'я людини. Результатом

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, доцент О.П. Світличний

© Марущак Ю.В., 2014

такого стану було те, що проблема охорони права власності, зокрема адміністративно-правовими нормами, через призму охорони невід'ємних, невідчужуваних прав людини і громадянина як цілісне явище юридичною наукою практично не розроблялась.

З часом більшість вчених-юристів підтримали запропоновану ієрархічну шкалу цінностей при дослідженні охорони суб'єктів права власності у загальному адміністративно-правовому аспекті, сформульовану В.Б. Авер'яновим, який вважав, що в основу нової адміністративно-правової доктрини має бути покладена людиноцентристська ідеологія. Згідно з нею держава повинна найповніше задовольняти і захищати інтереси громадян, тобто діяти на благо людини – шляхом всебічного забезпечення пріоритету її прав, свобод, законних інтересів у сфері діяльності публічної адміністрації [1, с. 7].

В умовах становлення в Україні правової держави та громадянського суспільства проблема публічної охорони майнових й немайнових власності є однією з найбільш актуальних. Слід зауважити, що деякі нові суспільні явища, які безпосередньо зачіпають важливі інтереси широкого загалу осіб у майновій і немайновій сферах, перебувають поза межами державного впливу та правового регулювання. Факт необхідності новітнього створення теорії адміністративно-правової охорони права власності в Україні пояснюється комплексом соціальних, економічних, культурних та правових чинників.

Отже, адміністративно-правова охорона (захист) права власності – це імперативно владна діяльність суб'єктів публічного управління із захисту прав усіх суб'єктів права власності (осіб, які здійснюють управління нею) від протиправних посягань і широкого загалу осіб від майна підвищеної небезпеки, з нормативно прописаною можливістю застосування до порушників режиму власності засобів державного впливу.

Таке розуміння адміністративно-правової охорони права власності з позиції типології позитивізму, в умовах панування раціоналізму, який все вираховує, зіставляє, відсікає, має право на наукове життя як ідеальна конструкція. Опираючись на сучасну концепцію природного права, абсолютною цінністю якого є людське життя, слід зазначити, що воно позбавлене однозначної змістової та понятійної визначеності [2, с. 43, 61].

Щоб забезпечити реальну охорону власників майна, необхідно впорядкувати правотворчість законодавчої та виконавчої влади, посилити адміністративну складову правоохоронної функції держави та роль і взаємозв'язок публічного й приватного права, які мають сприяти забезпеченню вільної та належної реалізації прав і свобод власників майна та осіб, які з їх майном пов'язані.

Створення системи адміністративно-правової охорони майнових та немайнових прав власності, на нашу думку, найбільш ефективно можна здійснити творчим поєднанням приватного права (в галузі упорядкованої свободи індивіда, свободи підприємницької діяльності) з публічним

правом (сферою панування імперативних начал, необхідності створення єдиного правового та економічного простору). Для досліджень у сфері адміністративно-правової охорони права власності таке поєднання є необхідним, бо саме в надрах приватного права виникли й дістали розвиток інститут приватної власності та пов'язані з ним відносини.

Важливим за цих обставин є необхідність врахування положень щодо взаємоузгодження розвитку держави і суспільства, формування двох функціональних систем, перша з яких покликана створити механізм запобігання перетворенню демократії, а разом з нею правової держави на «деспотію більшості», а друга – забезпечити можливість участі всіх громадян у діяльності інститутів громадянського суспільства [3, с. 301].

Наступним при виведенні сутності адміністративно-правової охорони майнових і немайнових прав власності необхідно визначити, що є первинним елементом потребової теорії зазначеного феномену. У цьому випадку звернемось до перевірених часом теорій осмислення сутності індивіда – його волі, права та власності у суспільстві. Засновник діалектики та філософії права Г. Гегель у своїх працях розпочинав роздуми з дослідження «мислення розумного», яке «пізнає в об'єктивному світі самого себе». «Людина розумна в собі, повинна створювати саму себе, вийти за свої межі, разом з тим і досягти занурювання в себе, щоб стати розумною для себе». «У праві предметом є особа, з моральної точки зору – суб'єкт, член сім'ї в цивільному суспільстві – громадянин в загальному... Тут, з точки потреб, предметом є конкретне представництво, яке називається людиною» [4, с. 59, 88]. Як бачимо, особливий наголос у своїх творах мислитель робить на «Людину», яка має волю, обмежену своєю свободою.

Таким чином, у пошуках істини ми дійшли висновку, що найменшим елементом дослідження сутності адміністративно-правової охорони права власності, її «клітинним рівнем» є індивід – людина, обмежена своєю волею, з її невід'ємними природними потребами охорони життя, здоров'я, честі, гідності – зокрема правами володіти, розпоряджатись, користуватись, отримувати прибуток особисто чи разом з іншими власниками зі своєї приватної власності та гідно проживати у безпечному навколишньому природному та штучно створеному середовищі.

Громадяни у сфері адміністративно-правової охорони права власності вимагають від держави забезпечити правовими засобами: 1) створення умов для примноження приватної власності; 2) створення умов для набуття або забезпечення їх приватною власністю, яка належить до розряду невід'ємної природної; 3) проведення заходів щодо попередження протиправних посягань на право власності; 4) встановлення осіб, які здійснили протиправні посягання на право власності, притягнення їх до юридичної відповідальності; 5) позитивної моральної оцінки широким загалом громадян, суб'єктами владних повноважень приватної власності як джерела добробуту та стабільності в суспільстві; 6) повернення її або (та) відшкодування у випадку протиправного

вилучення її суб'єктами владних повноважень, іншими особами чи зниження якісних властивостей майна; 7) сприяння у правовому забезпеченні заходів «самоохорони» права приватної власності [4, с. 158].

Таким чином, доходимо висновку, що практична діяльність суб'єктів публічного управління у сфері адміністративно-правової охорони права власності поки що не завжди відповідає інтересам широкого загалу громадян, які є джерелом державної влади.

Тим самим, на наш погляд, простого адміністративного вирішення зазначеної проблеми не існує. Тільки поєднання громадського тиску широкого загалу громадян та їх об'єднань на корумпованих посадових і службових осіб та законна діяльність правоохоронних органів можуть суттєво змінити ситуацію на краще.

Разом з тим, скоєння ними протиправних діянь не позбавляє їх невідчужуваних невід'ємних прав, визначених Конституцією та іншими законами України, – на життя, здоров'я, честь, гідність тощо, за винятком тимчасового позбавлення їх волі та застосування до них засобів державного примусу у суворій відповідності до законів, з метою припинення протиправного діяння та перешкоджання їм уникнути притягнення до юридичної відповідальності. При цьому з моменту примусового затримання таких осіб посадові або службові особи, які це здійснили, несуть персональну відповідальність за забезпечення невід'ємних, невідчужуваних прав таких затриманих [5, с. 20].

Необхідно зазначити, що нині положення з джерелами права, які упорядковують суспільні відносини у сфері адміністративно-правової охорони майнових і немайнових прав, залишається складним: вони є недосконалими, а в деяких випадках – суперечливими. Це пов'язано передусім з неглибоким опрацюванням прав, повноважень та обов'язків, організаційно-правового статусу суб'єктів адміністративно-правової охорони в нормативно-правових актах.

Центральне місце тут займають адміністративні-правові акти, які регулюють відносини адміністративно-правової охорони майнових і немайнових прав власності. Як відомо, їх основи сформовані в Конституції та інших законах України. Конституція України визначає загальні невід'ємні, невідчужувані права людини і громадянина, основні обов'язки громадян, компетенцію та обов'язки виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з охорони цих прав. Безпосередні ж питання адміністративно-правової охорони майнових і немайнових прав власності розкриваються в інших НПА, передусім це КУпАП і низка підзаконних нормативно-правових актів [6].

Значною мірою ця несистемність діяльності органів управління обумовлена неясними уявленнями про сутність механізму адміністративно-правової охорони права власності, стихійністю проявів однойменних законопроектів, наданих для розгляду до Верховної Ради України. Фактично ні суспільство, ні державний апарат досі не мають чіткого уявлення про те, яку сферу суспільних відносин у цій сфері треба

передусім охороняти законодавчими нормативно-правовими актами і в якому обов'язі.

В умовах правової демократичної держави, в якій головною соціальною цінністю є людина, а всі форми власності рівною мірою перебувають під охороною суб'єктів публічного управління, предмет адміністративно-правової охорони майнових і немайнових прав власності формується як система суспільних відносин між суб'єктами публічного управління та власниками майна, особами, які посягають на право власності, громадян, яким може бути заподіяно шкоду майном підвищеної небезпеки, у сфері державного управління, багатогранного захисту прав і свобод громадян у майновій сфері, наданням адміністративних послуг, внутрішньоорганізаційної діяльності органів виконавчої влади, а також застосуванням до порушників режиму власності засобів адміністративного примусу.

Список літератури:

1. Державне управління : європейські стандарти, досвід та адміністративне право / В.Б. Авер'янов, В.А. Дерезь, А.М. Школик та ін. ; за ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Юстиніан, 2007. – 288 с.
2. Патеї-Братасюк М.Г. Філософія права : [курс лекцій] / Марія Григорівна Патеї-Братасюк. – Тернопіль : Вид-во ЛІДЕР, 2002. – 131 с.
3. Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні : моногр. / НАН України ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького ; за ред. І.О. Кресіної. – К., 2006. – 303 с. – (До 15-ї річниці незалежності України).
4. Галунько В.В. Охорона права власності : адміністративно-правові аспекти / Валентин Васильович Галунько ; за ред. В.К. Шкарупи. – Херсон : ВАТ ХМД, 2008. – 348 с.
5. Еропкин М.И. Административно-правовая охрана общественного порядка : моногр. / М.И. Еропкин, Л.Л. Попов. – Л. : Лениздат, 1973. – 328 с.
6. Про заходи щодо вдосконалення охорони об'єктів державної та інших форм власності : Постанова Кабінету Міністрів України № 615 від 10 серпня 1993 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // zakon1.rada.gov.ua](http://zakon1.rada.gov.ua)

В статье рассмотрены основные направления решения вопросов административно-правовой защиты имущественных и неимущественных прав собственности. Показана роль административного законодательства в охране прав собственности граждан.

Имущественная собственность, неимущественная собственность, административно-правовая охрана, исполнительная власть.

The article describes the main directions solve the problems of administrative and legal protection of property and non-property and property rights. The role of administrative law in the protection of property rights of citizens.

Property, property, intangible property, legal and administrative protection, executive

УДК 342.9:639.3(091)

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ І ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ РИБНИХ РЕСУРСІВ

**Ю.Г. ПРОЦАН, здобувач¹,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

У роботі досліджуються питання становлення і розвитку державної і правової політики у сфері охорони рибних ресурсів на початок XVIII ст., що при формуванні законодавства України надасть можливість оцінити потенціал культурного і соціального розвитку країни на даному етапі розвитку державності та законодавства, а також культури використання природних ресурсів, до яких входить і використання та збереження рибних ресурсів що з кожним роком все більше мають значення для громадян України.

Держава, влада, управління, риба, рибальство, законодавство, охорона, власність, обов'язки, відповідальність, судочинство, відшкодування збитків.

Німецький вчений Ю. Борхардт зазначав, що історія є соціальною наукою, яка дає можливість надавати знання, що можуть бути застосовані для практичних цілей. При цьому вивчати історію потрібно у душі, вільному від партійних пристрастей, забобонів і упереджених ідей [1, с. 3, 4].

Мета статті полягає у дослідженні історичних, політичних, економічних і соціокультурних процесів, які супроводжували етапи становлення і розвитку державної і правової політики у сфері охорони рибних ресурсів на території Росії та України на початок XIX століття.

Риба з давніх часів традиційно була важливим джерелом харчування людини, що протягом багатьох сторіч стимулювало її до вдосконалювання знарядь лову, способів вилову, обумовлювало потребу вдосконалення форм і методів правового регулювання охорони рибних ресурсів.

Законодавство Стародавньої Русі (IX–XII ст.) [2, с. 219, 364, 372] щодо охорони рибних ресурсів обмежується незначними посиланнями у Смоленській уставній та Псковській Судній грамотах. Так, Смоленська грамота містить положення щодо наділення церковних інституцій сільськогосподарськими землями та озерами для лову риби. Псковська грамота побічно торкається зазначених питань, оскільки йдеться, наприклад, про: право государя відпускати (дати отрок) ізорнику (вільна

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор П.В. Діхтієвський

людина, що працює у сільському господарстві свого государя), городника, кочетника (рибалка) тільки у Пилипів день (тобто 14 листопада за старим стилем); втрату государем чверті врожаю, частини городньої продукції або частини рибальського улову у випадку заперечення отроку зазначеними особами, які присягнули у своїй правоті («правду дали»); встановлення заборони на продаж землі, рибальської ділянки та іншого майна, яке було отримано як «кормля» (користування річчю, майном) за «рукописанием» (заповітом).

Російський дослідник В.В. Соколов вважає, що у Московській державі (XV–XVII ст.) здійснювались природоохоронні заходи [3, с. 19–22]. На початковому етапі розвитку Московського царства, як зазначає автор, саме практика вирішення тих або інших прав володіння на окремі землі, промисли тією чи іншою мірою (як правило, досить обмеженою) включала й природоохоронні аспекти. В.В. Соколов зазначає, що з погляду природоохоронних функцій державного управління, з розпадом Київської держави, основний акцент перейшов від проблеми збереження хутрового звіра, бортництва і т.д. до права власності на промисли, землі тощо.

На думку науковця, здійснення природоохоронних заходів підтверджується низкою історичних документів. Так, уставною грамотою Костянтинівському монастиреві 1391 р. великий князь Василь Дмитрович забороняв своїм рибалкам ловити рибу в монастирських озерах. У заповідній грамоті великого князя Василя Васильовича митрополиту Іоні (середина XV ст.) підтверджувалося право Білоозерського Воскресенського Череповецького монастиря володіти Святоозерцем у Луховці Владимирському: «И князь великий не велел в том Святеозерце своим рыболовам да и всем луховшанам ловли деяти, ни вступатись в него ничем». В.В. Соколов пише, що природоохоронні функції здійснювались багатьма наказами, що так чи інакше стосувалися природокористування. У їхньому числі були обласні накази, що управляли справами великих регіонів – України, Сибіру, Казані і т.д. Сюди ж входила й група адміністративних і поліцейсько-судових наказів – Чолобитний, Московський, Владимирський. Як зазначає автор, частіше до питань користування об'єктами довкілля мали відношення структури місцевих органів влади в особі воєводи чи городничого. Вони могли розглядати дрібні претензії землекористувачів, власників виділених для промислів ділянок і т.д. Саме цьому ешелону управління нерідко були адресовані окремі вказівки, що надсилалися столичними наказами. На підставі грамоти нижегородського князя Бориса Костянтиновича 1395 р. Спаско-Благовіщенському монастирю дозволялося: «по реке Суре и по озерам рыбу ловить и всякими угоды владети..., а опишные люди у них в те рыбные ловли и в бобровые гоны и по всякие угоды не вступаются никто ничем». Дмитровський князь Петро Дмитрович подарував Троїце-Сергієвому монастирю в 1423 р. у своїй вотчині: «в Воре на реке на Воре ж омут Тереновский... и от реки от Талицы до Лепетни рыбы ловити и бобры ловити а мои рыболове и мои бобровницы ту де на меня рыбу не ловят,

ни бобров». У середині XV ст. білозерський князь Михайло Андрійович подарував Кирилову монастирю монопольне право рибного лову в Уломському озері. В усіх цих грамотах права на рибальство підкріплювалися заборонами верховного сюзерена використовувати природні багатства іншими особами. Надання особливих прав на промисел звіра й риби ставало могутнім фактором зміцнення влади самих московських великих князів. В.В. Соколов констатує, що завдяки численності водоймищ і різноманітних порід риби довгий час не існувало потреби в спеціальних заходах правового захисту рибних ресурсів [3, с. 35].

Звернемось до положень «Соборного уложення» – збірника правових актів, що набрав чинності в 1649 р. [4, с. 6–9]. Збірник складався з 25 глав і 967 статей. Як зазначав В.М. Грибовський, його зміст фактично обумовлював питання функцій державного управління, оскільки ними були закріплені норми державного права, питання судоустрою і судочинства, норми речового й кримінального права, а також опис статусу різних станів: селян, посадських людей, стрільців, козаків.

Що стосується безпосередньо правового регулювання Уложенням охорони рибних ресурсів, то главою X («О судах») були встановлені загальні положення щодо природоохоронних заходів. Наводимо мовою оригіналу: «Такоже и тем людем, чей тот лес, чюжим бортным ухожем, и рыбными ловлями, и санными покосами, насильством не владети, и в те угодыя не вступатся некоторыми делы» (ст. 239); «А будет кто в своем лесу чюжия озера выловит, или санныя покосы покосит насильством, и в том на него будут челобитчики, и с суда про то сыщется допряма, и на нем велети исцу убытки доправити по соску» (ст. 242). Статтею 90 (Глава XXI «О розбойных и о татиных делех») встановлювалась відповідальність за недозволену рибалку (браконьєрство): «А будет кто у кого татиным обычаем выловит ис пруда или из саду рыбу, и того татя изымают с поличным, а сыщется про то вправду, что он покрал впервые, и такова бити батоги, а будет вдругие тот же с поличным изыман будет, и такова за такую вину бити кнутом, а будет в третьие тот же изыман будет с поличным, а поличное и гривны не стоит, и такова казнити отрезати ухо». Через 20 років, тобто в 1669 р., за лов риби в чужому ставку покарання було посилено – винній особі відсікалася ліва кисть руки [5, с. 18].

Зі змісту ст. 18 (Глава IX «О мытах и о перевозех, и о мостах») вбачається: «А будет кто на такой реке плотину и зделает, и ему у той плотины для судового ходу зделати ворота, чтобы теми ворота мочно было судам ходити. Также на которых реках зделаны будут по старине, а не внов езы для рыбных ловли, а судовый ход тою рекою бывает же, и на тех езах для судового ходу делати ворота же, а наглухо тех езов через такие реки городити не велеть для того, чтобы судового ходу не переняти, а мытов бы на тех новых езах и на прудах и на плотинах отнюд не было» (езы – перегородка на річці або в ставку для лову риби).

З огляду на зазначене варто навести деякі факти звіту дипломатичної місії Джильса Флетчера англійській королеві Єлизаветі про

перебування у Росії у 1588 р. [6, с. 52]: існуючий у Росії спосіб правління є тиранічним, оскільки всі його дії направлені на користь одного царя, до того ж варварським способом. Зокрема, це вбачається з встановленого порядку судочинства, який характеризується відсутністю письмових законів, якими б мали користуватися судді, щоб визнати справу «правою або неправою». У якості закону – воля царя, суддів та інших службовців.

Д.І. Яворницький (Еварницький) у праці «Історія запорізьких козаків» [7] писав, що з усіх промислів у запорізьких козаків, безумовно, найрозвинутішим було рибальство. Воно здійснювалося шляхом загачування камінням всієї ріки [7, с. 285]. Головними знаряддями рибальства, як зазначає автор, були неводи, косяки, мережі, самолови, звичайні малі й великі рибальські сіті. Ловили одночасно і велику, і дрібну рибу [7, с. 287].

Надзвичайно докладним та таким, що ґрунтується на документах Центрального державного історичного архіву України (далі – ЦДІА) є дослідження В.О. Голобуцького щодо стану охорони рибних ресурсів у Запорізькій Січі [8]. Основним знаряддям ловіння риби на запорізьких промислах за часів Нової Січі були невід, косяк, ятір, мережа й самолов. Невід являв собою величезну сітку завдовжки близько 200 сажнів (400 м) і більше. Разом з мотузками, прив'язаними до обох його кінців, довжина неводу сягала близько 600 метрів. Невід був головним знаряддям ловіння на великому промислі [8, с. 264]. Більш того, місця лову (гард) облаштовувались таким чином, що риба потрапляла у пастку, оскільки створювалась гребля внаслідок загачування ріки великим і малим камінням, палями і тином [8, с. 262, 263]. Для охорони промислів та для приборкання їх робітників (тобто для захисту інтересів старшини та «односумів») з Січі висилались окремі великі команди «для охоронения оного и поимки воров, також для порядочности между рыболовами и козаками» [8, с. 262] («односуми» – члени рибного підприємства з числа заможних «козаків-господарів»).

З боку козацтва здійснювалися деякі епізодичні «природоохоронні» заходи, які, на нашу думку, не можна вважати такими, що можуть свідчити про цілеспрямовану природоохоронну, в тому числі й правотворчу діяльність представницьких інституцій держави. Наприклад, у травні 1654 р. Б. Хмельницький відповідно до скарги «велебного в бозі господина отца» Клементія Старушевича у листі наказував київському полковнику карати «свавільників, що виловлюють рибу в урочищах Видубецького монастиря» [9, с. 352]. Інші відомості свідчать, що без відома Коша або місцевої старшини заборонялося ловити рибу в річці Самарі («никому без ведома Коша риби в Самарі ловить не допускать...») [10, с. 78.]. Тобто, заборона мала на увазі захист інтересів старшини та «односумів», про що зазначалося вище.

У XVII–XVIII ст. ст. українські землі входили до складу Великого князівства Литовського, яке сучасники називали Литовсько-Руською державою. Ця обставина суттєво вплинула на розвиток правової культури українського, литовського, білоруського й російського народів. Зазначимо,

що з 80-х років XVI ст. на значній території України діяли природоохоронні артикули Литовського статуту 1588 року Статут мав чинність упродовж до набрання чинності «Зводу законів Російської імперії» (20–30 рр. XIX ст.) [11, с. 5, 6]. Питанням охорони об'єктів довкілля присвячено розділ X Статуту (Арт 1–18: про пущі, про лови, про дерево бортне, про озера і сіножаті). Так само, як і в «Руській Правді», відповідно до народних звичаїв і моралі, Статут вважав крадіжкою, а також гріхом взяти те, до чого була докладена людська праця: фрукти з дерева в саду, рибу з сажовки і запруды тощо. Зовсім іншим було ставлення до тих об'єктів, задля яких не було докладено людських зусиль: до дерев у лісі, риби з річки, птахів на озерах тощо. *Заволодіння ними без дозволу власника не розцінювалося як крадіжка*. Полювання у чужих землях на звірів і диких птахів визначались як делікти. Так само визначені деліктами лов риби в чужих озерах, скошення сіна в чужій сіножаті (арт. 4) [11, с. 474]. Арт. 7 гл. X регулював питання, які виникають при відшкодуванні збитків, спричинених вибранням риби з чужого озера, ставу чи сажовки, знищенням загати або спаленням млина. Потерпілому сплачувався штраф у дванадцять гривень і відшкодовувалися заподіяні збитки [11, с. 475–476]. Як ми вбачаємо, Статут не охоплює повною мірою питань, що були обумовлені Соборним уложенням стосовно охорони рибних ресурсів.

Після поширення на Україну в 1840–1842 рр. дії Зводу законів Російської імперії, про кодекс українського права 1743 р., яким є «Права, за якими судиться малоросійський народ» поступово забули [12, с. VII]. З 1804 по 1807 рр. здійснюється кодифікація «малоросійського права», фактичним виконавцем якої став надвірний радник Ф. Давидович. У роботі «Зібрання малоросійських прав» [13, с. 327] він використав «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.), російський переклад Литовського статуту, Екстракт малоросійських прав 1767 р., Екстракт з указів, інструкцій і установлень 1786 р. та переклади Магдебурзького права і Саксонського зерцала.

Звернемось до деяких положень статті «О непозволенныхъ деянияхъ, и о проистекающихъ изъ того правах и обязанностяхъ» «Зібрання малоросійських прав» (мовою оригіналу): «Естьли бы кто у кого в озере, пруде, либо в садке рыбу выловилъ, ... таковой долженъ обиженному за насиліе уплатить двенадцать рублей и убытокъ наградить» (§ 1) [13, с. 111]; «Кто выловить рыбу въ чужихъ озерахъ, находящихся въ его пуще, тотъ повиненъ хозяину озера платить за насиліе и за рыбу столько, сколько въ ней убытка хозяинъ подъ присягою покажетъ» (§ 16) [13, с. 116]; «Въ чужой воде кто бы рыбу ловилъ, то долженъ три шеляги заплатить и убытокъ наградить» (§ 17) [13, с. 116]; «Когда кто рубить чужое дерево, чужую траву косит, или въ чужихъ водахъ рыбу ловить, тотъ долженъ заплатить штрафу три шеляга и убытокъ наградить по правамъ» (§ 21) [13, с. 117]; «Кто бы на войне будучи, или въ пути къ войску, или же изъ войска возвращаясь, ... рыбу

въ ставахъ и сажалкахъ выловилъ, и каковы бы то ни были убытки поделалъ, ... а за насиліе и убытки и за каждое порознь заплатитъ должень изъ имения своего движимаго и недвижимаго. Буди же бы не ранилъ, не убилъ и никакого побою не учинилъ, а только взялъ что, или убытокъ какой зделалъ, то за доказательствомъ, повинень обиженного удовлетворить» (§ 175) [13, с. 154]; «Кто имеетъ озера, ... въ пуще казенной и другой, какова-либо владельца, тотъ воленъ ехать къ своимъ озерамъ съ неводом...» (§ 11) [13, с. 173]; «На рекахъ портовых и на техъ, на которыхъ портъ можетъ быть, не должень никто становъ рыболовныхъ новыхъ занимать, и плотинъ делать для препятствія порту и спуску судовъ. А естли бы кто занял то место свободное для порту оставить должен, такъ же и рыболовные езы на рекахъ портовыхъ, там где оныя издавна были, кто бы ставилъ, то должень оставить место такъ довольное, чтобъ езом или гатью никому убытка не зделалъ» (§ 20) [13, с. 176]; «Буде где река граничитъ имения, или чей грунтъ, поля, сенокосы, леса къ реке прилеглые, то всякъ отъ берега своего до половины реки можетъ пользоваться, но въ которыхъ местахъ на такихъ совокупно владеемыхъ рекахъ издавна донине было обыкновеніе ставить рыболовные езы, закоты и сети, таковое обыкновеніе и впредь должно быть.....» (§ 20) [13, с. 177]; «Естли кто реку перекопаетъ нарочно для убытка соседу своему и за то бывъ въ судъ позванъ найдется виновнымъ, то должень по приговору суда реку по прежнему устроить, а истцу за насиліе 12 ру. заплатитъ такъ какъ бы межу испортилъ, и за все убытки, которые истецъ не корыстуясь тою рекою понесетъ, наградитъ по разсмотренію» (§25) [13, с. 178]; «Дикіе звери, птицы, рыбы и протчее что на земле и въ воде водится, бывають тотчасъ по праву всенародному собственными того, кто ихъ поймаеть; ибо что прежде не было ничье по самой природе, то собственнымъ будетъ того, кто напередъ его изловить» (§110) [13, с. 207].

Глава XVIII непосредственно посвящена правилам рыбальства (§§ 118–120) [13, с. 208]. Так, «Река текущая есть и должна быть общая и вольная всякому для рыбной ловли, и рыболовамъ свободно употреблять берега столько, сколько можно изъ судна однимъ шагомъ занять. Надлежитъ разуметь о водахъ и рекахъ, въ которые рыба можетъ безпрепятственно входить и выходить, что ловивший въ нихъ перее рыбу, не можетъ той ловли возбранять другимъ, разве бы оною рекою и ловлею рыбною владеть безпрепятственно чрезъ тридцать летъ. Вода же и берегъ рыболовамъ должны быть общіе и свободные ... Кто выловитъ рыбу въ чужихъ озерахъ тотъ повинень хозяину озера заплатить за насиліе и за рибу по присяжному показанію его о убытке, см. § 16 въ отд. о непозвол. деяніяхъ».

З огляду на зазначене є сенс звернутись до праці В.І. Вешнякова «Рыболовство и законодательство» [14], в якій здійснюється аналіз давніх правових актів зарубіжних країн у сфері охорони рибних ресурсів. Зокрема, у вестготському уложенні германців V ст. вже була стаття, яка

регламентувала заборону встановлення заколів (закол – пристрій, що перешкоджає вільному ходу риби) [14, с. 384]; в 1030 р. шотландські барони встановили правило, згідно з яким заборонялось здійснювати лов виводків лосося, а лов великих особин був обмежений певним терміном [14, с. 311, 312]; у Франції декретом Пилипа Красивого 1312 р. було визначено, при якому розмірі риба може бути предметом лову, а також був встановлений заборонний час для лову риби з половини квітня до половини травня; інший декрет Пилипа Красивого 1317 р. встановлював величину розміру гнізда мережі [14, с. 335]; у венеціанській республіці діяв декрет від 13 серпня 1314 р., який детально регламентував питання рибальства, рибництва та охорони рибних ресурсів у лагунах [14, с. 411] тощо. Автор слушно зазначає, що рибальство ніколи не може досягти справжніх успіхів, якщо його не будуть охороняти, заохочувати і підтримувати з боку уряду [14, с. 310].

З огляду на вищевикладене є підстави зробити висновок, що здійснення природоохоронних заходів в Україні на початку XVIII ст. унеможлиблювалось внаслідок суспільно-побутового розвитку Київської Русі, який поєднуючи релігійні мотиви, народні традиції тощо ґрунтувався на баченні, що заволодіння об'єктами навколишнього природного середовища (дерева у лісі, риба у річці, птахи на озерах тощо), задля яких не докладалось людських зусиль, не могло розцінюватись як крадіжка. Норми правових актів, які передбачали передусім захист прав власності заможних, не були спроможні сприяти охороні об'єктів навколишнього природного середовища.

Не зважаючи на позитивну характеристику норм «Зібрання малоросійських прав» варто зазначити, що їх розробка здійснювалась без урахування досвіду розвинених зарубіжних країн. Зауважимо, що аналогічне ставлення простежується й сьогодні, оскільки в адміністративно-правовій науці України домінує точка зору, згідно з якою науково-правові концепції, що покладені в основу адміністративно-правового регулювання в зарубіжних країнах, не можуть бути запозичені для використання в нормотворчій діяльності в Україні.

Список літератури:

1. Борхардт Ю. Экономическая история Германии / Ю. Борхардт ; [пер. с нем. С.Т. Вольского]. – Л. : Издательское товарищество «Книга», 1924. – Ч. 2. – 270 с.
2. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – М. : Юрид. лит., 1984. – Т. 1. Законодательство Древней Руси. – 432 с.
3. Соколов В.В. Очерки истории государственных структур природопользования и охраны природы России с древности и до настоящего времени / В.В. Соколов. – СПб. : Изд. РГГМУ, 2007. – 304 с.
4. Грибовский В.М. Государственное устройство и управление Российской империи : из лекций по русскому государственному и административному праву / В.М. Грибовский. – Одесса : Тип. «Техник», 1912. – 268 с.

5. Булгаков М.Б. Ялбулганов А.А. Российское природоохранное законодательство XI – нач. XX вв. / М.Б. Булгаков. – М. : Издательство «ЛЕГАТ», 1997. – 83 с.
6. Флетчер Д. О государстве русском, или образ правления русского царя (обыкновенно называемого царем московским): С описанием нравов и обычаев жителей этой страны. 3-е изд. / Д. Флетчер. – СПб. : Изд. А.С. Суворина, 1906. – 138 с.
7. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків : у 3 т. ; пер. з рос. І.І. Сварника / Д.І. Яворницький. – Львів : Світ, 1990. – Т.1. – 319 с.: іл. – Бібліогр. в підрядк. приміт.
8. Голобуцький В.О. Запорізька січ в останні часи свого існування 1734–1775 / В.О. Голобуцький. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – 415 с.
9. Документи Богдана Хмельницького. 1648–1657 / упоряд: І. Крип'якевич та І. Бутич. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 740 с.
10. Гісцова Л.З. «Щоб защадьєвши леса...можно било і напредкы чем корыстоватись» / Л.З. Гісцова // Архіви України. – 1991. – № 5–6.
11. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. – Т. III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року : у 2 кн. – Одеса : Юридична література, 2004. – Кн. 2. – 588 с.
12. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743. Пам'ятки політико-правової культури України / відповідальний редактор та автор передмови академік НАН України Ю. С. Шемшученко. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 1997. – 547 с.
13. Кобилецький М.М. Магдебурзьке право в Україні: (XVI – перша половина XIX ст.): іст. – прав. дослідження / М.М. Кобилецький. – Л. : ПАІС, 2008. – 405 с.
14. Вешняков В.И. Рыболовство и законодательство / В.И. Вешняков. – С.-Петербург : Типография Тренкс и Фюсно, 1894. – 780 с.

В работе исследуются вопросы становления и развития государственной и правовой политики в сфере охраны рыбных ресурсов на начало XVIII ст.

Государство, власть, управление, рыба, рыболовство, законодательство, охрана, собственность, обязанности, ответственность, судопроизводство, возмещение ущерба

The article examines the issues of formation and development of the state and legal policy in the field of fisheries resources at the beginning of the XVIII century.

State, power, control, fish, fishing, law, security, property, obligations, responsibilities, proceedings, compensation.

УДК 342.9:349.41

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ НА ЗЕМЛЯХ ЖИТЛОВОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ЗАБУДОВИ

**А.В. РОМАНЕНКО, здобувач¹,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

Досліджено окремі аспекти діяльності інституту державного контролю на землях житлової та громадської забудови і визначено сучасну систему органів спеціальної компетенції у цій галузі.

Державний контроль, органи спеціальної компетенції, землі житлової та громадської забудови.

Концепція сталого розвитку населених пунктів визначила основні напрями державної політики щодо забезпечення сталого розвитку населених пунктів, правові та економічні шляхи їх реалізації тощо. Значна роль у цьому відводиться державному контролю за забудовою та іншим використанням територій згідно з затвердженою місто будівельною документацією, дотриманням містобудівного, земельного та природоохоронного законодавства, використанням і охороною земель, природних ресурсів загальнодержавного та місцевого значення, відтворенням лісів [1].

Наукові розробки здійснення державного контролю на землях житлової та громадської забудови досліджували у своїх працях Є.О. Іванова, Ю.В. Контратенко, С.Д. Кравченко, А.І. Ріпенко, М.В. Шульга та ін., однак до сьогодні в адміністративному праві дослідження інституту державного контролю на землях житлової та громадської забудови не проводилось, а рівень сучасного стану охорони цих земель слід визнати таким, що потребує постійної уваги.

Метою цієї статті є дослідження окремих аспектів діяльності органів спеціальної компетенції при здійсненні ними державного контролю на землях житлової та громадської забудови.

Відомо, що за суб'єктом здійснення виділяють такі форми контролю: державний, самоврядний та громадський. Однак, не применшуючи роль самоврядного та громадського контролю, вважаємо, що тільки державний контроль у змозі забезпечити своєчасне виконання законних управлінських рішень у сфері охорони земель житлової та громадської забудови, оскільки:

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, доцент О.П. Світличний

- суб'єктом державного контролю у сфері охорони земель житлової та громадської забудови є уповноважені органи державної влади;
- державний контроль здійснюється щодо підконтрольних суб'єктів відповідно до норм законодавства;
- суб'єкти державного контролю у разі порушення законодавства мають право застосовувати до правопорушників заходи державного примусу.

Сучасна ситуація, що склалася з державним контролем у сфері використання та охорони земель, свідчить про те, що за наявності детальної правової регламентації відповідних відносин, що здійснюється переважно на законодавчому рівні, його результативність недостатньо висока [2, с. 225], а тому регулярні перевірки уповноваженими органами дотримання земельного законодавства та виявлення великої кількості земельних правопорушень не завжди пов'язані з належним ступенем досягнення цілей і завдань контролю [3, с. 34].

На сучасному етапі вітчизняного державоутворення інститут державного контролю у сфері використання і охорони земель житлової та громадської забудови являє собою систему органів, що здійснюють відповідний державний контроль і включає низку органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, яким законом делеговано повноваження щодо здійснення такого контролю. На думку М.В. Шульги, здійснення управління у сфері використання та охорони земель житлової та громадської забудови є першочерговим завданням для органів управління спеціальної компетенції, які мають свої територіальні органи [4, с. 223].

Відповідно до ст. 188 Земельного кодексу України державний контроль за використанням та охороною земель здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, а за додержанням вимог законодавства про охорону земель – центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів [5]. На сьогодні такими органами є Держсільгоспінспекція та Держекоінспекція України. Проте наведений у ст. 188 ЗК України перелік органів виконавчої влади, що здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель, не є повним. Чинне законодавство не тільки розширює порядок діяльності органів виконавчої влади, але і їх повноваження у сфері земель житлової та громадської забудови. Підставою змін повноважень органів виконавчої влади стало прийняття Закону України від 16 жовтня 2012 р., яким було внесено зміни до деяких законодавчих актів [6]. Так, цим Законом у ст. 14–2 ЗК України було внесено зміни, згідно з якими до компетенції Держекоінспекції України належить здійснення державного контролю за додержанням органами виконавчої влади та органами місцевого

самоврядування, підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності, громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, а також іноземними юридичними особами вимог законодавства про використання та охорону земель.

Законом також були внесені зміни до ст. 167 ЗК України у частині охорони земель від забруднення небезпечними речовинами під час господарської та іншої діяльності. Законодавець уповноважив здійснювати контроль за нормативами гранично допустимих концентрацій небезпечних речовин у ґрунтах на Держекоінспекцію України та Держсанепідслужбу України.

Крім цих змін, на діяльність органів публічної влади у сфері земель житлової та громадської забудови вплинули внесені зміни в Закон України «Про землеустрій» [7]. згідно з ними на Держземагентство України покладено обов'язок щодо здійснення державного нагляду у сфері землеустрою. Питання, пов'язані із землеустроєм, торкнулися діяльності багатьох органів публічної влади. Так, проект землеустрою щодо відведення земельних ділянок усіх категорій та форм власності підлягає обов'язковому погодженню з територіальним органом Держсільгоспінспекції України. Проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки у межах населеного пункту або земельної ділянки за межами населеного пункту, на якій розташовано об'єкт будівництва або планується розташування такого об'єкта, подається також на погодження до структурних підрозділів районних, Київської міської державної адміністрації у сфері містобудування та архітектури, а якщо місто не входить до території певного району, – до виконавчого органу міської ради у сфері містобудування та архітектури, а в разі, якщо такий орган не утворений, – до органу виконавчої влади з питань містобудування та архітектури чи структурного підрозділу обласної державної адміністрації з питань містобудування та архітектури.

Враховуючи, що об'єктами топографо-геодезичної і картографічної діяльності є територія України, в тому числі міста та інші населені пункти, ст. 8 Закону України «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність» на Держземагентство України покладено здійснення державного контролю за топографо-геодезичною і картографічною діяльністю [8].

Використання земель житлової та громадської забудови потребує дотримання державних стандартів і норм. Відповідно до чинного законодавства державний контроль за дотриманням державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів здійснює і Державна санітарно-епідеміологічна служба України [9].

Крім того, керуючись нормами Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [9], наказом Міністерства охорони здоров'я України було затверджено Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів [10]. Так, згідно із цими правилами обов'язковому погодженню з органами,

установами та закладами санепідслужби підлягають проектно-планувальні документи різних рівнів.

Водночас, крім наведених органів спеціальної компетенції, що здійснюють державний контроль на землях житлової та громадської забудови, безпосереднє відношення до протидії правопорушенням на землях житлової та громадської забудови має і Держархбудінспекція України. Оскільки, по-перше, використання земель житлової та громадської забудови здійснюється відповідно до генерального плану населеного пункту, іншої містобудівної документації, плану земельно-господарського устрою з дотриманням державних стандартів і норм, регіональних та місцевих правил забудови. По-друге, саме на цей орган покладено порядок видачі будівельного паспорта забудови земельної ділянки, який визначає комплекс містобудівних та архітектурних вимог до розміщення й будівництва індивідуального (садибного) житлового, садового, дачного будинку не вище двох поверхів (без урахування мансардного) з площею до 300 квадратних метрів, господарських будівель, споруд, гаражів, елементів інженерного захисту, благоустрою та озеленення на земельній ділянці [11].

Незважаючи на те, що здійснюючи державний контроль на землях житлової та громадської забудови органи спеціальної компетенції мають різноманітні повноваження, головне, як наголошує Я.А. Здир, перевірки не повинні обмежуватись лише збором матеріалу про допущені правопорушення, оскільки об'єктивний збір даних є важливою, але лише початковою стадією дій. Подальшим завданням є те, щоб на підставі аналізу отриманих даних ліквідувати причини, що породжують порушення норм та правил [12, с. 103].

Отже, стислий аналіз дослідження інституту державного контролю забудови на землях житлової та громадської забудови дає підстави зазначити, що відповідний контроль покладений на органи спеціальної компетенції. Держава виконує це шляхом створення певної системи органів спеціальної компетенції, які згідно з покладеними на них завданнями, реалізують державні функції та забезпечують додержання органами публічної влади, підприємствами, установами, організаціями і громадянами державних стандартів і норм, регіональних та місцевих правил забудови на землях житлової та громадської забудови.

До органів спеціальної компетенції у сфері державного контролю на землях житлової та громадської забудови відносимо:

- Державну інспекцію сільського господарства України;
- Державну архітектурно-будівельну інспекцію України;
- Державне агентство земельних ресурсів України;
- Державну санітарно-епідеміологічну службу України.

Викладене дає підстави зробити висновок, що державний контроль на землях житлової та громадської забудови виступає самостійним інститутом державного контролю, під яким слід розуміти особливий вид державної управлінської діяльності, що здійснюється спеціально

уповноваженими органами виконавчої влади щодо об'єктів, які їм організаційно не підпорядковані, і до яких у разі порушення державних стандартів, і норм, регіональних та місцевих правил забудови можуть застосовуватися заходи державного примусу.

Список літератури:

1. Концепції сталого розвитку населених пунктів : Постанова Верховної Ради України від 24 грудня 1999 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Кравченко С.Д. Форми державного контролю за охороною та використанням земель житлової та громадської забудови в містах / С.Д. Кравченко // *Право України*. – 2009. – № 10. – С. 225–231.
3. Шульга М.В. Правове забезпечення державного контролю за використанням та охороною земель / М.В. Шульга // *Державний контроль за дотриманням земельного та екологічного законодавства: стан, проблеми та шляхи вдосконалення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* – К., 2009. – С. 34–36.
4. Земельне право: запитання та відповіді : навч. посіб. / В.І. Гордєєв, В.П. Жушман, І.В. Ігнатенко та ін. ; за ред. М.В. Шульги. – Х. : Одиссей, 2014. – 288 с.
5. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 2002. – № 3–4. – Ст. 2.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства соціальної політики України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів : Закон України від 16 жовтня 2012 р. // *Відомості Верховної Ради*. – 2014. – № 6–7. – Ст. 80.
7. Про землеустрій : Закон України від 22 травня 2003 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 2003. – № 36. – Ст. 282.
8. Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність : Закон України від 23 грудня 1998 р. // *Відомості Верховної Ради*. – 1999. – № 5–6. – Ст. 46.
9. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 р. // *Відомості Верховної Ради*. – 1994. – № 27. – Ст. 218.
10. Про затвердження Державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів : наказ Міністерства охорони здоров'я України № 173 від 19 червня 1996 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.
11. Про затвердження Порядку видачі будівельного паспорта забудови земельної ділянки : наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України № 103 від 5 липня 2011 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
12. Здир Я. А. Государственные инспекции в СССР / Я.А. Здир. – М. : Юрид. лит., 1960. – 134 с.

Исследованы отдельные аспекты института государственного контроля на землях жилищной и общественной застройки и определена современная система органов специальной компетенции в этой области.

Государственный контроль, органы специальной компетенции, земли жилищной и общественной застройки.

The certain aspects of the institution of state control on lands of housing and public construction, and the modern system of bodies of special competence is determined in this field.

State control, bodies of special competence, lands of housing and public construction.

УДК 342.9:631.527

ЕЛЕМЕНТИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ СЕЛЕКЦІЙНИХ ДОСЯГНЕНЬ У РОСЛИННИЦТВІ УКРАЇНИ

**В.В. САВІЦЬКА, аспірантка¹,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

У статті здійснено аналіз існуючих в адміністративно-правовій науці підходів до визначення механізму управління, що допомагає підтримати структурно-функціональний підхід та виділити його основні елементи організаційно-правового механізму управління у сфері селекційних досягнень у рослинництві.

Управлінська діяльність, організаційно-правовий механізм, зміст управлінської діяльності.

До основних елементів змісту управлінської діяльності відносять: об'єкт, суб'єкт, принципи, мету, завдання, функції, форми та методи, кожен із яких займає своє місце і впливає на організаційно-правовий механізм управлінської діяльності.

Незважаючи на те, що елементи організаційно правового механізму управління (в тому числі й державного управління) в адміністративно-правовій науці знаходяться в полі зору науковців, питання, пов'язані із організаційно-правовим механізмом управлінської діяльності у сфері селекційних досягнень у рослинництві, не знайшли свого відображення в спеціальній літературі.

Метою статті є розкриття основних елементів організаційно-правового механізму управління та їх визначення в управлінській діяльності селекційних досягнень у рослинництві.

У процесі розробки й ухвалення управлінських рішень одним із найвідповідальніших моментів є вибір мети, яка є визначальним, початковим етапом будь-якої діяльності. Не є винятком у цьому питанні й управління у сфері селекційних досягнень у рослинництві. Безумовно, цілі, що стоять перед суб'єктом управління, багато в чому визначають сферу діяльності. Водночас, мета забезпечує організуючий і цілеспрямований вплив на всю систему суб'єктів управління.

Досягнення кінцевої мети, на думку М.М. Трубнікова, передбачає її знищення, заперечення. Це крок для подальшого руху. Тобто, мета може виступати як засіб для досягнення інших цілей [1, с. 93].

Відповідно, мета завжди реалізується за допомогою завдань та функцій. Звідси випливає, що завдання являють собою поставлені для

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор П.В. Діхтієвський

виконання цілі і залежать від реальної обстановки, в якій реалізується ця влада. Державне управління здійснюється шляхом владного впливу держави на суспільство в цілому, відповідні соціальні групи та окремого взятого індивіда, адже державне управління в широкому сенсі – це практичний організуючий та регулюючий вплив держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її упорядкування, збереження або перетворення, що спирається на його владну силу [2, с. 78].

Завдання держави втілюються через утворені державою суб'єкти управлінської діяльності, на яких покладено здійснення відповідних функцій.

Одним із основних завдань Держветфітослужби України є розробка та внесення пропозиції щодо формування державної політики у сфері охорони прав на сорти рослин та її реалізації. Тобто, цей орган управління здійснює реалізацію покладених на нього завдань за допомогою певних способів та форм управління. Відповідно, метою управління органів виконавчої влади у сфері селекційних досягнень у рослинництві є забезпечення ефективної охорони прав на сорти рослин.

Аналіз чинного законодавства у сфері охорони об'єктів права інтелектуальної власності й практики його застосування дає змогу підставно зазначити, що конкретизацію мети управлінської діяльності ми знаходимо в основних завданнях у сфері селекційних досягнень у рослинництві.

У загальному вигляді основними завданнями державного управління у сфері селекційних досягнень у рослинництві є: створення належної нормативно-правової бази розвитку охорони селекційних досягнень у рослинництві; забезпечення участі державних і приватних суб'єктів у проведенні науково-технічної, технологічної та інноваційної політики, впровадженні досягнень науки і передового досвіду у сфері селекційних досягнень у рослинництві; створення умов для проведення державної науково-технічної експертизи сортів рослин як об'єкта права інтелектуальної власності; забезпечення організації та здійснення державного випробування сортів рослин з метою визначення їх придатності для поширення в Україні; здійснення державного контролю за набуттям прав на сорти рослин як об'єкта права інтелектуальної власності; забезпечення державного контролю та нагляду за реєстрацією ліцензійних договорів та їх використанням, виплатою авторської винагороди суб'єктам права інтелектуальної власності на сорти рослин.

Важливим елементом механізму управління є його функції. Так, Д.М. Бахрах поділяє функції управління на загальні та спеціальні, визначаючи їх за певними критеріями, залежно від рівня здійснення функцій: централізовані, децентралізовані, за характером впливу на об'єкт тощо [3, с. 64–67]. У свою чергу, Т.В. Грицюк пропонує розподіл функцій управління на три групи: основні функції соціального управління (планування, організація, контроль та облік, регулювання й координація); загальні функції державного та муніципального управління; конкретні

функції, за допомогою яких здійснюється управління певними сферами суспільного життя [4, с. 122].

Крім наведеного, в адміністративно-правовій науці існують й інші функції управління. Проте, як підкреслює Ю.П. Битяк, «державне управління слід розглядати ширше, ніж систему виконавчої влади, оскільки його здійснюють не тільки органи, що входять до системи виконавчої влади, а й інші, які не є органами виконавчої влади (адміністрація державних підприємств і установ, керівники підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління міністерств, органи міністерств і відомств на місцях тощо). Тісні взаємозв'язки виконавчої влади та державного управління як різновиду соціального управління поєднує в одне ціле й таке явище, як адміністративне право, оскільки його формування як самостійної галузі права традиційно пов'язують із державним управлінням [5, с. 18].

Незважаючи на наявні різні підходи до класифікації функцій, найпоширенішою у вітчизняній літературі є класифікація функцій державного управління на загальні, спеціальні та допоміжні.

Загальні функції справляють об'єктивно необхідний вплив на певні процеси, що відбуваються в господарській, політичній, соціально-культурній та інших сферах. Беручи за основу загальні функції державного управління, а саме: прогнозування, планування, організація, регулювання, координація, облік, контроль, проаналізуємо їх у контексті розгляду державного управління у сфері селекційного досягнення у рослинництві України.

Функція прогнозування впливає із самого характеру об'єкта управління, оскільки неможливо здійснювати управлінські відносини, наприклад, Держветфітослужби України чи іншого органу управління, без їх прогнозування. Прогнозування процесів виявляє і зменшує майбутні ризики, які може зазнати орган управління при розв'язанні ним завдань. У необхідних випадках прогнозування передбачає науковий підхід, який допомагає передбачити певні управлінські ризики та забезпечує пошук оптимальних рішень.

Функція планування у структурованій за різновидами управлінській діяльності є основою для прийняття управлінських рішень, пов'язаних із майбутніми подіями, на основі систематичної підготовки цих рішень. Планування діяльності системи органів управління здійснюється згідно з планами відповідних органів управління. Це може виражатися у кількісних і якісних показників тих чи інших процесів у системі державного управління, спрямованих на досягнення попередньо визначених цілей; розробка цілей і завдань, напрямів розвитку діяльності органу управління.

Функції організації пов'язані зі створенням організаційного механізму, які повинні сформувати керуючі та керовані системи, що передбачає тісний зв'язок між ними. Для прикладу звернемося до повноважень Мінагрополітики, якому у своїй діяльності підпорядковують-

ся такі органи, як Держсільгоспінспекції та Держветфітослужби. Тобто, діяльність системи державного управління через функції організації управління формується на базі встановлених цілей, принципів, визначення структури керуючої й керованої систем, щодо охорони прав на сорти рослин, визначення їхньої компетенції, повноважень у цій сфері, взаємовідносин взаємозв'язку між цими органами.

Функції регулювання пов'язані з необхідністю впорядкування системи управління шляхом регламентації нормативно-правових актів щодо окремих аспектів управління. За допомогою регламентації нормативно-правових актів здійснюється безпосереднє регулювання керованих об'єктів. Цей принцип регулювання знаходить свою реалізацію в Положеннях Держветфітослужби, які визначають, що ця служба здійснює безпосереднє регулювання Українським інститутом експертизи сортів рослин, що проводиться за дорученням Держветфітослужби.

Координація як функція полягає у погодженні діяльності різних структур державного механізму для досягнення загальних цілей і завдань держав. Наприклад, на Державну службу інтелектуальної власності, як і на Держветфітослужбу, державою покладені різні завдання в частині охорони об'єктів права інтелектуальної власності. Однак, незважаючи на те, що у загальному вигляді ці завдання різняться, водночас, у питанні здійснення державної політики щодо охорони об'єктів права інтелектуальної власності, ці органи погоджують виконання своїх завдань.

Функція обліку полягає у фіксації та аналізі інформації щодо управлінських рішень. Ця функція підлягає відповідному реєстру та зберіганню інформації про діяльність системи і є передумовою контролю.

Функція контролю є важливою ознакою змісту державного управління, вона спрямована на забезпечення законності й дисципліни у сфері селекційних досягнень у рослинництві. Враховуючи, що до системи органів управління в указаній сфері входять об'єкти державної власності – експертні установи, контроль за виконанням функцій з управління здійснюється шляхом виконання функцій з управління об'єктами державної власності здійснюється шляхом проведення єдиного моніторингу ефективності управління об'єктами державної власності.

Поряд із загальними функціями управління державне управління неможливе без спеціальних функцій.

Спеціальні функції характеризують особливості конкретного суб'єкта чи об'єкта управління. До основних функцій державного управління слід віднести діяльність Кабінету Міністрів України, який є вищим органом у системі органів виконавчої влади. В свою чергу, Мінагрополітики є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Мінагрополітики є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони прав на сорти рослин. Так, Мінагрополітики в межах своїх повноважень здійснює контроль за

реалізацією державної політики щодо охорони прав на сорти рослин від Держветфітослужби та Держсільгоспінспекції, отримує звіти про управлінську діяльність, надає відповідні вказівки до виконання тощо.

У свою чергу управлінська діяльність Держветфітослужби та Держсільгоспінспекції у сфері селекційних досягнень у рослинництві залежить від особливостей та специфіки функціонування. Функціональні повноваження цих та інших органів державного управління регламентовані у відповідних нормативно-правових актах.

Фактична діяльність органів виконавчої влади неможлива без використання певних прав і виконання певних обов'язків, функції органів органічно пов'язані з державно-владними повноваженнями (правами і обов'язками). Правовою (точніше, адміністративно-правовою) формою цих прав і обов'язків виступає компетенція органів виконавчої влади [4, с. 260].

Як зауважував з цього питання В.Б. Авер'янов, подальший аналіз зазначеного питання підтвердив висновок про те, що функції не є однопорядковими з певними елементами компетенції органу, а виражаються у ній шляхом правового закріплення (регламентації) останніх [5, с. 57–60].

Аналіз практичної діяльності органів державного управління, що відбуваються під впливом змін у системі органів центральної виконавчої влади, свідчить про поступову зміну розуміння методів державного управління, яке виявляється у різних формах. Форми управлінської діяльності – це способи зовнішнього вираження змісту управлінської діяльності в її динаміці, тобто в ході практичного функціонування органів виконавчої влади [4, с. 257].

Форма і зміст державного управління є органічно пов'язаними поняттями. Під формою розуміють той чи інший варіант вираження засобів, передусім юридичного характеру, за допомогою яких досягається поставлена мета. Беручи до уваги, що органи, діяльність яких пов'язана зі сферою інтелектуальною власності, є різними за характером та призначенням, форми державного управління також можуть мати певні відмінності. Наприклад, характерними відмінностями у цьому плані є управлінська діяльність таких органів виконавчої влади, як Державна служба інтелектуальної власності, Держсільгоспінспекції та Держветфітослужби у сфері охорони прав на сорти рослин, як об'єкта права інтелектуальною власності.

Особливою вимогою при виборі засобів і варіантів їх вираження є заходи надання організаційного або впорядкованого (регламентованого) впливу на об'єкти інтелектуальною власності, процеси або явища, що забезпечують оптимальне досягнення мети, яка стоїть перед органом державного управління в сфері інтелектуальною власності.

Форми державного управління сферою інтелектуальною власності, що реалізується органами державного управління, в більшості випадків є

стійко фіксованими проявами впливів з боку органів державного управління в сфері інтелектуальної власності [4, с. 3].

Водночас форма і зміст управлінської діяльності перебувають під регулюючим впливом норм адміністративного права. Звідси, управління селекційних досягнень у рослинництві здійснюється адміністративно-правовими формами і методами. Так, метод управління в адміністративно-правовій науці розглядають як спосіб здійснення владно-організуючого впливу керуючих суб'єктів на керовані об'єкти [5, с. 294].

На основі наведеного можна зробити висновок, що метод управління у сфері селекційних досягнень у рослинництві базується на відносинах субординації суб'єктів управлінської діяльності, зокрема, між Держветфітослужбою, з одного боку, та громадянами, юридичними та посадовими особами, з другого боку. У таких відносинах посадова особа Держветфітослужби наділена владними повноваженнями щодо учасників суспільних відносин у сфері охорони прав на сорти рослин, що є ознакою імперативного методу регулювання (або методу владних приписів).

Разом із тим, імперативний метод може проявлятися в різних формах. Він може стосуватися регулювання управлінських відносин між прямо підпорядкованими органами й посадовими особами, наприклад, між Держветфітослужбою і її територіальними органами та між посадовими особами органу управління.

Інша форма прояву імперативного методу властива відносинам, що виникають, наприклад, між Держветфітослужбою та громадянами і юридичними особами. Такі відносини регламентовано нормами, які закріплюють гарантоване право учасників суспільних відносин вимагати від посадових осіб Держветфітослужби належного виконання управлінських функцій, водночас, посадові особи органу управління мають права вимагати від громадян, юридичних та посадових осіб виконання нормативно-правових актів у сфері охорони прав на сорти рослин.

Таким чином, крім об'єкта, суб'єкта та принципів управлінської діяльності до основних елементів управління у сфері селекційних досягнень у рослинництві належать мета, завдання, функції та методи, кожен із яких займає своє місце і впливає на організаційно-правовий механізм в управлінській діяльності. Разом із тим, їх використання суб'єктами управлінської діяльності лежить у правовій площині, оскільки ефективність вищенаведеного залежить від їх правового закріплення.

Список літератури:

1. Трубников Н.Н. О категориях «цель», «средство», «результат»/ Н.Н. Трубников. – М. : Высшая школа, 1968. – 148 с.
2. Голосніченко Д. Теоретичні засади визначення владних повноважень на основі виявлення об'єктивно необхідних функцій/ Д. Голосніченко // Вісник Львівськ. ун-ту. – 2008. – Вип. 47. – С. 76–82. – (Серія юридична).
3. Бахрах Д.Н. Основные понятия теории социального управления : учеб. пособ. по спецкурсу / Д.Н. Бахрах // Пермский университет, 1978. – 102 с.

4. Грицюк Т.В. Система государственного и муниципального управления : учеб. для вузов / Т.В. Грицюк. – М. : Издательство РДЛ, 2005. – 592 с.

5. Битяк Ю.П. Адміністративне право України : підруч. / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін. ; за заг. ред. Ю.П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.

В статье осуществлен анализ существующих в административно-правовой науке подходов к определению механизма управления, что позволяет поддержать структурно-функциональный подход и выделить его основные элементы организационно-правового механизма управления в сфере селекционных достижений в растениеводстве.

Управленческая деятельность, организационно-правовой механизм, содержание управленческой деятельности.

The article presents the analysis of existing legal and administrative science approaches to the definition of the control mechanism, which allows to maintain the structural-functional approach and to highlight the main elements of the organizational-legal mechanism of control in the sphere of selection achievements in plant breeding.

Management activities, organizational-legal mechanism, content management activities.

УДК 378.1:37.014.6

ДО ПИТАННЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСПЕКТУВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

**І.С. ФЕЩЕНКО, аспірантка¹,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем адміністративного права щодо реалізації державної політики в галузі освіти України, зокрема, здійснення інспекційної діяльності у навчальних закладах. Розглядається питання публічного адміністрування сфери освіти Державною інспекцією навчальних закладів України

Система освіти України, інспектування навчальних закладів, Державна інспекція навчальних закладів України, ліцензійно-акредитаційні процеси.

Освіта є основою розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює й нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства [5, с. 392].

Визначення права на освіту, його гарантії, місце та роль у правовому статусі людини і громадянина особливо актуальне в складний час перетворень у політичному, економічному, культурному житті суспільства, побудови правової, демократичної держави та суспільства в Україні. На сьогодні освіта як сфера інтелектуального і духовного розвитку особистості переживає складні часи, що обумовлено розбудовою нової системи управління, створенням початкових основ інтеграції України в європейський освітній простір. Це обґрунтовано тим, що ця сфера повинна відповідати вимогам часу. Вона має бути: доступною, гуманною, з орієнтацією на кращі вітчизняні та світові зразки за змістом і технологіями навчання [4].

Система освіти України складається із навчальних закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти [5, с. 392].

Метою статті є аналіз питання державного регулювання галузі освіти в Україні.

Державна політика в галузі освіти і науки полягає в тому що Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства. Від імені держави політика в галузі

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В.І. Курило

освіти в Україні визначається Верховною Радою України (відповідно до Конституції України) і здійснюється органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування [3].

Треба зазначити, що Парламент безпосередньо не здійснює публічного адміністрування сферою освіти, а лише впливає на неї через реалізацію функцій держави в цілому, зокрема згідно зі ст. 85 Конституції України Верховна Рада України приймає закони, наприклад, «Про освіту», «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2001 р., «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 р., «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 р., «Про професійно-технічну освіту» від 10 лютого 1998 р., «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р., «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. та інші, а також затверджує Державний бюджет України та зміни до нього; визначає внутрішню та зовнішню політику; затверджує загальнодержавні програми в сфері освіти. Верховна Рада України має профільний Комітет з питань науки і освіти, який є робочим органом Верховної ради України, формує відповідні проекти засад державної політики у сфері освіти та розглядає концепції реформування зазначеної сфери [4].

Публічне адміністрування освітою має забезпечити: додержання законодавства в галузі освіти; створення рівних умов для громадян у здобутті освіти; дотримання державних вимог щодо змісту, рівня й обсягу освіти; стимулювання творчого пошуку педагогів і науковців; автономність у діяльності навчально-виховних закладів та наукових установ.

Сучасна система адміністрування сфери освіти розвивається як державно-громадська. Вона має враховувати регіональні особливості, тенденції до зростання автономії навчальних закладів, конкурентоспроможності освітніх послуг [5, с. 392].

Центральним органом державного управління освітою в Україні є Міністерство освіти і науки. Його повноваження визначено законом України «Про освіту» та «Положенням про Міністерство освіти України». Міністерство бере участь у виробленні державної політики в галузі освіти та втіленні її в життя, здійснює координаційні, науково-методичні, контрольні функції та державне інспектування, забезпечує зв'язок з іншими державами, організовує впровадження в практику досягнень науки і передового педагогічного досвіду, проводить атестацію та акредитацію навчально-виховних закладів республіканського значення [14].

Центральні органи державного управління освіти також беруть участь у виробленні та втіленні в життя державної політики в галузі освіти, професійної підготовки кадрів, у визначенні перспектив та напрямів розвитку освіти, вимог до її змісту, рівня й обсягу, нормативів матеріально-технічного, фінансового забезпечення навчально-виховних закладів.

При обласних, районних (міських) державних адміністраціях створюються відповідні структурні підрозділи, які здійснюють управління освітою: при обласній державній адміністрації – управління освітою, при районній (міській) – відділ освіти, при сільських і селищних радах народних депутатів – комісії з питань освіти [5, с. 393].

Інспектування навчальних закладів є чи не одним з головних питань врегулювання, нагляду та контролю за якістю та рівнем освіти. Сьогодні велика кількість країн приділяє особливу увагу питанню інспектування навчальних закладів, яке в контексті наростаючої глобалізації набуває специфічного характеру [5, с. 394].

Інспектування навчальних закладів в Україні регулюється:

- Указом Президента України «Про заходи щодо вдосконалення діяльності органів освіти» від 10 жовтня 1995 р. № 942/95 [15];

- Постановою Кабінету Міністрів України «Про ліцензування освітніх послуг» від 29 серпня 2003 р. № 1380 [12];

- Наказом МОНу «Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за діяльністю навчальних закладів» від 25 січня 2008 р. № 34 [7];

- Указом Президента України «Про затвердження Положення про Державну інспекцію навчальних закладів України» від 8 квітня 2011 р. № 438/2011 [14].

В Україні реалізацію державної політики в сфері освіти забезпечує Державна інспекція навчальних закладів України (ДІНЗ), яка має статус центрального органу виконавчої влади. На відміну, наприклад, від Німеччини, де контроль за освітою представлений у вигляді Конференції ректорів ВНЗ (HRK), ДІНЗ України є державним відомством. Тобто якщо HRK уособлює добровільне об'єднання державних і визнаних державою університетів, а також спеціалізованих вишів Німеччини, захищає інтереси вищих навчальних закладів, формулює цілі політики вищої школи та консультує політиків та адміністрацію, то сфера діяльності інспекції навчальних закладів України охоплює всі рівні освіти – від дитячого садка до ВУЗУ [1, с. 58].

Державна інспекція навчальних закладів України діє на підставі Положення, затвердженого Указом Президента України від 8 квітня 2011 р. № 438/2011. ДІНЗ України забезпечує реалізацію державної політики у сфері освіти шляхом здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форми власності [14].

Основними інструментами регулювання якості освіти, що здатні забезпечити внутрішню й зовнішню оцінки на національному та міжнародному рівнях, зберігаючи при цьому повагу до автономії навчальних закладів, є державні механізми ліцензування та акредитації спеціальностей, програм, самого навчального закладу, а також механізми контролю за дотриманням ліцензійних умов надання освітніх послуг і правил провадження освітньої діяльності навчальним закладом загалом та окремими його структурними підрозділами зокрема. Такий контроль відповідно до своїх повноважень на підставі норм чинного законодавства постійно здійснюється Міністерством освіти і науки України [1, с. 45].

Організація ліцензійно-акредитаційних процесів є основою адміністративно-правового регулювання освітньої діяльності та забезпечення державних стандартів у галузі освіти України.

Ліцензування навчальних закладів є системою державного визнання спроможності навчального закладу здійснювати освітню діяльність за заявленими обсягами підготовки відповідно до державних вимог щодо кадрового, навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення. Термін дії ліцензії повинен відповідати терміну навчання на заданому освітньо-кваліфікаційному рівні [5, с. 394].

Проведення ліцензійної експертизи навчальних закладів щодо встановлення їх готовності (спроможності) надавати освітні послуги у відповідності до їх ліцензійних умов регулюються:

- постановою Кабінету Міністрів України «Про ліцензування освітньої діяльності з надання освітніх послуг» від 8 серпня 2007 р. № 1019, в якій затверджено «Порядок ліцензування освітніх послуг» та «Положення про Акредитаційну комісію (АК)» [12];

- наказом МОНу «Про затвердження ліцензійних умов надання освітніх послуг» від 24 грудня 2003 р. № 847, в якому затверджено «Порядок здійснення контролю за дотриманням ліцензійних умов надання освітніх послуг», «Положення про експертну комісію та порядок проведення ліцензійної експертизи» та «Типове положення про регіональну експертну раду з питань ліцензування та атестації навчальних закладів» [11];

- наказом МОНу «Про документи для проведення ліцензування» від 21 січня 2009 р. № 30 [10];

Акредитаційна комісія є постійно діючим колегіальним органом, який забезпечує додержання вимог до ліцензування, атестації та акредитації вищих, професійно-технічних навчальних закладів і закладів післядипломної освіти, підприємств, установ та організацій за напрямками (спеціальностями) та професіями підготовки і перепідготовки фахівців післядипломної освіти.

Контроль за дотриманням ліцензійних умов здійснюють органи ліцензування, Державна інспекція навчальних закладів, міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, що мають у підпорядкуванні навчальні заклади, і власники навчальних закладів шляхом проведення планової та позапланової перевірки [8].

Дослідник Г. Коржевська зробила порівняння чинної нормативно-правової бази з проведення ліцензування, акредитації й атестації ВНЗ України зі стандартами та рекомендаціями щодо здійснення зовнішнього забезпечення якості вищої освіти, які запропоновані ЄМЗЯ (Європейська мережа із забезпечення якості вищої освіти). Результати її роботи свідчать про те, що більшість положень українського законодавства відповідають європейським вимогам ЄМЗЯ. Але деякі питання українського законодавства потребують подальшого врегулювання, зокрема [6, с. 110–117]:

1) доповнення переліку кількісних нормативів (частка науково-педагогічних працівників з науковими ступенями та вченими званнями, які забезпечують викладання, забезпеченість аудиторіями, обладнанням, необхідними для виконання навчальних програм, наявність освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця, наявність навчального плану, навчально-методичного забезпечення для кожної навчальної дисципліни навчального плану у відсотках тощо) ліцензійних умов надання освітніх послуг якісними показниками діяльності ВНЗ з метою отримання можливості здійснювати диференційовану оцінку діяльності ВНЗ;

2) доцільно доповнити перелік документів, що подаються на акредитаційну експертизу, таким документом, як стратегія постійного підвищення якості ВНЗ. Його зміст має визначати стратегію закладу щодо якості й стандартів, організацію системи внутрішнього забезпечення якості ВНЗ. Найбільш широко застосовуваною та результативною такою системою є система управління якістю, що відповідає стандарту ISO 9000 [13];

3) необхідність публікації звітів за результатами перевірок, тобто запровадження активного інформування громадськості;

4) необхідність повної незалежності акредитаційної комісії від державних органів управління. Оскільки, голова акредитаційної комісії за посадою є Міністром освіти і науки, а персональний склад акредитаційної комісії затверджує Кабінет Міністрів України – це свідчать про можливість певного впливу МОНу на рішення, що приймаються комісією. Крім того, на сьогодні законодавчо не закріплені реальні механізми впливу громадськості й роботодавців на стан підготовки фахівців сфери державного управління та оцінювання якості їх професійної освіти. Отже, актуальними є створення об'єднань (асоціацій) експертів чи незалежних агенцій на ринку освітніх послуг та нормативне оформлення їх повноважень з проведення громадського оцінювання якості та експертизи результатів освітньої діяльності навчальних закладів [1, с. 52]. Усі ці завдання будуть реалізовані, коли повністю вступить в дію новий закон «Про вищу освіту», який був прийнятий Верховною Радою України 1 липня 2014 року.

Отже, інспектування навчальних закладів є невід'ємною частиною механізму регулювання та реалізації державної політики у сфері освіти за рахунок створення єдиного освітнього простору та системи забезпечення якості.

У сучасній системі освіти сьогодні відбуваються великі зміни, на законодавчому рівні запропоновано нововведення, які мають змістити акценти в освіті на контроль за її якістю й надати всій системі прозорості та об'єктивності. Таке реформування відбувається в межах співпраці з міжнародними інституціями. Важливо при цьому створити нову законодавчу базу, яка має унеможливити суб'єктивне втручання в діяльність освітніх організацій і сформувати легітимний простір їх функціонування через систему відповідних норм і правил.

Список літератури:

1. Александров В.Т. Державні механізми управління якістю неперервної освіти в Україні : моногр. / В.Т. Александров. – Суми : Сумський державний університет, 2012. – 366 с.
2. Галузяк В.М. Педагогіка / В.М. Галузяк, М.І. Сметанський, В.І. Шахов. – Вінниця, 2001. – 200 с. – Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). – К., 1994.
3. Про освіту : Закон України від 23 березня 1996 р.
4. Коваленко В.В. Курс адміністративного права України : підруч. / В.В. Коваленко. – К. : Юрінком-Інтер, 2012.
5. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України : підруч. – К. : Істина, 2008.
6. Коржевська Г. Державні механізми ліцензування й акредитації в системі забезпечення якості вищої освіти: європейський досвід та українська практика / Г. Коржевська // Вісн. НАДУ. – 2007. – № 4. – С. 110–117.
7. Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за діяльністю навчальних закладів : Наказ Міністерства освіти і науки України від 25 січня 2008 р. № 34.
8. Положення про Акредитаційну комісію : постанова Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 801 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
9. Про ліцензування освітніх послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2003 р. № 1380.
10. Про документи для проведення ліцензування : Наказ Міністерства освіти і науки України від 21 січня 2009 р. № 30 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua/> – Заголовок з екрана.
11. Про затвердження Ліцензійних умов надання освітніх послуг, Порядку здійснення контролю за дотриманням ліцензійних умов надання освітніх послуг, Положення про експертну комісію та порядок проведення ліцензійної експертизи : Наказ Міністерства освіти і науки України від 24 грудня 2003 р. № 847 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua>.
12. Про ліцензування освітньої діяльності з надання освітніх послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 р. № 1019 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
13. Серія стандартів ISO 9000 : ISO портал : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iso.staratel.com/index.php>.
14. Про затвердження Положення про Державну інспекцію навчальних закладів України : Указ Президента України від 8 квітня 2011 р. № 438/2011.
15. Про заходи щодо вдосконалення діяльності органів освіти : Указ Президента України від 10 жовтня 1995 р. № 942/95.

Статья освещает одну из актуальных проблем административного права по реализации государственной политики в области образования Украины, в частности осуществлению инспекционной деятельности в учебных заведениях. Рассматривается вопрос публичного администрирования сферы образования Государственной инспекцией учебных заведений Украины

Система образования Украины, инспектирования учебных заведений, Государственная инспекция учебных заведений Украины, лицензионно-акредитационные процессы.

The article is devoted to one of the topical issues of administrative law to implement the state policy in the field of Education of Ukraine, in particular the implementation of inspection activities in schools. The question of public administration education institutions by the State Inspection of Ukraine

The system of education of Ukraine, inspecting schools, the State Inspectorate for education in Ukraine, licensing and accreditation processes

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 347.961+347.73

РИЗИКИ НОТАРІУСА ПРИ ПОСВІДЧЕННІ ПРАВОЧИНІВ ІЗ ЗЕМЛЕЮ: АКЦЕНТИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

І.М. ГАЄВСЬКИЙ, кандидат юридичних наук, доцент,
*Державна служба фінансового моніторингу України,
начальник Юридичного управління*

О.О. ГАЄВСЬКА, Десята київська державна нотаріальна
контора, державний нотаріус¹

Розкрито роль нотаріуса, як суб'єкта первинного фінансового моніторингу, при здійсненні операцій з землею. Розглянуто ризики нотаріуса при посвідченні правочинів із нерухомістю в контексті фінансового моніторингу. Надані пропозиції щодо зменшення ризиків нотаріуса в цьому напрямку діяльності.

***Земля, нотаріус, фінансовий моніторинг, відмивання,
Держфінмоніторинг України.***

Нотаріат є одним з найефективніших інститутів правового забезпечення щодо захисту, охорони прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, і з часу прийняття другої редакції Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» [1] дуже багато уваги приділяється питанням організації та здійснення фінансового моніторингу нотаріусами.

Саме з цим Законом нотаріус отримав статус спеціально визначеного суб'єкта первинного фінансового моніторингу і став виконувати певні зобов'язання у сфері боротьби з відмиванням коштів.

Дійсно слід визнати, що ця функція для нотаріуса є досить специфічною. Законодавець визначив, що нотаріус виступає як спеціальний суб'єкт фінансового моніторингу у випадках прямо передбачених законом. Це при тому, що нотаріус і так вже має унікальний дуалістичний статус – як зазначають деякі науковці виконує функції державної влади [2, с. 20–24].

Ця стаття присвячена дискусійним питанням повноважень та зобов'язань нотаріусів при здійсненні фінансових операцій із землею. Чи є актуальними ці питання? Безумовно так. Адже земля є основним національним багатством, а засоби контролю над її належним використанням, в тому числі власниками, – питання надзвичайно важливі

як з точки зору захисту прав громадян, так і з точки зору національної безпеки.

Проблематикою вивчення нотаріальних аспектів здійснення фінансового моніторингу займалась значна кількість вчених, серед яких А.І. Берлач, Г.М. Бірюкова, І.В. Драна, А.Т. Ковальчук, К.І. Чижмарь. Однак, на нашу думку, недослідженими залишилися деякі питання ролі нотаріуса саме при здійсненні операцій з землею, а також пов'язані з цим ризики у сфері запобігання та протидії відмиванню коштів.

Таким чином, **метою цієї статті** є розкриття ролі нотаріуса, як суб'єкта первинного фінансового моніторингу, при здійсненні операцій з землею, аналіз ризиків нотаріуса при посвідченні правочинів із нерухомістю, а також надання пропозицій щодо зменшення цих ризиків.

Саме ризики нотаріуса бути використаним для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, стали першопричиною для залучення цих суб'єктів до системи запобігання цьому явищу.

Це сталося ще у 2003 р., коли у Берліні (Німеччина) було оновлено Сорок Рекомендацій FATF та прийнято їх нову редакцію [3].

Відповідно до міжнародного стандарту (Рекомендації FATF 12, 16) новими суб'єктами, що стали працювати у системі, стали юристи, нотаріуси, інші незалежні фахівці у правовій сфері та бухгалтери. Вони мають повідомляти про підозрілі операції, коли вони задіяні у фінансовій операції від імені або за дорученням клієнта, коли допомагають у плануванні або здійсненні операцій для свого клієнта стосовно:

- купівлі-продажу нерухомості;
- управління грошима, цінними паперами або іншими активами клієнта;
- управління банківським, ощадним рахунком або рахунком з цінними паперами;
- організації внесків для створення, діяльності або управління компаніями;
- створення, діяльності або управління юридичними особами або компаніями або покупка або продаж об'єктів підприємницької діяльності.

Пройшло досить багато часу (близько семи років) поки цей міжнародний стандарт було імplementовано в законодавство України. Як згадувалось раніше це трапилось у 2010 р. із прийняттям нової редакції Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» [1].

Згідно із вказаним Законом серед основних обов'язків нотаріусів визначено: стати на облік в Держфінмоніторингу України (як підрозділі фінансової розвідки України), здійснювати ідентифікацію та вивчення клієнтів, забезпечувати виявлення та реєстрацію фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, надавати Держфінмоніторингу України інформацію з приводу підозрілих фінансових операцій, зберігати документи щодо ідентифікації осіб протягом 5 років та ін.

Відповідно до Закону України «Про нотаріат» [4] вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють в державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси). У сфері фінансового моніторингу як у приватних, так і у державних нотаріусів виникають рівнозначні зобов'язання.

Закон про запобігання [1], як і міжнародні стандарти, чітко визначає випадки за яких нотаріуси виконують обов'язки суб'єкта первинного фінансового моніторингу, зокрема, якщо вони беруть участь у підготовці і здійсненні правочинів щодо купівлі-продажу нерухомості та купівлі-продажу юридичних осіб [корпоративних прав] (ч. 1 ст. 8 Закону).

В інших випадках (оформлення спадщини, посвідчення договорів дарування, міни і т.д.), нотаріуси не являються спеціальними суб'єктами у сфері боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму.

Для нотаріусів, як спеціально визначених суб'єктів, закон передбачає особливості для подання інформації Держфінмоніторингу України. Так, нотаріуси повідомляють Держфінмоніторинг України про фінансові операції за одночасним збігом трьох умов:

1) посвідчення договору купівлі-продажу нерухомого майна або корпоративних прав;

2) сума операції дорівнює чи перевищує 400 000 гривень або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 400 000 гривень;

3) наявності достатніх підстав підозрювати, що ця операція пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом.

В інших випадках нотаріуси не зобов'язані повідомляти Держфінмоніторинг України, але право на це вони мають.

Зважаючи на те, що зобов'язання направляти інформацію до Держфінмоніторингу України не носять «автоматичного» характеру та є умовними, ринок на якому працюють нотаріуси є дуже привабливим для легалізації (відмивання) коштів.

Також, для нотаріусів (як спеціальних суб'єктів) Закон передбачив спрощений механізм здійснення фінансового моніторингу. Зокрема, нотаріуси не встановлюють правила, не розробляють програми проведення фінансового моніторингу, не призначають відповідальних працівників за проведення фінансового моніторингу, як це передбачено для певної категорії інших суб'єктів. Нотаріуси звільнені від обов'язку здійснювати управління ризиками, здійснювати відстеження (моніторинг) фінансових операцій клієнта, операції якого стали об'єктом фінансового моніторингу.

Основний акцент здійснення фінансового моніторингу нотаріуса лягає на операції купівлі-продажу нерухомості (земельних ділянок).

Для зловживання на ринку нерухомого майна злочинці використовують різноманітні методи, механізми та інструменти, переважна

більшість з яких можуть вважатися цілком легальними, однак в них використовуються активи нелегального походження.

Махінації в сфері торгівлі нерухомістю набувають все більш широкого масштабу. Злочинці відмивають кошти завдяки операціям з купівлі-продажу об'єктів нерухомості, здійснюють інвестиції у будівництво житла, незаконно отримують нерухомість у власність тощо.

Як приклад, можливо навести схеми шахрайства на ринку нерухомого майна. Такі схеми, як правило, складається з чотирьох етапів: пошук жертви, «обробка» жертви, первинне відчуження, остаточне відчуження.

Тобто, злочинці спочатку за допомогою державних установ або недержавних організацій, які інколи видають себе як «благодійні», збирають інформацію про осіб, належно їм власність (нерухомість). Після чого або входять в довіру таким особам, або використовують насильницькі шляхи для оформлення першого продажу нерухомості на ім'я члена злочинного угруповання. В подальшому така нерухомість може перепродаватися декілька разів, в кінцевому випадку – добросовісному набувачеві.

На час поки тривають судові справи (а це можуть бути роки), нерухомість використовується для отримання максимальної вигоди.

Частина коштів отриманих від продажу незаконно отриманої нерухомості надалі використовуються для фінансування подальших незаконних дій.

Звісно у зазначеній схемі злочинці використовують нотаріуса, оскільки, як передбачено ст. 657 Цивільного кодексу України договір купівлі-продажу земельної ділянки або іншого нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню [5].

Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, через ринок нерухомого майна, розроблені та затверджені Держфінмоніторингом України [6].

При проведенні фінансового моніторингу нотаріусу важливо оцінювати ризики. Оцінка ризику – це результат аналізу нотаріусом наявних відомостей та інформації про своїх клієнтів та їх діяльність, за яким визначається рівень ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму. Оцінка ризику здійснюється щодо всіх клієнтів, яким надаються послуги.

При цьому оцінювання ризику здійснюється за відповідними критеріями, зокрема за типом клієнта, географічним розташуванням країни реєстрації клієнта або установи, через яку він здійснює передачу (отримання) активів, і видом товарів та послуг.

Найбільш розповсюдженими критеріями ризику, на які слід звертати увагу нотаріусу при посвідченні правочинів купівлі-продажу земельних ділянок, є такі:

За географічним розташуванням країни реєстрації клієнта:

– клієнт зареєстрований у країні, що віднесена Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон.

За типом клієнта, якщо клієнт:

- включений до переліку осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції;
- є публічним діячем або пов'язаною з ним особою;
- не надає відомостей, передбачених законодавством;
- є неприбутковою або благодійною організацією (крім благодійних організацій, що діють під егідою міжнародних організацій);
- має структуру, яка ускладнює процес ідентифікації справжнього власника чи вигодоодержувача;
- є іноземним підприємством, контроль та керівництво яким здійснюється за довіреністю.

За видом товарів та послуг:

- здійснення операцій з нерухомим майном нижче ринкової ціни;
- спроба клієнта здійснити операції з нерухомим майном, на яке накладено арешт;
- наполягання особи провести операцію за правилами, відмінними від встановлених законодавством щодо таких операцій за змістом або за строками її проведення;
- внесення особою у раніше узгоджену схему проведення операції (операцій) безпосередньо перед початком її реалізації значних змін, що особливо стосуються напрямку руху грошових коштів або іншого майна.

Однак, у практичній діяльності не слід обмежуватись виключно зазначеними критеріями. Необхідно застосовувати і інші відомі критерії [7] та типології легалізації.

Серед зазначених вище критеріїв ризику окрему увагу заслуговує критерій «здійснення операцій з нерухомим майном нижче ринкової ціни», як найчастіше вживаний у практиці.

Поява даного критерію у нормативному акті обґрунтовується міжнародно-правовими документами з питань запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, згідно з якими одним із критеріїв ризику, що входить у категорію операційного ризику, є недооцінка або переоцінка транзакцій [8].

Саме на підставі цього критерію і здійснюється розробка тих чи інших критеріїв ризику щодо здійснення операцій з нерухомим майном за ціною, яка є відмінною від ринкової ціни.

Не правильним є прирівнювання «ринкової ціни» до вартості, зазначеної у витягу з Реєстру прав власності на нерухоме майно, що досить часто можна зустріти у практичній діяльності нотаріусів і контролюючих органів. Хоча, звичайно, в певних ситуаціях ці категорії можуть співпадати.

Вказані терміни різняться між собою і містять у своїй основі відмінні критерії їх розуміння. А саме, ринкова ціна нерухомого майна визначається на основі його передачі на добровільній основі, при

взаємній юридичній та фактичній незалежності сторін правочину та володінням ними достатньою інформацією про майно, а також ціни, які склалися на ринку ідентичного майна у порівняних економічних умовах. Тоді як вартість нерухомого майна вказана у витягу з Реєстру прав власності на нерухоме майно ґрунтується на проведеній технічній інвентаризації.

Типовою помилкою є і зіставлення ринкової ціни з витратами на будівництво порівняного об'єкта нерухомості. Тільки в рідких випадках збалансованого ринку, коли відносно новий чи будинок спорудження буде відповідати найкращому і найбільш ефективному використанню земельної ділянки, витрати і ринкова вартість будуть близькі за значенням. В всіх інших ситуаціях величина витрат і ринкової вартості нерухомості будуть у тім чи іншому ступені розходитися.

Зменшення ризиків нотаріуса при здійсненні фінансового моніторингу потребує не тільки належного використання знань та критеріїв ризиків, а й удосконалення законодавства у цій сфері.

Доцільним є визначення в нормативних актах терміну «підозра», удосконалення критеріїв для її виникнення, зміна підходів до внутрішнього фінансового моніторингу (зокрема, скасування норми, що подання інформації до Держфінмоніторингу України здійснюється нотаріусом якщо сума операції дорівнює чи перевищує 400 000 гривень або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 400 000 гривень).

Організація фінансового моніторингу в нотаріальній діяльності представляє собою процес створення передбачених законодавчими нормами відповідних дій, які надають можливість нотаріусам ефективно виконувати вимоги фінансового моніторингу та взаємодіяти для досягнення мети запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Наведене вище показує, що нотаріуси можуть використовуватися злочинцями в своїх схемах, оскільки вони відіграють центральну роль при здійсненні операцій на ринку нерухомого майна. Їх залучають, в межах функцій, для розміщення та запобігання виявлення іншими учасниками системи протидії відмиванню коштів ознак злочинів.

Таким чином, значення нотаріусів у виявленні нелегальної діяльності на ринку землі є істотним. Зокрема, нотаріуси можуть виявити неправдиві дані в підписаних на передачу активів документах, що можуть стосуватися як осіб, що проводять фінансову операцію, так і предмет правочину. Нотаріуси при проведенні ідентифікації клієнтів і аналізі фінансових операцій можуть виявляти схеми приховування джерел коштів, їх власників, місцезнаходження та контролю активів, отриманих протиправним шляхом.

Список літератури:

1. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» : Закон України від 18 травня 2010 р. № 2258-VI // Голос України. – 2010. – № 93.

2. Гулевська Г.Ю. Дуалізм правового статусу приватного нотаріуса в умовах реформування засад державного управління нотаріатом в Україні / Г.Ю. Гулевська // Підприємництво, господарство та право. – 2004. – № 1. – С. 20–24.

3. Сорок Рекомендацій FATF: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sdfm.gov.ua>

4. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII // Голос України. – 1993. – № 188.

5. Цивільний кодекс України, 16 січня 2003 р. № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.

6. Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, через ринок нерухомого майна : наказ Держфінмоніторингу України від 19 грудня 2008 р. № 265: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sdfm.gov.ua>

7. Про затвердження Критеріїв ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму : наказ Держфінмоніторингу України від 3 серпня 2010 р. № 126 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 80. – Ст. 2839.

8. Посібник щодо застосування підходу, заснованого на оцінці ризику агентами щодо операцій з нерухомістю : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eurasiangroup.org/ru/news/typ_13.pdf

Раскрыта роль нотариуса, как субъекта первичного финансового мониторинга, при осуществлении операций с землей. Рассмотрены риски нотариуса при удостоверении сделок с недвижимостью в контексте финансового мониторинга. Даны предложения относительно уменьшения рисков в этом направлении деятельности.

Земля, нотариус, финансовый мониторинг, отмывание, Госфинмониторинг Украины.

The role of the notary as an entity of initial financial monitoring during operations with the earth. The risks are considered notary for certification of real estate transactions in the context of financial monitoring. Suggestions to reduce the risk of a notary in this activity.

Land, notary, financial monitoring, laundering, the State Financial Monitoring Service of Ukraine (the SFMS of Ukraine).

УДК 347.7

ДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

**Т.О. ГУБАНОВА, кандидат юридичних наук,
Приватний вищий навчальний заклад «Фінансово-правовий
коледж»¹**

У статті розглянуто питання взаємодії органів фінансового контролю. Надано оцінку нормативно-правового регулювання діяльності. Зроблено висновок про важливу роль взаємодії органів фінансового контролю та внесено пропозиції щодо його вдосконалення.

Органи фінансового контролю, взаємодія, фінансовий контроль, нормативно-правове регулювання.

Фінансовий контроль є важливою функцією держави, що забезпечує умови нормального функціонування фінансової системи. Ринкові умови не відмінюють необхідності систематичного контролю фінансово-господарської діяльності підприємств, організацій, установ усіх форм власності, вжиття заходів із попередження й ліквідації недоліків. Фінансовий контроль об'єктивно властивий і ринковій економіці, він використовується всіма розвинутими країнами в тій мірі, в якій диктується економічними і політичними завданнями. Існування фінансового контролю зумовлюється об'єктивним характером фінансів.

Сучасна ефективність правового регулювання тих чи інших суспільних процесів потребує чіткого встановлення правової сутності об'єкта такого регулювання. Організація контролю потребує чіткого визначення суб'єкта контролю. Суб'єктами фінансового контролю виступають органи публічної влади залежно від рівня ініціювання, а також інститути незалежного фінансового контролю. Фінансовий контроль в Україні здійснюється органами законодавчої і виконавчої влади, спеціальними органами державного фінансового контролю, а також недержавними спеціалізованими організаціями. Особлива роль у здійсненні державного фінансового контролю належить спеціалізованим органам виконавчої влади з управління фінансами, для яких сама фінансова діяльність є основою.

Питанням теоретичного аналізу діяльності публічного фінансового контролю присвячено окремі дослідження вітчизняних дослідників. Серед них слід назвати таких вчених, як Л.К. Воронова, М. Кучерявенко, В.В. Мушенко, О.П. Орлюк, С.В. Слюсаренко, В.Д. Чернадчук та інші. Проте часті зміни в системі органів виконавчої влади, проблеми, які існують у цій сфері, потребують постійного правового аналізу.

Метою даної статті є спроба охарактеризувати сучасну систему фінансового контролю з метою підвищення ефективності взаємодії органів публічної влади, уповноважених державою здійснювати фінансовий контроль.

Сучасний стан підвищення ефективності використання державних фінансів має вирішальне значення для економічного розвитку України та суспільного добробуту, яких можливо досягти, зокрема, шляхом системного вдосконалення діяльності органів публічного контролю, підвищення рівня його управління. В системі публічного фінансового контролю важливу роль відіграють Рахункова палата України, Міністерство фінансів України, Міністерство податків і зборів України, Національний банк України, Державна фінансова інспекція України, Державне казначейство України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національне агентство з управління державними корпоративними правами, Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю, інші центральні й місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Державний фінансовий контроль забезпечується через проведення державного фінансового аудиту, перевірки державних закупівель та інспектування.

Важливим інструментом державного управління, що дає змогу досягти виконання зазначених завдань та зменшити кількість проблемних питань, пов'язаних з діяльністю органів публічного контролю, є державний внутрішній фінансовий контроль. Ефективний державний внутрішній фінансовий контроль сприяє державному управлінню в разі зміни середовища, потреб та пріоритетів суспільства і держави. У зв'язку з цим з метою вдосконалення системи державного управління, впровадження нових технологічних досягнень з урахуванням програмних змін необхідно постійно проводити оцінку державного внутрішнього фінансового контролю для приведення його у відповідність з потребами сьогодення.

Важливою складовою публічного контролю виступає взаємодія органів публічної влади, уповноважених державою на здійснення публічного контролю у сфері фінансів.

Враховуючи значну кількість органів публічного фінансового контролю, в межах цієї статті розглянемо діяльність Міністерства фінансів України та Міністерства податків і зборів України у цій сфері суспільних відносин.

Основним нормативно-правовим актом, який визначає правові та організаційні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні, є Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26 січня 1993 року [1]. Проте норми цього закону не повною мірою відповідають реаліям сьогодення. Відповідно до ст. 1 цього Закону здійснення державного фінансового контролю забезпечує центральний орган виконавчої влади, уповнова-

жений Президентом України на реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю.

На сьогодні таким центральним органом виконавчої влади є Міністерство фінансів України, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» головними завданнями органу державного фінансового контролю є: здійснення державного фінансового контролю за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяттям зобов'язань, ефективним використанням коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку й фінансової звітності у міністерствах та інших органах виконавчої влади, державних фондах, фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування, бюджетних установах і суб'єктах господарювання державного сектора економіки, а також на підприємствах, в установах та організаціях, які отримують (отримували у періоді, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів, державних фондів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або використовують (використовували у періоді, який перевіряється) державне чи комунальне майно, за дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного і місцевих бюджетів, дотриманням законодавства про державні закупівлі, діяльністю суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені законодавством до підконтрольних установ, за рішенням суду, винесеним на підставі подання прокурора або слідчого для забезпечення розслідування кримінальної справи.

Водночас, відповідно до Положення про Міністерство фінансів України [2], основними завданнями Мінфіну України є: формування та забезпечення реалізації державної фінансової, бюджетної, а також податкової й митної політики (крім адміністрування податків, зборів, митних платежів та реалізації податкової і митної політики), політики у сфері державного фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку, випуску і проведення лотерей, організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності, видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, їх обігу та обліку, у сфері запобігання і протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Аналіз вищезазначених нормативно-правових актів, по-перше, різняться між собою, а, по-друге, Положення про Міністерство фінансів України обмежує діяльність цього органу у сфері адміністрування податків, зборів, митних платежів та реалізації податкової і митної політики. Таким органом є Міністерство податків і зборів України.

Відповідно до Положення про Міністерство податків і зборів України [3] основними завданнями Міндоходів України є: забезпечення формування єдиної державної податкової, державної митної політики в частині адміністрування податків і зборів, митних платежів та реалізація єдиної державної податкової, державної митної політики, а також боротьба з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, здійснення в межах своїх повноважень контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів та інших платежів; забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів; забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьба з правопорушеннями при застосуванні законодавства з питань сплати єдиного внеску; забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів.

У ст. 1 Положення про Міністерство фінансів України зазначено, що Мінфін України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної фінансової, бюджетної, а також податкової й митної політики (крім адміністрування податків, зборів, митних платежів та реалізації податкової і митної політики). Аналіз ст. 1 Положення дає підстави констатувати, що Мінфін України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної податкової і митної політики, тоді, як слід розуміти зроблений припис «крім реалізації податкової і митної політики». Отже, у ст. 1 Положення про Міністерство фінансів України закладені правові колізії, які позначаються в правозастосовній діяльності при здійсненні фінансового контролю.

Крім того, незважаючи на те, що на Мінфін України, як центральний орган виконавчої влади, покладено забезпечення здійснення державного фінансового контролю, ст. 7 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» покладає на нього координацію своєї діяльності з органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, фінансовими органами, органами доходів і зборів, іншими контролюючими органами, органами прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки. Водночас, здійснюючи свою діяльність, Міндоходів України не уповноважений вчиняти такі дії.

Отже, виникає дивна ситуація: незважаючи на свій статус, Мінфін України зобов'язаний координувати свою діяльність з іншими органами, тоді як Міндоходів України не зобов'язаний здійснювати координацію своєї діяльності. На сьогодні не створено правового і методологічного

забезпечення функціонування взаємодії указаних органів. Незважаючи на те, що в цих органах функціонують відповідні підрозділи, їх діяльність не може ототожнюватися з такою, яка покращує фінансовий контроль.

Потреба у взаємодії Міністерства фінансів України та Міністерство податків і зборів України, а також інших уповноважених органів фінансового контролю на сьогодні зумовлена надзвичайно низьким рівнем фінансової дисципліни як в державному секторі економіки, так і в приватному, відсутністю системного контролю. Проте здійснення фінансового контролю без належної взаємодії, прийняття неоднозначних управлінських рішень в багатьох випадках унеможливорює усунення фінансових порушень та їх наслідків.

З метою удосконалення взаємодії органів фінансового контролю вважаємо доцільним внести зміни в діючий Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», в якому встановити правову норму, відповідно до якої одним із основних завдань органів контролю є їх взаємодія, яка повинна здійснюватися шляхом вдосконалення системи фінансового управління і контролю.

Список літератури:

1. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26 січня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 13. – Ст. 110.
2. Положення про Міністерство фінансів України : Указ Президента України від 8 квітня 2011 р. № 446/2011 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>
3. Положення про Міністерство податків і зборів України : Указ Президента України від 18 березня 2011 р. № 141/2013 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

В статье рассмотрены вопросы взаимодействия органов финансового контроля. Дана оценка нормативно-правового регулирования деятельности. Сделан вывод о важной роли взаимодействия органов финансового контроля и внесены предложения по его совершенствованию.

Органы финансового контроля, взаимодействие, финансовый контроль, нормативно-правовое регулирование.

In the article the questions of cooperation of bodies of financial control are considered. The estimation of normative legal regulation activity was given. The conclusion was made about the important role of cooperation of bodies of the financial control and the suggestions for its improvement were made.

Bodies of financial control, cooperation, financial control, normative legal regulation.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 343.4

ДО ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ НА ПОРОДИ ТВАРИН ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

**С.С. КОВАЛЬОВА, старший викладач кафедри
адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

У статті на основі вітчизняного законодавства здійснено дослідження проблеми кримінальної відповідальності за порушення прав на породи тварин як об'єкт прав інтелектуальної власності, а також висловлено рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства.

Кримінальна відповідальність, винахід, порода тварин, селекційно-племінне досягнення, об'єкт охорони, об'єкт прав інтелектуальної власності.

Одним із напрямків удосконалення племінної діяльності в тваринництві є модернізація кримінальної відповідальності за правопорушення в зазначеній сфері. Дослідження питання правового регулювання племінної діяльності та відповідальності у кримінальному праві було здійснено такими науковцями, як С. Ковальова, Н. Кузьміна, В. Лебедєв, П. Матишевський, М. Хавронюк, О. Яра та ін. Однак особливості кримінальної відповідальності за порушення в сфері племінної діяльності залишаються малодослідженими і потребують додаткової уваги.

Метою статті є дослідження чинного національного законодавства, що регламентує кримінальну відповідальність за порушення прав на породи тварин, та формулювання пропозицій щодо усунення прогалин у законодавстві.

Необхідною умовою розбудови громадянського суспільства, забезпечення розвитку економічного потенціалу країни та її конкурентоспроможності є правова охорона результатів інтелектуальної діяльності, в тому числі і селекційно-племінних досягнень. Велике значення в цій справі належить нормам кримінального права.

Стаття 177 Кримінального Кодексу України «Порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію» передбачає відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності, що виникають у сфері наукової та науково-технічної діяльності.

Для того, щоб дати визначення кримінальній відповідальності за порушення прав на породи тварин, насамперед потрібно розкрити поняття кримінальної відповідальності загалом. Розглядаючи питання про кримінальну відповідальність, передусім, зазначимо його дискусійний характер у науці кримінального права. У Кримінальному кодексі поняття «кримінальної відповідальності» не розкривається, хоча й вживається досить широко. У теорії кримінального права це поняття також є досить дискусійним: одні науковці наголошують на тому, що кримінальна відповідальність – це певний обов'язок особи, інші ототожнюють її з покаранням, треті вважають кримінальну відповідальність осудом винного обвинувальним вироком суду за вчинений злочин із призначенням покарання або без нього тощо.

Так, П.С. Матишевський підтримує твердження про те, що «кримінальна відповідальність – обов'язок» і визначає її поняття як законно обґрунтований обов'язок особи, як правовий обов'язок особи, яка вчинила злочин, зазнати заходів державного впливу (підкоритися) та бути покараною [1, с. 86]. Прихильником даної концепції є також А.А. Пінаєв, який вважає, що кримінальна відповідальність – це обов'язок особи, що вчинила злочин, відповідати перед державою і перетерпіти визначені обмеження особистого чи майнового характеру, пов'язані з призначенням їй покарання [2, с. 49].

Ю.В. Баулін віддає перевагу твердженню «кримінальна відповідальність – перетерпіння особою заходів примусу» і визначає її як вимушене зазнавання особою, що вчинила злочин, державного осуду, а також передбачених Кримінальним кодексом обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду і покладаються на винного спеціальними органами держави [3, с. 27].

Н.В. Чернишова схиляється до концепції «кримінальна відповідальність – покарання» і вважає що це відповідальність за суспільно небезпечне винне діяння, вчинене суб'єктом злочину, до якого за це застосовується покарання, що визначається судом в обвинувальному вирокі; відбуваючи це покарання винний зазнає відповідних обмежень [4, с. 33].

М.І. Хавронюк віддає перевагу твердженню «кримінальна відповідальність – осуд» і наголошує, що кримінальна відповідальність – особливий правовий інститут, у межах якого здійснюється офіційна оцінка поведінки особи як злочинної [5, с. 17].

Рівень дослідження кримінальної відповідальності за порушення прав на породи тварин як у науці кримінального права, так і в законодавстві України є недостатнім. Тому доцільно взяти за основу таке поняття «кримінальної відповідальності за порушення прав на породи тварин» – це вид юридичної відповідальності, яка передбачає заходи кримінального впливу, що полягає в обмеженні прав і свобод особи, за винні протиправні діяння, які порушують права на породи тварин ,

визначається обвинувальним вироком суду і здійснюється спеціальними органами виконавчої влади держави.

Згідно із ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу України підставою кримінальної відповідальності визнається вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом [6]. Відповідно, підставою виникнення кримінальної відповідальності за порушення прав на породи тварин є вчинення суб'єктом суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину у зазначеній сфері. Отже, для того щоб дослідити проблему кримінальної відповідальності за порушення прав на породи тварин, слід проаналізувати ст. 177 КК «Порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію». Дана стаття КК виділяє такі підстави кримінальної відповідальності:

1. Незаконне використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка, топографії інтегральної мікросхеми, сорту рослин, раціоналізаторської пропозиції, привласнення авторства на них, або інше умисне порушення права на ці об'єкти, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі.

2. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або завдали матеріальної шкоди у великому розмірі.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища або організованою групою, або якщо вони завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі [6].

Проаналізувавши дані положення, ми можемо дійти висновку, що предметом даного злочину є результати творчої діяльності людини: винаходи, корисні моделі, промислові зразки, топографії інтегральних мікросхем, сорти рослин, раціоналізаторські пропозиції, в той час як породи тварин не вказані у диспозиції названої вище статті. Науково-практичний коментар до ст. 177 КК розкриває значення понять «винахід» і «корисна модель» – це результати творчої діяльності у будь-якій галузі технології. Об'єктом винаходу може бути продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізму, культура клітин рослини і тварини), а також спосіб, а об'єктом корисної моделі – конструктивне виконання пристрою. Селекційне досягнення в галузі племінного тваринництва – група племінних тварин, створена в результаті цілеспрямованої творчої діяльності, яка має нові корисні господарські ознаки і стійко передає їх нащадкам, а отже, як стверджує автор, також належить до винаходу [5]. З таким висновком важко погодитись.

Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» визначає «винахід» (корисну модель) як результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології [7], порівнявши його із визначенням «селекційного досягнення», вказаного вище, слід зазначити, що єдина спільна ознака цих понять – це те, що вони є результатом

творчої інтелектуальної діяльності. Стосовно їх відмінностей, то вони полягають в тому, що:

- селекційно-племінне досягнення – це живий об'єкт органічної природи, а винахід – це матеріальний об'єкт, предмет матеріального світу [8, с. 43];

- необхідною ознакою винаходу згідно з чинним законодавством, є можливість до відтворення. Вся система патентного права побудована на можливості інформаційної передачі ознак винаходу. Повторити ж селекційне племінне досягнення за допомогою класичних методів селекції практично неможливо [9, с. 28];

- селекційно-племінне досягнення, на відміну від винаходу, характеризується такими специфічними ознаками, як однорідність і стабільність [10, с. 10]. Порода вважається однорідною, якщо особини цієї породи достатньо схожі за проявом кваліфікаційних характеристик, що застосовуються для її опису. Порода вважається стабільною, якщо прояв її кваліфікаційних характеристик, що застосовується для опису породи, залишається незмінним при передачі із покоління в покоління.

Отже, на основі вищезазначених тверджень можна зробити висновок, що селекційно-племінне досягнення, як і породи тварин, не є винаходом. Воно являє собою особливий об'єкт, який потребує спеціального режиму кримінально-правової охорони.

Прикладом втілення такої кримінально-правової охорони може слугувати законодавство Республіки Казахстан. Так, Кримінальний кодекс Республіки Казахстан у ст. 184-1 «Порушення прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, селекційні досягнення або топології інтегральних мікросхем», виділяє окремим об'єктом селекційне досягнення.

Кримінальний кодекс Республіки Білорусь у ст. 201 також передбачає відповідальність за порушення майнових і немайнових прав на «об'єкти авторського права, суміжних прав або об'єкти права промислової власності». Для визначення конкретних об'єктів необхідно звернутися до ст. 980 Цивільного кодексу Республіки Білорусь, де селекційне досягнення також виділене окремим об'єктом правової охорони.

Проаналізувавши положення Цивільного кодексу України (далі – ЦК), робимо висновок, що до об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема, належать сорт рослин, порода тварин (глава 42) та винахід (глава 39). Таким чином, ЦК України також розмежовує такі два поняття, як «винахід» і «порода тварин».

На нашу думку, однорідним за своєю сутністю та соціальним значенням об'єктам кримінального права має бути надана однакова кримінально-правова охорона: шкода, завдана, порушенням прав на породи тварин є відповідною шкодою, завданій аналогічним порушенням прав на сорти рослин, а отже, породам тварин як одному із об'єктів права інтелектуальної власності має бути надана така ж кримінально-правова охорона як і сортам рослин.

Таким чином, слід зазначити, що на сьогодні існує необхідність удосконалення кримінально-правового захисту об'єктів права інтелектуальної власності в цілому та пород тварин зокрема. З метою усунення суперечностей, на нашу думку, необхідно внести зміни до чинного Кримінального кодексу України і у диспозиції статті поряд з таким об'єктом інтелектуальної власності, як сорт рослин, додати ще один не менш важливий – порода тварин. Отже, диспозиція ст. 177 КК України має набути такого вигляду: «Порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, породу тварин, раціоналізаторську пропозицію».

Список літератури:

1. Матишевський П.С. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / С.П. Матишевський. – К. : А. С. К., 2001. – 352 с.
2. Пинаев А.А. Курс лекций по Общей части уголовного права. Книга I. О преступлении / А.А. Пинаев. – Х. : Харьков юридический, 2001. – 289 с.
3. Кримінальне право України : Загальна частина : підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; за ред. професорів М.І. Бажанова В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. ; Х. : Юрінком Інтер – Право, 2002. – 416 с.
4. Чернишова Н.В. Кримінальне право України : Загальна частина : навч. посіб. / В. Н. Чернишова. – К. : Атіка, 2003. – 287 с.
5. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Каннон, А.С.К., 2001. – 1104 с.
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
7. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3769-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 32.
8. Лебедев В.Ю. Селекционное достижение – под охрану закона / В.Ю. Лебедев // Закон и жизнь. – 1999. – № 9. – С. 43.
9. Ковальова С.С. До проблеми правової охорони селекційних досягнень в Україні / С.С. Ковальова // Підприємство, господарство і право. – 2010. – № 4. – С. 27–29.
10. Михайлов С.Г. Осуществление и защита прав авторов селекционных достижений СССР / С.Г. Михайлов ; под ред. С.Г. Михайлова. – Пермь, 1974. – 205 с.

В статье на основании отечественного законодательства осуществлено исследование проблемы уголовной ответственности за нарушение прав на породы животных как объект права интеллектуальной собственности, а также высказываются рекомендации относительно усовершенствования действующего законодательства.

Уголовная ответственность, изобретение, порода животных, селекционное племенное достижение, объект охраны, объект права интеллектуальной собственности.

In the article on the basis of national legislation implemented study on criminal liability for violation of animal breeds as object of intellectual property rights and recommendations for improvement expressed existing legislation.

Criminal liability, invention, breed animals, selective breeding to achieve, object of protection, object of intellectual property rights.

УДК 343.131

МІСЦЕ ПРЕЦЕДЕНТУ В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

**С.С. КОВАЛЬОВА, старший викладач кафедри
адміністративного та фінансового права,
І.І. ПЛАКСІЙ, студентка 2 курсу юридичного факультету,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

Стаття присвячена поняттю «прецедент», а зокрема питанням, місця прецеденту в сучасному кримінальному праві. Розглядаються також, питання судового прецеденту, як джерела кримінального права України.

Прецедент, кримінальне право, джерела кримінального права, ознаки прецеденту.

Необхідність забезпечення пріоритету прав та свобод особи у кримінальному судочинстві, створення механізмів їх реалізації обумовили зростання ролі суду, як незалежного та неупередженого державного органу, який повинен здійснювати функцію правосуддя, забезпечувати дотримання законності та справедливості в кримінальному судочинстві.

Однак, якщо для прикладу взяти такі розвинуті країни континентальної правової традиції, на які традиційно орієнтується в своєму правовому розвитку Україна, то в них якщо не в самому тексті закону, то в правових доктринах ніхто не заперечує правотворчу роль судів.

Питання судового прецеденту, як джерела кримінального права України, набуло особливої актуальності в контексті судово-правової реформи, яка триває в Україні.

Ще за радянських часів науковці переконували, що прецедент характерний тільки для країн англо-американської правової системи. Тобто, тільки для країн загального права прецедент офіційно визнається джерелом права.

Грунтовними дослідженнями прецеденту в кримінальному праві України займаються такі вчені, як: П.П. Андрушко, А.А. Вознюк, Ю.М. Грошевий, С.С. Зміївська, О.С. Кузембаєв, В.О. Котюк, І.І. Митрофанов, В.О. Навроцький, К.В. Ображєєв, О.Л. Стасюк, В.Я. Тацій, Д.Ю. Хорошківська, О.М. Шармар та інші. Разом із тим проблема місця прецеденту в кримінальному праві України залишається однією з найбільш складних та до кінця не вирішених. На нашу думку, на сьогоднішній час дане питання стає все більш актуальним у зв'язку з практикою Верховного Суду України

та Конституційного Суду України, правова діяльність яких набуває форми прецеденту [7].

Метою статті є дослідження місця прецеденту в сучасному кримінальному праві України.

Деякі автори стверджують, що деклараторна теорія продовжує існувати і в наш час, маючи на увазі її пережиток – практику ретроспективного відхилення прецедентів: якщо старе рішення виявляється очевидно абсурдним, то не говорять, що це рішення було поганим правом, а говорять, що воно взагалі не було правом.

Ретроспективне скасування прецеденту в кримінальному судочинстві може виявитися таким же несправедливим, як і відхилення прецеденту на майбутнє для тих, хто вже поніс покарання у вигляді позбавлення волі внаслідок набрання чинності обвинувального вироку.

Прецедент – це прийняте в письмовій формі рішення суду вищої інстанції, що є обов'язковим для застосування при вирішенні подібних справ судами нижчої інстанції [9].

О.Ф. Скакун визначає правовий прецедент, як акт – документ, що містить нові норми права в результаті вирішення конкретної юридичної справи судовим або адміністративним органом, якій надається загальнообов'язкове значення при вирішенні подібних справ у майбутньому [1, с. 309].

За найбільш загальним визначенням, судовий прецедент – це рішення суду в кримінальному провадженні щодо певного процесуального питання, в якому сформульовано правило, що є загальнообов'язковим для застосування судами тієї самої або нижчої інстанції під час вирішення подібних процесуальних питань у ході розгляду кримінальних проваджень.

Цікавими з точки зору нашого дослідження є наукові роботи О.М. Шармар та А.А. Вознюк, які виділяють деякі ознаки прецеденту саме у кримінальному праві України, з якими важко не погодитись. По-перше, вони зазначають, що прецедент є актом волевиявлення такого правозастосовного органу, як суд. По-друге, судовий прецедент у вітчизняному кримінальному праві здебільшого має ненормативний характер. По-третє, судовий прецедент спрямований на усунення прогалин у законодавстві про кримінальну відповідальність і вирішення дискусійних питань, тлумачення оцінних понять. По-четверте, судовий прецедент має обов'язковий чи рекомендаційний характер [2].

Вчений П.П. Андрушко виділяє схожі особливості. Судовий прецедент як джерело кримінального права: формується в процесі кримінального судочинства і є результатом діяльності суду (переважно касаційного); набуває статусу прецеденту з моменту посилення судом нижчого рівня на сформульоване в ньому правило; встановлює або декларує чи тлумачить правові норми; поєднує індивідуально правові та нормативно-правові ознаки (містить припис, спрямований на врегулювання правовідносин – предмета конкретної судової справи, і

водночас є правилом для вирішення інших подібних справ); обов'язковість певного рішення для суду можлива тільки за умови аналогічності справи, яку розглядають, зі справою, в якій є рішення суду вищого рівня [3].

Такі вчені, як Ю.М. Грошевий та В.Я. Тацій розглядали судовий прецедент не тільки як народження нової правової системи, але й як свого роду конкретизацію існуючої правової норми [4, с. 14]. Крім того, С.В. Ківаловим висловлювалась пропозиція, щодо надання рішенням Верховного Суду України прецедентного характеру щодо вирішення конкретних справ [5, с. 12–16]. Що стосується Конституційного Суду України, то серед вчених немає єдиної точки зору стосовно того, чи відносити рішення та висновки Конституційного Суду України до прецеденту. Слід зазначити, що рішення Конституційного Суду України є обов'язковими для виконання й оскарженню не підлягають [6, ст. 150]. Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції у нашій країні, що вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України, здійснює офіційне тлумачення Конституції та законів України. Наприклад, рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України від 27 жовтня 1999 р. визначає, що кримінальна відповідальність настає з моменту набрання обвинувальним вироком суду чинності [7]. Дане тлумачення фактично є обов'язковим для слідчих органів внутрішніх справ, прокуратури тощо. Тому дані рішення, за твердженням науковців, можна розглядати як прецедент тлумачення певної кримінально-правової норми, на підставі чого можна говорити, що рішення Конституційного Суду України є прецедентом тлумачення діючого законодавства.

Чимало виникає дискусій стосовно малоефективності прецеденту. З одного боку, науковці стверджують, що використання прецеденту позбавляє суддю, при розгляді конкретної справи, об'єктивного, повного та всебічного дослідження обставин справи, наслідком чого може стати несправедливе рішення суду. Проте, з другого боку, якщо суддя міг би мати в себе під рукою керівні начала у вигляді прецеденту, це сприяло б, на наш погляд, більш оперативному реагуванню на ту чи іншу ситуацію.

Крім того, не варто забувати, що судові рішення, які могли б виступати прецедентами, ухвалюються суддями з великим багажем досвіду. Інша справа, коли ми говоримо, як забезпечити ефективне застосування прецеденту. Безумовно, для того, щоб прецедент ефективно функціонував, на нашу думку, необхідно провести ряд поетапних дій, зокрема спрямованих на: закріплення за судами правотворчої функції, введення механізму, за допомогою якого судові рішення закріплювались би як прецедент, та створення органу, який визначав би, чи відповідає прецедент реаліям сучасного життя, або ж закріпити право за судами змінювати свою практику, як це, наприклад, існує у США.

Безумовно, останнім етапом закріплення цієї процедури повинно бути законодавче оформлення вищеперерахованих дій у нормативно-правовому акті.

Слід погодитись з науковцями, які вважають доцільним закріпити за Верховним Судом України повноваження з надання висновків щодо правильного застосування норм процесуального та матеріального права судами загальної юрисдикції, що дало б можливість для суддів місцевих та апеляційних судів звертатися до Верховного Суду України при невизначеності щодо застосування тієї чи іншої норми права. Ми вважаємо: необхідно підтримати думку тих дослідників, які пропонують офіційно включити прецедент до системи джерел українського права.

Це означає – дати суддям можливість офіційно посилаючись в своїх рішеннях на прецедент Верховного Суду або на прецедент вищих інстанцій спеціалізованих судів (Вищого господарського суду, Вищого адміністративного суду).

Однак знову ж таки необхідно не просто закріпити це на законодавчому рівні, але й виробити процедуру їх застосування. Ми підтримуємо думку, що доцільно було б прийняти Закон України «Про прецедент», у якому ці дії можна було б повністю втілити. Даний закон дасть можливість більш широко трактувати положення про прецедент.

Беззаперечним є той факт, що сучасне законодавство України має значну кількість прогалин та суперечностей, що в багатьох випадках ускладнює, а інколи робить неможливим застосування тієї чи іншої норми права. Усунення правових недоліків на законодавчому рівні – процес досить складний та тривалий, а тому навіть за великого бажання законодавець просто неспроможний вчасно усувати прогалини та забезпечувати відповідність між станом суспільства та правовою системою. Водночас судова влада покликана захищати права й законні інтереси осіб та позбавлена права відмовити в здійсненні правосуддя з мотивів відсутності чи неповноти законодавства.

Ми погоджуємося із А.Е. Жалінським, який обґрунтовано вказує, що значний, інколи важливіший, обсяг інформації про кримінальний закон міститься в системі теоретичних суджень і рекомендацій, тобто в доктрині кримінального права, а тому з'ясування кримінального закону, робота з ним практично немислима без звернення до законодавства і кримінально-правової доктрини [8, с. 287].

На нашу думку, викладений матеріал свідчить, що хоча прецедент є не зовсім звичайним джерелом для кримінального права України, але він досить активно використовується, сприяючи як розвитку кримінального права, так і усуненню прогалин в ньому, але дискусії стосовного його нормативного закріплення ще тривають.

Таким чином, на сьогодні прецедент вже офіційно існує у кримінальному праві України, однак ще не розроблено та не закріплено відповідної процедури, яка б забезпечувала його застосування. Законодавче вирішення цього питання забезпечить ефективність

прецеденту у кримінальному праві України. Однак чи зможе прецедент органічно влитися в українську правову систему, покаже час.

Список літератури:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : навч. посібник / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
2. Андрушко П.П. Джерела кримінального права України: поняття, види / П.П. Андрушко // АДВОКАТ. – 2011. – № 7(130). – С. 13–22 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>
3. Васюк М. Судовий прецедент як одне з джерел кримінального права : матеріали конф. / М. Васюк : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://conferences.neasmo.org.ua>
4. Андрушко П.П. Джерела кримінального права України: поняття та види / П.П. Андрушко // Адвокат. – 2011. – № 7. – С. 13–17.
5. Ківалов С.В. Українська юстиція на шляху до європейських стандартів / С.В. Ківалов // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 6. – С. 12–16.
6. Конституція України : прийнята на V сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. : за станом на 6 жовтня 2013 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>
7. Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>
8. Жалинский А.Э. Уголовное право в ожидании перемен : теоретико-инструментальный анализ. – 2-е изд., перераб. и доп. / А.Э. Жалинский. – М., 2009. – С. 287, Коляда П. Реформі органів слідства – зважений підхід / П. Коляда // Юридичний вісник України. – 2003. – № 26 (418). – С. 287.
9. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права / М.В. Цвік. – Х. : Право, 2002. – 432 с.

Статья посвящена понятию «прецедент», а в частности вопросам места прецедента в современном уголовном праве. Рассматриваются также вопросы судебного прецедента как источника уголовного права Украины.

Прецедент, уголовное право, источники уголовного права, признаки прецедента.

This article is dedicated to the concept of precedent, in particular, to its place in modern criminal law. Also, the issue of judicial precedent as a source of criminal law in Ukraine.

Precedent, criminal law, sources of criminal law, precedent's features.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

UDC 341.1

PROBLEMS OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF FOOD SECURITY

**L.O. GOLOVKO, PhD (Law),
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine¹**

International legal regulation of food security was studied. Main stages of the evolution of the definition of food security were determined. Features of international legal regulation of relations in the field of production and trade of agricultural products were analyzed.

Food security, International law, The Uruguay Round Agreement on Agriculture.

Food security is one of the elements of economic policy of the state, which is aimed at ensuring sustainable food production, availability of food products for population and utilisation of food (nutrition). Food problem is classified as global. This is due to the fact that for its solution efforts of individual states are not enough. It requires more international cooperation than any other problem. Food security became the object of international legal regulation in the mid-1970s during the discussion of international nutrition problems that were caused by global food crisis of that time. The first attention was focused on the problems of food supply – from ensuring the availability of basic foodstuffs to stability of their prices at the international and national level.

It should be noted, that only separate aspects of international legal regulation of food security find their fragmentary reflection in works of such Ukrainian scientists: O.V. Hafurova, T.V. Hohol, L.V. Lysenko, T.O. Ostashko, P.O. Ryzhko and others. Therefore, the relevance of this article consists in the necessity of determination of the present state of international legal regulation of food security.

The purpose of this article is to analyze international legal regulation of food security.

Food security exists when all people, at all times, have physical, social and economic access to sufficient, safe and nutritious food which meets their dietary needs and food preferences for an active and healthy life. Household food security is the application of this concept to the family level, with individuals within households as the focus of concern.

Food security as a concept originated only in the mid-1970s, in the discussions of international food problems at a time of global food crisis. The initial focus of attention was primarily on food supply problems – of assuring

the availability and to some degree the price stability of basic foodstuffs at the international and national level. That supply-side, international and institutional set of concerns reflected the changing organization of the global food economy that had precipitated the crisis. A process of international negotiation followed, leading to the World Food Conference of 1974, and a new set of institutional arrangements covering information, resources for promoting food security and forums for dialogue on policy issues [1].

The World Food Conference, which was held in Rome in 1974, had accepted that the solution of the food problem requires co-coordinated action on three important fronts:

- a) to increase food production, especially in the developing countries;
- b) to improve consumption and distribution of food; and
- c) to build a system of food security [2, 3].

The Universal Declaration on the Eradication of Hunger and Malnutrition was adopted by governments attending the above-mentioned World Food Conference. It has been proclaimed that «every men, women and child has the inalienable right to be free from hunger and malnutrition in order to develop fully and maintain their physical and mental faculties» [2, 1]. Thus, in the aforementioned document, the essence of the concept of food security was reduced to the absence (liquidation) of hunger.

In 1986, the highly influential World Bank report «Poverty and Hunger» focused on the temporal dynamics of food insecurity [4]. It introduced the widely accepted distinction between chronic food insecurity, associated with problems of continuing or structural poverty and low incomes, and transitory food insecurity, which involved periods of intensified pressure caused by natural disasters, economic collapse or conflict. This concept of food security is further elaborated in terms of: «access of all people at all times to enough food for an active, healthy life» [1].

By the mid-1990s food security was recognized as a significant concern, spanning a spectrum from the individual to the global level. However, access now involved sufficient food, indicating continuing concern with protein-energy malnutrition. But the definition was broadened to incorporate food safety and also nutritional balance, reflecting concerns about food composition and minor nutrient requirements for an active and healthy life. Food preferences, socially or culturally determined, now became a consideration. The potentially high degree of context specificity implies that the concept had both lost its simplicity and was not itself a goal, but an intermediating set of actions that contribute to an active and healthy life [1].

Fundamental international act that regulates the issues of ensuring international food safety is the Rome Declaration «On world food security», adopted by the World Food Summit in Rome in 1996. It does not contain separate definition of food security, but its provisions affirm the right of everyone to have access to «safe and nutritious food, consistent with the right to adequate food and the fundamental right of everyone to be free from hunger» [5]. Thus, from the provisions of these international normative legal

acts follows that the main element of food security, in its international legal sense, remains the elimination of hunger in the world [6]. Food security is most important to developing countries since they are more vulnerable to high prices and food shortages, but at the same time many developed countries are also dependent on imported foodstuffs [7]. In case of high commodity prices, food shortages may arise and global food crisis may become more serious in the future [8].

The Uruguay Round Agreement on Agriculture (Agreement on Agriculture), which was adopted in 1994 as an annex to the Marrakesh Agreement establishing the World Trade Organization (WTO), is one of the fundamental international documents on food security. Although it does not contain any definitions of food security, it operates with it in the text. The Agreement on Agriculture was the first multilateral agreement which implemented mandatory rules in the sphere of trade with agricultural products. Proponents of this Agreement on Agriculture argued that it will enable developing countries to use their comparative advantage as suppliers of cheap agricultural goods in the global market and will control spending of industrially developed countries on agriculture (especially in the U.S. and the EU).

Article 4.2 of the Agreement on Agriculture requires that all customs access barriers applicable to agricultural product imports have to be «converted into ordinary customs duties». This means that no border trade restrictions other than tariffs are allowed. Measures such as quotas are now seen as illegal. According to Article 5 of the Agreement on Agriculture additional duties may be levied on the importation of any agricultural product that is imported in quantities exceeding a certain specified amount or at prices below a specified trigger price [9]. These regulations did not significantly change the basic level of tariffs on agricultural products. Conversion of non-tariff barriers into the tariff has led to a number of new extremely high tariffs, for example, on imports of dairy products to some developed countries. Articles 3, 6 and 7 of the Agreement on Agriculture impose limits on domestic support for agriculture. According to article 9 of the Agreement on Agriculture export subsidies are subject to reduction [9]. Almost all analysts now admit that provisions of the Agreement on Agriculture appeared inefficient for reduction of domestic support programs in agricultural sector.

WTO Agreements [9, 10] provide mechanisms for countries wishing to impose import prohibitions on the flow of unsafe food products, yet both of them fall short in the advancement of global food safety in many aspects. The primary objectives of the WTO and its agreements are to eliminate trade barriers, to promote economic development, to elevate standards of living, to ensure effective demand, and to expand trade in goods and services. Issues regarding food safety or public health, more generally, have never been core considerations throughout the WTO's history [11].

Considering the above mentioned, developing countries have received little access to markets for their exports. Moreover, in some cases they have either completely or partially lost a preferential access to the markets of

economically developed countries, which have been traditionally used. At the same time developing countries significantly increased the volume of imported goods. Increased imports reduced food prices in local markets and incentives for local production, which in turn caused further food shortages. Reduction of domestic production caused further increase of imports and worsened the situation with the production of basic food products. Therefore, liberalization of trade with agricultural products, from the perspective of developing countries, was the wrong way. Determination of the basics of food security depends on national particularities of each country. Thus, for countries with high own agricultural potential self-provision (increase of domestic production) as basis of national food security is more acceptable. However, for states with low agricultural potential (for example, with unfavorable climatic conditions) stable food trade guarantees the food security.

References:

1. Food security: concepts and measurement : [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.fao.org>
2. United Nations. 1975. Report of the World Food Conference, Rome 5–16 November 1974. New York : United Nations, 1975. – 64 p.
3. WTO Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures (SPS Agreement) : [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.wto.org>
4. Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries : [Electronic resource]. – Access mode: <http://www-wds.worldbank.org>
5. Rome Declaration on World Food Security : [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.fao.org>
6. Caswell J.A. Standards in Food Safety Standards and Regulations for Developing Countries / J.A. Caswell : [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ifpri.cgiar.org>
7. Stefania Negri Food Safety and Global Health: An International Law Perspective : [Electronic resource]. – Access mode: www.ghgj.org
8. Ching-Fu Lin Global Safety: Exploring Key Elements for an International Regulatory Strategy p.p. 637–697, 667–668 : [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.vjil.org>
9. Agreement on Agriculture: Uruguay round agreement : [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.wto.org>
10. Agreement on Technical Barriers to Trade : [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.wto.org>
11. Spenger Henson Food Safety Issues in International Trade : [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ifpri.cgiar.org>

У статті досліджено міжнародно-правове регулювання продовольчої безпеки. Встановлено головні етапи розвитку трактування поняття продовольчої безпеки. Проведено аналіз міжнародно-правового регулювання відносин у сфері виробництва та торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Продовольча безпека, міжнародне право, Угода про сільське господарство.

В статье исследовано международно-правовое регулирование продовольственной безопасности. Установлены главные этапы развития понятия продовольственной безопасности. Проведен анализ международно-правового регулирования отношений в сфере производства и торговли сельскохозяйственной продукцией.

Продовольственная безопасность, международное право, Соглашение по сельскому хозяйству.